

Svenskans beskrivning

Del I

Svenskans beskrivning 38

Redigerad av
Denny Jansson, Ida Melander,
Gustav Westberg & Daroon Yassin Falk

Svenskans beskrivning

**Förhandlingar vid trettioåttonde sammankomsten
Örebro 4–6 maj 2022**

Del I

Författare: Redigerad av Denny Jansson, Ida Melander,
Gustav Westberg & Daroon Yassin Falk

Titel: Svenskans beskrivning 38: Förhandlingar vid trettioåttonde
sammankomsten. Örebro 4–6 maj 2022, Del I

Utgivare: Örebro universitet, 2024
www.oru.se/publikationer

ISSN: 1102-3619

ISBN: 978-91-87789-89-2

Förord

Sedan 1963 har det vid olika universitet i Sverige och Finland regelbundet anordnats sammankomster för svenskans beskrivning. Vid dessa har forskningsresultat som rör svenska språkets uppbyggnad och användning presenterats och diskuterats.

Den trettioåttonde sammankomsten ägde rum den 4 till 6 maj 2022 och arrangerades av Svenska språket vid Örebro universitet. Temat för konferensen, som samlade 178 deltagare, var denna gång *Språk, plats och rum*. Ambitionen var att på olika sätt belysa, problematisera och diskutera svenska språket i relation till rumslighet och geografiska platser, men också platsbundet språk och språklig mediering av plats och rum.

Sektionsföredragens ämnesmässiga spännvidd var som vanligt för konferensserien stor och föredragen berörde de flesta områden inom ämnet svenska språket. Under konferensen presenterades tre plenarföreläsningar som belyste konferensens tema ur olika perspektiv. I 111 separata sektionsföredrag beskrevs svenska språket ur olika perspektiv, och många av dessa belyste konferensens tema.

Ett ovanligt stort antal manus skickades in till konferensvolymen. Efter såväl intern som extern granskning publiceras i denna konferensvolym 58 av de föredrag som hölls vid sammankomsten. För att göra det stora antalet manus överblickbart har de indelats utifrån olika perspektiv på svenska språket, som också återspeglas i de tre plenarföreläsarnas bidrag.

Del I innehåller bidrag som beskriver svenska språket ur grammatiska och systemorienterade perspektiv. Denna volym inleds med Jan Ola Östmans plenarföredrag *Om plats och ställe som grammatiska verktyg*, och innehåller därtill 21 bidrag som på olika sätt beskriver svenska språket ur systemperspektiv.

Del II innehåller bidrag som beskriver svenska språket utifrån hur det används i olika sociala sammanhang. Denna volym inleds med Ellen Bijvoets, Karin Senters och Margareta Svahns plenarföredrag *Från storstad till landsort – förortsindexerat tal i dagens Sverige*, och innehåller

därtill 18 bidrag som på olika sätt beskriver hur svenska språket används och vilken roll det spelar i en rad olika sociala sammanhang.

Del III innehåller bidrag som beskriver svenska språket ur text- och diskursanalytiska perspektiv. Denna volym inleds med Johan Järleheds plenarföredrag ”*Bo högt, högre, högst*”: *Vertikalitet i Göteborgs stadsutvecklingsdiskurs*, och innehåller därtill 16 bidrag som på olika sätt beskriver hur svenska språket i vid bemärkelse tas i bruk i form av texter, genrer och diskurser.

Tillsammans ger de tre volymerna en god överblick över aktuell forskning om svenska språket. Alla som vill följa den senaste utvecklingen på området finner här mycket av intresse.

Konferensvolymen hade inte varit möjlig att färdigställa utan de värdefulla granskningsinsatser som kollegor runtom i landet och våra nordiska grannländer har utfört. Ett stort tack till er alla! Volymen har också erhållit mycket värdefullt finansiellt stöd för tryckkostnader från Olle Engkvists Stiftelse, Åke Wibergs stiftelse och Magnus Bergvalls Stiftelse.

Denny Jansson, Ida Melander, Gustav Westberg & Daroon Yassin Falk
Redaktionskommittén för Svenskans beskrivning 38

Innehållsförteckning

Jan-Ola Östman Om plats och ställe som grammatiska verktyg	9
Matilda Edgren & Adrian Sangfelt På gränsen: Om prepositionsfraser, lexikaliserade adverb och grammatiska teoribildningar	32
Josefin Lindgren, Saga Bendegård & Anne Palmér Fundamentsdubbling med så hos 9-åringar: effekter av modalitet, genre och fundamentalslängd	48
Daria Titarenko Rum i början av meningen: fundamenterade rumsadverbial i modern svenska	66
Alexander Katourgi Kolon: Ett interpersonellt skiljetecken	84
Marie Sörlin & Anja Malmberg Termanvändning i högskolestudenters grammatiksamtal – en pilotstudie	101
Maia Andréasson & Elisabet Engdahl Jag tror inte det vs. Jag tror det inte – Fri variation? Vi tror inte det 117	
Fredrik Valdeson Svenskans dubbelobjektskonstruktion – en stilmarkör?	133
Filippa Lindahl & Elisabet Engdahl Objektsplacering i talad svenska	148
Emma Sköldberg Andra upplagan av Svensk ordbok (SO). Förutsättningar, teoretiska överväganden, insatser och mottagande	165
Åke Viberg Svenskans perceptionsverb i ett typologiskt perspektiv	181
Anja Malmberg Från ordklass till sats utan att passera fras – satslära i läromedel för åk 7–9	200

Marianne Inkinen-Järvi Fokus på funktion och på form? Europeiska svensklärares uppfattningar om grammatiken i CEFR	217
Yvonne Adesam, Aleksandrs Berdicevskis & Evie Coussé Språkförändring på bar gärning – En mikrodiachron korpusstudie av pågående förändringar i stavning, lexikon och grammatik.....	234
Sara Myrberg Ord- och satsmelodi i sydsvenska – likheter och skillnader i jämförelse med östnorska, västsvenska och centralsvenska	252
Sivi Järvinen & Benjamin Lyngfelt Suomessa på grund av corona niillä on visiiri kaikilla – En konstruktionsgrammatisk analys av kodväxling mellan finska och svenska.....	272
Linnéa Bäckström Vidgade kontexter för utelämnning av infinit <i>ha</i>	290
David Håkansson, Sara Stymne & Carin Östman Som om ... Stil och struktur hos komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats	306
Anna Ingves & Therese Lindström Tiedemann Prefix i svenskan – en ordinlärningsresurs för inlärare av svenska som andraspråk?	324
Benjamin Lyngfelt, Maia Andréasson, Kristian Blensenius, Linnéa Bäckström, Steffen Höder, Peter Ljunglöf & Jonatan Uppström Flerspråkig konstruktikografi med hjälp av språkneutrala jämförelsebegrepp.....	344
Henrik Rosenkvist Strukturell ambiguitet och reanalys – med fokus på fortsatt	361
Karin Axelsson Frågetecken och frågeteckensfrågor i svenskan i kontrastiv belysning	380

Om plats och ställe som grammatiska verktyg

Jan-Ola Östman

1 Utgångspunkter¹

I ett senmodernt perspektiv får den fysiska platsen allt mindre betydelse för en mobil och flerspråkig befolkning. I och med att man kan skriva SMS och inlägg på Facebook och Whatsapp på ens egen dialekt, kan man bära med sig sin dialektala tillhörighet på dessa och andra mobila ställen. Jag vill i det här inlägget ta utgångspunkt i en dialekttalares sicksackande mellan olika talade, skrivna och tecknade varieteter och visa hur en sådan utgångspunkt har återverkningar på och implikationer för hur vi generellt ska se och beskriva svenska språket och dess *ställen*. Detta gäller generellt, i Sverige, i Svenskfinland, i urbana – ofta mycket mångspråkiga – områden och på landsbygden.

I det följande använder jag begreppet *plats* om den geografiska, ofta kartfästa, platsen, som kan definieras med koordinater i det geografiska positionssystemet (jfr Cresswells 2004 *space*), medan begreppet *ställe* är den identitetsföreställning man ansluter sig till (jfr Cresswells 2004 *place* och Andersons 1983 *imagined community*, den föreställda gemenskapen).² I relation till landsbygdsbyar och deras dialekter, kan

¹ Jag vill tacka redaktörerna, två anonyma sakkunniga och Leila Mattfolk för viktiga kommentarer och synpunkter på tidigare versioner av denna artikel. Jag är naturligtvis själv ansvarig för resterande tillkortakommanden. Rubriken för mitt plenarföredrag på konferensen var ”Dialekterna trampar inte på samma ställe i det rurala Svenskfinland – om plats och ställe på den senmoderna landsbygden”; det dialektala är fortfarande den röda tråden i artikeln, men under arbetet med föredraget insåg jag att det jag vill säga har implikationer för språkforskningen generellt.

² Östman (2017) introducerade termerna *plats* och *ställe* för denna distinktion. Det framförs ibland frågetecken i relation till att jag (och andra) använder *plats* för engelskans *space*, medan begreppet *ställe* används för engelskans *place*. Jag anser dock inte att (likhet med) engelska ord och uttryck ska få diktera vilka termer som ska användas i svenskan.

vi konkretisera detta på följande sätt: om man bor på samma plats hela livet, är platsen ofta den samma som stället. Om man flyttar från denna plats, och därefter kanske saknar eller drömmer sig tillbaka, blir förnimmelsen av den gamla platsen och allt som därtill hör, ens ställe, det vill säga den föreställning av platsen man vill hålla kvar. Stället blir på detta sätt en viktig del av ens identitet och ideologi. Enligt SO är *ställe* ”1 plats ofta med visst innehåll el. viss funktion”, samt ”2 i vissa uttryck situation”³. Vi kan jämföra med uttryck som *vårt smultronställe är känslan av att alltid höra samman* och *vi behöver ett gömställe för våra drömmar*, där *ställe* inte har en konkret, platsdefinierbar referent. Under uppslagsordet *smultron* nämner SAOB sammansättningen ”livets smultronställen” och citerar Gustaf Lindqvists ”glada ögonpar från lifvets smultronställen”. Viktiga översiktsarbeten om distinktionen mellan plats och ställe återfinns i Auer & Schmidt (2010), Auer et al. (2013) samt i Syrjäla (2018), som specifikt använder begreppen *plats* och *ställe*.

Med detta som utgångspunkt vill jag föreslå att det finns ett behov av en senmodern dialektologi med egenvärde, ett angreppssätt som i vissa avseenden går stick i stäv med närstående forskningsområdets nutida strävan att undvika hänvisningar till ”dialekt” och som ”delar upp” dialektologins intresseområde i (traditionell) sociolingvistik, variationslingvistik, variations- eller dialektsyntax, samtalsanalys, folklivsforskning etc. Man kan naturligtvis på ett generellt plan undra vad begreppen *plats* och *ställe* kan bidra med som en uppdelning av dialektologin i olika forskningsinriktningar inte lika bra kan ta hand om. Det enkla svaret är att användningen av samma begreppsapparat för olika typer av distinktioner och kontextuella faktorer som påverkar språk alltid är ett positivt steg i riktning mot att få full förståelse för språk och kommunikation. Oavsett vad som beforskas i andra språkvetenskapliga discipliner, vill jag således med detta inlägg hävda vikten av en enhetlig, senmodern dialektologi och visa hur en sådan kan te sig med hjälp av begreppen *plats* och *ställe*.

Den senmoderna dialektologin kan bäst karakteriseras som ”ställesforskning”. Med detta begrepp avser jag studiet av språkbruket på det

³ <https://svenska.se/so/?sok=ställe&cpz=1>

ställe som t.ex. fysiskt byggs upp och skapas med hjälp av (även hemmagjorda) skyltar med namn på områden, kvarter eller gårdssamlingar på landsbygden. Skyltarna markerar vad som gäller ”här”, dvs. på denna plats, som med hjälp av dessa skyltar blir till ett ställe (medan mer officiella vägskyltar primärt visar platsen). En av grundfrågorna blir då vem som har ansvaret för dylika skyltar och därigenom för vad som ska räknas som karakteristiska drag för stället. Vem har ansvaret, vem tar ansvar och vem ger ansvaret till någon annan att sätta upp en viss typ av skyltar? Och på vilket sätt fördelas ansvaret: är det fråga om ett moraliskt, kollektivt eller formellt-juridiskt ansvar?⁴ Svaret på dessa frågor ges till viss del i lagar och förordningar, för även om det inte är tillåtet att sätta upp egna skyltar som ser officiella ut, vimlar det trots det av ”otillåtna” skyltar – kanske speciellt på landsbygden.⁵

Vikten av en distinktion mellan plats och ställe är klart erkänd på flera områden inom språkvetenskapen, speciellt inom sociolingvistisk och diskurspragmatisk forskning. Men kan vi också se plats och ställe som grammatiska kategorier (jämförbara med substantiv, subjekt och topik), som analysverktyg som kan användas generellt inom språkforskningen för att hjälpa oss att få en djupare förståelse av språk och språkande? Jag använder termen ”grammatik” inte t.ex. som synonym till ’syntax’, utan i en vidare betydelse, där grammatik syftar på de resurser vi har tillgängliga för att kunna språka. Här följer jag konstruktionsdiskursens terminologi, där de kontextuella faktorer som

4 Några av dessa frågor behandlas i Östman (2017). Om ansvar, se Östman & Solin (2016), Adel & Östman (2023). Om vykorts betydelse för hur ställen skapas, se Östman (2022a); både Finland och Sverige gjordes nämligen till ställen bl. a. med hjälp av vykort, speciellt under den första halvan av 1900-talet. (Jfr vykort illustrerade av Martta Wendelin och Rudolf Koivu i Finland och av Jenny Nyström och Carl Larsson i Sverige.)

5 Litteraturen om skyltar och mer generellt om lingvistiska landskap på olika håll i världen har mer eller mindre exploderat under 2000-talet, speciellt efter publiceringen av den inflytelserika Scollon & Wong Scollon (2003). En översikt ges i Gorter (2022); några arbeten som behandlar Sverige och Svenskfinland är Östman (2017), Karlander (2017) och Syrjälä (2018).

påverkar hur vi uttrycker oss också hör till grammatiken-som-resurs. (Jfr t.ex. Östman 2005, 2015, under utgivning b samt avsnitt 5 nedan.)

I det följande diskuterar jag en rad forskningsområden och språkliga egenskaper som är baserade på empiriska data som jag diskuterat i tidigare artiklar, men som jag här omtolkar och närmar mig från ett plats-och-ställe-perspektiv. I det avseendet är det här en explorativ studie, som inleds med en diskussion om Svenskfinland som ställe. Därefter diskuterar jag två språkvetenskapliga kategorier, deixis och namn, och hur distinktionen plats–ställe kan ge oss djupare förståelse för dessa begrepp. I avsnitt 5, under rubriken Ansvar, diskuterar jag en rad språkliga områden där jag ifrågasätter det statiska i den föreställda gemenskapen och argumenterar för en dynamisk syn på ställesforskning. Här introduceras även den modell för språkforskning som fått namnet konstruktionsdiskurs. Avsnitt 6 visar på några ytterligare tillämpningsområden av den senmoderna dialektologins utgångspunkter, medan det avslutande sjunde avsnittet generaliserar om ställesforskningens betydelse för grammatisk analys.

2 Svenskfinland som ställe

Humorgruppen KAJ avslutar sin låt ”Kom ti byin” med det nära nog stereotypiska ”man kan ta pojken ur byn, men inte byn ur pojken”; KAJ-medlemmarnas egen transkription av modern Vörådialekt ges i (1).

- (1) E sker itt na men e var myki jåort
He e gängstä livi på en glesbygdsåort
No ha vi lämna båoi, flujji ur holkin
Do kan ta pojkin ur byin, men it byin ur pojkin⁶

Stället finns kvar i artisternas liv trots att de inte längre är bosatta på den fysiska platsen Vöra i Österbotten i Svenskfinland.

Om vi lyfter blicken och ser på Svenskfinland generellt, kan vi fråga: Vad är Svenskfinland, vad är finlandssvenskhet? Även om man till en

⁶ Text och musik: Jakob Norrgård, Jan Christer Hyöty, Axel Åhman, Kevin Holmström och Mikael Svarvar.

del geografiskt kan platsbestämna Svenskfinland till kusttrakterna och de s.k. språköarna i Finland, torde ett mer djupgående svar vara att Svenskfinland är en föreställd gemenskap av finlandssvenskar och denna gemenskaps mångfacetterade (språkliga) uttryck. Det är också lätt att tänka att Svenskfinland helt enkelt utgörs av personer som talar svenska i Finland, men så enkelt är det inte. Det som karakteriserar det finlandssvenska är en sammanställning av rätt olika grupper av människor; de viktigaste torde vara de som anges i (2).

- (2) a. Personer bosatta på de traditionella svenskspråkiga områdena och språköarna i Finland – med fortfarande relativt väldefinierade rurala och urbana dialekter.
- b. Finlandssvenska teckenspråkiga, som ger ett viktigt tillägg till uttrycket av vad det innebär att vara finlandssvensk.
- c. Tvåspråkiga familjer, där den ena partnern är svenskspråkig och familjen bestämmer sig för att barnen ska gå i svenskspråkig skola.
- d. Emigranter (t.ex. till Sverige) från en ofta specifikt platsdefinierad del av Svenskfinland.
- e. Immigranter till en finlandssvensk plats genom familjebildning, arbete etc. blir ofta finlandssvenskar – genom valet av boplatssort och det språk de anammar.
- f. Flyktingar som slår sig ner i, eller blir hänvisade till en plats, dvs. till kommuner med företrädesvis svenskspråkig befolkning.
- g. Finskspråkiga familjer som placerar sina barn i svenskspråkiga skolor; de tvåspråkiga barnen väljer själva om de som vuxna blir finlandssvenskar.

Dessutom finns det personer (runt om i världen) som kan karaktäriseras som "wannabees" som kanske drömmer sig tillbaka till tiden kring Runeberg, Topelius och Sibelius – eller till Mumindalen som ställe – och ger uttryck för sina finlandssvenska drömmar språkligt och beteendemässigt.

Det finlandssvenska blir en kontrast till – och skapar och definierar härigenom även – det sverigesvenska. På samma sätt som begreppet *elgitarr* tvingade fram begreppet *akustisk gitarr*, och på samma sätt som digitala klockor framtvingade begreppet *analog klocka*, håller begreppen *svenska* och *svenskt standardspråk* på att bli *sverigesvenska*, *sverigesvensk standard* och *sverigesvenskt standardspråk* – till följd av att finlandssvenskan fått alltmer uppmärksamhet inom forskningen, även i Sverige. (Jfr t.ex. Norrby et al. 2021.) Därigenom blir även Sverige, Finland och i synnerhet Svenskfinland inte bara politiskt-geografiskt definierbara platser, utan ställen som invånarna kan förhålla sig till på ett ideologiskt plan.

Min huvudpoäng är att vi får en bättre förståelse av begrepp som *Svenskfinland* genom att göra en analytisk skillnad mellan kategorierna plats och ställe. Det är naturligtvis inte bara Svenskfinland som vi kan närma oss med dessa verktyg. Frågor om plats och ställe blir speciellt synliga när vi diskuterar migranter som slår sig ner t.ex. på landsbygden i Finland och i Sverige. I en rad fältarbeten har vi⁷ via intervjuer och fokusgruppsamtal samlat in material om hur migranter upplever sin situation i sitt nya hemland. (Jfr t.ex. Ekberg & Östman 2017, 2020, Bijvoet & Östman under utgivning.) I de här diskussionerna blev begreppen plats och ställe på olika sätt centrala i diskussionerna. Jag ger nedan två exempel på detta, med data från en bosnisk migrant i Svenskfinland och en finsk migrant i Värmland.

Bosniern Luka⁸ i Österbotten har en ambivalent inställning till begreppet *hem*, som vi ser i (3). Luka pratar om att han vill hem till Finland, hem till Österbotten, och hem till gettot (där även andra

⁷ LIRA-projektet ('Language and Integration in Rural Areas in Swedish-language Finland') med i huvudsak tre medarbetare – Lena Ekberg, Jan-Ola Östman och Marion Kwiatkowski – fokuserade finlandssvenska Österbotten. ERSAProjektet ('European migration to Rural Swedish-language Areas') med i huvudsak fem deltagare – Lena Ekberg, Jan-Ola Östman, Ellen Bijvoet, Margareta Svahn och Lise Horneman Hansen – fokuserade Värmland.

⁸ Alla personnamn är fingerade.

immigranter än bosnier bosatt sig på hans svenskspråkiga landsbygdssort), men även att han åker hem till Bosnien.⁹

- (3) för fem veckor [i Bosnien] e nog för länge för mig # man vill nog bara hem ti finland hem ti getto där man hör hemma ja [...] men då har jag växt upp mentalitet e ju finsk [...] men om man [...] växer upp då på den tiden # man blev som int mottagen som [mörtlax]bo int # man blev ju nog som bara utlänning å så var de färdit så de spelar ju som ingen roll bor jag i Finland eller åker ner hem # jag e utlänning [...]

Tidsaspekten är naturligtvis relevant här, men generellt positionerar sig Luka – och han blir positionerad – som en generisk immigrant (jfr Ekberg & Östman 2020)¹⁰. De två platser han nämner, Bosnien och Mörtlax är inte bara geografiska, utan två ställen som är efterlängtrade när han inte fysiskt är på dessa platser. Han längtar till sin föreställda bild av dessa ställen när han själv inte är där, men han vill inte stanna kvar på de konkreta platserna när han väl är på dessa platser.

På motsvarande sätt uttrycker finska Anja i Värmland sitt försök att komma till rätta med sin ambivalenta inställning till hem och fosterland. I (4) ges ett utdrag ur diskussionerna med Anja (se vidare Bijvoet & Östman under utgivning). Vi sitter i det vi kallar Duvbacka i Värmland och Anja säger:

- (4) det här är mitt hemland men Finland är min fosterland # hmm # naturligtvis en bit min hjärta är där # det kommer alltid att vara

På det här sättet ger Anja uttryck för sin dubbla identitet: Sverige är hemlandet i nuet, medan Finland, där, och speciellt *när*, hon växte upp benämner hon sitt fosterland. Sverige och Finland är olika

⁹ Transkriptionen kan karakteriseras som bred, talspråksanpassad ortografi. Klammer används både för att ange utelämnat parti och för att vid behov infoga förklarande text och anonymiseringar av namn på platser och personer; tecknet # används för att ange en paus.

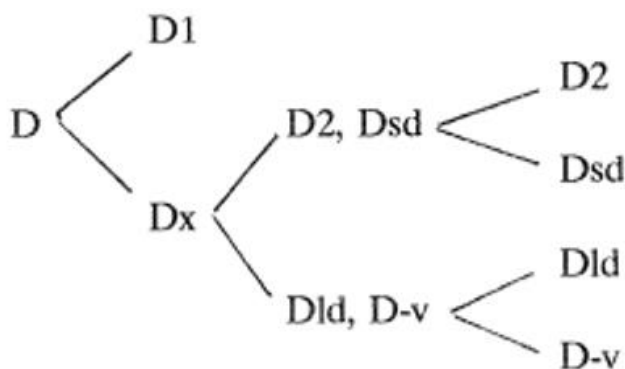
¹⁰ Enligt definitionen i Ekberg & Östman (2020:1) är en generisk immigrant marginaliserad i samhället, ”belonging neither to the local population nor to his/her ’own’ ethnic group but affiliating with immigrants in general”.

geografiska platser och för henne är de även olika ställen, i det här fallet åtskiljda av tid.

I de här exemplen ser vi att skillnaden mellan plats och ställe är ett viktigt perspektiv på hur vi kan ta oss an språkliga uttryck. Distinktionen är till hjälp när vi försöker förklara vad som pågår i migranters identitetsskapande processer och hur detta uttrycks i kategoriseringar (och syns i ordval). Men kan distinktionen användas mer generellt och samtidigt specifikt för att belysa andra typer av konkreta aspekter inom morfologi, syntax, semantik eller pragmatik? I det följande ger jag några exempel på fenomen där jag anser att plats–ställe-distinktionen kan vara till hjälp.

3 Deixis

En central uppgift i språkvetenskaplig forskning är att visa hur utpekande ord och fraser – deixis – används på olika sätt i olika språk. Fillmore (1997 [1971]) föreslog tidigt att alternativen i figur 1 gäller för språk generellt i relation till de distinktioner som görs med demonstrativa adverb som svenskans *här* och *där*.

Figur 1. Fillmores förslag till hur världens språk skiljer sig vad gäller talarnas behov av olika demonstrativa adverb.

Noderna och förgreningarna i figur 1 ska tolkas på följande sätt: om det finns två demonstrativa adverb i ett språk, står det ena (D1) för något som är nära talaren, medan det andra (Dx) står för något som inte

är nära talaren, dvs. antingen något som är nära den tilltalade (D2) och på ett kort avstånd från talaren (Dsd, där *sd* står för 'short distance') eller något som är längre bort (Dld, 'long distance') och som inte syns (D-v; där *-v* står för 'not visible'). Om ett språk gör ytterligare distinktioner, görs dessa i termer av de distinktioner som nyss angavs; se figur 1. Det här var ett första försök att ta sig an demonstrativa adverb i olika språk och kan kännas väldigt trivialt i dag; efter hand som allt fler språk har jämförts typologiskt, står det klart att det finns ett flertal andra distinktioner som språkligt görs och som anses viktigare.

I Östman (1995, 1996) försöker jag tillämpa Fillmores distinktion på solvdialekten i Österbotten. Byn Solf ingår i dag i storkommunen Korsholm och ligger strax söder om Vasa. En översikt av de demonstrativa adverben i solvdialekten ges i figur 2.

här	där
<i>ije ~ jeer</i>	<i>tide ~ täär</i>
<i>ijennan</i>	<i>tidennan</i>
härifrån	därifrån
<i>jedan ~ jaan</i>	<i>tedan ~ taan</i>
<i>jaanje(nnan)</i>	<i>taande(nnan)</i>
hit	dit
<i>hiit, hiitååt</i>	<i>tiit, tiitååt</i>
<i>hiitje(nnan)</i>	<i>tiitde(nnan)</i>

Figur 2. Demonstrativa adverb i solvdialekten.

Jag fokuserar här på skillnaden mellan de två adverben för 'här', dvs. *ije* och *jeer*. I tidigare studier har jag dels pekat på likheter mellan dessa och den aspektuella skillnaden som föreligger mellan finskans inre respektive yttre kasus, jfr *tässä ~ täällä*, men stannat för att *ije* snarare avser ett avgränsat område, vilket gör det möjligt att använda *ije* för synliga, närvarande och utpekningssynliga objekt och platser, medan *jeer* avser ett icke-avgränsat område. Den här tolkningen är dock inte heltäckande, eftersom båda adverben t.ex. kan användas för att fokusera olika aspekter i en sats. Sålunda kan *jeer på joolen* ('här på

jorden’) användas när man vill framhäva motsatsen till ’på andra planeter’, medan *ije på jooten* snarast används i motsats till ’i luften’.¹¹

Vad kan då en eventuell användning av begreppen *plats* och *ställe* som verktyg bidra med? Jag vill föreslå att *jeer* refererar till ett *ställe*, medan *ije* syftar på en geografiskt (eller på annat sätt konkret) preciserbar plats eller ett område som är förnimbart med syn, känsla eller hörsel.¹² I exemplen under (5) används *jeer* både för större och mindre områden, samtidigt som både ’landet’ (dvs. Finland) och byn framställs som ett *ställe*. I exemplen under (6) ser vi skillnaden mellan den konkreta platsen (6a, med *ije*), byn Solf (där det finns byggnader) och byn som en gemenskap med specificering om hur man betar sig – eller ”ska bete sig” – i byn; se (6b) med *jeer*.

- (5) a. *jeer i laande haar vi jo int najn kong yytan in president* ’här i landet [dvs. i Finland] har vi ju ingen kung, utan president’
b. *jeer i Sålv brykar vi int bryr os åm tåti*
 ’här i Solf brukar vi inte bry oss om sånt’
- (6) a. *ije i Sålv a di byggd in nyy biilværkstaad*
 ’här i Solf har det byggts en ny bilverkstad’
b. *jeer i Sålv lagar an biilin siin sjötv*
 ’här i Solf fixar man själv sin bil’

Den primära betydelsen av användningen av frasen *ije på jooten* är då t.ex. i situationer när man konkret vill kontrastera att hålla sig på marken mot att vilja flyga, medan man med *jeer på jooten* indikerar en samhörighet med andra på planeten.

4 Namn

I diskussionen om hur migranter använder begrepp som *hem*, framkom att tidsaspekten är synnerligen viktig. Ens relation till vad som är

¹¹ I återgivningen av solvdialekten baserar jag mig på de allmänna principerna för dialektåtergivning i Wiik & Östman (1983); *l* står för IPA:s [ɫ], det som ofta benämns tjockt eller kakuminalt *l*; *sj* står för ’sje-ljudet’, [ʃ], och *tj* står för ’tje-ljudet’, affrikatan [tʃ].

¹² Och den längre formen *ijennan* (se figur 2) är helt enkelt mer preciserande.

hem förändras – något som i princip gäller för alla föreställningar – med tiden, dvs. med hur man själv förändras under årens lopp. Ett annat forskningsområde där tidsaspekten är viktig i relation till plats och ställe är onomastiken. Att t.ex. bybor använder ett specifikt ortnamn skapar deras gemensamma ställe under en viss tidsperiod. Men omtolkningar av namnen sker – speciellt när nyinflyttade kommer till platsen och nya generationer växer upp. Här uppstår en intressant dynamik mellan namnet på stället och nyinflyttades namn på platsen.

Platsen är definierbar utifrån, i folkbokföringen, av postväsendet etc. Personerna Jan-Ola Östman, Anna Hinkula och Valter Östman är/var alla från Västersolf. Deras boställe, plats, belägenhet uttryck(te)s i termer av Myrvägen eller Solfvägen (numera följt av nummer för varje plats), FIN-65450 Solf. Men inifrån gemenskapen uttrycks det ställe de bor på som Saandis Oolaas [eller Saandis Ingmaras pojttinas], Ann-Ollas Annaas, respektive Mattis Valteras, dvs. på basis av den traditionella gården eller en (tidigare generations) huvudperson i gården.¹³

I och för sig är detta inget revolutionerande, men det visar att distinktionen mellan plats och ställe är tillämpbar och relevant som generalisering, dvs. som verktyg även för onomastiken; även i andra onomastiska sammanhang. I finskt och finlandssvenskt teckenspråk bokstaveras t.ex. namn på (berömda) personer i nyhetssändningar i TV, medan teckenspråkgemenskapen har egna – ibland kanske ned-sättande – tecken för personerna. I relation till plats och ställe kan vi här säga att bokstaveringen anger ”platsen”, medan användningen av persontecknet knyter an till gemenskapens ”ställe”.

Jag vill med dessa exempel hävda att distinktionen mellan plats och ställe – som generalisering – är ett viktigt tillägg till den verktygslåda vi behöver för att bättre förstå språkliga uttryck. Vi har sett att *ställe* har att göra med något som (affektivt) påverkar eller är en del av en själv och ens liv – och detta uttrycks språkligt i ens diskurs. Chafe (1982) använder begreppet *involvement* ’engagemang’, som kan sägas ange *ställe*, i motsats till begreppet *detachment* ’avståndstagande’, som

¹³ Genitivändelsen i solvdialekten är *-as*; *Oolaas* och *Annaas* ska utläsas med glottalklusil mellan de två grafiska <a>-tecknen.

snarare anger *plats*, dvs. något som anses mer distanserat och objektivt. På ett generellt plan vill jag således föreslå att vi här har att göra med alternativa sätt att språkligt uttrycka olika ideologier och människans individuella sätt att förhålla sig till omvärlden.

5 Ansvar

I denna explorativa studie om vikten av begreppen plats och ställe i språkvetenskaplig analys vill jag i det här skedet föra in ytterligare en aspekt, nämligen *ansvar*, och specifikt ansvar i relation till språk. Ansvar nämndes redan i avsnitt 1 i anslutning till diskussionen om skyltning på landsbygden, men här vill jag närma mig begreppet på en mer allmän nivå.

I tidigare studier (jfr t. ex. Östman under utgivning b) har jag argumenterat för att ansvar ska ses som den dynamiska sidan av ideologi. Vi kanske lever i ett visst förhållningssätt och hänvisar våra åsikter och tankar till en viss ideologi, permanent eller tillfälligt, och vi kan diskutera språk i relation till politiska, patriotiska, ekonomiska, instrumentella etc. ideologier. Men oavsett perspektivet avser begreppet ideologi i slutändan ett statiskt sätt att närma sig språk och diskurs. Ansvar, å andra sidan, är inget man lever i, utan ansvar kräver dynamisk aktivitet: man inte bara har, utan man måste också ta, ge, undvika etc. (sitt och andras) ansvar. Och detta görs generellt med språkliga uttryck. I den meningen återspeglar *ansvar* bättre vad som sker i en diskurs och hur vi bör förhålla oss till en diskurs.

Inom diskursanalys och narrativ analys är det viktigt att särskilja olika typer av ansvar, eftersom diskurser främst handlar om positioneringar – om hur man positionerar andra och sig själv. I avsnitt 1 nämndes redan olika typer av ansvar utan exemplifiering; här vill jag börja med att konkretisera distinktionerna med exempel utanför språkforskningen. Det är främst det formella, juridiska och institutionella ansvaret som åberopas när ett företag är ansvarigt för att ha läckt olja, eller när ett universitet är ansvarigt för att dess utbildning ska hålla måttet. Det moraliska och personliga ansvaret står i fokus i situationer där man t.ex. inte tagit sitt moraliska ansvar och varnat någon för att ha att göra med en brottslig person. Ett kanske mindre extremt fall av att inte ha tagit sitt personliga ansvar är när man övertygar en bekant att

hen ska studera lingvistik – utan att samtidigt markera att arbetsmöjligheterna utanför akademien inte är de allra bästa. Det interpersonliga, kollektiva ansvaret lägger till ett ytterligare perspektiv till det moraliska och det juridiska ansvarstagandet. Ur ett kollektivt perspektiv kan ansvarsfördelningen bli mycket ambivalent: om t.ex. ”alla” (utom en) i en grupp anser att det är klokt att studera astrologi, vilket är då denna enskildas (moraliska) ansvar – som en i den kollektiva gruppen – att påpeka att det kanske inte är så?

I ett försök till nytolkning av en tidigare studie med hjälp av begreppen plats och ställe, vänder jag mig först till lingvistiska landskap. I Ädel et al. (2022) diskuterar vi bl.a. utrymningsplaner i relation till frågor om risk och ansvar. En utrymningsplan som den som ges i figur 3 är en plats, mer specifikt ett försök till en minutiös återgivning eller representation av en konkret plats.

Figur 3. En typisk utrymningsplan vid ett universitet.

Utmaningen med utrymningsplaner är dock att de oftast är svårtolkade; de har sin egen inbyggda tolkning med ett specifikt perspektiv. Och vems är då ansvaret att hitta den ”nyckel” till utrymningsplanen som skaparen av planen byggt in – dvs. det perspektiv som utsagt

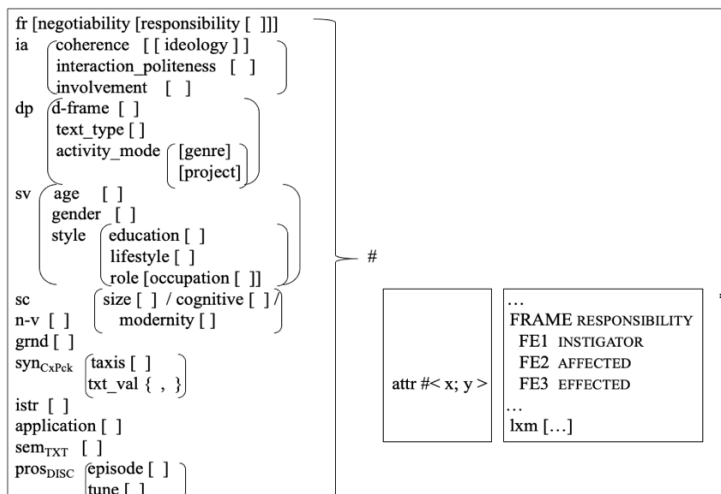
finns i planen? Vems ansvar är det att planen tolkas rätt – och i rätta tid? Den upprörda och förmodligen stressade individen – när det konkret brinner i knutarna? Den administrativa chefen eller ledningen för universitetet som godkänt att utrymningsplanen spikas upp någonstans? Eller helt enkelt vi alla tillsammans som en flock? Men den viktigaste frågan är mer allmän: Varför är utrymningsplanen svårtolkad? I ljuset av diskussionen ovan vill jag föreslå att orsaken är att den plats utrymningsplanen och den som läser den befinner sig på kan göras till olika ställen av olika läsare. Utrymningsplanen tolkas på olika sätt (på basis av ens tidigare erfarenheter, (o)förmåga att uppfatta olika perspektiv etc.) och görs i och med detta, dvs. av nödvändighet i en nödsituation, till olika ställen av dem som läser den.

I avsnitt 2 diskuterades bl. a. invandring och migration. Om vi tar begreppet ansvar som utgångspunkt kan vi nu fråga hur invandrare – både språkligt och socialt – positionerar sig i relation till vems ansvar det är att man blir mottagen och omhändertagen när man som invandrare slår sig ner på en viss ort i ett nytt land. Och omvänt: Hur positionerar sig de boende på området, dvs. den ”traditionella befolkningen” i relation till nykomlingarna? Vem har eller tar ansvar; vem ger (eller påtvingar) någon annan ansvar för dem? Och hur kan allt detta förstås i relation till hur plats och ställe uttrycks språkligt? Det jag vill föreslå är att det juridiska, formella ansvaret ska tas i relation till plats, medan det moraliska, individuella ansvaret ska avhandlas i relation till begreppet ställe. Det interpersonliga, kollektiva ansvaret kan vara ambivalent och har därför skapat utrymme för ibland rätt heta meningsutbyten.

Inom all språkforskning – liksom inom all annan vetenskaplig forskning – är det synnerligen viktigt att precisera saker och ting. Jag vill därför här kort föreslå ett sätt att formalisera det jag sagt om plats och ställe och samtidigt ge en vidare förklaring till att begreppet ”grammatiska verktyg” används i rubriken till denna artikel. Jag har under årens lopp varit aktiv inom konstruktionsgrammatisk forskning¹⁴ och speciellt inom det jag kallar konstruktionsdiskurs. (Se t. ex. Östman

¹⁴ En mycket kort introduktion till konstruktionsgrammatisk forskning ges i Östman (2022b).

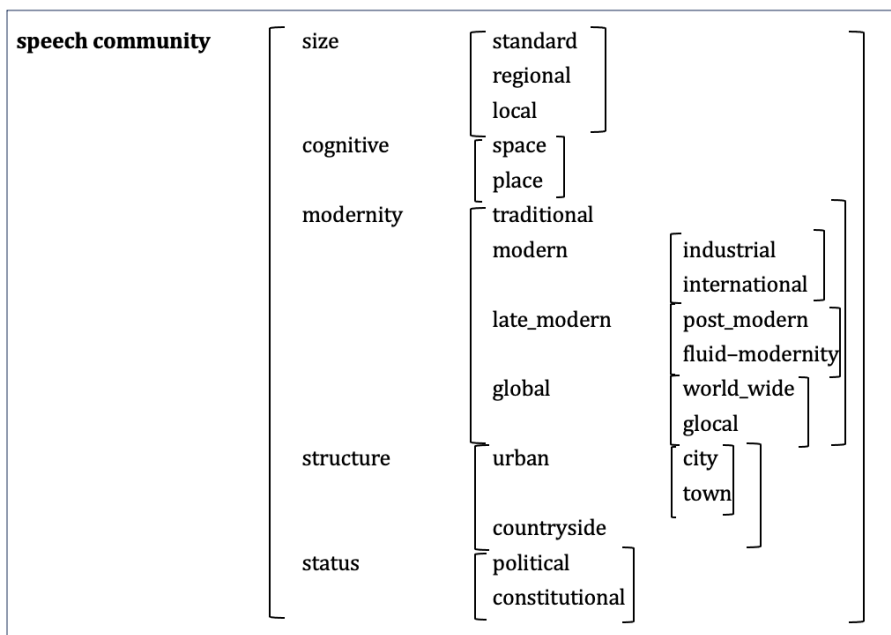
2005, 2014, 2015, under utgivning b.) Kortfattat kan vi säga att konstruktionsgrammatiken tar (abstrakta) konstruktioner (snarare än ord och satser) som byggstenar för att beskriva språk; konstruktionsdiskursen definierar i tillägg en uppsättning (närmare bestämt, tolv) ”externa”, diskurspragmatiska parametrar (s.k. *attribut*) som preciserar de interpersonliga och kulturkontextuella användningsmöjligheterna hos en konstruktion. Figur 4 ger en schematisk bild av de tolv externa attributen och några av deras värden med vilkas hjälp de *interna* egenskaperna av begreppet ANSVAR (tekniskt indikerat som RESPONSIBILITY) kan vidare preciseras; se speciellt de externa attributen [fr] och [ia]. Generellt gäller inom konstruktionsdiskurs att kombinationer av värden på de externa attributen preciserar användningsområdet för en konstruktion.

Figur 5. De tolv externa diskursattributen i konstruktionsdiskurs, med en schematisk översikt av begreppet ANSVAR.

I den här tolkningen av språk ligger de diskurspragmatiska specifikationerna, de kontextuella särdragen, inte utanför grammatiken, utan de är en del av grammatiken; konstruktioner är konstellationer av form, betydelse och diskursfunktion. Ett av värdena under det externa attributet [sc] (som står för ’speech community’) är [cognitive], med de två värdena [space] och [place], dvs. plats respektive ställe. De här

två värdena kan således åberopas som kognitiva alternativ i en fullständig beskrivning av ett språkligt uttryck. För att ytterligare förtydliga hur detta fungerar och vilken relation dessa två värden har till helheten [sc] 'speech community', ger jag i figur 6 en relativt fullständig bild av [sc]:s primära värden.

Figur 6. En översikt av de primära värdena under diskursattributet SPEECH COMMUNITY 'språkgemenskap'.

I en beskrivning av språkliga drag kan i den här modellen således t.ex. ett val av värdet "ställe" (PLACE) indikera att användningen av en specifik konstruktion inte ska tolkas som hänvisande till en konkret plats, utan till ett föreställt ställe. Generellt sett kan de attribut och värden som ses i figurerna 5 och 6 sägas vara (kontextuella) särdrag som påverkar det språkliga uttrycket. Och eftersom de hör till de resurser vi har tillgång till när vi språkar, är de en del av grammatiken.

Illustrationerna i figurerna 5 och 6 är alltför knapphändiga för att ge läsaren en konkret uppfattning om hur grammatisk analys i konstruktionsdiskurs tappning fungerar. Den viktiga poängen är dock att

kontext kan preciseras (t.o.m. formaliseras) inom konstruktionsdiskurs – något som är väsentligt för att ens beskrivning ska leva upp till det allmänna vetenskapliga kravet på exakthet (även inom humaniora och språkvetenskap). Jag vill alltså argumentera för att distinktionen plats–ställe har en viktig funktion i denna precisering.

6 Andra tillämpningsområden

I exemplen ovan har jag velat visa att distinktionen mellan plats och ställe kan fungera som ett grammatiskt verktyg som ger oss fördjupade insikter inom en rad olika områden i språkvetenskaplig forskning. Det här tillvägagångssättet stöds av det jag anser är själva själen bakom all HumSam-forskning, dvs. att föra fram nya perspektiv: dessa ger oss en vidare och annorlunda förståelse av olika (i detta fall språkliga) fenomen.

För att i all korthet ge några ytterligare exempel där jag anser att distinktionen mellan plats och ställe är viktig vill jag nämna

- i. globaliseringsstrategier, som handlar om att göra det globala (platsen) till något lokalt (stället); jfr Östman & Mattfolk (2011);
- ii. att det i analyser av historiska verk som t.ex. Bibeln är viktigt att – i det här fallet – göra en skillnad mellan exempelvis Jerusalem som plats och Bibelns Jerusalem som ställe;
- iii. att en syn på det standardspråkiga som den etablerade platsen kan ses i relation till det personliga, ”perifera” i språket (t.ex. dialektala drag) som då ska ses som talarnas ställe.

I och med att analyser av det perifera generellt också ger en djupare förståelse av ”kärnan”, öppnas här även möjligheter till samverkan mellan plats och ställe.

Mitt sista exempel har att göra med klimatet och klimatkurser. I de nationella proven i svenska för årskurs 9 i Sverige fanns åren 2014 och 2020 en valbar uppsatsrubrik som hade med resor och flygande att

göra. Uppgifterna hade rubriken "Flyg och far"¹⁵ och åtföljdes av olika (publicerade) inspirationstexter. Vi kan notera att det var år 2018 som Greta Thunberg började sin skolstrejk för klimatet som sedan ledde till "Fridays for Future". Jag koncentrerar mig här på begreppet ANSVAR.

Ingen av inspirationstexterna innehöll ordet *ansvar*, men flera studenter skrev trots det om ansvar. I uppsatserna från 2014 stod det personliga, moraliska, men även det kollektiva ansvaret i fokus. Exempelen i (7) är från olika uppsatsskribenter.

(7) *Det är enligt mig mer ... individuellt ansvar som krävs*

Alla måste ta ansvar för detta

vi alla människor har samma ansvar

... är det hos var och en av oss själva som ansvaret ligger

I uppsatserna från 2020 skjuts däremot ansvaret till andra aktörer och det formella, juridiska ansvaret står alltmer i fokus. Jfr exemplen i (8).

(8) *Kina är ansvariga för 30% av utsläppen*

Vägrafiken, bilar och flygplaner ansvarar för stora mängder utsläpp

Vi måste tänka på en ansvarig sätt och hitta lösningar som är effektiva mot utsläppen

Det är inte heller det enda transportmedlet som står ansvarig för koldioxidutsläpp.

De röster som citeras i (7) från 2014 har *stället*, det egna, den egna gruppen känslomässigt nära, medan rösterna från 2020 vill ta ansvar för den konkreta jordgloben, för *platsen*, för mänsklighetens överlevnad. Klimathotet var inget nytt när Greta Thunberg inledde sin skolstrejk, och även om hon kanske inte var den som gjorde att många

¹⁵ Jag vill tacka Stina Laursen, Anne Palmér och Kristina Sjöblom vid Uppsala universitet, som gett mig tillgång till det här materialet. En vidare presentation och analys av materialet återfinns i Östman (under utgivning a).

ungdomar (och vi andra) fick upp ögonen för klimathotet, tycks hon i alla fall ha påverkat ungdomarna att se hotet från ett mer globalt perspektiv och få dem (och flera av oss andra) att ta steget från vårt lilla intresse-*ställe* till en oro för den globala *platsen*.

7 Traditionell grammatik och ställesforskning

Det är uppenbart att vi kunde ha upptäckt och insett alla de skillnader som diskuterats ovan utan att binda dem till begreppen *plats* och *ställe*. Men en viktig aspekt i all vetenskaplig forskning är att vi via nya, oprövade stigar och kategoriseringar kan hitta och se likheter, skillnader och relationer för att bättre förstå oss själva och den värld vi lever i.

Rubriken för denna studie innehåller begreppet *grammatiskt verktyg*. I och med att jag i diskussionerna ovan rört mig inom snart sagt alla underavdelningar av språkforskning kunde man tänka sig att det hade varit bättre att tala om *språkliga* verktyg. Orsaken till att jag likväl väljer att använda *grammatik* som allmänt begrepp bottnar i diskussionen i avsnitt 5 om hur konstruktionsdiskurs ser på språket, dvs. att även de kontextuella, externa perspektiven på språket är en del av grammatiken. Men även mer generellt kan vi notera att en grammatisk beskrivning enligt SO ska vara en ”(formell) beskrivning av hur korrekta ordformer, fraser och meningar bildas i ett språk”. Om vi för en stund låter diskussionen om ordet *korrekt* vila (eller åtminstone bortser från dess ofta preskriptiva innebörd), kan vi konstatera att vi i dag vet att den formella beskrivningen av hur ord, fraser och meningar bildas har att göra med *hur de används* – och för att få en tillförlitlig insyn i och förståelse av detta, krävs hänvisningar till både den omkringliggande samtexten och den utomspråkliga kontexten. I och med att dylika kontextuella och kognitiva faktorer är nödvändiga för en helhetsbild av hur ord, fraser och konstruktioner fungerar i ett språk, kan de inte uteslutas från en beskrivning av språket i fråga, dvs. från en grammatik för språket.

I början av detta inlägg noterade jag att det centrala inom dialektologin som forskningsämne på sätt och vis urgröps, annekteras och upplöses i olika riktningar inom språkvetenskaplig forskning. På sätt och vis kan detta ses som positivt, eftersom det visar vikten av att alltid ta

dialekter och dialektal variation på allvar inom språkvetenskaplig forskning. Samtidigt betyder det att kärnan – själva dialekterna och deras kultur – slås i spillror.

Hur kan då mitt förslag om en senmodern dialektologi se ut, dvs. det jag kallar ställesforskning? Det som är specifikt för dialektologin är den allestädes närvarande kombinationen av språket (inte bara på landsbygden) och dess omkringliggande kultur. Dialektologins fokus är – och har alltid varit – *stället*. Och det är denna insikt jag önskar att vi fortsätter att påengtera i den framtida dialektala ställesforskningen.

Litteratur

- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- Auer, Peter & Schmidt, Jürgen Erich (red.). 2010. *Language and space, vol. 1: Theories and methods*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Auer, Peter, Hilpert, Martin, Stukenbrock, Anja & Szmrecsanyi, Benedikt (red.). 2013. *Space in language and linguistics. Geographical, interactional, and cognitive perspectives*. Berlin: De Gruyter.
- Bijvoet, Ellen & Östman, Jan-Ola. Under utgivning. ”Talkin’ ’bout my integration” – Views on language, identity and integration among Dutch and Finnish migrants to the Swedish countryside. I: Frick, Maria, Räisänen, Tiina & Ylikoski, Jussi (red.): *Language Contacts and Discourses in the Far North*. London: Palgrave Macmillan.
- Chafe, Wallace. 1982. *Integration and involvement in speaking, writing, and oral literature*.
- Tannen, Deborah (red.): *Spoken and written language: Exploring orality and literacy*. Norwood, NJ: Ablex. S. 35–53.
- Cresswell, Tim. 2004. *Place – A short introduction*. Malden, MA: Blackwell.
- Ekberg, Lena & Östman, Jan-Ola. 2017. Medlare – eller dubbelt marginaliserad? Identitetskonstruktion hos immigranter i Österbotten. I: Sköldberg, Emma, Andréasson, Maia, Adamson Eryd, Henrietta,

- Lindahl, Filippa, Lindström, Sven, Prentice, Julia & Sandberg, Malin (red.): *Svenskans Beskrivning* 35. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 29.) S. 81–91.
- Ekberg, Lena & Östman, Jan-Ola. 2020. Identity construction and dialect acquisition among immigrants in rural areas – the case of Swedish-language Finland. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* [AoP]. doi: 10.1080/01434632.2020.1722681.
- Fillmore, Charles J. 1997 [1971]. *Lectures on deixis*. Stanford, CA: CSLI Publications. [Ursprungligen Santa Cruz Lectures on Deixis 1971, Indiana University Linguistics Club 1975.]
- Gorter, Durk. 2022. Linguistic Landscape Studies. I: Verschueren, Jef & Östman, Jan-Ola (red.): *Handbook of Pragmatics Manual* (Andra upplagan). Amsterdam: John Benjamins. S. 885–910.
- Karlander, David. 2017. Roads to regimentation: Place, authenticity and the metapragmatics of naming. *Language & Communication* 53. S. 11–24.
- Norrby, Catrin, Lindström, Jan, Nilsson, Jenny & Wide, Camilla. 2021. *Interaktion och variation i pluricentriska språk*. Stockholm: Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond. (Rj:s skriftserie nr 21.)
- SAOB = *Svenska Akademiens Ordbok*. Svenska Akademiens ordböcker. <https://svenska.se/SAOB/>
- Scollon Ron & Wong Scollon, Suzie. 2003. *Discourses in place. Language in the material world*. Milton Park: Routledge.
- SO = *Svensk Ordbok*. Svenska Akademiens ordböcker. <https://svenska.se/SO/>
- Wiik, Barbro & Östman, Jan-Ola. 1983. Skriftspråk och identitet. I: Andersson, Erik, Saari, Mirja & Slotte, Peter (red.): *Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman*. Åbo Akademi: Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 85. S. 181–216.
- Syrjäälä, Väinö. 2018. *Namn–Språk–Ställe. Språkbrukarna i Svenskfinlands offentliga rum*. Helsingfors universitet: Nordica Helsingiensia 52.

- Ädel, Annelie & Östman, Jan-Ola (red.). 2023. *Risk discourse and responsibility*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ädel, Annelie, Nyström Höög, Catharina & Östman, Jan-Ola. 2022. Risks and responsibilities in the workplace. Employees discussing evacuation situations. *Journal of Applied Linguistics and Professional Practice* 16(3) (2019). S. 265–288.
- Östman, Jan-Ola. 1995. Recasting the deictic foundation, using physics and Finnish. I: Shibatani, Masayoshi & Thompson, Sandra (red.): *Essays in semantics and pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins. S. 247–278.
- Östman, Jan-Ola. 1996. Östersjöeuropa i ett pragmatiskt grepp. I: Ivars, Ann-Marie, Londen, Anne-Marie, Nyholm, Leif, Saari, Mirja & Tandefelt, Marika (red.): *Svenskans Beskrivning 21*. Lund: Lund University Press. S. 34–55.
- Östman, Jan-Ola. 2005. Construction Discourse: A prolegomenon. I: Östman, Jan-Ola & Fried, Mirjam (red.): *Construction grammars. Cognitive grounding and theoretical extensions*. Amsterdam: John Benjamins. S. 121–144.
- Östman, Jan-Ola. 2014. Språksociologi och konstruktionsdiskurs. I: Helgesson, Karin, Landqvist, Hans, Lyngfelt, Benjamin, Nilsson, Jenny & Norrby, Catrin (red.): *Fint språk / Good language: Festskrift till Lars-Gunnar Andersson*. Göteborgs universitet: Meijerbergs institut. S. 205–216.
- Östman, Jan-Ola. 2015. From Construction Grammar to Construction Discourse ... and back. I: Bücker, Jörg, Günthner, Susanne & Imo, Wolfgang (red.): *Konstruktionsgrammatik V: Konstruktionen im Spannungsfeld von sequenziellen Mustern, kommunikativen Gattungen und Textsorten*. Tübingen: Stauffenburg. S. 15–44.
- Östman, Jan-Ola. 2017. Lingvistiska dialektlandskap, estetik och språklig självintervention. I: Östman, Jan-Ola, Sandström, Caroline, Gustavsson, Pamela & Södergård, Lisa (red.): *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. Helsingfors universitet: Nordica Helsingiensia 48. S. 429–440.

- Östman, Jan-Ola. 2022a. Plats och ställe på vykort från Wasa 1900–1920. Om ansvar och framväxten av ”det moderna”. I: Björklund, Siv, Haagensen, Bodil, Nordman, Marianne & Westerlund, Anders (red.): *Svenskan i Finland 19*. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet. S. 375–387.
- Östman, Jan-Ola. 2022b. La Grammatica Delle Costruzioni. [Konstruktionsgrammatik; artikeln är på engelska och är en intervju med Gianluca Colella.]. *La lingua Italiana XVIII*. S. 215–222.
- Östman, Jan-Ola. Under utgivning a. Adolescents taking global responsibility – On prerequisites for a Climate Communication Program. I: Davidse, Kristin & Simon-Vandenberg, Anne-Marie (red.): *Communicating about Climate Change*. Leuven: Peeters.
- Östman, Jan-Ola. Under utgivning b. Responsibility in Construction Discourse. I: Gill, Martin, Malmivirta, Aino & Wårvik, Brita (red.): *Structures in discourse: Interaction, adaptability, and pragmatic functions*. Amsterdam: John Benjamins.
- Östman, Jan-Ola & Mattfolk, Leila. 2011. Ideologies of standardisation: Finland Swedish and Swedish-language Finland. I: Kristiansen, Tore & Coupland, Nikolas (red.): *Standard languages and language standards in a changing Europe*. Oslo: Novus. S. 75–82.
- Östman, Jan-Ola & Solin, Anna (red.). 2016. *Discourse and responsibility in professional settings*. Sheffield: Equinox.

På gränsen: Om prepositionsfraser, lexikaliserade adverb och grammatiska teoribildningar

Matilda Edgren & Adrian Sangfelt

1 Inledning

En prepositionsfras (PP) består av två delar: en preposition och dess komplement, den s.k. rektionen.¹ Syntaktiskt uppför sig en PP ofta som ett adverbial, och påminner om ett adverb i detta avseende (se t.ex. Teleman, Hellberg & Andersson 1999 III:411, hädanefter SAG). I svenska (och andra språk) finns även en rad exempel på enheter som har varit prepositionsfraser, men blivit mer eller mindre *lexikaliserade* som ett ord och på så sätt liknar ett adverb (jfr t.ex. Svanlund 2002 om begreppet lexikalisering). I (1–3) nedan visas tre i sammanhanget relevanta exempel – det som är eller har varit prepositionen står i fetstil, medan (den historiska) rektionen är understruken.

- (1) Flaskan ligger **på** den rödmålade bänken.
- (2) Jag kommer tillbaka **i** morgon.
- (3) David startade branden **med** flit.

Enheten *på den rödmålade bänken* i (1) är ett typexempel på en produktivt bildad PP, medan *i morgon* (2) (eller *imorgon*) rimligen blivit ett adverb. Enheten *med flit* (3) är emellertid svårare att kategorisera, då den delar egenskaper med både en PP och ett lexikaliserat adverb. I *morgon* och *med flit* förenas bland annat av att (den historiska) rektionen inte har förväntad semantik; *morgon* betyder inte 'tidigt på dagen', och *flit* avser inte 'strävsamhet'. Prepositionsfrasen i (1) och *med flit* delar emellertid egenskapen att respektive enhet inte skrivs ihop

¹ Denna artikel är i sin helhet samförfattad. Vi tackar två anonyma granskare och David Håkansson för värdefulla synpunkter på tidigare versioner av vårt manus.

som ett ord (söksträngen *medflit* ger 0 träffar i Korp: Bloggmix).² Dessa två tecken på lexikalisering – hopskrivning och oväntad semantik – antyder alltså att *med flit* befinner sig i mitten av vad som kan kallas för ett *PP–Adv-spektrum*.

Språkliga enheter som tycks uppföra sig som ett mellanting mellan två etablerade kategorier är grammatikteoretiskt intressanta. Som t.ex. Newmeyer (1998:200) påpekar går det att dra en skiljelinje mellan teorier som utgår från att kategoriers gränser alltid är skarpa och teorier som tillåter vagare gränsland (se även t.ex. Lyngfelt, Petzell & Wide 2017 för en allmän introduktion till skillnader mellan grammatiska teoribildningar). Huvudfåran inom generativ grammatik är typexemplet på en teoribildning där gränser förutsätts vara skarpa. En människas syntax är ett system som opererar med abstrakta kategorier och inte enskilda ord, och enheter i ett mentalt lexikon måste vara försedda med entydig information om kategoritillhörighet (se t.ex. Koenenman & Zeijlstra 2017:8–28). *PP–Adv-spektrumet* som *med flit* befinner sig på existerar med detta synsätt endast på ett deskriptivt plan, och vittnar inte om förhållanden i den inre grammatiken.

Flertalet funktionella grammatikteorier ser annorlunda på gränserns egenskaper. Det finns t.ex. varianter av konstruktionsgrammatik (CxG) som visserligen erkänner vedertagna kategoriers funktion som arbetsredskap för lingvister, men samtidigt vidhåller att kategorier är organiserade kring prototyper och kontinuum (se t.ex. Fried 2015:997). Gränslandet mellan en *PP* och ett adverb är med andra ord reellt, och enheten *med flit* i (3) ovan behöver inte entydigt kategori-bestämmas.

Kring gränserns karaktär och möjligheten att mäta lexikalisering kretsar vår artikel, vars syfte är tudelat. För det första vill vi belysa hur *PP–Adv-spektrumet* empiriskt kan ta sig uttryck i modern svenska. I detta ingår att klargöra hur vanligt det är med produktivt bildade prepositionsfraser, i förhållande till tydligt lexikaliserade adverb och enheter som tycks finna sig i ett gränsland. Här visar vi även hur graden av

² Sökning 29 september 2023. Korp finns tillgänglig på <https://spraakbanken.gu.se/korp> (se även Borin, Forsberg & Roxendal 2012).

lexikalisering kan mätas med hjälp av olika s.k. lexikaliseringsdrag (hädanefter *lexdrag*) som möjligen står i ett slags inbördes förhållande. För det andra vill vi diskutera om PP–Adv-spektrumet i svenska på något sätt är relevant för att pröva antaganden om gränsers karaktär – går det i detta specifika fall att hitta evidens för en skarp gräns eller ett vagt gränsland?

2 Undersökningen och lexdragen

Undersökningen om PP–Adv-spektrumet utgår från en databas som vi sammanställt för denna studie, och den innehåller sammanlagt 400 relevanta enheter. När vi redogör för undersökningen kallar vi en enhet för PP (med preposition/rektion), även om den uppvisar tecken på lexikalisering. Vid excerperingen har ingen hänsyn tagits till om en viss PP redan excerperats en gång. Databasen innehåller alltså fler än en förekomst av vissa enheter; vi återkommer till detta i resultatavsnittet. Alla enheter som är eller har varit en PP i svenska språket kan potentiellt inkluderas i databasen, förutom enheter där prepositionen inte kan identifieras utan vidare på grund av fonetisk förändring. På så sätt inkluderar vi *tillbaka* (*till* uttalas fortfarande som prepositionen) men inte *emellertid* (trots att *emellertid* kommer av en PP i *midler tid*). Att delvis även inkludera vad som rimligen är ett enskilt ord i databasen motiveras av ambitionen att studera hela spektrumet, från produktivt bildade prepositionsfraser till helt lexikaliserade adverb. Det är således lika relevant att inkludera adverbet *tillbaka* som det är att inkludera en PP som *på bordet*.

Fyra materialtyper finns representerade i databasen: samtal, avhandling, roman och nyhetsartiklar. Vi har inte som hypotes att PP–Adv-spektrumet borde fungera olika beroende på språkbrukets formalitetsgrad, men vi har ändå velat kontrollera om skillnader kan iakttas i detta avseende. Undersökningen betraktar vi som synkron; talspråksmaterialet är från 1990-talet, medan avhandlingarna, romanerna och nyhetsartiklarna är publicerade år 2016 eller senare.³ Materialtyperna

³ Talspråksmaterialet är insamlat från Gothenburg Dialog Corpus, tillgänglig via Språkbanken. Vi har valt material från delar av korpusen med någorlunda informell prägel (se vidare Appendix).

bidrar med 100 PP vardera till databasen; i Appendix klargörs vilka texter det rör sig om, och i vilken ordning enheter har excerperats.

Inledningsvis har ingen hänsyn tagits till vilket slags rektion som finns i en PP; det vanliga är att den utgörs av ett substantiv, men vi har även exempel på pronomen, egennamn, infinitivfraser osv. Graden av lexikalisering har emellertid bara bedömts för de 258 belägg där rektionen innehåller ett substantiviskt huvudord (egennamn ej inkluderade), eftersom sättet vi mäter lexikalisering på huvudsakligen är utformat för sådana rektioner.⁴

Graden av lexikalisering mäts genom sex tester, som vart och ett för sig ska antyda om en PP har eller inte har drag av lexikalisering. Viktiga inspirationskällor i val av tester har varit analysen av lexikaliserade fraser i svenskan som återfinns i Anward & Linell 1976 och i Ekberg 1989 (se även SAG III:649–650). Vår uppsättning lexdrag ska inte ses som uttömmande, och i viss mån är urvalet explorativt. Vi har dock strävat efter att olika språkliga nivåer och dimensioner ska finnas representerade i testsamlingen – som framgår nedan är två morfosyntaktiska, ett morfologiskt, ett ortografiskt, ett semantiskt och ett kombinerat prosodiskt och syntaktiskt.

Nedan följer en uppräknig av de lexdrag (i kapitaler) vi prövar om en PP med substantivisk rektion uppbär. Vi klargör även vilka principer vi följt vid bedömning av om lexdraget är uppfyllt eller inte.

1. KASUS: Substantivet (eller dess attribut) i rektionen har en avvikande kasusform, alltså ett genitiv-*s* eller en stelnad form som kommer från det äldre svenska fyrkasussystemet. Ett exempel ur vårt material med uppfyllt lexdrag är *i somras*.
2. HOPSKRIVNING: Frasen förekommer hopskriven i svenska, alltså som ett och inte flera grafiska ord. Vi har operationaliserat testet genom att söka i Språkbankens korpus Bloggmix.

⁴ Det är en intressant fråga om lexikalisering är möjlig vid alla typer av rektioner. Det går åtminstone att hitta adverbliknande enheter som kommer av en PP med pronominal rektion (t.ex. *framförallt*), men vi är inte säkra på att detta gäller t.ex. egennamn.

Om hopskrivning förekommer i mer än 0,1 procent av möjliga fall betraktas lexdraget som uppfyllt för aktuell PP. Gränsen är satt vid 0,1 procent för att även enheter som av ortografiska konventioner sällan skrivs ihop ska kunna få lexdraget uppfyllt. Härav kommer även valet att söka i oredigerad media. Samtidigt ska något slags gräns motverka att enstaka fel-skrivningar påverkar resultatet. Frasen *i fråga* ur vårt material har lexdraget uppfyllt, då *i fråga/ifråga* skrivs ihop i 32 procent av möjliga fall (3170 av 9826 träffar, sökning i Bloggmix 27 juni 2022). Notera att samma princip gäller för det skrivna och det talade materialet (det är alltså inte relevant om en PP är hopskriven eller inte i ett specifikt fall).

3. IDIOSYNKRATISK SEMANTIK: Substantivet har en betydelse som avviker från betydelsen ordet har när det inte fungerar som rektion till aktuell preposition. Semantiken är alltså idiosynkratisk för aktuell PP. Ett exempel ur vårt material är *i väg* – *väg* avser inte en sträcka det går att färdas på. Någon gång kan det bero på sammanhanget om substantivet har idiosynkratisk semantik, och då utgår vi från den betydelse som åsyftas i aktuell kontext. Kontexten avgör alltså om *fall* har idiosynkratisk betydelse i prepositionsfrasen *i alla fall*, eftersom både 'ändå' och 'i varje enskilt fall' är teoretiskt möjliga betydelser. Lexdraget ses även som uppfyllt om substantivet i princip uteslutande förekommer tillsammans med prepositionen. På så sätt har rektionen *går* i frasen *i går* idiosynkratisk semantik; i princip kan *går* inte användas utan prepositionen *i* (vi bortser från användningen som förled i ordet *gårdag*).
4. OBÖJLIG I NUMERUS OCH DEFINITHET: Substantivet kan varken böjas i numerus eller i definithet. Oböjligheten måste inte avse substantivet som sådant, utan frågan är om det kan böjas när det kombineras med aktuell preposition. Böjningen får inte heller leda till att grundbetydelsen tydligt förändras. En PP i undersökningen som uppvisar lexdraget är *i huvudsak* (**i huvudsaken*, **i huvudsaker*). Även frasen *i styrka* har lexdraget uppfyllt; böjning i definithet (*i styrkan*) leder till att det

snarast handlar om en militär styrka eller liknande och inte om en sorts volym.

5. MODIFIERING: Möjligheten att modifiera rektionen genom tillägg eller förändring av attribut är obefintlig eller kraftigt begränsad. En PP i vårt material som inte kan modifieras är (t.ex. *tio gånger*) *om året*. Med ”kraftigt begränsad” avser vi att begränsningen inte bara gäller vissa typer av attribut, utan också inom den typ av attribut som kan modifiera huvudordet. Ett exempel från vårt material med lexdraget uppfyllt är frasen *på svensk botten* (i betydelsen ’med Sverige/det svenska språket som grund/utgångspunkt’). Här kan visserligen attributet *svensk* bytas ut mot t.ex. en annan språkbeteckning, men knappast mot vilket adjektivattribut som helst.
6. OSJÄLVSTÄNDIGHET: Prepositionen uppvisar inte vad som kan ses som tecken på självständighet. För att bedöma självständigheten har vi använt två kriterier (där inget får tala för självständighet om lexdraget ska ses som uppfyllt): möjlighet till prepositionssträndning och möjlighet till (huvud)betoning (i exemplen framöver markeras betoning som brukligt med ett upphöjt vertikalt streck före ordet som uppbär huvudbetoning). Ett exempel från undersökningen är *under vissa förutsättningar*: här är vår bedömning att prepositionen varken kan strandas (**vissa förutsättningar kan jag göra det under*) eller betonas (**under vissa förutsättningar kan jag göra det*).

För var och en av de 258 prepositionsfraserna i materialet med substantivisk rektion har vi utfört samtliga sex test. Varje PP tilldelas en siffra från 0 till 6, som säger hur många lexdrag som är uppfyllda. För varje lexdrag blir det även möjligt att visa hur många fraser som har just det draget uppfyllt. Lexdragen förkortas fortsättningsvis KASUS, HOPSKRIV, IDIO SEM, NUM-DEF, MOD och OSJÄLV.

Det behöver sägas att alla test inte kan användas med lika stor intersubjektivitet. KASUS och HOPSKRIV kan operationaliseras på ett tydligt och relativt mekaniskt sätt, men övriga lexdrag involverar någon form av introspektiv bedömning av enheters semantiska och grammatiska egenskaper. Och även om vi ovan tydligt försökt ange relevanta

principer är det svårt att undvika svårkategoriserade gränsfall för lexdragen IDIO SEM, NUM-DEF, MOD och OSJÄLV. Förhoppningsvis kan framtida forskning diskutera och vidareutveckla vårt sätt att mäta lexikaliserings.

3 PP–Adv-spektrumet i modern svenska

I tabell 1 nedan framgår hur många av materialets 258 PP med substantivisk rektion som har ett visst antal lexdrag (i tabellerna förkortat LD) uppfyllda. Resultatet särredovisas för de olika materialtyperna.

Tabell 1. Antal fraser i PP–Adv-spektrumet med ett visst antal lexdrag uppfyllda.

Material	0 LD	1 LD	2 LD	3 LD	4 LD	5 LD	6 LD	Totalt
Tal	27	6	1	4	3	7	0	48
Roman	35	15	0	3	3	5	0	61
Tidning	49	18	0	0	3	3	0	73
Avhandling	51	16	1	0	4	3	1	76
Totalt	162	55	2	7	13	18	1	258

Ett tydligt resultat som framgår av tabell 1 är att flertalet PP överhuvudtaget inte förefaller lexikaliserade – 162 fraser uppfyller 0 lexdrag. För övriga enheter är det oftast bara 1 lexdrag som är uppfyllt, vilket gäller i 55 fall. Annars verkar det snarare vara 4 eller 5 lexdrag (13 respektive 18 belägg) som är uppfyllda än 2 eller 3 (2 respektive 7 belägg). Ovanligast är att samtliga lexdrag är uppfyllda, vilket bara inträffar en gång (exemplet är *tillbaka*). Det går nog egentligen inte att se några tydliga skillnader mellan materialtyperna, även om fraser med 3 lexdrag uppfyllda (7 stycken) bara förekommer i talspråket eller romanen. Snarast tyder väl samstämmigheten över olika genrer i vår studie på viss generaliserbarhet, även om det vore nödvändigt med utförligare undersökningar för mer precisa slutsatser här. Att talspråket generellt innehåller färre belägg på substantiviska rektioner

handlar sannolikt om att pronomen istället för substantiv är typiskt för mer informellt språkbruk

Det går vidare att fråga sig på vilket sätt valet att utgå från tokens och inte från typer påverkar resultatet. Här finns ett mönster, på så sätt att några typer med 4–5 lexdrag uppfyllda förekommer mer än en gång i materialet. Det rör sig om *i dag* (4 lexdrag, 5 belägg), *i går*, *i stället* (båda 5 lexdrag, 4 belägg) och *i alla fall* (5 lexdrag, 2 belägg). Skillnaden i förhållande till PP med 3 lexdrag uppfyllda blir alltså mindre om vi utgår från typer.⁵

Vi återkommer nedan till en del typer med ett visst antal lexdrag uppfyllda, men låt oss först redovisa hur ofta ett specifikt lexdrag är uppfyllt. I tabell 2 nedan framgår hur många av enheterna som har ett visst lexdrag. Observera att lexdragen är ordnade utifrån hur *ovanligt* det är att draget är uppfyllt.

Tabell 2. Fraser i PP–Adv-spektrumet med ett visst lexdrag uppfyllt.

Lexdrag	PP med LD uppfyllt	PP med LD ej uppfyllt	Procent med LD uppfyllt
KASUS	2	256	1
IDIO SEM	23	235	9
HOPSKRIV	28	230	11
MOD	39	219	15
NUM-DEF	44	214	17
OSJÄLV	92	166	36

Tabell 2 visar att det särskilt är två lexdrag som avviker från de andra: KASUS och OSJÄLV. Lexdraget KASUS uppfylls bara i två fall (exemplen är *i somras* och *tillbaka*). Resultatet kan sättas i samband med att KASUS inte behöver vara uppfyllt för att enheten ska uppfattas som lexikaliserad, även om dragets uppfyllande tydligt indikerar att det är

⁵ I övrigt finns fem ytterligare typer som förekommer mer än en gång; alla dessa har inget eller ett lexdrag uppfyllt (och då alltid OSJÄLV), och förekommer bara två gånger: *i framtiden*, *i centrum*, *i sängen*, *i nusvenska*, *på flykt* och *på torsdagen*.

fråga om en (åtminstone delvis) lexikaliserad enhet. Enheterna *i stället* och *ibland* är exempel ur materialet där samtliga lexdrag utom KASUS är uppfyllda. I dessa fall rör det sig rimligen om fullt lexikaliserade adverb, trots att rektionens form inte avviker morfologiskt.

Det andra lexdraget som kvantitativt avviker från övriga är alltså OSJÄLV, uppfyllt för hela 92 PP. Här är spørsmålet snarare om lexdraget med nödvändighet gör en PP i någon mån lexikaliserad. Det är visserligen så att enheter som i övrigt tycks mer eller mindre lexikaliserade i princip aldrig innehåller en preposition som uppvisar tecken på självständighet (jfr t.ex. **det var går jag kom i*; **Jag gjorde det 'på egen hand*). Samtidigt finns det prepositioner som i sig inte gärna strandas eller betonas. En sådan preposition bör vara *enligt* – se satserna i (4–5) nedan, som baseras på ett exempel från materialet. Men det tycks oss tveksamt att prepositionsfrasen *enligt ukrainska uppgifter* skulle vara delvis lexikaliserad. En möjlig slutsats vore alltså att även flera av enheterna med 1 lexdrag uppfyllt kunde betraktas som produktivt bildade PP.

(4) *Ukrainska uppgifter utkämpas häftiga strider enligt.

(5) ?Häftiga strider utkämpas 'enligt ukrainska uppgifter.

De övriga fyra lexdragen – IDIO SEM, HOPSKRIV, MOD och NUM-DEF – befinner sig kvantitativt mellan KASUS OCH OSJÄLV. IDIO SEM uppfylls för 9 procent av fraserna, NUM-DEF för 17 procent, och HOPSKRIV och MOD för 11 respektive 15 procent. Det verkar som om enheter som uppfyller något eller några av dessa lexdrag, men inte alla (och alltså typiskt har mellan 2 och 4 lexdrag), är sådana som det vore svårast att bestämma syntaktisk kategori för: det är tydligt att det finns begränsningar i produktiviteten, men en klassificering som adverb förefaller ändå inte självklar. Tre exempel är *i egen rätt* (NUM-DEF och MOD uppfyllt, men inte IDIO SEM eller HOPSKRIV), *på lyran* (IDIO SEM, MOD och NUM-DEF, men inte HOPSKRIV) och *(här)om veckan* (inte IDIO SEM, men MOD, NUM-DEF och HOPSKRIV).⁶

⁶ Det finns dock exempel där bara 4 lexdrag men inte fler är uppfyllda, samtidigt som en analys av enheten som ett lexikaliserat adverb förefaller rimlig. Det är då typiskt att enheten kan skrivas ihop, men att rektionens semantik inte riktigt kan ses som idiosynkratisk. Typexemplet är *i dag*.

En intressant följdfråga är om lexdragen står i ett hierarkiskt förhållande till varandra: implicerar ett visst lexdrag hos en PP att ett annat lexdrag också är uppfyllt? Sannolikt finns det sådana relationer bland lexdragen. Exempelvis har vi inte belagt (eller kommit att tänka på) att en PP som kan skrivas ihop också går att böja i numerus/definitivitet, modifieras eller uppvisar tecken på självständighet. Sannolikt gäller samma sak för KASUS (jfr t.ex. **i somras som var så rolig/*i varma somras*) – må vara att det framstår som föga förvånande att det inte är belagt, när så få fraser i vår databas har detta lexdrag.

Det är emellertid inte så att samtliga lexdrag uttömmande kan inordnas i hierarkiska förhållanden med varandra. Om så varit fallet borde ett uppfyllt lexdrag för en enhet implicera att enheten också har alla lexdrag längre ner i tabell 2; det är ju alltid ovanligare att draget högre upp är uppfyllt. Detta stämmer dock inte. Vårt material innehåller t.ex. flera enheter där rektionen har idiosynkratisk semantik, men där prepositionsfrasen ändå inte skrivs ihop (som *på lyran* och *på egen hand*). Trots detta framstår alltså IDIO SEM som överordnat HOPSKRIV, av tabell 2 att döma.

Vi ska här inte genomföra en fullständig utredning om en för lexdragen möjlig implikationsskala, som detta kunde kallas, utan saken får lämnas åt framtida forskning. En möjlig hypotes mot bakgrund av vår studie är dock att vart och ett av de tre översta och de tre nedersta lexdragen i tabell 2 inte står i ett inbördes hierarkiskt förhållande, men att ett sådant förhållande finns mellan dessa två grupper. Det är svårt att hitta exempel som bryter mot denna hypotes. Om en PP har lexdragen KASUS, IDIO SEM och/eller HOPSKRIV följer alltså att MOD, NUM-DEF och OSJÄLV också kommer att vara uppfyllda. En sådan tämligen grov implikationsskala ser ut som i (6) nedan; pilen indikerar att en PP måste uppvisa ett lexdrag till höger om pilen, om ett lexdrag till vänster om den är uppfyllt:

(6) KASUS/IDIO SEM/HOPSKRIV → MOD/NUM-DEF/OSJÄLV

I vår databas har bara en PP analyserats som ett undantag till skalan i (6): frasen *på så vis*, där lexdragen MOD och NUM-DEF inte är uppfyllda (jfr *på det viset*), men däremot IDIO SEM. Att *vis* bedöms ha idiosynkratisk semantik i frasen *på så vis* följer av kriteriet att IDIO SEM är

uppfyllt om substantivet inte förekommer utanför prepositionsfrasen (rektionens huvudord *vis* förekommer bara med prepositionen *på*).

Möjligen kan kategoriseringen ifrågasättas denna gång. Principen är tänkt att fånga fall där substantiven i sig själva tappat sin betydelse och frasen snarare betyder någonting som helhet. I fallet *på så vis* kan man nog anta att språkbrukare har en uppfattning om vad *vis* i sig betyder, även om ordet inte återfinns utan *på*. I så fall saknas i vårt material undantag till generaliseringen i (6).

4 Avslutande diskussion

Av det resultat vi presenterat i föregående avsnitt går det bland annat att dra följande två slutsatser om fördelningen av enheter inom PP–Adv-spektrumet. För det första är flertalet belägg i undersökningen inte problematiska för en teori som utgår från en skarp gräns mellan PP och Adv. Majoriteten är prepositionsfraser utan uppfyllda lexdrag, och bland de övriga finns många som relativt okontroversiellt bör kunna analyseras som antingen en PP eller ett adverb. Men för det andra är det inte heller svårt att hitta enheter som är uppenbara gränslandskandidater, där fler lexdrag än 1 men färre än 5 är uppfyllda.

Dessa observationer för oss till artikelns andra syfte: att diskutera om empirin är relevant för att pröva antaganden om gränserns karaktär. Vi tar vår utgångspunkt i generativ grammatik och idén om skarpa gränser. Hypotetiskt är det inom ramen för generativ grammatik fullt möjligt att komma på ett övergripande test som kunde visa om gränsen mellan en PP och ett lexikaliserat adverb i svenska faktiskt är skarp eller inte, och på så sätt kategorisera en enhet i spektrumet som antingen en PP eller ett adverb. Låt oss ta ledföljd som exempel. Eftersom både en PP och ett adverb i normfallet fungerar som adverbial vore det inte konstigt om deras placeringsmöjligheter i en sats till stora delar sammanfaller. Samtidigt skulle det ju hypotetiskt kunna finnas en position där ett adverb men inte en PP fick placeras (eller vice versa).

Om en sådan position finns uppstår en prediktion om placeringsmöjligheter för enheter som framstår som ett mellanting mellan en PP och ett adverb (jfr här Newmeyer 1998:200–206). Är gränsen skarp

ska vi kunna använda ledföljdsrestriktionen för att avgöra kategoritillhörighet för en specifik enhet i PP–Adv-spektrumet. Vi erhåller rimligen ett argument för att det rör sig om en PP, i det fall enheten inte kan placeras i samma position som ett adverb. Har vi istället att göra med ett kontinuum vore det förväntat att själva grammatikaliteten rörde sig i ett gränsland. En enhet som befinner sig nära kontinuumets mitt borde uppfattas som grammatiskt tveksam i den (hypotetiska) position där ett adverb men inte en PP kan placeras.

I praktiken är det emellertid inte så enkelt att vi nu kan använda PP–Adv-spektrumet för att utvärdera antaganden i konkurrerande grammatikteorier. Vad beträffar en möjlig position där ett adverb men inte en PP får stå noterar t.ex. SAG (III:491 f.) att adverbfraser har en större benägenhet än prepositionsfraser att stå i satsens mittfält, alltså före t.ex. infinita verb, i stället för i slutfältet. Men detta är en tendens och inte en skillnad i grammatikalitet (se vidare Sangfelt 2022). Som visas i (7–9) nedan (adverbial understruket, infinit verb i fetstil) är det möjligt att placera både adverb (7) och PP (8) i mittfältet, och förstås då även en enhet som *i sinom tid* (9) som uppfyller några men inte alla lexdrag vi prövat i artikeln.⁷

(7) De ska snart **avsluta** sitt resonemang.

(8) De ska på nästa sida **avsluta** sitt resonemang.

(9) De ska i sinom tid **avsluta** sitt resonemang.

Om identiska placeringsmöjligheter råder för Adv och PP faller resonemanget i detta specifika fall. Vi har helt enkelt inte lyckats visa att PP–Adv-spektrumet skulle vara relevant för frågan om en skarp gräns eller ett gränsland: det saknas ett övergripande test som kan sättas i relation till de lexdrag vi använt oss av ovan. Frågan om gränser

⁷ Se här även t.ex. Brandtler (2020), om vilka adverbial som kan förekomma i s.k. preverbal position, alltså före finit verb i en huvudsats trots att det finns ett annat led i fundamentet. Vi ser inte heller att denna position skulle kunna användas för att tillskriva enheter i PP–Adv-spektrumet entydig kategoritillhörighet.

karaktär får avgöras utifrån andra syntaktiska kategorier och/eller med hjälp av andra språk än svenska.

Vårt resonemang om det hypotetiska testet är emellertid utpräglat generativt. Inom en teoribildning som utgår från gränsland skulle PP-Adv-spektrumet snarare sägas visa på behovet av analysredskap som fångar mellanting. Det är tydligt att det inte bara finns produktivt bildade prepositionsfraser och lexikaliserade adverb, och förekomsten av sådana enheter i världens språk är en anledning (av flera) till att arbeta med en grammatikteori som betraktar gränser mellan kategorier som flytande (jfr t.ex. Goldberg 2003; Fried 2015 för sådana resonemang inom varianter av CxG). Varför leta efter test som kan pröva antaganden om gränserns karaktär, när redan vår beskrivning av spektrumet visar på behovet av att överge antagandet om skarpa gränser?

Slutsatsen i vår diskussion blir alltså att oenigheten grammatikteorier emellan är dubbel. För det första är teoribildningarna oense om vad som är ett rimligt, nödvändigt och/eller fruktbart antagande om gränserns karaktär. För det andra finns skillnader i vad som betraktas som relevant evidens för att korroborera eller falsifiera antagandet.

Kanske kan denna slutsats förefalla nedslående, men den är egentligen inte förvånande. I ett vetenskapsteoretiskt perspektiv är det ju på intet sätt en ny tanke att antaganden, påståenden och begrepp i en teoribildning inte alltid är jämförbara med en annans, eller ens möjliga att översätta: teoribildningar är *inkommensurabla* med Kuhns term.⁸ Vi menar här inte att ta ställning i frågan om språkvetenskapliga (eller grammatiska) teoribildningar i alla avseenden är lämpliga att beskriva med Kuhnska begrepp som paradigm, revolutioner och inkommensurabilitet (se senast Klang 2019 för utförlig diskussion i nordistisk kontext) – men den övergripande parallellen är uppenbar.

⁸ Som ovan antyds är *inkommensurabilitet* (ung. 'ojämförbarhet') ett vetenskapsteoretiskt begrepp som exempelvis tar fasta på att samma term inte sällan syftar på delvis olika saker i konkurrerande paradigm; paradigmerna kan eller bör i vissa avseenden inte jämföras. Termen började användas ungefär samtidigt av Kuhn och Feyrabend, i något olika men klart besläktade betydelse (se vidare Kuhn 2000 [1983]).

Är det då poänglöst att försöka jämföra antaganden, påståenden och analyser i olika grammatiska teoribildningar? Det tror vi inte. Försök till sådana jämförelser kan säkerligen få oss att på olika sätt komma till insikter, om både teorier och empiri. Däremot är företaget tveksamt om vi tror oss kunna finna oberoende stöd för att den ena teoribildningens antaganden (eller metoder, begrepp etc.) är bättre och att den andras kan överges: det är inte i alla avseenden möjligt att jämföra grammatiska teoribildningar på ett teorineutralt sätt.

Litteratur

- Anward, Jan & Linell, Per. 1976. Om lexikaliserade fraser i svenskan. *Nysvenska studier* 55–56. S. 77–119.
- Borin, Lars, Roxendal Johan & Forsberg, Markus & Roxendal, Johan. 2012. Korp – The Corpus Infrastructure of Språkbanken. I: *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Brandtler, Johan. 2020. Vi bara testade en hypotes... Ännu mer om preverbala adverbial i svenska. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 38(1). S. 59–92.
- Ekberg, Lena. 1989. *Gå till anfall och falla i sömn. En strukturell och funktionell beskrivning av abstrakta övergångsfraser*. Lund: Lund University Press.
- Fried, Mirjam. 2015. Construction Grammar. I: Kiss, Tibor & Alexiadou, Artemis (red.): *Syntax – theory and analysis: An international handbook*. Vol. 2. Berlin: De Gruyter Mouton. S. 974–1003.
- Goldberg, Adele. 2003. Constructions: A new theoretical approach to language. *TRENDS in cognitive sciences* 7(5). S. 219–224.
- Klang, Per. 2019. Perspektiv på paradigm: Kuhns paradigmbegrepp och språkvetenskapen. *Språk & Stil* NF 29. S. 233–260.
- Koenenman, Olaf & Zeijlstra, Hedde. 2017. *Introducing Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuhn, Thomas S. 2000 [1983]. Commensurability, Comparability, Communicability. I: Conant, James & Haugeland, John (red.): *The*

Road since Structure. Chicago: The University of Chicago Press. S. 33–57.

Lyngfelt, Benjamin, Petzell, Erik M. & Wide, Camilla. 2017. Forskning om språkssystemet – olika traditioner med olika syften. I: Håkansson, David & Karlsson, Anna-Malin (red.): *Varför språkvetenskap? Kunskapsintressen, studieobjekt och drivkrafter*. Lund: Studentlitteratur. S. 129–152.

Newmeyer, Frederick J. 1998. *Language form and language function*. Cambridge, MA/London: The MIT Press.

SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik I–IV*. Stockholm: Norstedts.

Sangfelt, Adrian. 2022. Talspråk, skriftspråk och grammatik: Om placeringen av adverbial i svenska. *Språk & stil* NF 32. S. 72–103.

Svanlund, Jan. 2002. Lexikalisering. *Språk & stil* NF 12. S. 7–45.

Appendix: material

Roman = *Eufori. En roman om Sylvia Plath*, Elin Cullhed 2021. På s. 9–31 har fem PP (de första) på varje sida excerperats, totalt 100 PP (tre sidor saknar text).

Avhandling = *Satsekvivalenta infinitivfraser i svenskan: En synkron och diakron undersökning*, Mikael Kalm 2016. På s. 13–32 har fem PP (de första) på varje sida excerperats, totalt 100 PP.

Tal = Gothenburg Dialog Corpus (GDC), Språkbanken. 100 PP har excerperats (de första i träfflistan vid sökning på ”och”, från samtal med beskrivningen *Dinner* respektive *Informal Conversation*).

Tidningstext = *Dagens nyheter*, 6 mars 2022. Tio PP (de första, inklusive rubrik och ingress) i följande tio nyhetsartiklar från papperstidningen har excerperats, totalt 100 PP: *FN:s flyktingchef: Svåraste läget sedan andra världskriget*; *Försvarsbeskedet lyfte Saab-aktien*; *Hälften av Kievs befolkning på flykt – ryska trupper allt närmare*; *Invasjonen riskerar att klyva internet i två delar*; *Mördad gängledares bror försökte hämnas inifrån anstalt*; *Niinistö: Jag ringer Putin i dag*; *Pandemin i framtiden – det här kan vi vänta oss*; *Priserna på bussbiljetter kan höjas*; *Regeringen vill*

rusta upp lika mycket som Nato; Tania flydde kriget – nu vill hon hjälpa dem som kommer efter.

Fundamentsdubbling med *så* hos 9-åringar: effekter av modalitet, genre och fundamentalslängd

Josefin Lindgren, Saga Bendegard & Anne Palmér

1 Inledning

Fundamentet, svenskans syntaktiska förstaposition, är centralt för texters struktur. Det binder samman satser och bidrar till textuell kongruens. Trots att svenskan tillåter alla typer av satsled i fundamentet (SAG 1999, band 4:431ff., 689f.) förekommer vissa typer betydligt oftare än andra. Valet av satsled i fundamentet påverkas av olika principer såsom att känd information oftast placeras tidigt i satser, textbindning och tyngd (för en beskrivning av dessa principer, se Lindgren, 2021), men språkbrukarens val är centralt. Variation av satsled i fundamentet kan beskrivas som språkbrukarens sätt att använda ordföljd och meningsbyggnad för att skapa en varierad och sammanhållen text. En typ av fundament som särskilt påverkar informationsstrukturen är de som innehåller så kallad fundamentalsdubbling med *så*, där ett adverbialuttryck i fundamentet följs av *så* (se t.ex. Ekerot 1988:72ff.)¹. Konstruktionen kallas även icke-anaforisk dubbling (Ekerot 1988:246) eller adjunktionellt *så* (SAG 1999, band 4:10f., 99, 694f.) och exemplifieras i (1), (2), och (3)².

- (1) *om Guldhamstern inte får vatten so dör Guldhamstern.* (beskrivande text, NP3-2019-004)
- (2) *När begravningen var Slut Så gick det hem* (berättande text, NP3-2019-047)
- (3) *sen så börjar han jaga musen* (muntlig berättelse, MoSwe404)

¹ Även *då* kan ingå i konstruktionen med samma funktion som *så*.

² Exempelen är hämtade från föreliggande studies data. Inom parentes anges exempelns genre samt deltagarens kod. De skrivna exemplen återges utan anpassningar till standardspråklig ortografi. I alla exempel står fundamentet i kursiv stil och *så/då* är understruket.

I konstruktionen tillför *så* inget semantiskt innehåll. Dess funktion är ännu inte helt klarlagd men troligtvis fungerar *så* som avdelare (gränsmarkör) och/eller 'ihopbindare' (sambandsmarkör) mellan fundamentet och resten av satsen (Lindström & Ottjesjö 2005). Detta indikerar att *så* bidrar till informationsstruktureringen, vilket även förts fram i litteraturen. Exempelvis skriver Ekerot (1988:37) att *så* "antas underlätta förståelsen" och Jörgensen och Svensson (1987:139) att det "underlättar för mottagaren att på ett korrekt sätt strukturera meddelandet och därmed gör det lättare för honom att tolka budskapet". *Så* anses även ha viss summerande eller vidareförande funktion (Lindström & Ottjesjö 2005:116)³. Platzack (1974) undersökte om *så* efter "spetsställd adverbialbisats (ej konditionalsats)" (1974:60) underlättar läsning, men skillnaden i läshastighet var liten och inte statistiskt signifikant. Inte heller framkom någon skillnad i resultaten på förståelsefrågor till texten. Det är alltså ännu oklart på vilket sätt *så* påverkar vår språkförståelse.

Fundamentsdubbling med *så* anses generellt inte höra hemma i formellt skriftspråk och används av vuxna främst i informellt tal (Ekerot 1988; Nordström 2010). Tidigare studier har visat att konstruktionen är frekvent i talad svenska (Bohnacker & Lindgren 2014; Lindgren 2014, 2020). Exempelvis visade Lindgren (2014) att den användes i 48 % av adverbialinledda satser i vuxnas muntliga bildbeskrivningar. För muntliga berättelser av den typ som undersöks i föreliggande studie (delstudie 2, se avsnitt 3) fann Lindgren (2020) att vuxna använde konstruktionen i 52 % av alla adverbialinledda satser och i 84 % av fallen där adverbialuttrycket bestod av en bisats. Ekerot (1988) genomförde en översiktlig studie av frekvensen av *så*-konstruktionen i tal- respektive skriftspråk och drar slutsatsen att "*så* är långt vanligare i tal-språksmaterialen än i skriftspråksmaterialen" (1988:42).

Tidigare studier har även visat att användningen av fundamentdubbling med *så* är kopplad till fundamentets längd (Lindgren 2014, 2020). Exempelvis var de fundament där dubbling användes signifikant längre (5,4 ord) än de där dubbling inte användes (2,5 ord) i vuxnas muntliga berättelser (Lindgren, 2020). Ekerots översiktsstudie

³ Se även Platzack (1974:59) och de verk som refereras där.

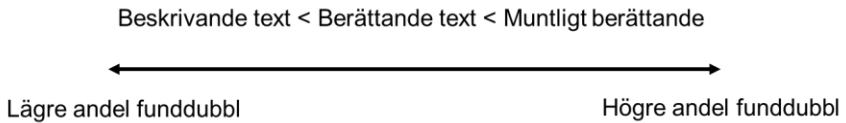
(1988:73f.) visade att *så* var vanligare med långa än med korta bisatsfundament.

Barns användning av konstruktionen har oss veterligen endast undersökts i en tidigare publicerad studie. I en longitudinell studie av fundament i barns muntliga berättelser (ålder 4–7) sågs en statistiskt signifikant skillnad mellan 7-åringar och vuxna (Lindgren 2020). 7-åringarna använde konstruktionen i endast 22 % av alla adverbialinledda satser och främst i form av det fasta uttrycket *sen så*. Användningen ökade inte signifikant från 4 till 7 år. Barn verkar alltså använda konstruktionen mindre ofta än vuxna, men studier av äldre barn och av ytterligare genrer/modaliteter saknas.

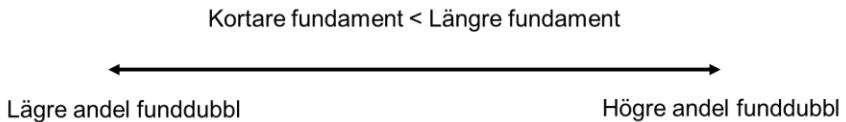
Tidigare studier ger alltså upphov till en rad obesvarade frågor. Vid vilken ålder når barns användning vuxnas? Påverkar fundamentalslängd även barns användning? Använder barn, likt vuxna, främst konstruktionen i informella genrer och i talspråk? Föreliggande studie utgör ett första försök att besvara dessa frågor. Syftet är att undersöka 9-åringars användning av fundamentsdubblering med *så* i två modaliteter (muntligt, skriftligt) och två skriftliga genrer (berättande, beskrivande). Följande frågeställningar besvaras:

- I vilken utsträckning använder 9-åringar fundamentsdubblering med *så*?
- Finns skillnader mellan olika modaliteter och genrer?
- Hur påverkar fundamentalslängden användningen av konstruktionen?

Utöver den öppna frågan gällande 9-åringars användning av konstruktionen testas två hypoteser baserade på resultat från tidigare studier: att fundamentsdubblering med *så* förekommer mer frekvent i mindre formella än i mer formella genrer (H1), där beskrivande texter ses som mest formella följt av berättande texter och slutligen muntligt berättande som den minst formella genren, samt att fundamentalslängden påverkar användningen (H2), dvs. att det är mer troligt att fundamentsdubblering med *så* används ju längre fundamentet är. De båda hypoteserna illustreras i Figur 1 och 2.

Figur 1. Hypotes 1 (H1): påverkan av genre och modalitet. Funddubbl = fundamentsdubblering med så.

Figur 2. Hypotes 2 (H2): Påverkan av fundamentets längd. Funddubbl = fundamentsdubblering med så.

För att besvara forskningsfrågorna och testa de två hypoteserna genomförs två delstudier. I delstudie 1 (avsnitt 2) jämförs beskrivande och berättande text och i delstudie 2 (avsnitt 3) berättande text och muntligt berättande. Avslutningsvis sammanfattas resultaten från delstudierna och de diskuteras, med stöd av exempel, i relation till studiens frågeställningar, hypoteserna och tidigare forskning (avsnitt 4).

2 Delstudie 1

I delstudie 1 jämförs berättande och beskrivande texter. I avsnitt 2.1 beskrivs metod och material och i 2.2 redovisas resultaten.

2.1 Metod och material

Delstudie 1 undersöker texter skrivna inom det nationella provet i svenska i årskurs 3 år 2019⁴. Materialet har samlats in inom ramen för Skolverkets insamling där urval sker utifrån elevernas födelsedatum. 2019 ingick elever födda 15 mars och 15 oktober. Delstudie 1 är en del av ett större projekt om grundskolelevers skrivutveckling (se

⁴ Provet från 2019 är frisläppt, vilket innebär att uppgifter och annat material inte längre skyddas av sekretess.

Bendegard, Lindgren & Palmér 2023.). Inom projektet digitaliseras samtliga inskickade texter från provet i årskurs 3 år 2019 i ämnena svenska och svenska som andraspråk. Texterna som ingår i delstudie 1 (258 texter) utgör ca 50 % av de inskickade texterna i ämnet svenska.

Skrivuppgiften för den berättande texten innebar att skriva en sann eller fiktiv berättelse om en riktigt bra dag. För den beskrivande texten bestod uppgiften av att skriva en faktatext om guldhamstern. Skrivtiden var i båda fallen 60 minuter och eleverna förbereddes genom att de fick läsa en text och delta i ett lärarlett samtal om ämnet.

Texter från 129 elever (66 flickor, 63 pojkar) ingår i studien. Varje elev har skrivit en berättande och en beskrivande text, vilket ger 258 undersökta texter. Texterna segmenterades först manuellt i deklarativa huvudsatser och övriga satstyper sorterades bort. Därefter kodades fundamenten för typ av satsled samt fundamentalslängd (i antal ord)⁵ och alla adverbialinledda satser togs fram. Tabell 1 ger en översikt av antalet deklarativa huvudsatser, antalet adverbialinledda huvudsatser och procent adverbialinledda satser. Sammanlagt består materialet för delstudie 1 av 1 229 adverbialinledda satser, där antalet satser från de berättande texterna är ungefär tre gånger större än från de beskrivande. Detta beror på att de berättande texterna generellt är längre samt innehåller en högre andel adverbialinledda satser.

Tabell 1. Delstudie 1 – Antalet (N) deklarativa huvudsatser och adverbialinledda huvudsatser samt procent adverbialinledda satser.

	Berättande	Beskrivande	Totalt
N deklarativa huvudsatser	2 813	1 848	4 662
N adverbialinledda satser	933	296	1 229
% adverbialinledda satser	33 %	16 %	26 %

⁵ För satser som innehåller fundamentalsdubbling har *så/då* inte räknats med i fundamentalslängden.

Alla adverbialinledda satser kodades för förekomst av fundamentsdubbling med *så* (inklusive dubbling med *då*)⁶. För att undersöka effekterna av genre och fundamentslängd genomfördes en multivariat statistisk analys i form av en *logit mixed effects model* 'logistisk regressionsanalys med blandade effekter'⁷ med funktionen *glmer* i paketet *lme4* (Bates m.fl. 2015) i statistikprogrammet R⁸. Den beroende variabeln var förekomst av fundamentsdubbling med *så* och prediktorerna (de oberoende variablerna, *fixed effects*) var genre (berättande, beskrivande) och fundamentslängd (i antal ord). Eventuella individuella skillnader mellan deltagare (dvs. elever) kontrollerades för genom att deltagare inkluderades som *random effect* 'slumpmässig effekt'⁹. Två typer av *pseudo-R²*, dvs. mått på den andel av variationen i användningen av fundamentsdubbling modellen förklarar, togs fram med hjälp av funktionen *r.squaredGLMM* i paketet *MuMIn* (Bartoń, 2020). Det marginella *R²* (*R²m*) anger den andel av variationen som förklaras med hjälp av endast prediktorerna (de oberoende variablerna) medan det konditionella *R²* (*R²c*) anger den andel av variationen som förklaras med hela modellen inklusive slumpmässiga

⁶ Förekomster av *då* istället för *så* var ovanliga i materialet (delstudie 1: 8 förekomster; varav berättande: 4 och beskrivande: 4; delstudie 2: 8 förekomster, samtliga i de muntliga berättelserna).

⁷ En regressionsanalys analyserar hur väl värdena på de oberoende variablerna förutsäger värdet på den beroende variabeln, och huruvida de oberoende variablerna, var och en för sig och sammantaget, förklarar en signifikant andel av variationen i den beroende variabeln, dvs. om de oberoende variablerna påverkar den beroende variabeln signifikant. En logistisk regressionsanalys används när den beroende variabeln är binär (endast har två värden), vilket är fallet i vår studie (antingen produceras fundamentsdubbling med *så* eller så produceras det inte). En analys med blandade effekter innehåller såväl oberoende variabler som slumpmässiga effekter.

⁸ De två delstudiernas material samt de skript som använts för att genomföra analyserna i R är tillgängliga via <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/VP7MQ>.

⁹ En *random effect* är en effekt som forskaren inte primärt är intresserad av att undersöka, men som potentiellt kan påverka resultaten och som analysen därför behöver kontrollera för.

effekter. Ju högre R^2 -värden, desto bättre förklarar modellen med de undersökta prediktorerna (dvs. genre och fundamentalslängd) variation i den beroende variabeln (dvs. i användningen av fundamentalsdubbling). En stor skillnad mellan R^2_m och R^2_c betyder här att det finns stora skillnader mellan individuella deltagare. I tillägg till R^2_m och R^2_c för analysen som helhet rapporterar vi varians och standardfel (SE) för den slumpmässiga effekten samt koefficient (β) och standardfel (SE) för de oberoende variablerna (fixed effects)¹⁰. För de oberoende variablernas koefficienter anges även huruvida dessa påvisar statistiskt signifikant effekter, dvs. har ett p-värde som understiger 0,05 i enlighet med gängse standard för statistisk signifikans.

2.2 Resultat

Tabell 2 visar förekomsten av fundamentalsdubbling med *så* av alla adverbialinledda satser i de två genrerna och tabell 3 visar hur ofta dubbling förekommer tillsammans med fundament av olika längd. I tabell 4 redovisas en sammanfattning av resultaten från den statistiska analysen, dvs. den statistiska modellen för fundamentalsdubbling med *så* av alla adverbialinledda satser i berättande och beskrivande texter.

Tabell 2. Delstudie 1 – Förekomsten av fundamentalsdubbling med *så* av alla adverbialinledda satser, berättande och beskrivande text, procent och antal.

	Berättande	Beskrivande
Fundamentsdubbling	16,0 % (149)	29,7 % (88)
Ej fundamentalsdubbling	84,0 % (784)	70,3 % (208)
Totalt	100,0 % (933)	100,0 % (296)

¹⁰ *Variansen* är ett mått på hur stor variationen i den slumpmässiga effekten är, *koefficienten* anger styrkan och riktningen på den oberoende variabelns påverkan på den beroende (mer specifikt anger värdet hur mycket den oberoende variabelns värde förändras när den beroende variabeln värde ändras ett steg, och ett positivt värde betyder att den beroende variabelns värde ökar när de oberoende variabelns värde ökar), och *standardfelet* (SE) är ett spridningsmått som anger hur stor osäkerheten för varians- respektive koefficient-värdet är (ju högre SE-värde, desto osäkrare är värdet för varians/koefficient).

Tabell 3. Delstudie 1 – Förekomsten av fundamentsdubbling med *så* av alla adverbialinledda satser med fundament av olika längd, berättande och beskrivande text, procent och antal.

Längd	Berättande	Beskrivande
1	4,6 % (24/519)	3,7 % (4/107)
2	19,3 % (26/135)	13,5 % (5/37)
3	25,0 % (16/64)	37,0 % (10/27)
4	27,8 % (25/90)	44,8 % (26/58)
5	46,3 % (25/54)	68,0 % (17/25)
6+	46,5 % (33/71)	61,9 % (26/42)

Tabell 4. Delstudie 1 – Sammanfattning av logit mixed effect model för fundamentsdubbling med *så* av alla adverbialinledda satser (N = 1 229) i berättande och beskrivande texter¹¹.

Random effects	Varians	SE
Deltagare: Intercept	2,94	1,71
Fixed effects	β	SE
Intercept	-4,18***	0,32
Fundamentlängd	0,67***	0,06
Genre: BESK vs BER	0,45*	0,23
Modellutvärdering	R^2m	R^2c
	0,23	0,59

Not. *** = $p < 0,001$, * = $p < 0,05$. Värden har avrundats till två decimaler. Det andra värdet på en prediktor är dess referensnivå. *SE* = standardfel, β = koefficient, BER = berättande, BESK = beskrivande, R^2m = marginellt pseudo- R^2 , R^2c = konditionellt pseudo- R^2 .

Resultaten från den statistiska analysen (tabell 4) visar att såväl fundamentlängd som genre påverkar användningen signifikant: sannolikheten att fundamentsdubbling med *så* används ökar ju längre fundamentet är och är högre i beskrivande än i berättande texter. Dessa effekter ses tydligt i tabell 2 och tabell 3; fundamentsdubbling är

¹¹ Formeln för analysen med funktionen lme4 i R var: Fundamentsdubbling ~ Fundamentlängd + Genre + (1|Deltagare).

betydligt vanligare i de beskrivande texterna (29,7 % jämfört med 16 %), är sällsynt med mycket korta fundament (1 ord, 4,6 % respektive 3,7 %), något vanligare med längre fundament (2–3 ord, 19,3 % respektive 13,5 %) och mycket vanliga med fundament som är 4–5 ord eller längre (27,8 % – 68%). Modellen inklusive random effects förklarar 59 % av variationen i användningen av fundamentdubbling med *så* i materialet (se tabell 4). Den stora skillnaden mellan det marginella och det konditionella R^2 -värdet (0,23 jämfört med 0,59, se tabell 4), liksom det relativt höga variansvärdet för random effect för deltagare, visar att det även finns stora individuella skillnader, vilket vi återkommer till i diskussionen (avsnitt 4).

3 Delstudie 2

I delstudie 2 jämförs muntliga och skriftliga berättelser. I avsnitt 3.1 ges en översikt över metod och material och i 3.2 redovisas resultaten.

3.1 Metod och material

Det muntliga materialet för delstudie 2 består av fiktiva, bildbaserade berättelser som eliciterats med berättelseinstrumentet *Multilingual Assessment Instrument for Narratives* (MAIN; Gagarina m.fl. 2019) från 17 9-åringar (10 flickor, 7 pojkar)¹². Varje deltagare producerade två korta berättelser. För mer information om datainsamlingen, se Lindgren (2018). Berättelserna transkriberades ordagrant med huvudsakligen standardspråklig ortografi i det s.k. CHAT-formatet (McWhinney, 2000). Det skriftliga materialet utgörs av 17 slumpmässigt valda berättande texter från delstudie 1 (från 7 flickor och 10 pojkar). Tabell 5 visar antalet deklarativa huvudsatser, antalet adverbialinledda huvudsatser och procent adverbialinledda satser. Sammanlagt består materialet för delstudie 2 av 326 adverbialinledda satser.

¹² Dessa deltagare ingick inte i delstudie 1 utan dessa data samlades in i anslutning till ett projekt om enspråkiga och flerspråkiga barns berättande (Lindgren 2018). Deltagarna är desamma som i Lindgren (2020).

Tabell 5. Delstudie 1 – Antalet (N) deklarativa huvudsatser och adverbialinledda huvudsatser samt procent adverbialinledda satser.

	Skriftligt	Muntligt	Totalt
N deklarativa huvudsatser	428	487	915
N adverbialinledda satser	134	192	326
% adverbialinledda satser	31 %	39 %	36 %

Tillvägagångssättet för segmentering i huvudsatser, kodning och analys var detsamma som i delstudie 1 (se avsnitt 2.1).

3.2 Resultat

Tabell 6 visar förekomsten av fundamentsdubbling med *så* av det totala antalet adverbialinledda satser i de båda modaliteterna och tabell 7 visar förekomsten av fundamentsdubbling med fundament av olika längd. I tabell 8 redovisas en sammanfattning av den statistiska modellen för fundamentsdubbling med *så* av alla adverbialinledda satser i muntligt och skriftligt berättande.

Tabell 6. Delstudie 2 – Förekomsten av fundamentsdubbling med *så* av alla adverbialinledda satser, skriftligt och muntligt berättande, procent och antal.

	Skriftligt	Muntligt
Fundamentsdubbling	12,7 % (17)	27,1 % (52)
Ej fundamentsdubbling	87,3 % (117)	72,9 % (140)
Totalt	100,0 % (134)	100,0 % (192)

Tabell 7. Delstudie 2 – Förekomsten av fundamentsdubbling med *så* av alla adverbialinledda satser med fundament av olika längd, skriftligt och muntligt berättande, procent och antal.

Längd	Skriftligt	Muntligt
1	3,9 % (3/76)	24,7 % (44/178)
2	16,7 % (3/18)	60,0 % (3/5)
3	8,3 % (1/12)	0 % (0/2)
4	38,5 % (5/13)	-
5	40,0 % (2/5)	100 % (1/1)
6+	30,0 % (3/10)	66,7 % (4/6)

Tabell 8. Sammanfattning av logit mixed effects model¹³ för fundamentalsdubbling med så av alla adverbialinledda satser (N = 324) i muntligt och skriftligt berättande.

Random effects	Varians	SE
Deltagare: Intercept	1,00	1,00
Fixed effects	β	SE
Intercept	-3,41***	0,59
Fundamentalslängd	0,46***	0,12
Modalitet: muntligt vs skriftligt	1,53**	0,56
Modellutvärdering	R^2m	R^2c
	0,15	0,35

Not. *** = $p < 0,001$, ** = $p < 0,01$. Värden har avrundats till två decimaler. Det andra värdet på en prediktor är dess referensnivå. SE = standardfel, β = koefficient, R^2m = marginellt pseudo- R^2 , R^2c = konditionellt pseudo- R^2 .

Den statistiska analysen (tabell 8) visar att såväl fundamentalslängd som modalitet påverkar användningen signifikant. Som framgår av tabell 7 är fundamentalsdubbling generellt vanligare med längre fundament: sannolikheten för att fundamentalsdubbling med *så* används ökar alltså ju längre fundamentet är. Tabell 7 visar också att fundamentalsdubbling med ettordsfundament är mycket vanligare i de muntliga berättelserna (24,7 %) än i de skriftliga (3,9 %). Användningen av fundamentalsdubbling är alltså signifikant högre i muntliga berättelser (27,1 %) än i skriftliga (12,7 %, se tabell 6), oavsett fundamentalslängd. Modellen inklusive random effects förklarar 37 % av variationen i användningen av fundamentalsdubbling med *så* i materialet. Precis som i delstudie 1 visar den relativt stora skillnaden mellan det marginella och det konditionella R^2 -värdet (0,15 jämfört med 0,35, se tabell 8), samt storleken på variansvärdet för random effect för deltagare, att det finns stora individuella skillnader. Dessa skillnader diskuteras och exemplifieras i nästkommande avsnitt (avsnitt 4).

¹³ Formeln för analysen med funktionen lme4 i R var: Fundamentsdubbling ~ Fundamentalslängd + Modalitet + (1|Deltagare).

4 Diskussion

I föreliggande studie undersöktes 9-åringars användning av fundamentalsdubbling med *så* samt vilka effekter genre (delstudie 1), modalitet (delstudie 2) och fundamentalslängd (delstudie 1, delstudie 2) har på användningen. Två hypoteser testades: att fundamentalsdubbling med *så* skulle användas i högre utsträckning i mindre formella genrer och i tal jämfört med skrift (H1) och att fundamentalslängden påverkar användningen signifikant (H2), dvs. att det blir mer troligt att konstruktionen används ju längre fundamentet är.

Generellt användes fundamentalsdubbling i relativt låg utsträckning (i mellan 12,7 % och 29,7 % av alla adverbialinledda satser). Delstudie 1 fann en signifikant effekt av *genre*, med en högre andel fundamentalsdubbling i beskrivande texter (29,7 % jämfört med 16 % för de berättande). Effekten av genre gick åt motsatt håll än förväntat, med en högre andel fundamentalsdubbling i den genre som kan anses mer formell (beskrivande texter) än i den mindre formella (berättande texter). Däremot sågs som förväntat i delstudie 2 en signifikant effekt av *modalitet*, med en högre andel fundamentalsdubbling i muntliga berättelser (27,1 %) än i berättande texter (12,7 %). Hypotes 1 kunde alltså delvis bekräftas; hos barn är fundamentalsdubbling vanligare i tal än i skrift, men den skriftliga genrens grad av formalitet verkar inte påverka barns användning av fundamentalsdubbling på det förväntade sättet. I båda delstudierna hade *fundamentalslängden* en signifikant effekt: ju längre fundamentet är, desto troligare är det att fundamentalsdubbling används, oavsett genre och modalitet. Dubbling är t.ex. betydligt vanligare med fundament som består av minst 4–5 ord än med ettordsfundament. Resultaten stödjer med andra ord hypotes 2, att fundamentalslängden påverkar huruvida dubbling används. I båda delstudierna sågs en hög grad av individuell variation; vissa elever uppvisar alltså en starkare preferens för konstruktionen än andra. De statistiska modellerna förklarar en hög andel av variationen i användningen (59 % respektive 35 %) vilket indikerar att de undersökta variablerna tillsammans med den individuella variationen är viktiga faktorer för att förklara användningen av konstruktionen. Det högre värdet i delstudie 1 beror troligen på att denna studies material är mer omfattande.

I jämförelse med tidigare studier av vuxnas användning av konstruktionen, där siffror runt 50 % rapporterats (Lindgren 2014, 2020), framstår de undersökta 9-åringarnas användning som relativt låg med knappt 30 % i beskrivande texter och muntliga berättelser och ännu lägre i berättande texter. Endast en mindre ökning av användningen i muntliga berättelser ses när 9-åringarna (27,1 %) i vår studie jämförs med samma deltagare vid 7-års ålder (22 %) i Lindgren (2020); ökningen under de första skolåren är alltså liten och barns användning av konstruktionen har ännu inte nått vuxnas vid 9 år. Lindgren (2020) förklarar 7-åringarnas låga användning med deras starka preferens för korta fundament, en preferens som visserligen även sågs hos de vuxna i samma studie, men i lägre utsträckning. En liknande förklaring ligger nära till hands även för våra resultat. Vi noterade en tydlig effekt av fundamentalslängden, med stigande användning av fundamentalsdubblering ju längre fundamenten är.

Hos vuxna anses konstruktionen främst användas i informella genrer och i talspråk, vilket delvis skiljer sig från våra resultat. De undersökta 9-åringarna använde fundamentalsdubblering signifikant oftare i beskrivande än i berättande texter. En möjlig förklaring till detta är att de berättande och de beskrivande texterna inte karaktäriseras av en allmän skillnad i formalitetsnivå, utan att skillnaderna mellan dem snarare rör texternas innehåll och struktur¹⁴. Exempelvis kan detta påverka vilka typer av adverbial som placeras i fundamentet och i förlängningen deltagarnas preferenser för att använda fundamentalsdubblering med *så* (t.ex. förekomsten av satsformade fundament och särskilt konditionala bisatser, där fundamentalsdubbleringar även är accepterade och använda i 'neutralt skriftspråk', se SAG 1999, band 4:699). Det är alltså möjligt att den högre användningen av fundamentalsdubblering i de beskrivande texterna kan förklaras utifrån andra faktorer än just formalitetsgrad. Framtida studier bör därför

¹⁴ I en studie av samma textmaterial som i delstudie 1 (Bendegard m.fl. 2023.) uppvisade de deltagande 9-åringarna en begynnande genremedvetenhet, med vissa skillnader i syntaktisk komplexitet och variation mellan berättande och beskrivande texter, men dessa skillnader innebär inte nödvändigtvis en skillnad i formalitet.

analysera fundamentets struktur och funktion i detalj för att kunna dra slutsatser om ytterligare faktorer som påverkar barns användning (se vidare nedan).

Den statistiskt signifikanta skillnaden mellan muntliga och skriftliga berättelser med högre andel fundamentdubbling i den förra, var däremot helt i linje med vår hypotes och resultaten från Ekerots (1988) översiktsstudie där *så*-konstruktionen var betydligt vanligare i tal än i skrift. Det tycks alltså finnas en skillnad mellan modaliteterna som inte nödvändigtvis är kopplad till graden av formalitet. En möjlig förklaring är att den funktion som gräns- och sambandsmarkör som *så* antas ha och som är kopplad till hur informationen i satsen och texten som helhet struktureras är viktigare i tal än i skrift, där mottagaren har möjlighet att gå tillbaka i texten. Detta behöver dock undersökas vidare i framtida studier.

Det är viktigt att poängtera att konstruktionen även i viss utsträckning kan ses som ett individuellt (stil)drag, vilket vår statistiska analys visar (i form av betydligt högre värden för de konditionala jämfört med de marginella R^2 -värdena, se tabell 4 och 8 ovan). Exempel (4) och (5) är utdrag ur två berättande texter som innehåller flera adverbialinledda satser i rad, men där den ena eleven (4) använder fundamentdubbling i nästan alla fall medan den andra (5) inte använder konstruktionen alls. Fundamenten i (4) är något längre än i (5) men dessa exempel tydliggör att användning av konstruktionen även är ett uttryck för språkanvändarens preferens. Skillnader mellan individuella språkanvändare och vilka faktorer som påverkar deras preferenser är därför något som bör undersökas i framtida studier av fundamentdubbling.

- (4) *Efter det när han var 1 år Så gjorde jag en födelsedags tårta till honom helt själv. När han var 2 år så lärde han sig sitt Första ord som var mamma. Sedan när han var 3 år lärde han sig att gå. Där- efter när han var 4 år så kunde han spela Ipad. När han var 5 år så spelade han Robloxian highschool som är pa Roblox och då älskade han det. Och nu när han är 6 år så går han i förSkole klass.* (NP3-2019-034, berättande text)

- (5) *När det var Toms tur att uppträda fick han fjärlar i magen. Sen Sa jurin ja. Äfter några veckor fick han reda på att han hade gått vidare till semifinal då blev Tom glad. När det var dacks hade han inte lika myke fjärlar i magen* (NP3-2019-027, berättande text)

Trots att konstruktionens funktion inte stått i fokus för studien är detta ett intressant spår inför fortsatt forskning. Vi vill därför avslutningsvis ta tillfället i akt att se närmare på ett antal exempel för att kommentera hur *så* används i vårt material. I vissa fall används *så* efter en konditional bisats i fundamentet, som i (6). Denna användning, som också lyfts fram som acceptabel i skriftspråket (se Ekerot 1988:31), är vanlig i de beskrivande texterna och utgör en möjlig förklaring till varför dessa texter uppvisar en högre andel fundamentsdubbling; de berättande; denna bisatstyp är den vanligaste i de beskrivande texternas fundament och hälften av alla *om*-bisatser innehåller fundamentsdubbling.

- (6) *om man Seter två guldhamstrar i en bur Så börjar dom Slos tills en av dom dör.* (NP3-2019-051, beskrivande text)

Fundamentet före *så* kan även ange kontexten för huvudsatsen, såväl en specifik tidpunkt (7) som ett mer allmänt tillstånd (8). Här markerar *så* gränsen mellan den bakgrund fundamentet uttrycker och huvudsatsens händelse som står i fokus. Särskilt tydligt ses detta i (7) där eleven valt att sätta punkt efter fundamentet och inleda nästa mening med *så*; *så* blir nästan ett separat, tillbakasyftande fundament i huvudsatsen som knyter meningen till den föregående (jmf Ekerot 1988:50ff. om *så* som formellt satsfundament).

- (7) *En gång när jag var typ 7 år. Så sa jag att jag vill rida.* (NP3-2019-158, berättande text)
- (8) *När hamstrarna lever vilt så måste det leta efter mat.* (NP3-2019-018, beskrivande text)

Så används även när fundamentet anger något som både temporalt föregår och kan ses som (en del av) skälet till att innehållet i huvudsatsen händer, som i (9) och (10). Här får *så* en tydlig sammanbindande och vidareförande funktion.

- (9) *Sen när jag sate mig på stolen så* blev den choklad (NP3-2019-056, berättande text)
- (10) *men när han skulle hoppa på fjäriken så* landa han i en taggbuske (MoSwe413, muntligt berättande)

I exemplen ovan består fundamenten av bisatser som i vissa fall är relativt komplexa och där funktionen hos *så* som avgränsare/sammanbindare framträder. När *så* används med kortare fundament, som i (11)–(12), är det svårare att se dess funktion. För *sen så* specifikt kan det hävdas att *så* har lexikaliserats till en del av ett fast flerordsuttryck som troligen inte uttrycker en annan betydelse än *sen* men är mer tal-språkligt, men med övriga korta uttryck förblir funktionen hos *så* öppen

- (11) *Sen så* sa Mamma att det är helj (NP3-2019-078, berättande text)
- (12) *anars så* blir deras tänder för vassa. (NP3-2019-083, beskrivande text)

Ovanstående exempel tydliggör att framtida studier av barns användning i allmänhet och av elevtexter i synnerhet behöver göra en systematisk och detaljerad analys av ett stort antal adverbialinledda satser såväl med som utan *så* (liknande Ekerots 1988 undersökning). Detta för att kunna beskriva konstruktionens funktion i elevtexter i detalj och dra slutsatser om ytterligare påverkande faktorer. Det vore även relevant att se närmare på användningens effekter på textnivå, exempelvis genom bedömningar av texters informationsstruktur, samt att jämföra elevtexter från olika åldrar för att se hur användningen är kopplad till allmän skrivutveckling. Vår studie med sin statistiska analys av ett omfattande material, där vi sett signifikanta effekter av fundamentslängd, modalitet och genre, har lagt grunden till genomförandet av sådana fördjupade studier.

5 Litteratur

Bartoń, Kamil. 2020. *MuMIn: Multi-model inference*. R package version 1.43.17. <https://CRAN.R-project.org/package=MuMIn>

- Bates, Douglas, Mächler, Martin, Bolker, Ben, & Walker, Steven. 2015. Fitting linear mixed-effects models using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67(1). S. 1–48.
- Bendegard, Saga, Lindgren, Josefin & Palmér, Anne. 2023. Produktivitet och syntaktisk komplexitet och variation i 9-åringars berättande och beskrivande texter. I: Nelson, Marie, Michanek, Mårten, Rydell, Maria, Sayehli, Susan, Skogmyr Marian, Klara & Sundberg, Gunlög (red.): *Språk i praktiken – i en föränderlig värld: Rapport från ASLA-symposiet, Stockholms universitet, 7-8 april 2022*. Stockholm: ASLA, Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap. S. 39–59.
- Bohnacker, Ute & Lindgren, Josefin. 2014. Fundament, formellt subjekt och frekvens: Ordföljdmönster i svenska, nederländska och hos vuxna inlärare av svenska. *Språk & Stil* NF 24. S. 33–71.
- Ekerot, Lars-Johan. 1988. *Så-konstruktionen i svenskan. Konstruktionstypen »Om vädret tillåter, så genomföres övningen» i funktionellt grammatiskt perspektiv*. Lund: Lund University Press.
- Gagarina, Natalia, Klop, Daleen, Kunnari, Sari, Tantele, Koula, Välimaa, Taina, Bohnacker, Ute & Walters, Joel. 2019. MAIN: Multilingual Assessment Instrument for Narratives –Revised. *ZAS Papers in Linguistics* 63. S. 1–36.
- Jørgensen, Nils & Svensson, Jan 1986. *Nusvensk grammatik*. Malmö: Gleerups.
- Lindgren, Josefin. 2014. Användning av tre konstruktioner med *så* i svenskan och hos vuxna inlärare av svenska med nederländska som förstaspråk. I: Lindström, Jan, Henricson, Sofie Huhtala, Anne, Kukkonen, Pirjo, Lehti-Eklund, Hanna & Lindholm, Camilla (red.): *Svenskans beskrivning 33: förhandlingar vid trettio tredje sammankomsten för svenskans beskrivning: Helsingfors den 15-17 maj 2013*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 256–67.
- Lindgren, Josefin. 2018. *Developing narrative competence: Swedish, Swedish-German and Swedish-Turkish children aged 4–6*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

- Lindgren, Josefin. 2020. Fundamentet i muntliga berättelser hos vuxna samt utvecklingen hos barn från 4 till 7 år. I: Haapamäki, Saara, Forsman, Ludvig & Huldén, Linda (red.): *Svenskans beskrivning 37. Förhandlingar vid trettiosjunde sammankomsten, Åbo 8–10 maj 2019*. Åbo: Åbo Akademi. S. 188–200.
- Lindgren, Josefin. 2021. Fundamentet: Syntaktisk struktur möter textgrammatisk funktion. I: Brandtler, Johan & Kalm, Mikael (red.): *Nyanser av grammatik: Gränser, mångfald, fördjupning*. Lund: Studentlitteratur. S. 179–192.
- Lindström, Jan & Ottesjö, Cajsa. 2005. Så som diskursmarkör. *Språk och stil*. NF 15. S. 85–127.
- MacWhinney, Brian. 2000. *The CHILDES Project: Tools for analyzing talk*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Nordström, Jackie. 2010. The Swedish *så*-construction, a new point of departure. *Working Papers in Scandinavian Syntax*. 85. S. 37–63.
- Platzack, Christer 1974. *Språket och läsbarheten: En studie i samspelet mellan läsare och text*. Lund: Gleerup.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik*. 1999. Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik (red.), band 1–4. Stockholm: Norstedts Ordbok.

Rum i början av meningen: fundamenterade rumsadverbial i modern svenska

Daria Titarenko

Hur fungerar adverbial, bl.a. rumsadverbial, i fundamentet ur ett informationsstrukturellt perspektiv? Det finns ingen gemensam syn på detta i forskningen. Forskning om informationsstruktur (IS) utmärks av en enorm mångfald av teorier, teoretiska ramverk, metodologi men även terminologi och definitioner av IS centrala begrepp (se Molnár 1998:90ff, Krifka 2008:244, Féri & Ishihara 2014:1f m.fl.). Adverbial utgör dessutom en heterogen grupp avseende deras grammatiska uttryck (t.ex. adverbfras (AdvP), prepositionsfras (PP), nominalfras (NP), bisats), referentialitet och typ av betydelse. Ofta är det adverbialets omständighetsbetydelse som avgör hur dess IS-funktion analyseras i meningen. Då förstås t.ex. tids-/rumsadverbialets funktion som *frame-setting* vilket innebär att adverbialet sätter en ram som resten av meningen tolkas inom (bl.a. Reinhart 1981, Andréasson 2007, Krifka 2008). Andra forskare beaktar adverbialets omständighetsbetydelse som påverkar dess IS-funktion i meningen, men ser det ändå som en typ eller en del av *tema/topic*, ofta oberoende av positionen (bl.a. Chafe 1976, Lambrecht 1996). Halliday (1985) analyserade initiala adverbial som *tema* på grund av positionen som ”the starting point of the message” (s. 39). I SAG analyseras fundamenterade tids- och rumsadverbial oftast som *bakgrund/scen* (SAG 3:493). I andra positioner kan de fungera som *tema* (SAG 3:402), *rema* (s. 482) eller *bakgrund* (SAG 4:434) som i många fall är svår att skilja från temat (s. 431). Ibland analyseras vissa fundamenterade tids- och rumsadverbial som ”*plats hållare*’ i informationsstrukturen” (Bolander 1980:135) med funktionen att endast flytta det tematiska subjektet till remapositionen i slutet av meningen. SAG beskriver också en sådan ”*platshållarfunktion*” hos de fundamenterade rumsadverbialen *här* och *där* då de används i meningar med egentligt subjekt (SAG 4:54).

Forskningen om IS tenderar alltså att analysera adverbialens och bl.a. rumsadverbialens IS-funktion som omständighetsram utifrån deras betydelse, även om andra funktioner förekommer i vissa ramverk. De urskilda funktionerna är inte alltid direkt kopplade till adverbialets

position i meningen. Fundamentpositionen är däremot speciell eftersom den är särskilt viktig för textens uppbyggnad (Platzack1974:100). I denna artikel föreslår jag ett nytt teoretiskt ramverk och en analysmodell som beaktar både strukturella och andra faktorer som påverkar meningens IS. Jag försöker dessutom utifrån dessa besvara frågan om vilka IS-funktioner ett rumsadverbial kan ha i fundamentet och även vilka specifika funktioner meningar med fundamentade rumsadverbial kan ha i en text. Nedan presenteras sammanställda kvalitativa delresultat om fundamentering av rumsadverbial i en avslutad och två pågående studier i syfte att utforska relationen mellan meningsbyggnad och IS i deklarativer¹ i modern svenska. För frekvensen av rumsadverbialens funktioner i fundamentet presenteras statistik från Studie 1.

1 Material

Det sammanställda materialet som ligger till grund för resultaten i artikeln består av 364 meningar med fundamentade rumsadverbial utvalda i 15 svenska romantexter skrivna mellan 1944 och 2019 (se Materialförteckning). Romantexterna analyserades i helhet utifrån meningarnas ordföljd och IS. Urvalet till de aktuella exempelkorpuserna gjordes på olika grunder i de tre studierna beroende på deras fokus.

Korpusen för Studie 1 innehåller samtliga deklarativer (2761 st) med icke-satsformade icke-subjekt i fundamentet (varav 11,2% (309 st) med fundamentade rumsadverbial) från texter 1–3. Syftet är att kartlägga IS-funktioner hos fundamentade icke-subjekt och bedöma deras förekomstfrekvens i texter.

I Studie 2 ligger fokuset på den expositionella och tematiska funktionen (se avsnitt 2) hos fundamentade icke-satsformade icke-subjekt. Studiens korpus består nu² av 2187 meningar inkluderande

¹ I Studie 3 (se avsnitt 1) analyseras även andra typer av satser. I artikeln presenteras endast delresultat rörande deklarativer.

² Text 12 och 14 har hittills inte analyserats i helhet. I nuläget har 60,2% av text 12 och 47,2% av text 14 analyserats.

samtliga deklarativer med fundamenterade icke-subjekt i funktionerna exposition och rema i texter 4–15. 0,5% (11 st) meningar innehåller ett fundamenterat rumsadverbial. Temafunktionen beaktades också vid analysen för att säkerställa gränsdragningen mellan IS-funktionerna. Därmed noterades även 606 exempel med temafunktionen i fundamentet som kunde bidra till en fördjupad diskussion kring IS. Dessa behandlas vid sidan av studiens korpus.

Fokuset i Studie 3 ligger på helrematiska meningar (se avsnitt 3.4). Studiens korpus innehåller samtliga helrematiska meningar (oberoende av satstyp och meningsbyggnad) i texter 13–15 och består av 2260 meningar hittills, varav 1,95% (44 st) med ett fundamenterat rumsadverbial.

Romangenren valdes som materialkälla eftersom den förutsätter störst mångfald språkliga sammanhang av olika situationer och röster. I urvalet eftersträvades även variation inom genren. En publicerad skönlitterär text är dessutom resultatet av författarens medvetna språkanvändning. Den valda tidsperioden motsvarar ett människoliv och tycks därför inte vara för lång för att återspegla det samtida språket. Därför förefaller det möjligt att dra några slutsatser om IS i samtida svenska ur analysen av materialet.

2 Teoretiskt ramverk och analysmetod

De valda meningarna i de tre studierna analyserades i sin fulla kontext. Detta möjliggjorde att även beakta samtliga kontextuella faktorer med påverkan på meningarnas IS.

Analysmetoden bygger på den predikatlogiskt orienterade forskningen. Principen föreslogs av Mathesius (1975) och förekommer hos Dahl (1974), Gundel (1988), Ekerot (1995) m.fl.³ Gundel (1988) definierar t.ex. *topic* som ”what a sentence is about (the domain within

³ Några av forskarna använder sig av begreppsparet *topic* – *comment* och andra av *tema* – *rema*. Begreppen *topic* och *tema* samt *comment* och *rema* har däremot samma innebörd i dessa studier. I Mathesius (1975) och Ekerot (1995) förekommer *tema* och *rema*, medan Dahl (1974) och Gundel (1988) skriver om *topic* och *comment*.

which the main predication holds)” och *comment* som ”the main predication that is asserted, questioned, etc. [...] relative to the topic” (s. 210).

Dahl (1974) föreslår att hålla isär den semantiska och den syntaktiska nivån av meningen och beskriver enskilda delar av själva meningen som respektive *topic* och *comment* på den syntaktiska nivån. En sådan syntaktisk *topic* är således ”that part of the sentence that refers to what the sentence is about” och *comment* på samma nivå är ett uttryck för ”the property we attribute to [the topic]” (s. 7).

I min analys av IS används samma predikatlogiska grundprincip men beaktas även konstituenternas informationsstatus (dvs om de innehåller *given/känd* eller *ny*, alt. *on-stage-* eller *off-stage-/ny* information (Dahl 1976)), meningens syntaktiska struktur, satsbetoning (*fokus*) och kontext. I varje analyserade mening avgörs alltså IS-funktionen hos den fundamenterade satsdelen utifrån meningens syntaktiska struktur, alla konstituenters informationsstatus, satsbetoning och meningens meddelande i kontexten. IS i resten av meningen analyseras också eftersom alla delar av meningen förmedlar meddelandet tillsammans och deras funktion endast kan avgöras i relation till varandra. Denna komplexa analysmetod ger möjlighet att identifiera samband mellan meningens IS och ordföljd samt är på det viset mer kognitiv (jfr Langacker 1987:30, Lakoff & Johnson 1999:10f).

Jag gör endast *en* indelning av meningen som på sätt och vis för samman alla de andra möjliga analysnivåerna som somliga studier⁴ föreslår och använder mig av begreppen *tema* och *rema*. Samma begrepp förekommer även i SAG där jag lånar mina definitioner. *Tema* i

⁴ Somliga forskare föreslår att analysera IS på flera olika nivåer i meningen. Då används begreppsparen *topic – comment*, *tema – rema* och *background – focus* inte synonymt (se bl.a. Dahl (1974), Enkvist (1976), Molnár (1998)). Molnár (1998) föreslår t.ex. att analysera en mening på tre olika nivåer där *topic* betecknar den meningskonstituent som den viktigaste informationen (*comment*) predikeras om, *theme* står för given information och *rheme* för ny, medan *background* betecknar den del av meningen som är prosodiskt undanhållen och *focus* betecknar den prosodiskt framhävda delen av meningen.

studien är alltså ”det som ett påstående handlar om (samt den del av meningen som uttrycker detta)” och *rema* är ”det som talaren (främst) vill ha sagt i ett påstående (samt den del av meningen som uttrycker detta)” (SAG 1: 231, 218; jfr Dahl 1974:7).

Jag kallar principen för uttagning av tema och rema för *innebördsprincipen* för att undvika sammanblandning med *aboutness-principen* (se Reinhart 1981, Lindahl & Engdahl 2022). De båda principerna bygger på ’*aboutness*’ fast på olika sätt. Inom *aboutness-principen* är topic ett verktyg att organisera eller klassificera information i kommunikationen. Den signalerar likt en bibliotekskatalog ”under which entries to classify the new proposition” eller ”how to construct the context set” (Reinhart 1981:79f). Därför rör *aboutness-principen* snarare diskursuppbyggande och en sådan topic är således *discourse-topic* (s. 54) eller *makrotema* (Hellspång & Ledin 1997:118) som anger ett ämne för ett större textfragment, även om denna topic kan sammanfalla med vad en enskild mening handlar om. Men när ett ämne (*discourse-topic*) utvecklas i flera meningar kan texten ha en tematisk disposition, där varje mening tar upp en egen aspekt av huvudämnet och har ett eget *tema* som meningen ’*is about*’, även om hela textfragmentet ’*is about the discourse-topic*’. Urskiljande av sådana mer strukturella teman i enskilda meningar sker inom *innebördsprincipen*. Där styrs kommunikationen inte heller av implicita frågor som talaren besvarar i varje mening, vilket är ett utbrett synsätt i IS-forskningen (Krifka 2008:251), utan av talarens avsikt för hur hen vill strukturera sina meddelanden.

I litteraturen om IS analyseras oftast meningar med referentiella definitiva NP i funktionen som topic/tema. Forskarna visar även med hjälp av t.ex. *aboutness-testet*⁵ (Reinhart 1981) att något annat (såsom adverbial i form av AdvP eller PP) inte kan fungera som topic eftersom ingenting annat än NP kan fungera som rektion i *about-PP* i testet (se t.ex. Lindahl & Engdahl 2022:15). Detta är däremot enbart en

⁵ *Aboutness-testet* innebär en omformulering av en mening med hjälp av *about*-meningen *He said about/of X that Y* där *X* är vad den ursprungliga meningen handlar om (dvs *aboutness-topic* eller *tema* i denna studie) och *Y* är resten av meningen (dvs det som sägs om topic/temat, alltså *rema*) (Reinhart 1981:64f).

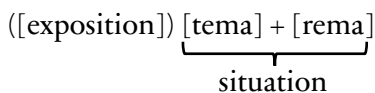
syntaktisk restriktion för PP som inte har med IS att göra. En mening kan handla om en plats eller tidpunkt i form av en AdvP eller PP och om en sådan fras ändras till en NP med en motsvarande innebörd så att den bemöter den syntaktiska restriktionen i testet kan aboutness-testet fungera för även andra syntaktiska former än NP (jfr (2) och (4)). I enlighet med *innebördsprincipen* kan adverbial, bl.a. rumsadverbial, alltså också fungera som *tema* (se avsnitt 3.1).

Analys av materialet i Studie 1 utifrån *innebördsprincipen* har även visat att det förutom tema och rema kan förekomma en tredje komponent i en menings IS – *exposition*, se ex. (1).

- (1) *Med ett klingande skratt red Pippi ut genom porten, så att småstenen yrde om hästhovarna och skolans fönsterrutor skallrade.* (3)⁶

Meningen i (1) handlar om *Pippi* och inte om hennes *klingande skratt*. Här sägs om *Pippi* (tema) att [*hon*] *red ut genom porten, så att [...] skolans fönsterrutor skallrade* (rema) medan det inledande adverbialet *med ett klingande skratt* (exposition) endast anger beledsagande omständigheter till situationen som beskrivs med kombinationen *tema + rema*. På så sätt utgör expositionen en egen komponent i meningens IS som varken tillhör temat eller remat.

Min analysmodell förutsätter således en tredelad IS med en icke-obligatorisk *exposition*, *tema* och *rema*, se figur 1.

Figur 1. Analysmodell.

Idén om en tredelad IS förekommer även i t.ex. SAG och Andréasson (2007). I SAG kallas den tredje komponenten för *bakgrund* och definieras som ”särskilt den del av satsinnehållet som ger behövliga upplysningar om situationen (ofta tid och rum) men som inte tillhör det

⁶ Nummer efter exemplet anger källans nummer i materialförteckningen.

som talaren egentligen vill ha sagt (rema) eller det som han främst säger det om (tema)” (SAG 1:156). Den motsvarande komponenten i Andréassons (2007) analysmodell *scen* ”bygger upp en scen, med saker som inte redan är aktuella, och ibland anger under vilka omständigheter propositionen i yttrandet gäller” (s. 83).

Som framgår från definitionerna överlappar *exposition* till stor del *bakgrund* och *scen*. Det finns dock en viktig skillnad: både *bakgrund* och *scen* kan förekomma i mitten och i slutet av meningen medan *exposition*sfunktionen är bunden till fundamentet. I mitt- och slutpositionen ingår sådana omständighetsled i remat (Titarenko 2022:137).

Det som kännetecknar *expositionen* är att den (a) anger en förberedande tilläggsinformation om omständigheter för situationen i meningen ([*tema*] + [*rema*]) och inleder situationsbeskrivningen; (b) endast förekommer i form av adverbial eller fria predikativ (SAG 3:374ff); (c) enbart återfinns i fundamentet; (d) fungerar som diskursmarkör i texten (markerar en ny situation/situationsbyte); (e) har minst informationsvärde i yttrandet och inte är nödvändig för situationsbeskrivningen (dvs meningen kan fungera utan den i sin kontext). Det senare medför att *expositionen* (f) klarar *elimineringstestet* (dvs kan strykas) (jfr Enkvist 1976:57, Bolander 1980:56); (g) är icke-restriktiv i förhållande till handlingen/situationen i meningen; (h) är ”kontextfri” (dvs har ingen stark koppling till den föregående kontexten).

3 Resultat

Nedan presenterar jag mina resultat om rumsadverbial i fundamentet och visar att de kan fungera som *tema* (avsnitt 3.1), *exposition* (3.2) och *rema* (3.3) samt som *en del av en helrematisk mening* (3.4). Jag visar även vilka olika funktioner meningar med tematiska, expositionella och rematiska rumsadverbial i fundamentet kan ha i en text.

3.1 Rumsadverbial som *tema* i fundamentet

Rumsadverbial fundamenteras ofta i platsbeskrivningar. Då betecknar de ställen/platser som ska beskrivas (dvs *som något ska sägas om*) i texten och fungerar därför som *tema* i meningen – ex. (2) och (3).

- (2) // [1] *Framför mig* ligger en stor parkeringsplats och [2] *bakom den* skymtar utskrivningsavdelningens vita barack. (1)
- (3) [1] Under de första åren i fängelset saknade jag huset i Bromma mer än något annat. [2] Så fort ljuset i cellen hade släckts var jag tillbaka. [3] Jag hängde upp min kappa på klädhängaren i hallen, gick in i vardagsrummet och såg mig om. [4] Allt var som det skulle vara. [5] En brasa i öppna spisen. [6] En [...] bok på soffbordet. [7] En [...] hibiskus [...] på golvet. [8] *Ute i köket* var det dukat till vardagsmiddag med vitt porslin och blommiga underlägg, [9] *i ugnen* stod en fiskgratäng, [10] såsen bubblade [...]. [11] Jag öppnade dörren till tvättstugan: [12] allt var i sin ordning också här. [13] Tvättmaskin och tumlare gapade [...] [14] rena kalsonger låg [...] i Sverkers trådback, vita bomullstrosor i min. [15] *Över tvättfatet* hängde några nystrukna skjortor och blusar, alla prydligt knäppta i halsen. (1)

De kursiverade rumsadverbialen i (2) och (3) anger vad något sägs om i deras respektive meningar, alltså *tema*. Precis som inom *aboutness-principen* bygger denna analys av tema på begreppet *aboutness*, därför kan även Reinharts (1981) *aboutness-test* tillämpas för att bemöta *aboutness*-kriteriet för tema, jfr (4).

- (4) [Jag] säger om *platsen framför mig* att det ligger en stor parkeringsplats [där]. Och [jag] säger om *platsen bakom den* att [där] skymtar utskrivningsavdelningens vita barack.

Beroende på typ av plats kan platsbeskrivningar indelas i *terräng-* och *lokalbeskrivningar* som ofta skiljer sig rörande textuppbyggnad. *Terrängbeskrivningar* (ex. (2)) bygger typiskt på en *temaproggression*⁸ där huvuddelen av temat i mening [1] blir till temat i mening [2].

⁷ I exemplen markerar symbolen //” början av ett nytt stycke.

⁸ Här följer jag Daneš (1974) där han urskiljer tre huvudtyper av *temaproggression*: (1) Simple linear TP (or TP with linear thematization of rhemes), (2) TP with a continuous (constant) theme, (3) TP with derived T's ("[t]he particular utterance' themes are derived from a "hypertheme" (of a paragraph, or other text section)" (s.120)), samt två extra typer som är de viktigaste

I [1] i (2) som också inleds med ett rumsadverbial placeras rumsadverbialiet i fundamentet för att presentera och framhäva det rematiska subjektet *en stor parkeringsplats* genom att det kommer sist i meningen. Fundamenteringen av rumsadverbialiet har alltså funktionen att *aktualisera* (= framhäva) *remat* här (Titarenko u.a.). En sådan typ av textuppbyggnad med *remaaktualisering* först och *temaproggression* sedan är vanlig för *terrängbeskrivningar*.

Lokalbeskrivningar byggs däremot ofta upp genom att ett *nytt tema* (en ny plats som författaren vill säga något om) plockas ut ur ett antal typiska alternativ (t.ex. ugn, dörr i köket, hall, kök i huset) och något sägs om detta *tema* ([8], [9], [15] i (3)). I (3) introducerar varje fundamenterat rumsadverbial ett *nytt tema* som inte hänger ihop med något *rema* i kontexten. De *nya temana* korrelerar däremot med *makrotemat* för hela textavsnittet – *huset i Bromma* som anger den övergripande lokaltypen. På så sätt kan meningarna [8], [9], [15] i (3) även tolkas som en typ av *temaproggression*. Skillnaden mellan en sådan *proggression* och ett *nytt tema* är tolkningsperspektivet. Själva idén med *proggressioner* är *kontinuitet* i de bildade meningskedjorna. Men vid ett *nytt tema* bryts *kontinuiteten* och det valda alternativet påbörjar ett nytt textfragment. Denna textstrategi är ovanlig för *terrängbeskrivningar* eftersom de utmärks av stor mångfald där typiska alternativ till ett *nytt tema* är svåra att hitta.

Det är inte bara *remat* som kan *aktualiseras* i meningen, utan även *temat* i fundamentet. Då fundamenteras ett tematiskt led i syfte att väcka extra uppmärksamhet hos mottagaren. *Contrastive topic*⁹ är ett typiskt exempel på en sådan *temaaktualisering*. Detta är en pragmatiskt markerad struktur (Payne 1992:141f) och det fundamenterade temat får en extra betoning (bl.a. Riad 2014:257) eller *emfas* (Ekerot

kombinationerna av de tre första: (4) the exposition of a split Rheme och (5) TP with an omitted link (or with a thematic jump) som i en *temaproggression* innebär utelämnande av en mening med ett uppenbart och därför redundant innehåll.

⁹ För diskussion se bl.a. Chafe 1976, Molnár 1998, Krifka 2008, Féry & Ishihara 2014:10f.

1995:104). *Temaaktualisering* kan ha olika funktioner i texten, såsom att ”*komma ihåg*”, dvs att återuppta ett tidigare ämne och uppmärksamma mottagaren om det (5), eller att uttrycka en tydlig och stark *kontrast* (6).

(5) [1] Jag är inte riktigt klar med mitt senaste stockholmsbesök. [...] [2] Första kvällen gick jag på ölhallen, men inte sen. [3] Ingen kände jag. [4] Jag började undra om vi, födda stockholmare men uppfostrade av bondesamhället, kallats tillbaka till skogarna för att hålla vakt. [5] Men mot vad? [6] Möss?... // [7] Hur ser den slätteräng ut där vi en gång alla ska mötas? // [8] *Där i Stockholm* köpte jag mig i alla fall en dag en mörk kostym och en vacker blåsvart överrock av raglanmodell. (2)

(6) [...], [1] vet jag att han anser att tjugo år är en mycket lång tid. [2] Det är en lång tid om man bara har blicken riktad framåt. [3] *Bakåt* är tjugo år ingenting. (2)

(5) börjar med att författaren berättar om sitt stockholmsbesök ([1]–[6]). Sedan släpper han ämnet och talar om annat i [7], men i [8] tar han upp stockholmsbesöket igen för att berätta mer om vad som hände *där i Stockholm*.

I (6) kontrasteras rumsadverbialen *bakåt* i [3] mot rumsadverbialen *framåt* i [2] för att säga något om *bakåt-perspektivet*. Rumsadverbialen *bakåt* är alltså ett kontrastivt tema i [3].

3.2 Rumsadverbial som *exposition*

För att kunna fungera som *exposition* ska ett fundamenterat rumsadverbial ange *befintlighet*. Detta framgår från kraven på att expositionsledet inte är nödvändigt i meningens struktur och klarar elimineringsstestet (se avsnitt 2). Rumsadverbial som anger *riktning* har däremot ett starkt valensband till verbet och är därför nödvändiga i meningens semantiska, samt ofta även syntaktiska, struktur och kan inte strykas (Enkvist 1976). Detsamma gäller för adverbialens restriktivitet. De expositionella rumsadverbialen är alltid *icke-restriktiva* för situationen i meningen. Annars utgör de en nödvändig del av meningens semantiska struktur och fungerar som tema eller rema i meningen.

Ett rumsadverbial i funktionen som exposition markerar ett *situationsbyte* och anger rumsliga omständigheter för den nya situationen – (7).

- (7) [1] "De dog för länge sedan. [2] Dina då?" // [3] "Mamma. [4] Hon ligger på hemmet. [...]" // [5] Han flinar till. [6] *Borta vid disken* ropar servitrisen att en lasagne och en entrecote med pommes är klara. [7] De hämtar sina tallrikar och äter under tystnad, [8] båda verkar lika hungriga. (1)

I (7) är två samtalande personer deltagare i den första situationen ([1]–[5]). I [6] markerar rumsadverbialet *borta vid disken* ett situationsbyte och den nya situationens deltagare är *servitrisen*. Sedan skiftar situationen i [7] igen och har samma deltagare som i början.

Kontexten i (7) signalerar att adverbialet *borta vid disken* varken förekommer i en lokalbeskrivning eller ingår i någon relation med andra komponenter av kontexten – det är alltså *kontextfritt*. Det är också *icke-restriktivt* för situationen i [6] och lokaliserar den endast. Allt detta gör att rumsadverbialet *borta vid disken* inte är nödvändigt i meningens semantiska och syntaktiska struktur i (7) och kan strykas, jfr (8).

- (8) ≈ Servitrisen ropar att en lasagne och en entrecote [...] är klara.

Rumsadverbialet fungerar alltså som *exposition* i (7).

I texten fungerar en sådan exposition som diskursmarkör och ett stilistiskt grepp för att skapa en närvaroillusion hos läsaren. Därför är exposition vanlig i *relationen* i skönlitterära texter men inte i *anföringen* (för definition se t.ex. Hellspong & Ledin 1997:176).

3.3 Rumsadverbial som *rema* i fundamentet

Fundamenterade rumsadverbial kan även fungera som *rema* i meningen. Då framhävs de med en stark emfas (se t.ex. Ekerot 1995:102ff, SAG 4:432). Jag kallar denna typ av framhävmått för *expressiv emfas* eftersom fundamenteringen tjänar till att uttrycka talarrens känslor, alltså skapa expressivitet i texten (se [10] i (9)).

- (9) [1] Först ska vi hitta reda på en bra plats, där vi kan duka. [...] [2] Annika hittade en stor, flat sten [...], [3] men där kröp fullt av

rödmyror [...] [4] Så fick Tommy syn på en liten glänta mellan ett par hasselbuskar [...] // – [5] Nä du, [6] där är inte tillräckligt soligt [...], [7] sa Pippi. [...] // [8] Ett stycke längre bort låg ett litet berg, [...]. [9] Och på berget fanns en liten solig avsats, precis som en balkong. // – [10] *Där* sätter vi oss, [11] skrek alla barnen på en gång. (3)

Mening [10] i (9) är expressiv och det är fundamenteringen av det rematiska rumsadverbialet *där* som skapar expressiviteten, jfr (10) med *remat* i slutpositionen.

(10) Vi sätter oss *där*.

Ur ett större kontextperspektiv är *expressivitet* inte den enda funktionen hos fundamenteringen av det rematiska rumsadverbialet *där* i [10] i (9). Den har samtidigt en *avslutande funktion*: nu slutar barnen leta. Barnen har granskat alternativen i den tidigare kontexten – *stenen*, *gläntan* samt *avsatsen* – och fattat beslut. Med det fundamenterade remat kommunicerar de det slutgiltiga beslutet, *den rätta varianten*, och avslutar förloppet.

Den expressiva ordföljden med remat i början av meningen förekommer också ofta i anföringen när talaren skyndar sig att säga det viktigaste så att det kommer före temat i ett tillägg eller en kommentar, jfr (11).

(11) [1] Jag sov i kammaren i min stuga. [2] *Mellan mitt kök och den glasveranda jag påstått att Rainer Maria Rilke nog skulle ha avundats mig* ligger kammaren. (2)

I (11) fungerar mening [2] som en tilläggskommentar i relationen i stället för direkt anföring. Här används fundamenteringen av det rematiska rumsadverbialet som ett stilistiskt grepp i syfte att skapa en *berättarröst* i författarrösten.

3.4 Rumsadverbial i fundamentet som *en del av en helrematisk mening*

Fundamenterade rumsadverbial kan förekomma i *helrematiska*¹⁰ meningar bestående endast av remat. Sådana meningar kan användas för att presentera det rematiska subjektet ([1] i (12)) – då är de ett alternativ till presenteringskonstruktion – eller för att presentera situationen i helhet ([3] i (13)) (se även Titarenko 2022).

(12) ”[1] *Här* är Erkki. [2] Lek snällt tillsammans nu.” (13)

(13) // [1] Klånk. [2] Klånk. [3] *Där* åker Bellas sandaler i väggen. [4] Bella står barfota mitt på golvet [...] och signalerar sin närvaro. (13)

Det är främst adverbien *här* och *där* som förekommer i fundamentet i helrematiska meningar. I (12) och (13) förlorar de delvis sin rumsliga betydelse och fungerar som platshållare (jfr SAG 4:54).

Fundamenterade rumsadverbial kan även förekomma i fasta uttryck såsom ordspråk. Då finns det inga restriktioner för adverbialen och de behåller sin fulla betydelse – (14).

(14) *I tysta vatten* är ormarna värst. (15)

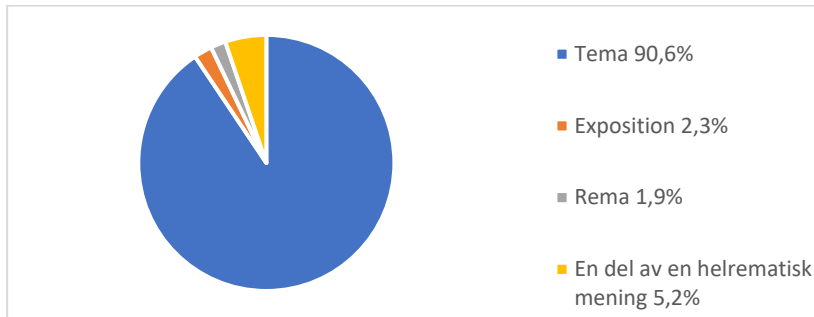
Alla fasta uttryck som ordspråk och liknande är *helrematiska* eftersom de inte är meddelanden om något utan så kallade *allmänna utsagor* eller *universal sentences* (Kuroda 1972). De kommunicerar en allmän kunskap/erfarenhet som kan ses som en situation i helhet (Titarenko 2022).

4 Slutord

Jag har ovan försökt visa att fundamentering av rumsadverbial sedd utifrån den kognitiva *innebördsprincipen* är en mångfasetterad företeelse i svenskan då rumsadverbialen kan fungera som *tema*, *exposition*

¹⁰ Andra benämningar i litteraturen är t.ex. *odelade* (Mathesius 1975), *tematiska/thetic* (bl.a. Dahl 1974) eller *all-focus/topicless sentences* (bl.a. Erteschik-Shir 2007).

och *rema*, samt *en del av helrematiska meningar*. De kvantitativa resultaten i Studie 1 visar att dessa funktioner förekommer i olika omfattningar i texter (se figur 2).

Figur 2. De fundamenterade rumsadverbialens förekomst i olika funktioner (utifrån Studie 1).

Temafunktionen visar sig här vara central för fundamenterade rumsadverbial. Alla de andra funktionerna förekommer i betydligt mindre omfattning. Detta skiljer sig från vanliga sätt att betrakta adverbial i IS. De fundamenterade rumsadverbialens omständighetsbetydelse verkar inte spela så stor roll för deras funktion i IS eftersom expositionsfunktionen är så liten i texterna (jfr Reinhart 1981; SAG 3:493, Krifka 2008:268ff) och endast kan förekomma i fundamentet (jfr SAG 4:434, Andréasson 2007). Mina studier visar även att det finns en tydlig skillnad mellan expositionen och temat (jfr SAG 4:431). När fundamenterade rumsadverbial fungerar som tema är det inte någon omständighetsdel av ett större eller komplext tema utan ett enda tema som talaren/författaren säger något om i meningen (jfr Lambrecht 1996 m.fl.). Och som sagt kan rumsadverbial ha fyra olika funktioner i fundamentet (jfr Halliday 1985).

Adverbialens IS-funktioner i fundamentet har även betydelse för textbindning och stilistik. Meningar med fundamenterade rumsadverbial bidrar till textens kohesion genom att bilda *temaproggressioner* eller börja en ny situation, alternativt signalera situationsbyte med hjälp av *exposition*, men även *ihåggkommande*, ett *nytt tema*, *remaaktualisering* i slutet av meningen och remafundamenteringens *avslutande funktion*.

De skapar också logiska relationer i texten t.ex. genom *kontrast*. Fundamentering av rumsadverbial fungerar även som ett stilistiskt grepp för att skapa en *närvaroillusion* med hjälp av *exposition*, eller *expressivitet* och *en viss typ av författarröst* i olika fall av *rema*-fundamenteringen. Rumsadverbialen i fundamentet kan alltså fungera olika både i meningen och texten.

Litteratur

- Andréasson, Maia. 2007. *Satsadverbial, ledföljd och informationsdynamik i svenskan*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bolander, Maria. 1980. *Predikativens funktion i svenskan*. Umeå: Umeå universitet.
- Chafe, Wallace. 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. I: Li, Ch. N. (red.): *Subject and Topic*. S. 25–56.
- Dahl, Östen. 1974. Topic-comment structure revisited. I: Dahl, Östen (red.): *Topic and Comment, Contextual Boundness and Focus*. Hamburg: Helmut Buske Verlag. S. 1–24.
- Dahl, Östen. 1976. What is new information? I: Enkvist, Nils Erik & Kohonen, Viljo (red.): *Reports on text linguistics: Approaches to word order*. Åbo: Åbo Akademi. S. 37–50.
- Daneš, František. 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. I: Daneš, František (red.): *Papers on functional sentence perspective*. Prague: Academia. S. 106–128.
- Ekerot, Lars-Johan. 1995. *Ordföljd, tempus, bestämdhet: föreläsningar om svenska som andraspråk*. Malmö: Gleerup.
- Enkvist, Nils Erik. 1976. Notes on valency, semantic scope and thematic perspective as parameters of adverbial placement in English. I: Enkvist, Nils Erik & Kohonen, Viljo (red.): *Reports on text linguistics: Approaches to word order*. Åbo: Åbo Akademi. S. 51 – 74.
- Erteschik-Shir, Nomi. 2007. *Information structure. The syntax-discourse interface*. Oxford: Oxford University Press.

- Féry, Caroline & Ishihara, Shinichiro. 2014. Introduction. I: Féry & Ishihara (red.): *The Oxford Handbook of Information Structure*. Oxford: Oxford University Press. S. 1–15.
- Gundel, Jeanette K. 1988. Universals of topic-comment structure. I: M. Hammond (red.): *Studies in Syntactic Typology*. John Benjamins B. V. S. 209–239.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per. 1997. *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Krifka, Manfred. 2008. Basic Notions of Information Structure. *Acta Linguistica Hungarica* (55). S. 243–276.
- Kuroda, Sige-Yuki. 1972. The categorical and thethetic judgment: Evidence from Japanese syntax. *Foundations in language* 9. S. 153–185.
- Lakoff, George & Johnson, Mark. 1999. *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.
- Lambrecht, Knud. 1996. *Information structure and sentence form: Topic, focus, and the mental representations of discourse referents* (Vol. 71). Cambridge: Cambridge University Press.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.
- Lindahl, Filippa & Engdahl, Elisabet. (2022). The pragmatics and syntax of pronoun preposing. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics*. S. 1–51.
- Mathesius, Vilém. 1975. On information bearing structure of the sentence. I: Kuno, Susumu (red.): *Harvard studies in syntax and semantics*, 1. Cambridge: Harvard University Press. S. 467–480.
- Molnár, Valéria. 1998. Topic in Focus: On the syntax, phonology, semantics and pragmatics of the so-called “contrastive topic” in Hungarian and German. *Acta Linguistica Hungarica*. Vol. 45 (1–2). S. 89–166.

- Payne, Doris. 1992. Nonidentifiable information and pragmatic order rules in 'O'odham. *Pragmatics of word order flexibility*, 22. S. 137–166.
- Platzack, Christer. 1974. *Språket och läsbarheten: en studie i samspelet mellan läsare och text*. Lund: Gleerup.
- Reinhart, Tanya. 1981. Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics. *Philosophica* 27. S. 53–94.
- Riad, Tomas. 2014. *The phonology of Swedish*. Oxford: Oxford University Press.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik 1–4*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Titarenko, Daria. 2022. Det finns många fler helrematiska meningar i svenskan än vad vi tror: En kvalitativ studie om informationsstruktur i deklarativa huvudsatser i moderna svenska romantexter. I: Dahnberg, Magnus & Lindqvist, Yvonne (red.): *Tango för tre: en dansant festskrift till Cecilia Wadensjö*. Stockholm: Tolk- och översättarinstitutet, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.
- Titarenko, Daria. Under arbete. *The thematic component inversion in a declarative clause in modern Swedish*. (An adapted translation of the doctoral dissertation).

Materialförteckning

1. Axelsson, M. *Den jag aldrig var*. 2004.
2. Claesson, S. *Sov du så diskar jag*. 2004.
3. Lindgren, A. *Pippi Långstrump, originalmanus*. 1944.
4. Backman, F. *En man som heter Ove*. 2012.
5. Backman, F. *Min mormor hälsar och säger förlåt*. 2013.
6. Enquist, P. O. *Ett annat liv*. 2008.
7. Guillou, J. *Att inte vilja se*. 2014.
8. Guillou, J. *Riket vid vägens slut*. 2000.

9. Guillou, J. *Tempelriddaren*. 1999.
10. Mankell, H. *Danslärarens återkomst*. 2000.
11. Ohlsson, B. *Gregorius*. 2004.
12. Svensson, P. *Ålevangeliet*. 2019.
13. Fagerholm, M. *Underbara kvinnor vid vatten*. 1994.
14. Sarenbrant, S. *Skamvrån*. 2019.
15. Wolf, L. *De polyglotta älskarna*. 2016.

Kolon: Ett interpersonellt skiljetecken¹

Alexander Katourgi

1 Inledning

Deskriptiva interpunktionsstudier kommer ofta tidigt fram till att skiljetecknen inte bara tjänar prosodiska eller syntaktiska syften, utan också mer utpräglat semantiska och pragmatiska. Man menar att skiljetecken används för att strukturera texten och underlätta läsningen, ibland genom att direkt markera att skribenten kommenterar texten som sådan eller vänder sig till läsaren (se bland andra Karhiahö 2003, Bredel 2008, Patt 2013, Dahl 2015). Med detta i åtanke undersöker jag i denna studie skiljetecknet kolon närmare ur ett funktionellt perspektiv. Syftet är att bidra till vår förståelse för skiljeteckensbruket med fokus på interpunktionens interpersonella egenskaper, ett område som inte tidigare behandlats inom svensk textforskning.²

I och med fokuset på ett meningsinternt skiljetecken blir artikeln också ett bidrag till forskningen om satsperiferin och den komplexa meningen, vilka liksom interpunktionen uppburit begränsad uppmärksamhet i svensk textlingvistik. I sammanhanget är satsperiferin särskilt intressant eftersom dess innehåll kännetecknas av tydligt interpersonella eller talarorienterade drag, ett faktum som beaktats mer inom samtals- och interaktionslingvistik (Norrby 2014:133–134; jfr SAG 4:439, 452). Den fråga jag vill besvara med denna artikel är: Vad karakteriserar bruket av kolon och meningarna det uppträder i, med fokus på relationen mellan det som kommer före och efter skiljetecknet?

För att besvara frågan gör jag en analys av diskursrelationer mellan textsegmentet före och efter kolon i ett urval meningar från en dagstidningskorpus. Analysen görs utifrån *connectivity model* (Renkema

¹ Stort tack till Lisa Holm, Marit Julien samt två anonyma granskare för värdefulla kommentarer på en tidigare version av artikeln.

² Se dock Dahl 2015 och Collberg 2020, som undersöker andra pragmatiska aspekter hos interpunktion och textstruktur.

2009). För att visa hur just kolonbruket utmärker sig i den aktuella korpusen gör jag också en jämförande kvantitativ analys med ett kontrollmaterial.

2 Teori

Kolon kan sägas avgränsa två textpartier som utgör självständiga diskurssegment, även om de inte är satsformade, eftersom de båda tycks utföra egna språkhandlingar (Katourgi 2022:144, 156). Segmenten kan sägas ha detta gemensamt med exempelvis appositioner och parentetiska inskott, som uppträder i samma topologiska positioner (se även SAG 3:110, de Vries 2007:219, Döring 2015). Ett mer diskursivt sätt att se på saken är att alla textpartier som lätt kan utvidgas till sats, därför att de har så pass starkt informationsvärde, är segment. Detta ingår i det Renkema kallar för *den diskursiva principen* (Renkema 2009:11–14). Närliggande är *den dialogiska principen*, som betraktar texten som en dialog med en föreställd läsare. Vid slutet av varje segment har läsaren möjlighet att ställa en fråga, och nästa segment tjänar som svar på den frågan (s. 15–16). Skiljetecken kan (men behöver inte) markera sådana responspunkter i skriven text (s. 128), och därmed skulle olika skiljetecken också kunna tänkas markera olika frågor hos den tänka läsaren – eller väcka olika frågor hos den faktiska.

Nunberg (1990) är den första som tar sig an uppgiften att göra en strukturell textanalys med utgångspunkt i interpunktionen. För detta föreslår han en textgrammatik, separat från den syntaktiska grammatiken, som beskriver hur text struktureras. Han menar att till meningar kan adjungeras självständiga fraser, avgränsade av kolon, tankstreck och parentes (jfr Dahl 2015:181–182), vilket jag tolkar som att dessa tre tecken skulle uppträda i likartade strukturer. Min tolkning av kolonstrukturen illustreras i figur 1, som är baserad på Nunbergs beskrivningar och bygger vidare på de figurer som presenteras i Bredel 2008 (s. 197) och Katourgi 2022 (s. 138). Samma schema torde vara tillämpligt även på meningar med tankstreck och parentes, vilka dock inte behandlas närmare här. Exempelmeningarna i figuren är hämtade ur mitt material, som beskrivs närmare i avsnitt 3.

Ram				
Ankare	.	Tillägg	.	
Fyra män	har regis- serat fil- merna	:	Chris Columbus, Alfonso Cuarón, Mike Newell och David Yates	
Sverige har	två sådana lag	i sin grupp	:	Uzbekistan och Puerto Rico
Han skriver		i ett mejl	:	"När det gäller domen så har jag tagit mitt straff [...]"
	Teknik		:	Hon jobbade målmedvetet med vissa funk- tioner [...]
Nu har fotbollsför- bundets ordför- ande Luis Rubi- ales presenterat	en reservort		:	Sevilla
När [...] Jimmie Åkesson angående SD:s inställning till regeringsfrågan ef- ter nästa val säger			:	"Vi vill inte skapa oreda och kaos" – då kommer det snärjande för- flutna i kapp.

Figur 1. Kolonstrukturens uppbyggnad.

Det adjungerade textparti som följer på kolon har i litteraturen fått olika namn och uppfattats på olika sätt. Här väljer jag att kalla det för *tillägg*, en benämning som *Svenska skrivregler* använder om förklarande textpartier som följer på diverse skiljetecken (Språkrådet 2017:204, 214, 217; jfr SAG 4:973).

En rent grafisk avgränsning av tillägget problematiseras något av det faktum att det kan omfatta flera meningar och till och med stycken,

varför analytikern också måste beakta semantiska kriterier. Tillägget innebär i regel en vidareutveckling av en referent eller proposition som omnämns i föregående textparti. Sådana vidareutvecklade element kallas i *The Cambridge grammar of English* för *anchor* (Huddleston & Pullum 2002:66–67). Jag använder därför *ankare* för att benämna det element vars tolkning avgör eller avgörs av tilläggets tolkning. Ankaret i kolonstrukturen kan exempelvis vara koreferentiellt med tillägget, ange identiteten hos tilläggets referent, ange ett attribut hos tilläggets referent, utgöra en proposition som vidareutvecklas i tillägget eller peka på tillägget (se även de Vries 2007:223–228). Om ankaret pekar ut tillägget, alltså är demonstrativt, kan det utelämnas, liksom i tredje och sjätte exemplet i figur 1 (se även Petersson 2014, Katourgi 2022).

Det textsegment som ankaret ingår i och som tillägget adjungeras till kallar jag för *ram*, eftersom det omsluter tillägget och avgränsar texten inom vilken tillägget ska förstås. Som begrepp definieras *ram* och tillägg alltså grafiskt och linjärt: tillägget kan inte inleda en mening, utan är avhängigt ett framförställt ankare som det vidareutvecklar (Nunberg 1990:27, 32–33).³ Till skillnad från i tankstreck- och parentesstrukturer kommer det sällan mer raminnehåll till höger om tillägget i kolonstrukturer, men som det sista exemplet i figur 1 visar är det inte omöjligt. Alternativt ska textpartiet till höger inte ses som del av ramen utan som ett eget, överordnat segment i den aktuella strukturen. Oavsett vilket avgränsas tillägget även till höger, här av ett tankstreck.

3 Material och metod

Materialet jag har analyserat i denna studie är hämtat från texter publicerade i rikstäckande svenska dagstidningar under 2021. Språkbruket i dessa antas representera den vårdade standardsvenska som språkvården traditionellt har utgått från i sina rekommendationer, inklusive beskrivningarna av skiljetecknen (Svenska språknämnden

³ Vissa parentesavgränsade tillägg kan stå framför sina ankaren, motsvarande framförställda attribut – som i *Hon dricker (grönt) te* – men inte heller dessa uppträder gärna meningsinitialt (Nunberg 1990:40–41).

2005:30). Med hjälp av tjänsten *Mediearkivet* (Retriever u.å.) har jag byggt en korpus bestående av drygt 4,7 miljoner ord brödtext från *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen* och *Svenska Dagbladet*, avgränsat till de stora ämnena brott, kultur, politik och sport. Ur denna korpus har jag valt ut 512 jämnt utspridda kolonstrukturer – 32 per kombination av ämne och publikation – att analysera närmare.

För att identifiera vad som karakteriserar kolonbruket interpersonellt undersöker jag diskursrelationerna mellan ram och tillägg i dessa 512 strukturer. För detta använder jag mig av *connectivity model* (Renkema 2009), hädanefter CM. Liksom andra modeller för diskursanalys är CM förbundet med ett stort mått av subjektivitet i bedömningarna och etiketteringarna av diskursrelationer (se t.ex. Taboada & Mann 2006:442–445), men tolkningen underlättas bland annat av det att CM ställer upp diskursrelationerna i en tydlig taxonomi, så analytikern inte behöver väga mellan två närbesläktade etiketter utan kan välja den kategori de båda tillhör (Renkema 2009:100).⁴

CM gör en överordnade uppdelning av diskursrelationerna i en *adjunktionell* och en *interjunktionell* nivå. Adjunktionella diskursrelationer gäller de semantiska relationer som uttrycks mellan propositioner eller referenter; angränsande segment i en koherent text anses alltid ha en adjunktionell relation till varandra och nivån motsvarar i viss mån SFL:s logiska betydelsrelationer (Renkema 2009:90, jfr Halliday & Matthiessen 2014:460). Interjunktionella diskursrelationer tjänar istället pragmatiska syften i den aktuella kommunikationskontexten; dessa, till skillnad från de adjunktionella relationerna, är inte obligatoriska, och kan därmed betraktas som mer markerade. Här fokuserar jag på just de interjunktionella diskursrelationerna. Dessa motsvarar ungefär det som i SFL:s konnektionssystem kallas för interna betydelsrelationer, vilka beskrivs som interpersonellt orienterade. SFL:s konnektionssystem är också taxonomiskt uppställt, men särskiljer inte interna relationer från externa, det vill säga ideationellt orienterade

⁴ Till skillnad från exempelvis SFL har CM också en hierarkisk uppställning, vilket underlättar när analysen väger mellan två olika relationer. Detta har jag dock inte utnyttjat här.

(Halliday & Matthiessen 2014:611–612), vilket gör CM lämpligare för föreliggande analys.

En interjunktionell diskursrelation uppstår när avsändarens syfte med att yttra ett segment är att anmärka på, underlätta förståelsen för eller direkt påverka mottagaren att godta det utsagda (Renkema 2009:53–54, 64). Dessa tre relationskategorier kallas i CM för *Impressing*, *Processing* och *Expressing*. Kategorierna är inspirerade av Bühlers (1934) *Organonmodell* över språkets funktioner, vilken i sin tur vidareutvecklats av Jakobson (1960). De benämningar Jakobson använder för språkets funktioner har sedermera tagits upp även inom den svenska språkvetenskapen som den *konativa*, *kognitiva* och *emotiva* funktionen. Jag finner dessa termer lämpliga även i fråga om CM, och använder dem i min analys. Utöver dessa tre grundtyper särställer jag också de *anförande* relationerna, som i CM:s grundutförande är den högst ordnade undergruppen av kognitiva relationer (och där kallas *Attribution*). Denna relationstyp är särskilt vanlig vid kolon i tidnings-text, varför jag lyfter ut den.⁵ I figur 2 beskrivs och illustreras de interjunktionella diskursrelationerna, med *P* och *Q* som beteckningar för segmentens innehåll (eller delar därav).

Relation	Kort beskrivning	Konstruerat exempel
Konativ	P motiverar mottagaren att acceptera Q.	Alice dricker te. Det kan Elsa intyga.
Anförande	P tillskriver yttrandet av Q till någon annan.	Alice dricker te. Så sa Elsa.
Kognitiv	P klargör eller strukturerar läsningen av Q.	Alice dricker te. Alltså avkok på teblad.
Emotiv	P är en subjektiv kommentar till Q.	Alice dricker te. Det har hon förtjänat.

Figur 2. Överblick över analysmodellens interjunktionella diskursrelationskategorier.

⁵ Jämför SFL:s grundläggande uppdelning av betydelsereationer i anförande och icke-anförande (Halliday & Matthiessen 2014:443–444).

De interjunktionella diskursrelationerna identifieras alltså primärt utifrån pragmatiska kriterier, med hänvisning till något led i den kommunikativa situationen: avsändaren, mottagaren eller yttrandet självt. De konativa relationerna innebär att ett segment riktar ett annat direkt till mottagaren eller på annat sätt försöker påverka mottagarens inställning till det utsagda; det kan handla om att öka beredvilligheten att agera utifrån en uppmaning, acceptera ett sakinnehåll eller över huvud taget uppmärksamma det som sägs. Anförande relation innebär att det ena segmentet sätts in i en annan kontext än den aktuella kommunikationen, alltså tillskrivs ett annat här och nu. Den kognitiva gruppen innebär att diskursrelationen rör yttrandet som sådant; det ena segmentet är till för att underlätta för mottagaren att förstå det andra genom att klargöra det eller agera textstrukturerande. Emotiva relationer, slutligen, innebär att avsändaren ger någon typ av subjektiv kommentar till det utsagda, som en värdering eller tolkning. (Renkema 2009:54–59.) Inom varje kategori finns undertyper som kan tillämpas vid en finare analys, men dessa har jag bortsett från här.

Utifrån ovanstående modell har jag alltså analyserat relationen mellan ram och tillägg i 512 kolonstrukturer i ett nutida tidningsmaterial. I nästa avsnitt redovisar jag det kvalitativa resultatet av denna analys, och i avsnitt 5 gör jag en kortare kvantitativ exkurs för att ge perspektiv på hur kolonstrukturer förhåller sig till andra strukturer, sett till interjunktionell diskursrelation i tidningstext.

4 Kvalitativt resultat

Strukturerna (1–4) nedan illustrerar de fyra relationskategorierna jag använt mig av, i tur och ordning konativ, anförande, kognitiv och emotiv. Varje exempel följs av en etikett som anger källa i form av första bokstaven i tidningsnamnet (A, D, E, S) och ämnesbeteckningen (B, K, P, S). Således betecknas *Svenska Dagbladet Kultur* med SK, och så vidare.

- (1) Det kommer ut allt fler bra, välskrivna böcker för mellanåldern, som den kallas, den klassiska slukaråldern som brukar börja i nioårsåldern och ta slut när puberteten slår till. Ni vet: det brukar

handla om en elvaåring, för det är när man är elva år som man står på gränsen mellan barn och ungdom. [...] (AK)

- (2) – I efterhand så känner man ju bara: hur fan kunde jag gå på det? (SB)
- (3) Om det blir så att Linn Svahn inte får åka stafetten finns det en chans kvar: Tremilen på lördag. (ES)
- (4) Medan svenska skidtjejer vänt upp och ned på både världen och Therese Johaug har herrarna länge klafsat runt i ständig blötsnö. Men det finns hopp: när Oskar Svensson mycket överraskande vann sprinten i Tour de ski var det inte bara Linn Svahn som blev överlycklig. (EK)

Exempel (1) illustrerar en konativ relation, där ramen explicit riktar tillägget till mottagaren som för att begära ett instämmande. Struktur (2) exemplifierar en anförande relation, där ramen tillskriver yttrandet av tillägget till en annan talsituation än den aktuella. (3) visar en kognitiv relation, där tillägget klargör betydelsen i ramen (närmare bestämt i ankaret *en chans*). Till sist ser vi i (4) en emotiv relation, där skribenten i ramen värderar sakinnehållet i tillägget som något hoppfullt. Observera att fler än en typ av relation kan förekomma mellan samma två segment.

Kognitiva relationer kan utöver att klargöra också textstrukturera, vilket innebär att det ena segmentet är en metatextuell kommentar till det andra, som den rubricerande ramen i (5).

- (5) Fotnot: Olle heter egentligen något annat. (EB)

Anförande relation är mycket vanlig vid kolon i mitt material. Struktur (2) ovan är ett exempel på anförande relation utan inslag av andra relationer, men det är också vanligt att anförande relationer samförekommer med (övriga) kognitiva: i (6) tjänar det anförda segmentet också till att klargöra det som sägs i det icke-anförda.

- (6) Hon förespråkar ett ”holistiskt” tänkande kring batteriproduktionen:
– Det är hela ekosystem som vi måste bygga upp nu runt de här fabrikena. (SP)

Emotiva och konativa relationer förekommer i detta material nästan aldrig ensamma, utan sammanfaller ofta med kognitiva relationer. Emotiv-kognitiv relation innebär att skribentens subjektiva tolkning eller värdering samtidigt ska fungera som ett klargörande av det kommenterade, som i (7), där tillägget både förklarar och värderar det spelsätt som nämns i ramen. Konativ-kognitiv relation innebär typiskt att ett textstrukturerande segment samtidigt bidrar till att positionera motstående segment i texten och att få mottagaren att lägga märke till det, som i (8).

(7) De fortsatte som mot VSK: långsamt, slarvigt, idéfattigt och utslutande beroende av enskilda spelares individuella skicklighet. (AS)

(8) Först och främst: validera hans känslor. [...] (SK)

De huvudsakliga kognitiva relationstyperna i CM är den klargörande (förklarande), den textstrukturerande (metatextuella) samt den anförande, som jag här brutit ut. Men analysen tydliggör också varför de tre typerna räknas ihop i CM. Betänk (9), vars diskursrelation jag i förstone betraktat som klargörande.

(9) Det är ett samhällsproblem som hela samhället får stötta upp: skola, polis, socialtjänst, föräldrar, vuxna. (SS)

Tillägget i (9) är en uppräkningsstruktur som står i apposition med ankaret *hela samhället*, som är subjekt i bisatsen. Uppräkningens längd motiverar placering utanför satsen så strukturen blir lättare att tolka, hellre än att uppräkningsstrukturen intar subjektets plats eller skjuts in därjämte (se även SAG 3:554, 559). Kolonet blir därmed ett redskap för att strukturera och förenkla läsningen, samtidigt som det urskiljer den förklarande (eller intressanta) informationen. Samma förhållande kan sägas gälla i anföring, där yttranden som omfattar flera meningar kan motsvara verbkomplement. I (10) har jag markerat komplementets ordinarie plats med en nolla.

(10) Turkietexperten Ehud Toledano sade Ø på måndagen till Israels radio:

– Detta har inget med spioneri att göra. Det är en signal från turkarna att Israel inte kan ignorera dem. Det var dumt av oss, när turkarna mer eller mindre erkände att de hade fel när de bröt med oss, att vända dem ryggen. [...] (DB)

Appositioner som den i (9) kan markeras av olika skiljetecken, men kolon torde vara det enda som platsar i (10), alltså för att markera att ett citat på flera meningar ska förstås som motsvarande verbkomplement i det föregående (Bredel 2008:202). Därmed kan även de rent anförande kolonstrukturer förstås som kognitiva, i bemärkelsen strukturerande.

Några få kolonstrukturer har inte tillskrivits någon interjunktionell relation. Ett exempel är (11):

(11) Hon fortsätter: ”Min älskade bror! Jag ser dig, jag ser hela dig”, skriver hon och avslutar med ett hjärta. (EK)

Vid första anblick liknar strukturen i (11) en anakolut, eller en pivåkonstruktion: ett citat både föregås och följs av anförande satser. Den senare av dessa satser verkar dock vara närmare knuten till citatet, av interpunktion och ordföljd att döma (jfr de Vries 2006:221). Detta tyder på att ramens *fortsätter* inte ska tolkas anförande, utan intransitivt. Det som följer på kolonet blir alltså närmast en vidareutveckling av det att talaren fortsätter.⁶ Med denna analys hade strukturen kunnat omformuleras som (11’):

(11’) Hon fortsätter: hon skriver ”Min älskade bror! Jag ser dig, jag ser hela dig” och avslutar med ett hjärta.

Det ska dock inte uteslutas att strukturen i (11) faktiskt är en pivåkonstruktion. I så fall är relationen mellan ram och tillägg alltså betrakta som anförande. I några av dessa strukturer är citatet mycket längre; då kan det vara möjligt att den senare anförande satsen ska påminna läsaren om källan. Det faktum att det är kolon som används här, istället för exempelvis semikolon eller punkt, torde trots allt

⁶ Tillägget kan möjligen tolkas som en klagörande illustration av ramen, vilket innebär kognitiv relation.

bidra till tolkningen att även det föregående ledet är en ram som också anför.

Några strukturer i materialet har jag kunnat tillskriva tre samtidiga diskursrelationer. En sådan är (12):

(12) På den indonesiska ön Bali får utlänningar som påträffas utan pandemiaccessoaren framför alla andra räkna med en mer ovanlig påföljd: armhävningar. (SB)

Ramen i (12) innefattar skribentens subjektiva reaktion på innehållet i tillägget, det vill säga att det är en mer ovanlig påföljd. Samtidigt tjänar tillägget som ett klargörande av det underspecificerade anket, och hela konstruktionen är markerad på ett sätt som ger emfas till tillägget och därmed riktar läsarens uppmärksamhet. Det hade inte åstadkommit om strukturen uttrycks i ett enda segment, som i (12').

(12') På den indonesiska ön Bali får utlänningar som påträffas utan pandemiaccessoaren framför alla andra räkna med den mer ovanliga påföljden armhävningar.

Sannolikt bidrar kolonet självt till en interjunktionsell tolkning, eftersom det har blivit konventionaliserat i dessa kontexter och därmed gynnar en läsning som andra skiljetecken inte gör (Karhiaho 2003:53, 71–72; Bredel 2008:195). I och med att kolon ofta avgränsar annex, och annex uppfattas som interpersonella kommentarer (SAG 4:440, Norrby 2014:133–134), torde tecknet alltså tolkas liknande vid konstruktioner andra än de som räknas till annexen; SAG talar också om att vissa segment i komplexa meningar kan ha en ”annexliknande relation” till andra (SAG 4:719, 783, 834).

Kolon kan betraktas som ett medel att underlätta tolkningen eller styra läsningen (Karhiaho 2003:170, Bredel 2008:195). Ur det perspektivet skulle i princip vartenda kolon i materialet kunna sägas markera samtidig kognitiv och konativ relation – kolon både strukturerar texten och riktar läsarens uppmärksamhet. Detta går hand i hand med observationer om att kolon fungerar framåtpekande och informationsstrukturerande; det riktar uppmärksamheten mot ny och fokuserad information, eller följer på ett rubrikliknande led som etiketterar det följande (Say 1998:37, Patt 2013:245–248, Dahl 2015:169,

Katourgi 2022). Bilden av kolon som ett framåtpekande tecken återkommer på många håll i litteraturen, men det kan vara värt att fråga sig om detta verkligen särställer kolon från andra skiljetecken – och kanske är det inte ens ett drag hos skiljetecknet, utan en självklar följd av att vi alltid för blicken framåt i texten när vi läser.

5 Kvantitativt resultat

I tabell 1 nedan presenteras fördelningen av de fyra relationerna i mitt materials 512 kolonstrukturer. Observera att varje enskild kolonstrukturer kan tilldelas flera relationer, vilket innebär att summan är högre än 512. I tabell 2 anges istället antal strukturer per antal tillskrivna relationer.

Tabell 1. Förekomst av de fyra relationstyperna i 512 kolonstrukturer.

Relation	Antal	%
Konativ	60	6,9
Anförande	265	30,6
Kognitiv	359	41,4
Emotiv	183	21,1
SUMMA	867	100

Tabell 2. Kolonstrukturer med ett visst antal samtidiga interjunktionella relationer.

Relation	Antal	%
0 relationer	15	2,9
1 relation	214	41,8
2 relationer	196	38,3
3 relationer	87	17,0
SUMMA	512	100

Som tabellerna visar är de interjunktionella relationerna väl representerade i materialets kolonstrukturer, med 867 diskursrelationer på 512 kolonstrukturer. Över hälften av alla strukturer kan tillskrivas två eller tre av de fyra relationerna samtidigt, och som jag föreslagit ovan

skulle en mindre konservativ analys generera en ännu större andel. Den höga andelen kognitiva och anförande relationer kan förstås hänföras till genren, som involverar många förtydliganden för att passa en bred målgrupp, tillika citat från andra än avsändaren – i ett annat material hade det inte nödvändigtvis varit relevant att särskilja de anförande relationerna från övriga kognitiva.

Men frågan är om den höga andelen interjunktionsella relationer egentligen är unik för strukturer med kolon; kanske är de höga värdena blott ett resultat av en allt för inkluderande och generellt utformad analysmodell. För att pröva validiteten har jag därför gjort en motsvarande analys av de interjunktionsella diskursrelationerna mellan textsegment som avgränsas med punkt, det vill säga grafiska meningar. För denna mindre analys har jag begränsat mig till 128 exempel – 8 per tidning och ämne – på meningssfinala punkter, för att analysera relationen mellan föregående och följande mening. Punkt i styckeslut har förbisetts, eftersom relationer över styckegräns kan tänkas skilja sig från dem inom stycket. Resultatet av denna mindre analys redovisas i tabell 3 och 4.

Tabell 3. Förekomst av de fyra relationstyperna i 128 meningsspar.

Relation	Antal	%
Konativ	12	19,7
Anförande	-	-
Kognitiv	34	55,7
Emotiv	15	24,6
SUMMA	61	100

Tabell 4. Meningsspar med ett visst antal samtidiga interjunktionsella relationer.

Relationer	Antal	%
0 relationer	76	59,4
1 relation	43	33,6
2 relationer	9	7,0
SUMMA	128	100

Som tabellerna visar utgör kognitiva och konativa relationer en större andel av diskursrelationerna mellan meningar, på bekostnad av de anförande. Mest relevant i det här sammanhanget är dock att 76 av 128 meningspar inte uppvisar någon påtaglig interjunktionell relation sinsemellan, och av kvarstående 52 är det endast nio som uppvisar mer än en sådan relation. Möjligheten finns, men är inte alls så utpräglad som hos kolon. Exempel (13) nedan illustrerar meningsgränser både med och utan interjunktionell relation. Utdraget handlar om Skansens stängning under covid-pandemin. Jag har numrerat meningarna.

- (13) – ⁽¹⁾Annars är krisen ett fullbordat faktum. ⁽²⁾Vi brukar dra in våra pengar under sommarens högsäsong och i december, men att sedan gå med underskott andra delar av året. ⁽³⁾När vi stängde var det främst för att bidra till minskad smittspridning, men nu håller vi stängt av både ekonomiska skäl och pandemiskäl. ⁽⁴⁾Vi har inte råd att öppna. (DK)

Den automatiskt valda punkten, och därmed den relation som tagits upp i tabellerna, är den mellan mening 2 och 3. Här finns ingen interjunktionell relation att tala om, utan bara en adjunktionell. Interjunktionella relationer finns däremot mellan de närmare sammanhörande mening 1 och 2 liksom mellan 3 och 4. I min bedömning skulle dessa punkter också kunna ersättas med kolon, till skillnad från punkten mellan mening 2 och 3.

6 Avslutning

Utifrån denna undersökning kan konstateras att beskrivningarna av kolon som ett interpersonellt skiljetecken tycks motiverade. Kolon är ett tecken som i hög grad avgränsar diskurssegment som tjänar till att uttrycka subjektiva kommentarer om angränsande text, strukturera läsningen och underlätta förståelsen av texten eller påverka läsarens uppfattning av texten. Sannolikt beror detta på att kolonet avgränsar den utvidgade satsens för- och efterfält, vilka tidigare beskrivits som utrymmen för talarorienterade anmärkningar. Det kolonet självt bidrar med torde alltså vara att signalera till läsaren att det föregående eller följande ska förstås som ett kompletterande yttrande, som tjänar till att styra eller underlätta tolkningen av det angränsande segmentet.

Detta skiljer tecknet från meningsavslutande tecken som punkt, men det är mycket möjligt att det inte skiljer sig lika mycket från andra meningsinterna skiljetecken. Framtida interpunktionsstudier kan med fördel riktas för att utreda likheter och skillnader mellan konstruktioner som annex och appositioner, mellan olika skiljetecken samt bruket i andra genrer än tidningstext.

Litteratur

- Bredel, Ursula. 2008. *Die Interpunktion des Deutschen: Ein kompositionelles System zur Online-Steuerung des Lesens*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Collberg, Philippe. 2020. *Meningar i text: Satsradning i teoretisk och empirisk belysning*. Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Dahl, Alva. 2015. *I skriftens gränstrakter: Interpunktionens funktioner i tre samtida svenska romaner*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Dawkins, John. 1995. Teaching punctuation as a rhetorical tool. I: *College composition and communication* 46:4. S. 533–548.
- Döring, Sandra. 2015. Parentheticals are – presumably – CPs. I: Marlies Kluck m.fl. (red.): *Parenthesis and ellipsis: Cross-linguistic and theoretical perspectives*. Berlin: Mouton De Gruyter. S. 109–146.
- Halliday, Michael A K & Matthiessen, Christian M I M. 2014. *Halliday's introduction to functional grammar*. Fjärde upplagan. New York: Routledge.
- Jakobson, Roman. 1960. Closing statements: Linguistics and poetics. I: Thomas A Sebeok (red.) *Style in language*. Cambridge: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology. S. 350–377.
- Karhiahio, Izabela. 2003. *Der Doppelpunkt im Deutschen: Kontextbedingungen und Funktionen*. Göteborg: Tyska institutionen, Göteborgs universitet.

- Katourgi, Alexander. 2022. Kolon: Ett informationsstrukturerande skiljetecken. *Språk och stil: Tidskrift för svensk språkforskning* NF 31(2). S. 134–159.
- Norrby, Catrin. 2014. *Samtalsanalys: Så gör vi när vi pratar med varandra*. Tredje upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Nunberg, Geoffrey. 1990. *The linguistics of punctuation*. Stanford: Center for the study of language and information, Leland Stanford Junior University.
- Nunberg, Geoffrey; Briscoe, Ted & Huddleston, Rodney. 2002. Punctuation. I: Rodney Huddleston & Geoffrey K. Pullum (red.): *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 1723–1764.
- Patt, Sebastian. 2013. *Punctuation as a means of medium-dependent presentation structure in English: Exploring the guide functions of punctuation*. Tübingen: Narr.
- Petersson, David. 2014. *The highest force hypothesis: Subordination in Swedish*. Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Renkema, Jan. 2009. *The texture of discourse: Towards an outline of connectivity theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- SAG = Teleman, Ulf; Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Band 1–4. Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts ordbok.
- Say, Bilge. 1998. *An information-based approach to punctuation*. Ankara: The department of computer engineering and information science, Bilkent University.
- Språkrådet. 2017. *Svenska skrivregler*. Fjärde upplagan. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen & Liber.
- Svenska språknämnden. 2005. *Språkriktighetsboken*. Stockholm: Nationalencyklopedin.
- Taboada, Maite & Mann, William C. 2006. Rhetorical Structure Theory: looking back and moving ahead. *Discourse Studies* 8(3). S. 423–459.

- de Vries, Mark. 2006. Reported direct speech in Dutch. *Linguistics in the Netherlands* 23. S. 212–223.
- de Vries, Mark. 2007. Invisible constituents? Parentheses as B-merged adverbial phrases. I: Nicole Dehé & Yordanka Kavalova (red.): *Parentheticals*. Amsterdam: John Benjamins. S. 203–234.

Termanvändning i högskolestudenter grammatiksamtal – en pilotstudie

Marie Sörlin & Anja Malmberg

Studenter som läser språkvetenskap inom högre utbildning behöver tillägna sig många begrepp för att beskriva och analysera språk ur olika synvinklar. Ett centralt inslag i deras kunskapstillägnande rör grammatiska begrepp, inte minst sådana som behövs för att analysera språkliga strukturer på satsnivå. På senare år har såväl svensk som internationell forskning intresserat sig för hur undervisning om, och tillägnande av, grammatisk kunskap ter sig inom ramen för första-språksundervisning. Studierna har ofta kopplats till skriftspråksutveckling eller skrivande bland skolelever (se översikt i van Rijt 2020:18), medan studier av olika aspekter av kunskapen om de grammatiska begreppen i sig, och specifikt hos högskolestudenter, varit färre. De grammatikdidaktiska studier som gjorts på högskolestudenter har främst varit testbaserade och inriktade på hur explicit undervisning om vissa typer av begrepp kan öka studenternas grammatiska förståelse och analysförmåga (se t.ex. van Rijt 2020, Josefsson & Lundin 2017). Denna forskning indikerar att studenter som undervisats i grammatik och löser specifika uppgifter använder sig av en hel del grammatiktermer i de skrivna svaren, om än med varierande resultat gällande begreppsförståelse och analysförmåga (jfr van Rijt 2020, Josefsson & Lundin 2017).

Inom grammatikdidaktiken har den sociokulturella teorins idé om samtalet som grundläggande redskap för kunskapsutveckling (Säljö 2000) slagit igenom. Flera forskare har diskuterat undervisning där samtal och diskussion står i centrum för grammatiklärandet (se t.ex. van Rijt 2020:124, Newman & Watson 2020). Faktiska analyser av högskolestudenter smågruppssamtal, inom ramen för kurser inriktade på grammatik, är dock än så länge fåtaliga. Sådana lärandesamtal i svensk kontext har oss veterligen bara undersökts i en studie: vår undersökning av ett samtal där en grupp svensklärostudenten analyserar en elevtext med hjälp av ett positionsschema (Malmberg & Sörlin 2017). Analysen visade bl.a. att schemat är ett redskap som både

stöttar och begränsar studenternas analys, inte minst för att det synliggör vissa för analysen nödvändiga termer, men inte alla.

Med föreliggande studie vill vi bidra till ytterligare ökad kunskap om studenters grammatiksamtal i högskolekontext. Liksom i vår förra studie är materialet ett samtal mellan svensklärostudenten som ska placera in en elevtext i ett positionsschema – men vårt fokus är nu studenternas termanvändning. Teoretiskt tar vi avstamp i terminologiläran. Enligt den omfattar begreppskunskapen tre komponenter: begreppet (vetandet om företeelsen), referenten (företeelsen) samt representationen (benämningen eller symbolen för begreppet). Vårt ämne för denna studie är främst hur studenterna i grammatiksamtalen hanterar *representationerna* för begreppen, eller annorlunda uttryckt: *termerna*.

Forskning om grammatiksamtal i svensk högskolekontext är som nämnts knapphändig. Däremot har terminologisk forskning om fackspråk i allmänhet, liksom forskning inom grammatikdidaktik i andra kontexter än samtal, gjort vissa iakttagelser rörande representationssidan i termanvändning. Iakttagelser som torde vara av vikt att beakta vid studiet av termanvändning i grammatiksamtal återges kortfattat i det följande.

Terminologisk forskning om i fackspråk i allmänhet har tagit upp att termer som är snarlika eller långa vållar problem. Termforskningen nämner även att de långa termerna kan komma att förkortas av språkbrukarna av ekonomiseringskäl (Nuopponen & Pilke 2010:66 f.). Grammatikdidaktisk forskning om termer i engelskspråkiga läromedel på universitetsnivå har pekat på liknande utmaningar, men utifrån inläringen av termerna i en andraspråkskontext: formmässigt likartade termer kan blandas ihop och långa termer vara besvärliga lära in och uttala (Berry 2010:207 f.). Forskningen gäller studenter i engelska som främmande språk, men samma typer av problem är sannolikt aktuella även i en förstaspråkskontext.

Den grammatikdidaktiska forskningen nämner också vad Berry (2010:56) kallar *learner-generated terms*, dvs. att studenter kan skapa egna termmässiga benämningar i de fall de saknar kunskap om de

etablerade termerna för språkliga strukturer som de har behov av att benämna.

Gällande begreppens art är det vidare av intresse att vissa grammatikdidaktiska forskare delat upp den grammatiska kunskapen i två typer: *declarative knowledge* och *procedural knowledge* (se t.ex. van Rijt 2020:110, 116). Enligt detta synsätt inryms begrepp för språkliga strukturer av olika slag i den förstnämnda kunskapsstypen, medan den sistnämnda handlar om olika tillvägagångssätt för att analysera de grammatiska strukturerna (exempelvis genom att ställa satsledsfrågor eller flytta på led).

Mot bakgrund av det ovan beskrivna undersöker vi i föreliggande studie högskolestudenters termanvändning i ett grammatiksamtal. Vårt material är litet och vår studie därmed att betrakta som en pilotstudie. De frågor vi ställer är följande.

1. Vilka slags etablerade grammatiktermer använder studenterna under samtalet?
2. Blandas formmässigt snarlika termer ihop?
3. Förekommer studentskapade termer och hur är de i så fall utformade?

1 Material

Materialet är en ljudinspelning av en del av ett smågruppsamtal mellan fyra kvinnliga studenter på ämneslärarprogrammet, inriktning mot gymnasiet och med förstaämne svenska. Inspelningen är 40 minuter lång och har gjorts av studenterna själva, hemma hos en av dem. Inspelningen gjordes för användning i en kurs och vi bad om tillgång till materialet i forskningssyfte efteråt. Materialet har transkriberats i sin helhet som ett stöd i analysen.

Samtalet ägde rum i slutet av en grundläggande grammatikkurs på sex veckor, där en av oss undervisade. Alla fyra studenterna nådde godkänt vid examinationen, som genomfördes en dryg vecka efter inspelningen. I kursen ingick analys av autentiska elevtexter. Analyserna redovisades vid olika seminarier och inspelningen gjordes under ett

smågruppsarbete där studenterna arbetade med en elevtext inför en sådan redovisning.

Genom undervisningen introducerades studenterna till den traditionella grammatikens sätt att tala om och analysera satser. Ett vanligt inslag i universitetsstudier är att analysera satsled i huvudsatser och bisatser med hjälp av ett eller ett par *positionsscheman* (*satsscheman*). Med schemana som redskap kan studenterna få syn på hur svenskans satsled uppträder i (någorlunda) fasta positioner, och hur meningarna eller texterna som analyseras är uppbyggda. Studenterna i det inspelade samtalet analyserar en elevtext med hjälp av två positionsscheman: ett för huvudsatser och ett för bisatser. Schemana finns i olika varianter, men studenterna följer den terminologi och uppställning de har i sin lärobok, Bolanders *Funktionell svensk grammatik* (2012, se figur 1).

Positionsschema för huvudsatser							
Förfält	Mittfält			Slutfält			
Fundament	Finit verb	Subjekt	Adverbial/ predikativ	Infinit verb	Partikel/ preposition/ reflexiv	Objekt/subjekt/ predikativ	Adverbial/predikativ

Positionsschema för bisatser							
Inledarfält	Mittfält			Slutfält			
Bisatsinledare	Subjekt	Adverbial/ predikativ	Finit verb	Infinit verb	Partikel/ preposition/ reflexiv	Objekt/ subjekt/ predikativ	Adverbial/predikativ

Figur 1. Positionsschema för huvudsats respektive bisats enligt Bolander (2012).

För att genomföra analysen har studenterna lärt sig en arbetsgång omfattande ett antal olika handlingar. Först ska de avgränsa alla huvudsatser i texten, vilket bl.a. kräver att de identifierar alla finita verb. Sedan ska de övergå till att arbeta med schemana och ta sig an huvudsatserna en i taget – först genom att analysera leden i respektive huvudsats, därefter leden i huvudsatsens ev. bisatser. Satserna ges en kod för att det ska finnas ett gemensamt sätt att referera till dem under samtalet och det efterföljande seminariet. I arbetet behöver studenterna för varje sats:

1. identifiera ingående satsled genom att
 - a) avgränsa leden, ev. med hjälp av olika knep, t.ex. att flytta led
 - b) benämna leden med relevant grammatisk term
2. dokumentera identifieringen av satsleden i schemana genom att
 - a) koda varje huvud- och bisats med en bokstav och siffra (*A1, A2, B1* etc. – bokstäver för respektive huvudsats, siffror för ev. bisatser inom dem)
 - b) skriva in den del av texten som utgör satsledet i därför avsedd kolumn
 - c) ange förkortningen *pred*, om ledet är ett predikativ
 - d) rita en vänsterpekande pil, om ledet topikaliserats till fundamentet.¹

Dessa handlingar genomför studenterna i praktiken i varierande ordningsföljd. Ibland följs den rekommenderade gången, ibland inte. Ofta utförs handlingarna gemensamt och verbaliserat i samtalet, men ibland individuellt och tyst. Termerna förekommer i yttranden som ur ett samtalsanalytiskt perspektiv utgör en rad olika kommunikativa handlingar: påståenden, frågor, förslag, reparationsinitiativ vid missförstånd m.m.

Vad gäller de termer studenterna behöver i arbetet finns vissa uttryckta i schemana (se figur 1), men dessa innehåller inte all relevant terminologi. Dels kan analysen av vissa led aktualisera relaterade termer (som *kopula* vid analys av *predikativ*), dels har deras lärobok och

¹ Beskrivningen av handlingarna har gjorts för att här precisera vad studenternas arbete omfattar. I undervisningen har de beskrivits med delvis andra ord.

undervisning lärt dem vissa termer för systematisk analys och dokumentation (t.ex. talar både lärobok och undervisning om att *ta ut satsdelar* medan undervisningen utöver detta lagt till t.ex. förkortningen *pred* för predikativ).

Elevtexten aktualiserar många av schemans termer, men även andra termer förekommer emellanåt i samtalet då det stått studenterna fritt att behandla vilka grammatiska spörsmål som helst i studiegrupperna.

Sammantaget är vårt intryck att studenternas samtal är relativt term-tätt, sett till frekvens. Utifrån en grov beräkning² förekommer grammatiktermer omkring 400 gånger, vilket i sin tur betyder att studenterna använder ca 10 termer/minut.

2 Teori och metod

Vad som bör betraktas som termer, liksom hur de excerperas varierar i tidigare forskning. Vi menar dock att termidentifieringen behöver avgöras utifrån den aktuella kontexten (jfr Pearson 1998:36). För vår del innebär det att vi avgör vad som räknas som en term utifrån undervisningskontexten, dvs. att de *etablerade termerna* i studenternas samtal är sådana som studenternas lärobok eller undervisning tagit upp. Vi har tillgång till boken och genom att en av oss undervisade på kursen har vi kännedom om lärarens termanvändning.

Vi utgår från att begrepp kan beskrivas med hjälp av den terminologiska begreppstriangeln och dess tre komponenter: begrepp, referent och representation. Med *begrepp* menas här mentala bilder av en företeelse eller någons vetande om företeelsen. En *referent* är företeelsen, som kan beskrivas utifrån begreppskännetecken och benämnas med en *representation*, i form av ett språkligt uttryck, en *term*, eller i form av en symbol (Nuopponen & Pilke 2010:18 f.).

Begreppen, vetandet om företeelserna, avgränsas i vårt material till vad lärobok och undervisning tagit upp. Studenterna kan ha tillägnat sig,

² I samtalsmaterial försvåras en del av termidentifieringen av att yttranden kan vara tvetydiga, men också av att yttranden ibland omstartas eller avbryts mitt i vad som förefaller vara en term.

och i samtalet uttrycka kunskap om, detta vetande i olika utsträckning.

Referenterna, företeelserna, kan vara av tre slag i vårt material. Det kan vara en grammatisk enhet eller struktur som studenterna talar om principiellt (t.ex. när de efterfrågar kännetecknen för verb). Det kan vara ett led i den elevtext de analyserar som manifesterar en grammatisk enhet (t.ex. när de citerar ett verb ur texten och talar om det som ett verb). Men referenten kan också vara en handling som rör själva analysinstrumentet eller ett redskap i analysen (t.ex. när de talar om att de tar ut satsdelar eller nämner redskapet positionsschema).

Representationerna är i vårt material i så gott som samtliga fall språkliga uttryck, *termer*. Formmässigt är de ettordstermer (enkla eller sammansatta, som *subjekt* eller *nominalfras*) eller flerordstermer (som *finit verb*). De är ofta långa, om man med detta avser att de i skriven form har fler än sex bokstäver (jfr Nuopponen & Pilke 2010:66). Enbart i ett fall använder och omtalar studenterna en symbol: en pil, som undervisningen lärt dem att skriva in i schemana vid topikaliserat led.

Termerna har vi valt att indela i två övergripande grupper, vad vi kallar *strukturtermer* respektive *praxistermer*. De förra omfattar termer för grammatiska begrepp som ordklasser eller satsled (*verb, subjekt* osv.). De senare omfattar termer för sådant som rör analysarbetet i sig: handlingarna som behöver utföras (t.ex. *ta ut satsdelar*), redskapet positionsschema och dokumentationen av analysen genom det (t.ex. att schemat kallas *positionsschema* eller att satserna benämns med koder som *A1*). Genom uppdelningen i strukturtermer och praxistermer vill vi synliggöra dels att båda typerna förekommer, dels att de relaterar till olika sorters kunskap. Ovan nämnda forskning (van Rijt 2020), som skiljer mellan *declarative knowledge* och *procedural knowledge*, placerar begreppen och därmed sammanhängande termuttryck enbart inom den förstnämnda sortens kunskap. Vi vill med vår kategori *praxistermer* framhäva att också delar av procedurkunskapen (inbegripet redskap som positionsscheman) kommer till uttryck genom användandet av olika slags termer.

Vi gör ytterligare en typindelning av termerna, i *etablerade termer* och *studentskapade termer*. Med *etablerade termer* avser vi, som nämnts,

sådana som lärobok eller undervisning förmedlat. Med *studentskapade termer* avser vi vad tidigare forskning avser, men vi vidgar också kategorin. Tidigare forskning menar att studentskapade termer uppstår när studenter konstruerar nya benämningar för en språklig struktur, i fall där de saknar kunskap om etablerade termer för denna. Berry (2010:56) nämner kategorin enbart kortfattat, men påpekar att dessa nya termer ofta torde vara vad han på engelska kallar *iconic*, dvs. att de genom sin form uttrycker något om den språkliga strukturens egenskap. Berry resonerar allmänt och ger inget exempel på en studentskapad term, men utifrån de etablerade termer han beskriver framgår det att han tänker sig att studenterna kan skapa termer av liknande art som den i engelsk grammatikundervisning etablerade termen *-ing form* (ibid. s. 53). Vår utvidgning av kategorin studentskapad term består i att vi också låter den innefatta termer som *liknar* en etablerad grammatikterm, till form eller innebörd. Detta gör vi för att vårt material innehåller tre olika typer av *partiellt* studentskapade termer. Det som varierar är 1) en del av representationen, t.ex. icke-etablerade förkortade former eller former där ett led i en sammansättning bytts eller en böjning har ändrats, 2) en del av begreppets omfång, vilket i vårt material innebär att innebörden utvidgas jämfört med den etablerade termen (men motsatsen, inskränkning, är också teoretiskt tänkbar) eller 3) en del av såväl representationen som omfånget. Exempel på de tre typerna av partiellt studentskapade termer ges av utrymmesskäl först i resultatavsnitten.

I vår analys har vi gått igenom inspelningen med tillhörande transkription och analyserat alla belägg på grammatiktermer (utifrån perspektiven strukturtermer–praxistermer, etablerade termer–studentskapade termer). Ansatsen är kvalitativ. Resultaten redovisas i tre avsnitt, tematiserade utifrån undersökningsfrågorna. Alla exempel på belägg återges i grundform.

3 Vilka slags etablerade grammatiktermer använder studenterna?

Så vitt vi kan bedöma utifrån hur samtalet löper och den grammatiska kunskap som uppvisas, tycks studenterna i de allra flesta fall använda etablerade termer och använda dem korrekt till form och innebörd.

Bland de etablerade termerna förekommer *praxistermer* i en handfull fall. Det gäller t.ex. termerna för schemana, vilka dock konsekvent omtalas med sådana etablerade kortformer som också använts i studenternas lärobok eller undervisning. I stället för treordsfraserna *positionsschema för huvudsatser* och *positionsschema för bisatser* talar de alltså om *positionsschema*, *bisatsschema* eller bara *schema*. Till de (i undervisningskontexten) etablerade praxistermerna som förekommer hör också termer kopplade till dokumentationen av leden i schemana: koder för satserna som *A1* osv., *pil* för topikaliserat led och *pred* för predikativ.

Merparten av beläggen är dock etablerade *strukturtermer*. Och majoriteten av dem är sådana som förekommer i positionsschemana. Alla termer i schemana används en eller flera gånger, utom *förfält*, *mittfält*, *preposition* och *reflexiv* som inte förekommer någon gång. Att de två sistnämnda inte nämns beror troligen främst på att elevtexten inte aktualiserar dem. Att slutfält förekommer men inte de andra fälttermerna kan bero på att studenterna ägnar relativt mycket tid åt analysen av satsled i slutfältet.

Utöver termer som förekommer i schemana använder studenterna en del andra strukturtermer (här grovt tematiskt grupperade med semikolon mellan temana): *mening*, *fras*, *nominalfras*; *satsadverbial*, *tidsadverbial*, *motsatsadverbial*; *presens*, *infinitiv*, *grundform* [om verb]; *konjunktion*, *subjunktion*, *frågeord*; *böja* [om verb]. De flesta av dessa använder studenterna när de samtalar om satsleden i elevtexten, men några förekommer i samtalssekvenser där de reder ut sin förståelse av vissa begrepp, t.ex. för att de upptäcker att de blandat ihop termer.

Sammanfattningsvis använder studenterna i vårt grammatiksamtal såväl etablerade strukturtermer som praxistermer, men oftare de förstnämnda, och då främst i form av termer som återfinns i satsschemana.

4 Blandas formmässigt snarlika termer ihop?

Vårt material har två fall av hopblandning av formmässigt snarlika termer. Det tydligaste fallet är när ett par av studenterna tror att *infinita verb* och *infinitiv* är synonyma (i infinita verb-betydelsen), varpå

en annan student uppmärksammar dem på skillnaden och försöker förklara den.

Även i det andra fallet korrigeras hopblandningen, men mer subtilt. Efter att en student kallat ett led som är ett *adverbial* för *adverb* tar en annan student ordet men kallar då samma led för *satsadverbial*. (Att studenterna åsyftar begreppet adverbial framgår av att studenterna talar om inplacering av ett satsled på en adverbialsplats i schemana.) Det finns ytterligare fyra fall där *adverb* används, ensamt eller i sammansättningar som *rumsadverb*. Även där skulle det kunna röra sig om hopblandningar, men det är i kontexten mer troligt att det rör sig om en sorts studentskapad term där *adverbial* enbart formmässigt förkortats så att *-ial* utelämnas (se 5.1).

Liksom Berrys (2010) andraspråksstudenter kan alltså våra första-språksstudenter blanda ihop formmässigt snarlika representationer. Av vårt material framgår dock att samtalsituationen ger studenterna möjlighet att hjälpa och stötta varandra, inte bara i förståelsen av begreppen, utan också i att vara mer precisa i användningen av termuttrycken.

5 Förekommer studentskapade termer?

Vad gäller de studentskapade termerna kan vi först konstatera att vårt material inte uppvisar något belägg på en helt nyskapad term. Det är inte så oväntat, med tanke på att studenterna läser en grammatikkurs och håller på att öva på kursens grammatiska terminologi.

De studentskapade termer som förekommer i vårt material är i stället i samtliga fall partiella variationer av etablerade termer. Det som varierar är en del av representationen (dvs. termen, den språkliga benämningen, se 5.1), eller en del av begreppets omfång (5.2), eller något i såväl representation som omfång (5.3).

5.1 Variation i representation: förkortningar eller andra efterled

Som terminologisk forskning påpekat kan långa termer kortas ned i faktiskt bruk (Nuopponen & Pilke 2010) och så sker även i vårt material. Av flerordstermerna kortas tvåordsfraserna *finit verb* och

infinit verb ibland ned till *finit* och *infinit*. Av sammansättningarna omnämns *nominalfras* emellanåt bara som *nominal*.

Det mest iögonenfallande mönstret är dock att termer för adverbial återkommande förkortas. I vissa fall utelämnas ändelsen *-ial* och gällande TSRO-adverbialen händer det att hela ledet *-adverbial* lämnas outtalat. Termerna uttalas ibland avhugget, vilket antyder att en outtalad fortsättning förespeglar talaren. De studentskapade varianter vi funnit i materialet är (bindestreck anger avhugget uttal): *adverb*, *satsadverb-*, *tid*, *tids-*, *plats*, *rumsadverb*, *rums-*, *sätt*. Både det avhuggna uttalet och det faktum att studenterna talar om adverbialsplatser i schemana gör det troligt att de inte blandat ihop själva begreppen adverbial och adverb, utan faktiskt avser adverbial när de säger *adverb*.

Utöver detta har vi också funnit några exempel på att efterledet i en sammansättning byts ut. En av studenterna använder t.ex. *underställd* upprepade gånger i stället för *underordnad* (om bisatser), vilket innebär att det etablerade efterledet *-ordnad* bytts mot ett stilistiskt och innehållsligt närliggande led, *-ställd*. Vidare finns enstaka förekomster där efterleden bytts till något stilistiskt sett vardagligare – *bindegrej* istället för *bindeord* – eller till ett nonsenord: *orsaks-snjeshje* för *orsaksadverbial*.

Att flerordstermer eller sammansatta termer kortas handlar förmodligen främst om ekonomisering, att underlätta samtalsflödet. Men i vissa av ovan nämnda fall blir representationerna inte kortare. Vad gäller bytet av *adverbial* mot nonsensordet skulle det kunna bero på att talaren helt enkelt inte kommer på termen i stunden. Men det är också möjligt att talaren är osäker på efterledets termuttryck, *adverb* eller *adverbial*, och byter ut det för att inte behöva välja. För *underordnad* och *bindeord* kan det också vara så att studenten inte kommer på de etablerade efterleden i stunden, eller att den inte kan dem. Dessa båda termer är mindre lättillgängliga i stunden på så vis att de inte finns med i schemana utan måste hämtas ur minnet eller slås upp i läroboken.

Vårt material pekar på att studenter i sina grammatiksamtal kan göra partiella nyskapelser av en representation. Det tycks finnas flera olika skäl till detta, t.ex. kan förkortning av termuttrycket handla om

talekonomisering eller svårigheter att i stunden komma på den etablerade termen. Det senare kan då resultera i att synonyma eller vardagsspråkliga led tas till hjälp i termskapandet.

5.2 Variation i begreppsomfång: *predikativ* för *kopula* och *predikativ*

I vårt material varierar studenterna en av termerna gällande begreppets omfång. Det sker vid några tillfällen där de överväger om ett verb i elevtexten kan vara en *kopula*. Studenterna använder dock aldrig den termen (eller *kopulaverb*). I stället kallar de såväl kopulan som predikativet genomgående för *predikativ*, utan att någon av dem korrigerar det. Ett exempel är när en av dem frågar om verbet *tror* (citrat med viss talspråksstavning, kursiv för citat ur elevtexten och P i parentes för en kort paus): ”å *tror* de e inget sånt här jäkla (P) eh predikativ?”

Kopula är ett exempel på en term som studenterna behöver, men som inte lyfts fram i positionsschemana och som de därför inte har direkt tillgång till under analysarbetet. Samtalssekvensen i fråga liknar en som vi har presenterat i en tidigare studie, gjord på ett annat samtal om satslösning, med andra deltagare från samma kurs (Malmberg & Sörlin 2017). Studenterna i det samtalet hade inte termen *attribut* tillgänglig i positionsschemat. Men i stället för att variera någon annan terms begreppsomfång för att benämna den aktuella strukturen förbi såg de *attribut* som företeelse helt och hållet i sin analys. På ett sätt når alltså studenterna i det nu undersökta samtalet längre med sin analys, eftersom de benämner den struktur de vill diskutera med en grammatisk term, *predikativ*, men samtalet visar också att de samtidigt (felaktigt) utökar predikativ till att även innefatta *kopula*.

5.3 Variation i representation och begreppsomfång: *ta ut satser i satsschemat*

Vi har i vårt material också exempel på att studenterna varierar såväl representationen (termuttrycket) som begreppsomfånget.

Treordstermen *ta ut satsdelar* är en praxisterm som används både i studenternas lärobok och undervisning. För att fylla i schemana behöver satsdelar (men också en del andra strukturer) identifieras, eller med

termens ordval ”tas ut”. Studenterna använder dock aldrig hela treordstermen *ta ut satsdelar*. I stället använder de en rad olika varianter som liknar detta uttryck. En variant är enbart *ta ut*, vilket ibland kan tolkas som en förkortning av treordsfrasen där ledet *satsdelar* underförstås (se ex. 1 och 2, där P i parentes är en kort paus).

(1) asså tidigare när vi tagit ut med [lärarens namn] (P) då har de ofta varit infinita verb i (P) objektet [syftande på objektsplatsen i positionsschemat]

(2) va har ni redan börjat ta ut i (P) bisatserna

Andra varianter är sådana där någon sorts tredjeled finns med, så att konstruktionen är *ta ut X*, men där X inte är *satsdelar* utan *sats*, *huvudsats* eller *bisats* (understruket i ex. 3 och 4). Ibland lägger de till ytterligare ett led, *på schemat* eller *i schemat* (dubbelunderstruket).

(3) ja man måste ju ta ut hela huvudsatsen på schemat

(4) ska vi ta ut den [syftande på en bisats] i schemat

Innebörden tycks i de flesta fall som liknar ex. 3 och 4 vara en annan eller bredare än enbart identifiering av satsdelar i huvud- och bisatser. Analysen med positionsscheman kräver bl.a. avgränsning av satserna och den studentskapade termen, *ta ut X*, tycks åsyfta denna handling ibland, medan förekomsten av ledet *på/i schemat* tycks syfta på själva handlingen att dokumentera avgränsningen.

Sammantaget tycks många av varianterna där *ta ut* används, ensamt eller med efterföljande led (som *sats* eller *i schemat*), kunna åsyfta flera av de olika handlingarna som krävs för att genomföra analysuppgiften. Begreppsomfånget tycks därmed ha utvidgats jämfört med den etablerade termen *ta ut satsdelar*. Denna termanvändning visar att studenterna upplever ett behov av att tala om analysarbetets helhet eller delar inom det, och för det också skapar en partiellt nybildad praxisterm när varken lärobok och undervisning erbjuder någon etablerad terminologi. För detta ändamål tar de representationen av den etablerade termen *ta ut satsdelar* och genom att byta ut och variera sista ledet vidgar de begreppsomfånget från att bara handla om satsdelar till att även handla om satser och dokumentationen i positionsschemat.

6 Diskussion

Syftet med denna studie har varit att bidra till ökad kunskap om grammatiksamtal i svensk högskolekontext, närmare bestämt hur studenter hanterar representationerna för grammatiska begrepp, dvs. termerna. Analysen har gjorts bl.a. med hjälp av de övergripande kategorierna *strukturterm* och *praxisterm* respektive *etablerad term* och *studentskapad term*. Vårt material är begränsat till en 40 minuter lång ljudinspelning och vår studie att betrakta som en pilotstudie vars resultat bör följas upp.

Trots vårt materials begränsning ger det indikationer på vad som kan ske i lärandesamtal där grammatik är fokus för lärandet. I studenternas samtal finns en handfull fall av t.ex. hopblandning av formmässigt snarlika termer och variation av begreppsomfång, vilket ger en fingervisning om att detta är företeelser som kan förekomma. Som tidigare forskning har nämnt kan studenterna nyskapa termer (Berry 2010). Vårt material visar inga fall av helt nyskapade termer, men däremot en handfull fall av partiella nyskapelser. Representation och/eller betydelseomfång är då delvis likt etablerade termer. Hit hör t.ex. förkortade former av en del längre termer.

Den inspelade studentgruppen är i slutet av sin grammatikkurs. Studenternas lärande är långt framskridet och det visas inte minst av att alla dessa studenter klarar examinationen som ligger en vecka fram i tiden när inspelningen görs. Med ett större material, med fler samtal, från olika skeden av kursen, fler studenter och olika typer av analyser (av ordklasser t.ex.), skulle mönstren förmodligen bli komplexare. Det är också möjligt att hopblandningarna skulle vara fler eller av delvis annan art under tidigare skeden i en kurs.

Att studenterna använder fler strukturtermer än praxistermer i samtalet är inte förvånande. Grammatisk terminologi är rik på strukturtermer. Men det är didaktiskt intressant att studenterna uppenbart har ett behov av praxistermer och därför också i vårt material skapar en sådan för att kunna tala om den analys de gör. Den term de skapar tycks utgå från den etablerade termen *ta ut satsdelar*, men blir något oprecis, både sett till representationen och till innebörden. Representationen är vag för att den varierar i deras användning – olika led

uttrycks eller inte, i olika yttranden. Innebörden är också vag, eftersom de tycks benämna flera olika saker relaterade till analysarbetet. Kanske är det så att vi saknar en praxisterminologi som är lika precis som strukturterminologin och att detta vanligen inte ställer till problem för dem som har mer avancerade kunskaper om grammatisk analys, som forskare, men att det däremot skapar problem för inlärare? För att besvara den frågan behövs mer forskning om hur både grammatiker, lärare och inlärare talar om grammatik och hur de då använder praxistermer.

Förutom att studenterna kan skapa termer så finns det också en tendens i materialet att de framför allt använder de termer de har lättillgängliga via positionsschemana (Malmberg & Sörlin 2017). Övriga termer, som de kan behöva för analysen och som de måste plocka fram ur läroboken eller minnet, tycks ha en tendens att varieras. Detta finns det flera exempel på i materialet, t.ex. *underställd* för *underordnad*, *bindegrej* för *bindeord* och *predikativ* i utökad betydelse även för *kopula*.

Vår studie ger vissa insikter i vad universitetslärare bör vara beredda på att deras studenter gör under lärandesamtal där de håller på att lära sig grammatiska begrepp och termer för dessa. Lärare som reflekterat över vilka termer studenterna har lättillgängliga och vilka de måste plocka fram ur minnet eller läroboken kan t.ex. göra medvetna val om vilka termer som ska lyftas och framhävas i undervisningen.

Utifrån det vi sett i arbetet med vår pilotstudie tycks studenternas grammatiksamtal göra det som annan grammatikdidaktisk forskning hävdar (van Rijt 2020 och Newman & Watson 2020): grammatiksamtalet hjälper studenterna i deras lärande. Vi kan i vårt material se hur de verbaliserar sin egen förståelse, ges möjlighet att reda ut termer och deras betydelse, tränar på att tala om grammatik och uttrycka grammatisk analys. De ges dessutom möjlighet att ta upp andra grammatiska företeelser de har svårt med, men som inte aktualiseras av den analys de håller på med. Allt detta talar för att det finns fördelar med att på olika sätt arrangera samtalssituationer för studenter inom en grammatikkurs. För även om studenterna emellanåt blandar ihop termer och gör partiella nyskapelser av termer så får de genom samtalet

möjlighet till bättre inläring av de termer som en grammatikkurs ofta har fokus på.

Litteratur

- Berry, Roger, 2010. *Terminology in English language teaching: Nature and use*. Bern: Peter Lang.
- Bolander, Maria, 2012. *Funktionell svensk grammatik*. 3 uppl. Stockholm: Liber.
- Josefsson, Gunlög & Lundin, Katarina, 2017. Tröskelbegrepp inom grammatiken. *Högre utbildning* 7(2). S. 18–34.
- Malmberg, Anja & Sörlin, Marie, 2017. På väg genom satsschemat: svenskläroarstudenter i samtal om grammatik. I: Sköldberg, Emma m.fl. (red.): *Svenskans beskrivning* 35. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 201–214.
- Newman, Ruth & Watson, Annabel, 2020. Shaping spaces: Teachers' orchestration of metatalk about written text. *Linguistics and Education* 60. Tillgänglig via: <https://doi.org/10.1016/j.linged.2020.100860>.
- Nuopponen, Anita & Pilke, Nina, 2010. *Ordning och reda: Terminologilära i teori och praktik*. Stockholm: Norstedt.
- Pearson, Jennifer, 1998. *Terms in context*. Philadelphia: Benjamins.
- van Rijt, Jimmy H. M., 2020. *Understanding grammar: The impact of linguistic metaconcepts on L1 grammar education*. Diss. Nijmegen: Radboud University. Tillgänglig via: <https://repository.ubn.ru.nl/handle/2066/230214>.
- Säljö, Roger, 2000. *Lärande i praktiken: Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Prisma.

Jag tror inte det vs. Jag tror det inte

– Fri variation? Vi tror inte det

Maia Andréasson & Elisabet Engdahl

1 Inledning

Språkproven i titeln är exempel på det som brukar kallas *objektsskifte*. Det pronomina objektet *det* står i det första fallet i den vanliga objektpositionen i innehållsfältet, efter satsadverbialen *inte*. I det andra fallet står *det* före *inte*; denna placering kallar vi *skiftad*. Tidigare forskning har visat att möjligheten att placera ett pronomina objekt före ett satsadverbial i en fa-sats¹ påverkas av olika faktorer, t.ex. prosodin, huruvida pronomenet syftar på en entitet eller ett sakförhållande samt hur kognitivt tillgänglig antecedentens referent är (se t.ex. Holmberg 1986; Andréasson 2008, 2011, 2013; Bentzen & Anderssen 2019). Samtidigt finns det variation som hittills inte har uppmärksammats. I denna artikel tar vi upp att objektplacering kan vara betydelseskiljande för ett verb med flera huvudbetydelser. Verbet *tro* har i Svensk ordbok (2009) två huvudbetydelser: **tro 1** 'hålla för sannolikt' och **tro 2** 'hålla för sant'. Helt utan kontext, som i rubrikens översta rad, framträder ett tolkningsmönster; med ett oskiftat *det* (*jag tror inte det*) tolkas verbet som **tro 1**, motsvarande engelskans *think*, och med ett skiftat *det* (*jag tror det inte*) tolkas verbet som **tro 2**, motsvarande *believe*. Samma tolkningsmönster finner vi i denna artikel vid sökningar i Språkbankens Korp, med skillnaden att den skiftade ledföljden (*tror det inte*) i viss mån förekommer med båda betydelseerna.

Syftet med artikeln är att kartlägga samspelet mellan placeringen av det pronomina objektet före eller efter negation, och verbet *tro:s* betydelse. Vi sammanfattar först vad forskningen kommit fram till gällande objektsskifte i avsnitt 2 och tar sedan i avsnitt 3 upp hur verbets betydelse har beskrivits. I avsnitt 4 presenteras den korpusundersökning som ligger till grund för artikeln. Avsnitt 5 innehåller

¹ I en fa-sats står det finita verbet (*f*) före eventuella satsadverbial (*a*) (SAG, vol 1:169).

kvantitativa data från vår analys och i avsnitt 6 och 7 beskriver vi de ledföljdsmonster som framträder i undersökningen och vår analys av betydelsen hos *tror* i de olika exemplen.

2 Objektsskifte

Pronominellt objektsskifte handlar om möjligheten för ett pronomi-
nell objekt att stå före ett satsadverbial i mittfältet i fa-satser, se exem-
pel (1).

(1) Det satt [en flicka] i fönstret.

a. Brevbäraren såg {henne inte/inte henne}.

b. Brevbäraren såg {*flickan inte/inte flickan}.

c. Brevbäraren hade {*henne inte sett /inte sett henne}.

Exemplen visar att ett pronomiellt objekt, *henne*, kan placeras såväl före som efter ett satsadverbial (1 a). När objektet står före satsadverbialet måste det vara obetonat, medan ett betonat pronomiellt objekt alltid placeras efter satsadverbialet. Ett sådant betonat pronomiellt objekt tenderar att få en kontrastbetydelse. Ett substantiviskt² objekt måste däremot stå efter satsadverbialet, (1 b). Om satsen har ett delat predikat, som i exempel (1 c) måste pronomenet stå efter huvud verbet i svenskan (jfr Holmbergs generalisering, Holmberg 1999). Positionen före satsadverbialet kallas här *skiftad* medan positionen efter kallas *in situ*.

Konstruktionen objektsskifte har fått mycket uppmärksamhet i forskningen, särskilt i nordiska språk.³ Bland annat har Andréasson (2008, 2011) visat att det finns en skillnad mellan pronomen som har ett NP-korrelet, som *flickan* i exempel (1), och pronomen med en sats eller VP som korrelet. Pronominella objekt med en NP som korrelet

² En nominalfras med substantiviskt huvudord.

³ Se t.ex. Holmberg (1986, 1999), Josefsson (1992, 2003, 2010), Hellan & Platzack (1995), Andréasson (2008, 2010, 2011, 2013), Anderssen, Bentzen & Waldmann (2013), Engels & Vikner (2013), Ørsnes (2013), Bentzen & Anderssen (2019) och Engdahl & Zaenen (2020).

skiftar i cirka 90 % av fallen medan pronomen med en sats eller en VP som korrelat oftare står in situ. I exempel (2) har *det* en sats som korrelat

(2) A: Ska vi bjuda Eva och Johan på middag nästa vecka?

B: Nej, jag tycker *inte det/#det inte*.

I B:s svar syftar *det* på A:s frågeformade förslag. Ledföljden där objektet står in situ, *inte det*, är den klart prefererade, medan den skiftade ledföljden *det inte* låter konstig i den här kontexten, vilket markeras med #.

Även valet av verb har visat sig påverka objektsskifte av pronomen med satskorrelat. Så kallade faktiva matrisverb, som *veta* och *förstå*, tar komplement med ett presupponerat sanningsvärde; komplementet är presupponerat sant, se (3). Icke-faktiva matrisverb, dit t.ex. *tycka* och *tro* traditionellt brukar föras, leder inte till en sådan presupposition, se (4).

(3) Jag förstod *det inte*.

(4) Jag tyckte *inte det*.

I en undersökning med faktiva och icke-faktiva verb (Andréasson 2011) visade det sig att *det* skiftar i ungefär 60 % av exemplen när matrisverbet är faktivt, som *förstod* i (3). Vid icke-faktiva matrisverb, som t.ex. *tycka* i (4), skiftar *det* bara i cirka 25 % av exemplen. I den här artikeln undersöker vi var ett pronominent objekt placeras när matrisverbet är *tro*, ett verb som alltså används med båda ledföljderna.

3 Två betydelser hos *tro*

I (5) ger vi exempel där verbet *tro* används med de båda ledföljderna. Det framgår tydligt av kontexten att *tro* kan ha olika betydelser, här uttryckta med hjälp av de engelska översättningarna *think* respektive *believe*.

(5) a. får se om jag hinner blogga mer senare, men jag *tror inte det*.
(Bloggmix 07)

'but I don't *think* so'

- b. man *tror det inte* förrän man ser det (Bloggmix 07)
'you don't *believe* it until you see it'

De två betydelserna tas upp i Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2009, se även svenska.se), se de förkortade uppslagsorden i (6) och (7):⁴

- (6) **tro 1** hålla för sannolikt med avs. på ngt sakförhållande (som det i och för sig kan finnas säker kunskap om)
{JFR **anta 3**, **förmoda**, **ha för sig 2**}:
han trodde att hon skulle komma;
han trodde att New York var USA:s huvudstad
- (7) **tro 2** (ofta med prep. **på**) hålla för sant på mer el. mindre rationella grunder
man ska inte tro (på) allt som man hör ryktesvis;
tro på marxismens teorier
de trodde blint på vad ledaren sade

Verbet **tro 1** betyder 'hålla för sannolikt', motsvarande engelskans *think*, medan **tro 2** betyder 'hålla för sant', vilket motsvarar engelskans *believe*. I denna artikel refererar vi för enkelhets skull till betydelsen hos **tro 1** som 'hålla för sannolikt' och **tro 2** som 'hålla för sant'. Verbet **tro 1** konstrueras enbart med satskomplement, som *att*-bisatserna i (6), eller med ett pronomen, *det*, som syftar på en proposition. Verbet **tro 2** kan också konstrueras med bundet adverbial. Det språkliga uttryck som representerar propositionen man håller för sann står då i en prepositionsfras med *på*: *tro på ngt*.⁵ Detta illustreras i exemplen i (7) och är relevant för vår undersökning eftersom prepositionsfraser inte kan skiftas i svenskan. Det faktum att konstruktionen med en *på*-fras endast kan tolkas som 'hålla för sant' kan vi utnyttja som ett omskrivningstest för att disambiguera mellan betydelserna **tro 1** och **tro 2**.

⁴ Svensk ordbok tar även upp en tredje huvudbetydelse, **tro 3** 'att ha en fast religiös övertygelse'.

⁵ Verbet **tro 2** kan dessutom konstrueras med ett personobjekt som då representerar en källa till en i satsen underförstådd proposition: *Jag trodde henne inte/inte på henne*.

- (8) a. Vi har ju väntat nu i sju år på det här arbetskläderna så att om man får de så är det ju bra, men vi *tror det inte* förrän de är här, berättar undersköterskan [...] (SVT Nyheter)⁶
 OMSKRIVNINGSTEST:
 men vi *tror inte på det* förrän de är här
- b. På frågan om han helt kommer att dra sig tillbaka från verksamheten svarar Kamprad:
 – Jag *tror inte det*. (Webbnyheter)
 OMSKRIVNINGSTEST:
 #Jag *tror inte på det*.

I exempel (8 a) fungerar det att byta ut *tror det inte* mot *tror inte på det* utan att satsens betydelse förändras. Detta exempel analyseras således som betydelsen 'hålla för sant'. Här handlar det om att det inte är förrän arbetskläderna är på plats som talaren tror på de utlovade nya arbetskläderna. I exempel (8 b) däremot fungerar det sämre med en omskrivning med *tror inte på det* och exemplet tolkas som betydelsen 'hålla för sannolikt'. Kamprads svar handlar om att han vid tiden för yttrandet inte bedömer det som sannolikt att han kommer att dra sig tillbaka från verksamheten.

4 Korpusundersökning

För att undersöka de två ledföljderna i rubriken genomförde vi riktade sökningar i Språkbankens Korp.⁷ Sökningarna gjordes i den

⁶ Delkorpusen SVT Nyheter är hämtad från <https://www.svt.se/>. Den har tydlig transkriberats snabbt vilket framgår bl.a. av återgivningen av artiklar och pronomen: 'det' i stället för ett väntat 'de' i 'det här arbetskläderna' och 'de' i stället för ett väntat 'dem' i 'om man får de'.

⁷ <https://spraakbanken.gu.se/korp/> Inom parentes anger vi den delkorpus som exemplet är hämtat från. Vi gjorde även sökningar med *trodde* och med inverterade subjekt som i *Tror du inte det/det inte?* Vårt intryck är att de uppvisar samma mönster som exemplen i undersökningen men vi har inte analyserat dem lika systematiskt.

blandade korpus som består av ett urval av nusvenskt material, och som då innehöll cirka 2,3 miljarder ord. Vi använde de två söksträngar med verbet *tror* i presensform som förenklat presenteras i (9). I det följande förkortas ledföljden där *det* står in situ (*tror inte det*) med TID och ledföljden med skiftat *det* (*tror det inte*) med TDI:

- (9) a. TID (in situ): *tror + inte + det + [≠ verb]* (5444 träffar)⁸
 b. TDI (skiftat): *tror + det + inte + [≠ verb]* (204 träffar)⁹

Söksträng (9 a) *tror inte det* gav 5444 träffar som sedan reducerades till 545 genom att var tionde träff valdes ut för vidare undersökning. Söksträng (9 b) *tror det inte* gav 204 träffar vilka alla undersöktes. Vi var bara intresserade av träffar där *det* fungerar som objekt till *tror* och sorterade därför bort irrelevanta träffar som i (10 a), där *det* är subjekt i en bisats (*det bara är tur*), och (10 b) där *inte* ingår i en efterföljande fras (*inte minst för att ...*).

- (10) a. Vi *tror inte det* bara är tur. (GP1994)
 b. Han *tror det inte* minst för att man har trappat upp åtgärderna i tre steg. (SVT Nyheter)

För TID fann vi 505 relevanta exempel, vilket – givet att vi för denna ledföljd bara undersökt 10 % av träffarna – gör att vi kan räkna med att korpusen kan innehålla runt 5000 relevanta exempel. För TDI, där samtliga träffar undersöktes, fann vi 178. Detta visar att ledföljden där det pronominnella objektet står efter negationen, TID, är den överlägset vanligaste för verbet *tror*. Som jämförelse utfördes en parallell sökning på ledföljden med bundet adverbial, *tror inte på det*. Denna gav totalt 748 träffar varav 516 var exempel på konstruktionen *tro på NGT*, samtliga med betydelsen 'hålla för sant'.

För att kunna fastställa betydelsen hos *tro* i exemplen med TID och TDI analyserade vi endast de exempel där det fanns tillräcklig kontext. Vi fann 151 TID-exempel och 82 TDI-exempel med kontext, dvs. sammanlagt 233 exempel. Denna delkorpus utgör analysmaterialet

⁸ CQP query: [word = "tror"] [word = "inte"] [word = "det"] [pos != "VB"]

⁹ CQP query [word = "tror"] [word = "det"] [word = "inte"] [pos != "VB"]

för vår undersökning. Under analysen kodade båda författarna, oberoende av varandra, betydelsen hos dessa 233 exempel som **tro 1**, **tro 2** eller *oklar*. Därefter jämfördes analyserna och i de fall där vi kodat olika eller varit osäkra diskuterades exemplen på nytt, tills vi var överens.

5 Mönster för de olika betydelserna 'hålla för sannolikt' och 'hålla för sant'

I analysen av de 233 exemplen med kontext visade sig satser med ledföljden TID i stort sett genomgående ha betydelsen 'hålla för sannolikt', medan betydelsen hos *tro* varierade i satser med TDI, dock med en tydlig övervikt för 'hålla för sant', se tabell 1.

Tabell 1. Analys av betydelse hos TID och TDI, kvantitativa resultat.

	TID	TDI	Totalt
tro 1 'hålla för sannolikt'	143	30	173
tro 2 'hålla för sant'	1	41	42
oklara	7	11	18
Totalt	151	82	233

Tabell 1 visar att för betydelsen **tro 1** 'hålla för sannolikt' är ledföljden TID, där *det* står in situ, den vanligaste men även TDI med skiftat *det* förekommer (30 exempel, cirka 17 %). För betydelsen **tro 2** 'hålla för sant' är mönstret TDI helt dominerande. Här står *det* in situ i endast ett exempel, medan *det* är skiftat i de övriga 41 exemplen. I följande avsnitt diskuteras de mönster som framträder för respektive ledföljd.

6 TID: tror inte det

Analysen av satserna med ledföljden TID var förhållandevis entydig; 143 av de 151 undersökta satserna analyserades som 'hålla för sannolikt' och endast en som 'hålla för sant'. Sju exempel (cirka 7%) var oklara fall. Här presenteras först det dominerande mönstret, där *tror* i TID-satserna hade betydelsen 'hålla för sannolikt'.

6.1 TID med betydelsen 'hålla för sannolikt'

Analysen av materialet visar klart att ledföljden TID kan knytas till tolkningen 'hålla för sannolikt'. Många exempel uppträder i kontexter som är tydligt icke-hävdade. De föregås av en uttalad fråga eller en *om*-bisats som talaren sen bedömde som osannolik.

I (11 a) ser vi ett exempel där kontexten innehåller en uttalad rogativ fråga och i (11 b) en underställd *om*-sats.

- (11) a. Är det nåt du absolut inte äter? Nä *tror inte det*.
(Bloggmix 06)
- b. Jag vet inte om jag gjort något snabbare mål, jag *tror inte det*, säger Zlatan till Sportbladet efter matchen.
(Webbnyheter 12)

Varken den rogativa frågan eller *om*-bisatsen uttrycker en hävdad proposition. De aktualiserar i stället ett alternativ som en talare tar ställning till i den efterföljande satsen och bedömer som osannolikt.

Exemplen i (12) visar hur det som bedöms med *tror inte det* framställs som icke-hävdad med hjälp av ett modalt hjälpverb (*verkar*) eller ett modalt satsadverbial (*förhoppningsvis*).

- (12) a. Jag *tror inte det*, det *verkar* inte så i alla fall. (Bloggmix 07)
- b. Förhoppningsvis kan inte hackaren vara inne på mitt konto nu,
jag *tror inte det* iaf. (Bloggmix13)

Såväl den första som den andra satsen i exempel (12 a) anger talarens sannolikhetsbedömning av en *om*-bisats i en fråga som ställts i den föregående kontexten: *Vet du om det är några som blivit specifikt utvalda?* Att det handlar om en sannolikhetsbedömning i *tror*-satsen underbyggs i den efterföljande satsen där det epistemiska modala hjälpverbet *verkar* tillsammans med *inte* ytterligare understryker talarens tveksamhet till *om*-bisatsens innehåll. I (12 b) är det det epistemiska satsadverbialet *förhoppningsvis* i den inledande satsen som ger tolkningen att talaren är osäker på ifall en hackare är inne på hans konto eller inte.

Ett annat mönster som framträder är att nästan hälften av exemplen med ledföljden TID inleds med *nej*, *nja* eller *men*.

- (13) a. Påverkan på andra grenar?
– Njae, svårt att säga, jag *tror inte det*. (GP 05)
- b. Får se om jag hakar på nästa sväng också men jag *tror inte det*. (GP 04)

Kontexterna med *nej* föregås ofta av en explicit fråga i kontexten, som i (13 a) (huruvida Carolina Klüfts tejpade fot skulle kunna ha påverkan på andra grenar än den i det tidigare sammanhanget diskuterade löpningen). Frågan följs av ett nekande och en bedömning att det är svårt att svara på frågan (*svårt att säga*) innan *tror*-satsen visar att tränaren bedömer det som osannolikt. I (13 b), där *tror*-satsen inleds med *men*, uttrycker en åkare genom *får se* sin osäkerhet inför om han *hakar på nästa sväng* eller inte. I den följande *tror*-satsen bedömer han detta som osannolikt.

6.2 TID: med betydelsen 'hålla för sant'

I vårt material fann vi ett exempel med ledföljden TID med betydelsen 'hålla för sant':

- (14) 62 procent av de tillfrågade 50+ tror på ett liv efter döden, 12 procent *tror inte det*, 21 procent säger att de inte vet och [...]

(Webbnheter 06)

I den föregående kontexten finns konstruktionen med *tror* och ett bundet adverbial (*tror på ett liv efter döden*), alltså med betydelsen 'hålla för sant'. Det verkar troligt att denna betydelse kvarstår i nästa led, dvs. att de *12 procent* som sedan nämns inte tror på att det finns ett liv efter döden.

7 TDI: tror det inte

Ledföljden TDI uppvisar större betydelsevariation än ledföljden TID. Även om hälften av fallen (41/82) analyserades som **tro 2** 'hålla för sant', fanns det 30 exempel (drygt 36 %) som vi analyserade som **tro**

1 'hålla för sannolikt', och i elva fall (drygt 13 %) kunde vi inte avgöra betydelsen, alltså något fler än för TID. Våra analyser visar dock att det finns ledtrådar i kontexten som hjälper en läsare att disambiguera mellan de olika betydelserna.

7.1 TDI med betydelsen 'hålla för sant'

I hälften av TDI-exemplen analyserar vi betydelsen av *tror* som 'hålla för sant'. I många av dessa följs *tro*-satsen av subjunktionen *förrän* tillsammans med en bisats som uttrycker ett villkor. Vi har redan sett ett sådant exempel i (8a), upprepat här som (15):

- (15) Vi har ju väntat nu i sju år på det här arbetskläderna så att om man får de så är det ju bra, men vi *tror det inte* förrän de är här, berättar undersköterskan Eva Pålsson. (SVT Nyheter)

I exempel (15) är korrelatet till *det* att personalen ska få nya arbetskläder, något som tydligen varit utlovat under sju år. I *förrän*-bisatsen presenteras ett villkor (att kläderna är här) som måste uppfyllas för att subjektet *vi* i *tror*-satsen ska tro på det, alltså hålla det för sant. I samtliga exempel med *förrän* fungerar omskrivning med bundet adverbial väl, *tror inte på det*.

I *förrän*-exemplen, men också i flera andra fall, syftar *det* på något som tydligt hävdas i kontexten:

- (16) a. Men Nobelpristagaren själv, Herta Müller, hon utbrast: "Jag *tror det inte*, jag kan inte tro det, jag förtjänar det inte". (GP 09)
- b. Många *tror det inte*, men det är en upplevelse att titta på månen i en vanlig fältkikare. (GP 04)

Exempel (16 a) visar nobelpristagaren Herta Müllers första reaktion på beskedet att hon tilldelats nobelpriset i litteratur. Hon tror först inte på att hon fått nobelpriset. Betydelsen är 'hålla för sant' och motsvarar engelskans *I don't believe it*. I (16 b) har *det* kataforisk syftning, och refererar till det efterföljande påståendet att *det är en upplevelse att titta på månen i en vanlig fältkikare*. Betydelsen av *tror*-satsen måste analyseras som att det är många som inte tror på det påståendet.

7.2 TDI med betydelsen 'hålla för sannolikt'

I ungefär en tredjedel av TDI-exemplen har vi analyserat betydelsen av *tror* som 'hålla för sannolikt'. Detta skiljer sig från hur vi tolkar ledföljden *jag tror det inte* när vi möter den utan kontext. Vid granskning visar det sig att mer än en tredjedel av exemplen med TDI med betydelsen 'hålla för sannolikt' förekommer i precis samma typ av icke-hävdade kontexter som ledföljden TID med samma betydelse. De föregås av en fråga eller en underställd sats med *om*, eller av en kontext med modalverb eller modalt satsadverbial och har ofta ett inledande *men* före *tror*-satsen. I exempel (17) presenteras två exempel på TDI med sådana kontexter.

- (17) a. [...] det kommer att bli intressant att se om han någonsin kommer att kunna träna ett annat lag i Sveriges högsta serie?
Jag tror det inte. (Bloggmix 08)
- b. Kanske hade republikanerna kunnat vinna politiska striden,
tror det inte men ändå. (Rom)

I exempel (17 a) föregås *tror*-satsen av en *om*-bisats som utgör korrelat till pronomenet *det*. Skribenten bedömer detta som osannolikt i *tror*-satsen. I (17 b) är korrelatet till *det* en kontrafaktisk sats som följaktligen inte är hävdad. Den efterföljande *tror*-satsen tolkas som en bedömning att det är osannolikt att detta hade kunnat ske. Här är det kontexten som gör att exemplen får betydelsen 'hålla för sannolikt'. Märk att exemplet inte heller kan skrivas om med bundet adverbial, *tror inte på det*.

För de resterande TDI-exemplen med betydelsen 'hålla för sannolikt' verkar två andra faktorer spela in som i tidigare forskning har visats påverka placeringen av *det* med sats eller VP-korrelat. Det handlar om hur kognitivt tillgänglig referenten är och huruvida något annat led i satsen är kontrasterat (Andréasson 2011).

Kognitiv tillgänglighet

Forskning har visat att obetonade pronomen, alltså sådana som kan skiftas, framför allt används för referenter som är maximalt tillgängliga för lyssnaren eller talaren, se t.ex. tillgänglighetshierarkin för

nominala uttryck i Gundel, Hedberg & Zacharski (1993). Flera studier har visat att när korrelatet till ett objektspronomen är en nominalfras används obetonat pronomen, som då också kan skifta över en negation. Ett *det* med satskorrelat eller VP-korrelat har vanligen ordbetoning, dvs. är inte helt obetonat, och står följaktligen in situ (jfr. Gundel, Borthen och Fretheim (1999) om *det* i norska; Andréasson (2011) om *det* i svenska). Detta stämmer bra med att TID-mönstret är helt dominerande vid satskorrelat i svenska texter. Men hur kan vi då förklara TDI-förekomsterna?

Efter att ha tittat närmare på dessa förekomster såg vi att de ibland ingick i så kallade *referenskedjor*, där mer än två olika språkliga uttryck är koreferentiella. I sådana sammanhang kan ett *det* med sats- eller VP-korrelat i kontexten uttalas obetonat och alltså vara möjligt att skifta, förutsatt att det finns ett mellanliggande koreferentiellt pronomen: SATS/VP > *det*_{ordbetoning} > *det*_{obetonat}. Ett exempel från vårt material med just en sådan referenskedja visas i (18).

(18) Nej, jag tror fortfarande inte [att det kommer att bli en svensk kvartsfinal]₁. Jag *trodde inte det*₂ före EM, jag *tror det*₃ *inte* nu.
(Webbnyheter 12)

I den första huvudsatsen tar *tror* en bisats som komplement, här markerad som [...]₁. Denna är korrelat till *det*₂ i nästa sats som står efter verbet *trodde*, som väntat (TID). I sista satsen är *det*₃ skiftat, TDI, vilket möjliggörs av att *det*₂ aktualiserar sats-korrelatet och gör det mer tillgängligt.¹⁰

Kontrast

En annan orsak till att ett *det* med sats- eller VP-korrelat kan skifta är interaktion med kontrast. Andréasson (2013) visar att kontrast på andra element i satsen leder till att *det* kan skifta även när *tro* har sannolikhetsbetydelse. I talspråk framhävs oftast kontrasterade led prosodiskt, vilket påverkar den prosodiska realiseringen av andra led. Ett

¹⁰ I engelskan leder dessa referenskedjor istället till möjligheten att använda pronomenet *it* även i sammanhang där *that* används för första referens till en sats eller VP: SATS/VP > *that* > *it*. (se t.ex. Gundel, Heggarty och Borthen 2003).

betonat subjekt eller verb kan följaktligen leda till att ett objektspronomen avbetonas, vilket i sin tur möjliggör att det skiftar. Bland TDI-exemplen i vår undersökning finner vi exempel på detta.

- (19) a. Jag tror det, min man *tror det inte*, säger Pilla.
(Västra Nyland)
- b. Jag hoppas hon hamnar där i höst, men jag *tror det inte*.
(Webbnyheter 13)

I (19 a) föreligger kontrast mellan subjekten *Jag* och *min man*. När man säger exemplet högt måste man betona båda subjekten, medan *det* avbetonas. I (19 b) är det verbet *tror* som är kontrasterat mot den föregående satsens *hoppas*.

Det vore naturligtvis intressant att genomföra en liknande undersökning som vår på talat material och då särskilt titta på intonationen. De talspråkskorpora för svenska som är tillgängliga är dock alltför små för att vi ska hitta ett tillräckligt antal exempel. Möjligheterna att studera objektskifte i talspråk har visserligen förbättrats betydligt i och med *Nordic Word order Database* blivit tillgänglig på nätet, se Lundquist m.fl. (2019) och Larsson & Lundquist (2022). I databasen finns inspelningar av ett stort antal eliciterade exempel med eller utan objektskifte. Tyvärr innehåller exempelmeningarna bara personliga pronomen som syftar på entiteter, alltså inga *det* med satskorrelat, och inga verb som *tro* eller *tycka*.

8 Avslutning

Vår undersökning visar att det finns tydliga mönster för hur vi uttrycker de olika betydelserna **tro 1** 'hålla för sannolikt', och **tro 2** 'hålla för sant' när objektet är pronominent, och att dessa mönster stämmer väl med tidigare forskning. För **tro 1** 'hålla för sannolikt' är det dominerande mönstret att ett pronominent objekt står in situ: TID *tror inte det*. För **tro 2** 'hålla för sant' gäller att objektet skiftas: TDI *tror det inte*, eller att betydelsen konstrueras med bundet adverbial: *tror inte på det*. I de fall där vi analyserade ledföljden TDI *tror det inte* som 'hålla för sannolikt' kunde vi identifiera andra orsaker till att objektet kunde stå i den skiftade positionen. I flera fall visade det

sig vara informationsstrukturella faktorer som kognitiv tillgänglighet och/eller kontrast som bidrog till att pronomenet var skiftat.

Tidigare forskning har också visat att pronominala objekt oftare står in situ när matrisverbet är icke-faktivt. Vid faktiva matrisverb skiftar det pronominala objektet, eller utelämnas ibland helt. Tidigare forskning har dock inte skiljt mellan de två betydelser som *tro* kan ha. I vår undersökning ser vi att **tro 1** 'hålla för sannolikt' betar sig i linje med icke-faktiva verb, medan **tro 2** 'hålla för sant' uppför sig som faktiva verb när det gäller objektsskifte. Mönstret påverkas dock av att **tro 2** även kan konstrueras med en *på*-inledd prepositionsfras, i vilket fall objektsskifte är omöjligt.

Litteratur

- Anderssen, Merete, Bentzen, Kristine & Waldmann, Christian. 2013. Object Shift in spoken Mainland Scandinavian: A corpus study of Danish, Norwegian, and Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 36(2). S. 115–151.
- Andréasson, Maia. 2008. Not all objects are born alike – Accessibility as a key to pronominal object shift in Swedish and Danish. I: Butt, Miriam & King, Tracy Holloway (red.): *Proceedings of the LFG08 conference*. Stanford: CSLI. S. 26–45.
- Andréasson, Maia. 2010. Object shift or object placement in general? I: Butt, Miriam & King, Tracy Holloway (red.): *Proceedings of the LFG10 conference*. Stanford: CSLI. S. 26–43.
- Andréasson, Maia. 2011. Inte bara objektsskifte – om placering av pronominala komplement i svenska och danska. I: Edlund, Ann-Catrine & Mellenius, Ingmarie (red.): *Svenskans beskrivning 31*. Umeå: Umeå universitet: Institutionen för språkstudier. S. 51–61.
- Andréasson, Maia. 2013. Object shift in Scandinavian languages: The impact of contrasted elements. *Nordic Journal of Linguistics* 36(2). S. 187–217.
- Bentzen, Kristine & Anderssen, Merete. 2019. The form and position of pronominal objects with non-nominal antecedents in

Scandinavian and German. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 22(2). S. 169–188.

<<https://doi.org/10.1007/s10828-019-09105-w>>

Engdahl, Elisabet & Zaenen, Annie. 2020. Grammatical function selection in Swedish object shift. I: Butt, Miriam & Toivonen, Ida (red.): *Proceedings of the LFG20 conference*, On-line. Stanford: CSLI Publications. S. 109–126

Engels, Eva & Vikner, Sten. 2013. Object Shift and remnant VP-topicalisation: Danish and Swedish verb particles and ‘let’-causatives. *Nordic Journal of Linguistics* 36(2). S. 219–244.

Gundel, Jeanette, Hedberg, Nancy & Zacharski, Ron. 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69(2). S. 274–307.

Gundel, Jeanette, Borthen, Kaja & Fretheim, Thorstein. 1999. The role of context in pronominal reference to higher order entities in English and Norwegian. I: P. Bouquet m.fl. (red.): *CONTEXT’99: Modeling and using context*. Springer. S. 475–478.

Gundel, Jeanette, Hegarty, Michael & Borthen, Kaja. 2003. Cognitive status, information structure, and pronominal reference to clause-introduced entities. *Journal of Logic, Language and Information* 12. S. 281–299.

Hellan, Lars & Platzack, Christer 1995. Pronouns in Scandinavian languages: an overview. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 56. S. 47–69.

Holmberg, Anders. 1986. *Word order and syntactic features in the Scandinavian languages and English*. Stockholm: Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet.

Holmberg, Anders 1999. Remarks on Holmberg’s Generalization. *Studia Linguistica* 53. S. 1–39.

Josefsson, Gunlög 1992. Object shift and weak pronominals in Swedish. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 52. S. 1–28.

- Josefsson, Gunlög 2003. Four myths about object shift in Swedish – and the truth... I: Delsing, Lars-Olof, Falk, Cecilia, Josefsson, Gunlög & Sigurðsson, Halldór (red.): *Grammar in Focus: Festschrift for Christer Platzack*, Vol. II. Lund: Inst. för nordiska språk, Lunds universitet. S. 199–207.
- Josefsson, Gunlög. 2010. Object shift and optionality. An intricate interplay between syntax, prosody and information structure. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 86. S. 1–24.
- Larsson, Ida & Lundquist, Björn 2022. The placement of subjects, objects and particles in Swedish. *Nordic Atlas of Language Structures (NALS) Journal* 7.
- Lundquist, Björn, Larsson, Ida, Westendorp, Maud, Tengesdal, Eirik & Nøklestad, Anders. 2019. Nordic word order database: Motivations, methods, materials and infrastructure. *Nordic Atlas of Language Structures (NALS) Journal* 4(1). S. 1–33.
<https://doi.org/10.5617/nals.7529>
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. 2009. Stockholm: Norstedts
- Ørsnes, Bjarne. 2013. What do VP anaphors reveal about licensing conditions for Object Shift in Danish? *Nordic Journal of Linguistics* 36(2). S. 245–274.

Svenskans dubbelobjektskonstruktion – en stilmarkör?

Fredrik Valdeson

1 Inledning

Många av de språkförändringar som sker under loppet av 1900-talet kan på ett övergripande plan sammanfattas som att skriftspråket blir något mer talspråkligt samtidigt som talspråket blir något mer skriftspråkligt (jfr Josephson 2004:22–23, 98, Thelander 2011:129).¹ Som exempel på ett mer talspråkligt skriftspråk kan nämnas en förenklad satsstruktur och att många ord som tidigare främst förknippats med talspråket blir gängse också i skrift, t.ex. negationen *inte* i stället för *icke* och satsadverbet *också* i stället för *även* (Thelander 2011:130). I denna artikel fokuserar jag på ett annat språkligt fenomen som blivit mer ovanligt i skrift, nämligen *dubbelobjektskonstruktionen* [VERB:a ngn ngt] (hädanefter ofta förkortad DOK). Denna konstruktion består av ett verb och två objekt, där det första objektet, vars referent ofta är animat, är det *indirekta objektet* medan det andra objektet är det *direkta objektet*. Konstruktionen förknippas främst med verb som uttrycker någon form av överföring, t.ex. *ge*, *skänka*, *erbjuda* (se SAG 3:315–318 och Valdeson 2021:72–74). Ett typiskt exempel på DOK, hämtat från SAG (3:298; under rubriken ”Bitransitiva verb”), ges i (1).

(1) Då ska jag **ge** dig **en ny sked**.

Svenskans DOK går historiskt tillbaka på en konstruktion som i urgermanska hade ett betydligt vidare betydelsespann (Vázquez-González & Barðdal 2019:595). I framför allt de germanska språk som förlorat morfologiskt kasus har emellertid DOK genomgått en semantisk förändring där konstruktionen kommit att i allt högre grad förknippas främst med just verb som uttrycker överföring av något

¹ Jag vill rikta ett tack till de två anonyma granskarna, vars kommentarer avsevärt bidragit till att förbättra innehållet i denna artikel. Tack också till åhörarna på Svenskans beskrivning 38 i Örebro samt vid högre seminariet i nordiska språk vid Uppsala universitet som bidragit med kloka kommentarer.

slag (se Coleman & De Clerck 2011 angående denna utveckling i engelskan, Coleman 2010 för nederländska och Heltoft 2014 för danska). Delvis som en konsekvens av förlusten av morfologiskt kasus i svenskan kom bruket av prepositioner att öka för att uttrycka de funktioner som tidigare kunde uttryckas med hjälp av kasus (se Wessén 1965:84 för en mer allmän beskrivning och Valdeson 2015, 2016 samt Silén 2005 för undersökningar av hur bruket av prepositionsobjektskonstruktioner tycks öka på bekostnad av bruket av DOK vid enskilda verb). Det ökade bruket av prepositioner vid ett verb som *ge* (*han gav boken till mig*) nämns av Pamp (1971:28) som exempel på en syntaktisk förändring som hänger samman med morfologiska förändringar och som ”till allra största delen har sitt ursprung i talspråket”. Denna typ av syntaktiska förändringar kontrasterar Pamp (1971:28) mot ”den syntaxhistoria som får kopplas till stilhistorien” och som ”har sitt ursprung i skriftspråket och säger mycket lite om de syntaktiska förändringar som försiggick i talspråket”.

I denna artikel redogör jag för förändringar i bruket av DOK under perioden 1800–2016, med utgångspunkt i resultat som tidigare presenterats i Valdeson 2021.² Jag fokuserar här främst på hur DOK har minskat i bruk, både med avseende på dess frekvens i faktiskt språkbruk och sett till dess semantiska räckvidd, samt hur det minskade bruket av DOK under den undersökta perioden till viss del kompenseras av ett ökat bruk av *prepositionsobjektskonstruktioner* (hädanefter ofta onämnda som POK) med prepositionerna *till* respektive *för*. Det primära syftet med artikeln är att diskutera möjliga orsaker till det minskade bruket av DOK under perioden 1800–2016. Till viss del kan minskningen ses som följdverkningar av kasussystemets sammanfall under 1400-talet (se Delsing 2014), och därmed utgöra ett led i ett diakront förlopp som sträcker sig betydligt längre tillbaka i tiden än till 1800-talets början. Men jag menar att det också är rimligt att betrakta det kraftigt minskade bruket av DOK under denna relativt korta tidsperiod som en del av den mer övergripande process där skriftspråket under 1800- och framför allt 1900-talet blir mer talspråkligt (jfr ovan, samt se Lagerholm 2013:8 om hur skrift- och talspråk kan antas

² Hela materialet finns tillgängligt här: <https://doi.org/10.5878/cmdj-6b91>

närma sig varandra redan under 1800-talet). Resonemanget förutsätter att DOK under 1800-talet och vidare under 1900-talet kommit att förknippas med ett visst stilvärde som gjort att den uppfattats som formell och/eller skriftspråklig, något som i viss mån bekräftas av tidigare forskning (se Collinder 1971:166, Silén 2008:125–126 och Rawoens m.fl. 2012:127). Det viktigaste bidraget från denna artikel är att jag föreslår att DOK i många fall är att betrakta som en skriftspråkligt markerad stilmarkör i likhet med ord som de ovan nämnda *icke* och *även* samt syntaktiska konstruktioner som s-genitiv (av typen *husets tak*) (se vidare diskussionen i avsnitt 4).

2 Metod och material

Undersökningen bygger på korpusdata bestående av romanmaterial från perioden 1800–1999 samt bloggmaterial från korpusen Bloggmix 2016. Romanmaterialet är uppdelat på tre perioder: Romaner 1800–1844, Romaner 1898–1901 samt Romaner 1976–1999. Materialet från de två första perioderna är hämtat från korpusen Svensk prosafiktions, medan det modernsvenska materialet kommer från korpusarna Bonniersromaner 1976–77, Bonniersromaner 1980–81 samt Norstedtsromaner 1999. Allt material är insamlat från Språkbanken med hjälp av sökverktyget Korp (Borin m.fl. 2012).

För att på ett effektivt sätt samla in så många belägg som möjligt på DOK samt POK med prepositionerna *till* respektive *för* användes två söksträngar. Söksträngen för DOK specificerade bl.a. att det indirekta objektet skulle vara ett personligt pronomen i objektsform samt att det direkta objektet skulle ha ett substantiv som huvudord. Även i beläggen på *till*-POK och *för*-POK utgörs det direkta objektet av en nominalfras med substantiv som huvudord, medan rektionen kan utgöras av såväl personliga pronomen som mer utbyggda nominalfraser med substantiv som huvudord. I alla insamlade belägg på POK har dock prepositionsobjektet animat referens. Se Valdeson (2021:59–69) för en mer utförlig redogörelse för hur materialet samlades in. Söksträngarna utformades för att fånga så många relevanta exempel som möjligt utan att samtidigt få med för många irrelevanta träffar. Men det finns naturligtvis belägg på såväl DOK som POK som

söksträngen inte kommer åt, vilket innebär att det insamlade materialet inte omfattar samtliga belägg på konstruktionerna i korpusarna.

3 Resultat

Det sker anmärkningsvärt stora förändringar i bruket av DOK mellan början av 1800-talet och slutet av 1900-talet. Den mest iögonfallande utvecklingen är ett drastiskt minskat bruk av konstruktionen över tid, se tabell 1. I det tidiga 1800-talsmaterialet förekommer DOK 840 gånger per miljon löpord medan motsvarande siffra för det moderna romanmaterialet endast är ca 430 förekomster per miljon löpord. (Här är det som sagt viktigt att komma ihåg att den söksträng som användes för att samla in materialet endast har kunnat fånga en delmängd av alla förekomster av DOK.) Inom loppet av 200 år nästintill halveras alltså antalet förekomster av konstruktionen. Värt att notera är också att förändringen inleds redan under 1800-talet – bruket av DOK minskar med nästan en femtedel mellan första hälften av 1800-talet och åren kring sekelskiftet 1900.

Tabell 1. Förändring av dubbelobjektskonstruktionens textfrekvens över tid.

Korpus/period	Förekomster av DOK per miljon löpord
Romaner 1800–1844	839,8
Romaner 1898–1901	690,6
Romaner 1976–1999	430,5
Bloggar 2016	230,5

Förutom det minskande bruket av DOK över tid visar tabell 1 också en tydlig skillnad mellan de två modernsvenska materialen; antalet förekomster av DOK i moderna bloggar är avsevärt lägre än i moderna romaner. Denna skillnad har förmodligen delvis en diakron dimension – de äldsta romanerna i det modernsvenska romanmaterialet är 40 år äldre än bloggtexterna. Men skillnaden mellan skönlitteratur och bloggtexter har med stor sannolikhet även att göra med skillnader i genre och stilnivå. Om vi antar att språket i bloggtexter återspeglar talspråket i högre grad än vad skönlitterärt språk gör (vilket det gör i åtminstone vissa avseenden, t.ex. vad gäller lexikal rikedom på

textnivån, se Wiktorsson 2018), så kan man med viss försiktighet se skillnaderna mellan moderna romaner och moderna bloggtexter som en indikation på att DOK i modern svenska fungerar som en stilmarkör som signalerar skriftspråklighet. När DOK trots allt förekommer i bloggtexter är det till övervägande del med verbet *ge* (som ensamt står för 55 % av beläggen) samt verben *önska* respektive *visa*.³ Tillsammans utgör dessa tre verb över 80 % av alla belägg på DOK i bloggmaterial. Vid dessa verb är DOK av allt att döma så starkt befast att konstruktionen inte uppfattas som stilistiskt markerad.

DOK minskar inte bara i frekvens över tid. Det sker även förändringar i hur konstruktionen används. Tabell 2 visar förändringar i type-token-ratio (TTR). Här redovisas type-token-ratio på två olika sätt. I den vänstra kolumnen redovisas vanlig type-token-ratio, där antalet unika verbtyper i DOK har dividerats med det totala antalet förekomster av konstruktionen för varje korpus/period. Siffrorna redovisas som antalet unika verbtyper per 1 000 förekomster av konstruktionen. Ett känt problem med att räkna type-token-ratio på det här sättet är emellertid att måttet är känsligt för korpusstorlek. Generellt ger större textmängder lägre TTR-värden, vilket här blir ett problem eftersom framför allt materialet från Romaner 1898–1901 är betydligt mer omfattande än för övriga korpusar/perioder, något som förmodligen också förklarar det relativt låga TTR-värdet för denna korpus/period. Ett sätt att kompensera för att korpusarna är olika stora är att räkna ut ett standardiserat TTR-värde (se McEnery & Hardie 2012:50), vilket är det värde som redovisas i den högra kolumnen i tabell 2. Det standardiserade TTR-värdet beräknades för varje korpus/period genom att 1 000 sampel slumpades fram med 1 000 förekomster av konstruktionen i varje sampel. Därefter beräknades type-token-ratio för vart och ett av dessa 1 000 sampel och ett medelvärde togs fram. Proceduren upprepades fem gånger för varje delkorpus och på så sätt framkom fem olika

³ Verbet *önska* är förmodligen överrepresenterat i bloggmaterial jämfört med andra genrer; det förekommer framför allt i sammanhang där bloggskribenten önskar sina läsare en trevlig helg och liknande, och är alltså ett uttryck för en typ av direkt läsartilltal som nog kan antas vara ett genrespecifikt drag för just bloggtexter.

medelvärden för varje korpus/period. Den siffra som redovisas i tabellen är medianen av dessa fem medelvärden.

Tabell 2. Förändring av type-token-ratio för dubbelobjektskonstruktionen över tid (redovisat i form av antalet unika verbtyper per 1 000 förekomster av konstruktionen).

Korpus/period	Type-token-ratio	Standardiserad type-token-ratio
Romaner 1800–1844	89,1	131,6
Romaner 1898–1901	29,9	107,6
Romaner 1976–1999	24,6	76,0
Bloggar 2016	18,4	40,1

På samma sätt som textfrekvensen (se tabell 1 ovan) så nära nog halveras det standardiserade TTR-värdet mellan tidigt 1800-tal och sent 1900-tal i det skönlitterära materialet, och även i det här fallet påbörjas nedgången redan under 1800-talet. Även skillnaden mellan det moderna romanmaterialet och de moderna bloggarna påminner om skillnaderna i textfrekvens, på så sätt att det standardiserade TTR-värdet för DOK i bloggmaterial är ungefär hälften så högt som värdet för romanmaterialet. Det är alltså inte bara så att bruket av konstruktionen minskar över tid, konstruktionen kombineras också med ett betydligt mindre urval av verb i modern svenska jämfört med i början av 1800-talet.

Vilka verb är det då som försvinner? Till viss del handlar det om verb som, när de över huvud taget förekommer i 1800-talsmaterialet, i stort sett enbart konstrueras med DOK. Det rör sig då framför allt om sammansatta partikelverb av typen *frånrvöva* (*ngn ngt*) och *påtruga* (*ngn ngt*). Att dessa verb inte längre förekommer i DOK beror alltså inte på att de går över till någon annan mer populär konstruktion, utan helt enkelt på att de försvinner ur bruk helt (eller åtminstone blir så ovanliga att de inte syns i materialet). Den här kategorin av verb anses i regel ha ett mer formellt och/eller skriftspråkligt stilvärde (se SAG 2:528 respektive Collinder 1971:166), vilket innebär att de associeras med samma egenskaper som jag vill hävda att även DOK som helhet förknippas med (se vidare diskussionen i avsnitt 4 nedan).

Utöver de prepositionella partikelverben förekommer också många verb i 1800-talsmaterialet som med tiden övergår till att företrädesvis konstrueras med andra argumentstrukturkonstruktioner, i regel olika prepositionsobjektskonstruktioner. En kategori verb som förekommer i DOK i de två första perioderna (dvs. i romanmaterialen från 1800–1844 respektive 1898–1901) är verb som (när de används i DOK) uttrycker benefaktion eller malefaktion, där det indirekta objektets referent blir positivt eller negativt påverkad av handlingen utan att referenten får eller blir av med något (det sker alltså ingen överföring till eller från det indirekta objektets referent, vare sig bokstavligen eller metaforiskt). Det rör sig om verb som *öppna* och *reda* respektive *tillsluta* och *spärra*, se exempel (2).

- (2) a. ... för knapp är mig stunden att **reda** eder denna härfvan. (Romaner 1898–1901)
- b. ... en mindre flock snapphanar **spärrade** dem vägen ... (Romaner 1898–1901)

Ytterligare en kategori verb som upphör att konstrueras med DOK är en rad kommunikationsverb, t.ex. *berätta*, *beskriva* och *skildra*, se exempel (3), som alla har det gemensamt att de också kan konstrueras med direkt objekt + prepositionsobjekt med prepositionen *för*.⁴ Det är noterbart att just *för*-POK också är det normala konstruktionsalternativet för verb som uttrycker benefaktion eller malefaktion – det verkar alltså vara en generell tendens att verb som kan konstrueras med *för*-POK blir allt mindre benägna att konstrueras med DOK.

- (3) ... hon har **beskrivit** mig nyttan af Centimer, Kilogrammer och Milliarder. (Romaner 1800–1844)

DOK:s kräftgång tycks alltså delvis vara till förmån för ett ökande bruk av prepositionsobjektskonstruktioner. Tabell 3 visar hur stor andel av alla de verb som förekommer i DOK i en viss delkorpus som även återfinns i *till*-POK respektive *för*-POK.

⁴ Hur konstruktionsmönstren för verbet *berätta* skiftar över tid har studerats ingående av Silén (2005).

Tabell 3. Andel av de verbtyper som förekommer i dubbelobjektskonstruktion som även förekommer i prepositionsobjektskonstruktion med prepositionerna *till* respektive *för*.

Korpus/period	Verbtyper i DOK	Andel <i>till</i> -verb bland DOK-verb	Andel <i>för</i> -verb bland DOK-verb
Romaner 1800–1844	165	13,3 %	14,5 %
Romaner 1898–1901	203	14,3 %	21,2 %
Romaner 1976–1999	142	31,0 %	24,6 %
Bloggar 2016	70	48,6 %	38,6 %

Tabellen visar att andelen DOK-verb som också konstrueras med prepositionen *till* ökar över tid. Samma tendens syns även för prepositionen *för*. Den ökande andelen *för*-verb bland DOK-verb beror dels på att en hel del överföringsverb har blivit mer kompatibla med *för*-POK (se Valdeson 2021:129–130 för exempel och diskussion), dels på att många verb som i det äldre materialet enbart konstrueras med DOK numera växlar mellan DOK och *för*-POK. Det senare gäller framför allt verb som inte uttrycker överföring till det indirekta objektets referent. Särskilt tydligt är detta mönster i bloggmaterial, där verb som *kosta* och *spara*, som så sent som i det modernsvenska romanmaterialet endast återfinns i DOK, kan konstrueras även med *för*-POK, se exempel (4).

- (4) a. ... miljöbeslut som **kostar** pengar *för* oss som bor på landet ...
(Bloggar 2016)
- b. ... skulle **spara** mycket pengar och lidande *för* både hund och ägare. (Bloggar 2016)

Den ökande andelen *till*-verb bland DOK-verb har bl.a. att göra med att många verb som i modern svenska är fullt kompatibla med prepositionen *till* i 1800-talsmaterialet i huvudsak konstrueras med DOK eller prepositionen *åt*, t.ex. verben *erbjuda* och *skänka* samt produktionsverb som *laga* och *sy*, se de modernsvenska exemplen i (5).

Att dessa verb konstrueras med *till* verkar alltså vara en relativt sen företeelse.

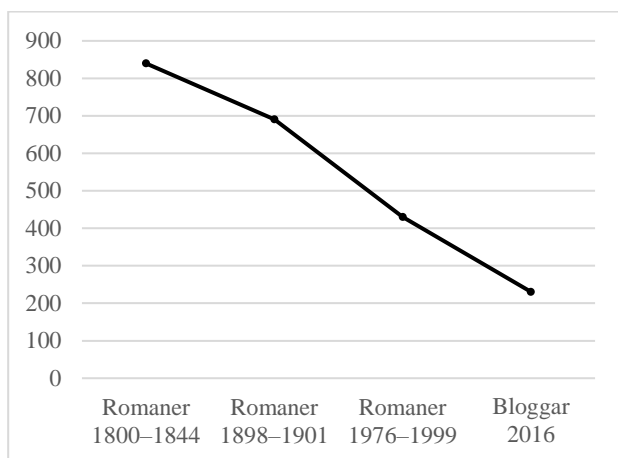
- (5) a. ... att regeringen ska överta ansvaret och **erbjuda stöd till varje barn som avlas**. (Romaner 1976–1999)
- b. ... att sömmerskan bara tänkte på om hon skulle få **sy en klänning till henne** ... (Romaner 1976–1999)

4 Diskussion

Resultaten i föregående avsnitt visar att DOK i (skrivna) svenska har minskat i popularitet sedan 1800-talets början. Tydligast syns detta i den minskande textfrekvensen; konstruktionen förekommer hälften så ofta i modern skönlitteratur jämfört med i romaner från början av 1800-talet. DOK:s minskande popularitet blottläggs också med måttet type-token-ratio, framför allt det standardiserade måttet, där resultaten visar att antalet unika verbtyper i konstruktionen har minskat sedan åtminstone det tidiga 1800-talet. Slutligen tyder det faktum att en allt högre andel av de verb som fortfarande förekommer i DOK även kan konstrueras med prepositionerna *till* respektive *för* på att dessa POK-alternativ i allt högre grad uppfattas som fullgoda alternativ till DOK. Sammantaget indikerar allt detta att POK med *till* och *för* under loppet av de senaste 200 åren kommit att betraktas som alltmer omärkerade (semantiskt och/eller stilistiskt) medan DOK, som ju används förhållandevis sällan i modern svenska, nog ofta framstår som ett mer markerat konstruktionsalternativ.

Det är uppenbart att det har skett omfattande förändringar i bruket av DOK, men det är inte helt självklart hur förändringarna ska förstås. Om vi koncentrerar oss på konstruktionens textfrekvens över tid, så ser vi att den minskar i någorlunda jämn takt från början av 1800-talet fram till idag. Det är möjligt att intrycket av en gradvis nedgång i frekvens delvis har att göra med den lite grovhuggna periodindelningen och att utvecklingen inte skulle ge ett fullt så gradvist intryck om vi skulle undersöka konstruktionens frekvens i exempelvis jämna tioårsintervaller mellan åren 1800 och 2020. Men det är under alla omständigheter så att konstruktionen minskar i frekvens (och även i type-token-ratio) redan under 1800-talet och att denna utveckling

tycks fortsätta in i modern tid. Figur 1 redovisar DOK:s textfrekvens över tid i ett linjediagram.

Figur 1. Förändring av dubbelobjektskonstruktionens textfrekvens över tid (utifrån de siffror som redovisas i tabell 1 i avsnitt 3 ovan).

Om vi antar att språkförändringsprocesser ofta antar formen av en S-kurva (se Pintzuk 2003:512) så är ”kurvan” i figur 1 något oväntad. Möjligen har vi att göra med ett utsnitt ur en längre utvecklingslinje där vi just nu befinner oss i den del av S-kurvan där bruket av DOK snabbt avtar. För att få en mer fullständig bild av förloppet skulle vi behöva data som sträcker sig ytterligare några hundra år tillbaka i tiden (och helst också något hundratal år framåt i tiden). En indikation på att DOK börjar tappa mark så tidigt som på 1500-talet är den jämförelse som Sjögren (1949) gör mellan 1526 års översättning av Nya Testamentet och Gustav Vasas Bibel från 1541. I Nya Testamentet från 1526 används DOK med verben *vederkvicka* och *förlänga*, medan motsvarande exempel från Gustav Vasas Bibel istället har en genitivkonstruktion. I (6–7) återges exemplen på hur *förlänga* konstrueras i de båda bibelöversättningarna (efter Sjögren 1949:123).

- (6) han **förlengde** konningenom liffuet (NT 1526)
- (7) han **förlengde** Konungens lijff (GVB 1541)

Angående ”den del av syntaxhistorien som hänger samman med morfologiska förändringar” skriver Pamp (1971:28) att ”de förändringar i detta avseende som kan konstateras i de skriftliga källorna till allra största delen har sitt ursprung i talspråket”. Ett ökat bruk av prepositioner ser vi redan under fornsvensk tid och detta kan förmodligen åtminstone delvis kopplas till avvecklandet av kasussystemet under yngre fornsvensk tid (se Wessén 1965:84). Bruket av DOK med verbet *ge* börjar också få konkurrens av POK-alternativ, framför allt med prepositionen *åt*, redan under 1600-talet (Valdeson 2015:38). Sannolikt är det ökade bruket av prepositioner på bekostnad av DOK i skriftliga källor från 1600-talet en förändring som äger rum i talspråket som en mer eller mindre direkt konsekvens av den oreda i det grammatiska systemet som följde på kasussammanfallet i yngre fornsvenska. Även de tendenser till minskad semantisk räckvidd hos DOK under 1500-talet som illustreras i (6–7) skulle möjligen kunna tyda på ett minskande bruk av DOK generellt under denna period.

Den fortsatta utvecklingen i skriftspråket under 1800- och 1900-tal kan naturligtvis ses som en fortsättning på de förändringar som äger rum under yngre fornsvensk och äldre nysvensk tid (det ska alltså inte uteslutas att vi just nu befinner oss mitt i S-kurvan i väntan på att den ska börja plana ut), men en trolig delförklaring till DOK:s kraftiga tillbakagång under 1800- och 1900-talet är förmodligen också att konstruktionen kommit att förknippas med ett mer formellt stilvärde vilket lett till att den tappat mark i takt med att skriftspråket blivit alltmer präglad av talspråkliga drag. Det förändrade bruket av DOK under 1800- och 1900-talet tycks passa rätt väl in på Pamps (1971:28–29) karakterisering av den typ av syntaktisk förändring som hänger ihop med ändrade stilideal. DOK:s nedgång i frekvens under 1800- och 1900-talet skulle i så fall kunna vara en språkförändring som framför allt ägt rum i skriftspråket.

Tidigare forskning har visat att många talspråkliga drag vinner mark i skriftspråket under framför allt första halvan av 1900-talet (se avsnitt 1 ovan). När DOK på ett så tydligt sätt minskar i frekvens i skönlitterära texter under perioden 1800–1999 så förefaller det inte orimligt att tänka sig att detta är ett uttryck för samma tendens, dvs. att skriften närmar sig talet eller åtminstone att ord och konstruktioner som är

alltför främmande för talspråket blir mer ovanliga även i skrift. En tydlig indikation på att DOK hade ett skriftspråkligt stilvärde under åtminstone första halvan av 1900-talet är att konstruktionen enligt Hulthén (1948:222) ska ha varit ”vanligare i litteraturen än i talspråket”.

Det minskande bruket av DOK under 1800- och 1900-talet samt konstruktionens relation till POK med *till* respektive *för* påminner om andra syntaktiska strukturer som tidigare forskning lyft fram som typiska skriftspråksfenomen. Ett sådant syntaktiskt fenomen är bruket av s-genitiv (för att beteckna inanimat possessor: *husets ägare*) i förhållande till prepositionell genitiv (*ägaren till huset*), där s-genitiven ses som ett skriftspråkligt drag medan talspråket föredrar den prepositionella genitiven (se Holm 1967:31–32). Förhållandet mellan s-genitiv och prepositionell genitiv påminner om det mellan DOK och POK, där skriftspråkets mer kompakta konstruktion motsvaras av en mer ordrik konstruktion (med preposition) i talspråket. Ett annat likartat syntaktiskt fenomen, som runt förra sekelskiftet uppmärksammades av Cederschiöld (1897), är det faktum att, som Cederschiöld (s. 310) formulerar det, ”[i] skriftspråket står bestämningen ofta *före* det bestämda ordet, där talspråket föredrar omvänd ordning”. Cederschiöld nämner som exempel bl.a. att skriftens *Arbete är oss nyttigt* i tal motsvaras av *Arbete ä’ nyttig(t) för oss*, där pronomenet *oss* står före adjektivet *nyttigt* i det skriftspråkliga exemplet, medan det i form av prepositionsfrasen *för oss* står efter *nyttigt* i den talspråkliga motsvarigheten. Växlingen liknar den mellan DOK och POK i exempel som *kosta ngn pengar* och *kosta pengar för ngn*. Det är inte orimligt att även växlingen mellan DOK och POK kan föras till dessa syntaktiska skillnader mellan skrift- och talspråk redan under 1800-talet.

5 Avslutning

I denna artikel har jag redogjort för några av de mest centrala resultaten från Valdeson 2021, som visar att DOK minskar i bruk i flera avseenden under perioden 1800–2016 och att det minskade bruket av DOK till stor del verkar ske till förmån för ett ökat bruk av prepositionerna *till* och *för*. Jag har också diskuterat huruvida utvecklingen kan betraktas som följdverkningar av de omstöpningar i det

grammatiska systemet som följde efter kasussystemets sammanbrott eller som en konsekvens av ändrade stilideal inom svensk skönlitteratur (liksom inom skriven svenska överlag) under 1800- och 1900-talet. Det minskade bruket av DOK under den undersökta perioden är sannolikt resultatet av ett flertal samverkande faktorer, men med den här artikeln har jag velat lyfta fram möjligheten att det minskade bruket av DOK skulle kunna ses som ytterligare ett uttryck för att det svenska skriftspråket blivit mer informellt och talspråkligt präglat sedan 1800-talets början. Valet mellan DOK och POK i modern svenska (*ge ngn ngt vs ge ngt till ngn*) kan då liknas med växlingen mellan s-genitiv och prepositionell genitiv, där den förra anses vara mer skriftspråklig och den senare mer talspråklig. För att få en mer nyanserad bild av händelseförloppet behövs dock ytterligare forskning om hur syntaktisk förändring i olika genrer och texttyper kan kopplas till morfologiska respektive stilistiska förändringar.

Litteratur

- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan. 2012. Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. I: *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Cederschiöld, Gustaf. 1897. *Om svenskan som skriftspråk*. Göteborg: Wettergren & Kerber.
- Colleman, Timothy. 2010. Lectal variation in constructional semantics. “Benefactive” ditransitives in Dutch. I: Geeraerts, Dirk, Kristiansen, Gitte & Peirsman, Yves (red.): *Advances in Cognitive Sociolinguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton. S. 191–221.
- Colleman, Timothy & De Clerck, Bernard. 2011. Constructional semantics on the move. On semantic specialization in the English double object construction. *Cognitive Linguistics* 22 (1). S. 183–209.
- Collinder, Björn. 1971. *Svenska. Vårt språks byggnad*. Stockholm: Norstedts.
- Delsing, Lars-Olof 2014. Stora katastrofen – med för- och efterskalv. I: Bylin, Maria, Falk, Cecilia & Riad, Tomas (red.): *Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring*. Stockholm: Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet. S. 27–46.

- Heltoft, Lars. 2014. Constructional change, paradigmatic structure and the orientation of usage processes. I: Coussé, Evie & von Mengden, Ferdinand (red.): *Usage-Based Approaches to Language Change*. Amsterdam: John Benjamins. S. 203–241.
- Holm, Gösta. 1967. *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- Hulthén, Lage. 1948. *Studier i jämförande nunordisk syntax. II*. Göteborg: Wettergren och Kerber.
- Josephson, Olle. 2004. *Ju. Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Lagerholm, Per. 2013. *Muntligt och skriftligt i Sverige och svenskan*. Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- McEnery, Tony & Hardie, Andrew. 2012. *Corpus Linguistics. Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pamp, Bengt. 1971. *Svensk språk- och stilhistoria*. Lund: Gleerups.
- Pintzuk, Susan. 2003. Variationist Approaches to Syntactic Change. I: Joseph, Brian D. & Janda, Richard D. (red.): *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell. S. 509–528.
- Rawoens, Gudrun, Laureys, Godelieve & Berteloot, Mathieu. 2012. “Vad ger vi vår kollega i 65-årspresent? På hans 50-årsdag gav vi en diktsamling till honom!” Om bitransitiva verb i svenskan. I: van der Liet, Henk & Norde, Muriel (red.): *Language for its own sake. Essays on Language and Literature offered to Harry Perridon*. Amsterdam: Scandinavisch Instituut, Universiteit van Amsterdam. S. 113–138.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Anderson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm: Svenska Akademien.
- Silén, Beatrice. 2005. Från jag *wil idher berætta* till här måste jag berätta för er. Strukturförändringar vid verbet *berätta*. I: Rossi, Paula (red.): *Från översättning till etik. En festskrift till Irma Sorvali på hennes 60-årsdag den 15 oktober 2005*. Oulu: Oulun yliopisto. S. 303–313.

- Silén, Beatrice. 2008. Konstruktionsval vid verbet *ge* i finlandssvenskt och sverigesvenskt talspråk. *Språk och stil* N.F. 18. S. 112–142.
- Sjögren, Gunnar. 1949. *Om språket i de svenska bibelöversättningarna 1526–1541*. Lund: Gleerups.
- Thelander, Mats. 2011. Standardisation and Standard Language in Sweden. I: Kristiansen, Tore & Coupland, Nikolas (red.): *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press. S. 127–133.
- Valdeson, Fredrik. 2015. *Argumentstruktur i förändring. Verben sända och giva i fornsvenska och äldre nysvenska*. Masteruppsats i svenska, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Valdeson, Fredrik. 2016. Variation mellan olika konstruktionsval vid verbet *ge* från fornsvenska till nusvenska. I: Andersson, Daniel, Edlund, Lars-Erik, Haugen, Susanne & Westum, Asbjørg (red.): *Studier i svensk språkhistoria 13. Historia och språkhistoria*. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet & Kungl. Skytteanska samfundet. S. 279–292.
- Valdeson, Fredrik. 2021. *Ditransitives in Swedish. A Usage-Based Study of the Double Object Construction and Semantically Equivalent Prepositional Object Constructions 1800–2016*. Stockholm: Department of Swedish Language and Multilingualism, Stockholm University.
- Vázquez-González, Juan Gabriel & Barðdal, Jóhanna. 2019. Reconstructing the Ditransitive Construction for Proto-Germanic. Gothic, Old English and Old Norse-Icelandic. *Folia Linguistica Historica* 40 (2). S. 555–620.
- Wessén, Elias. 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. (2 uppl.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wiktorsson, Maria. 2018. How hybrid is blog data? A comparison between speech, writing and blog data in Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 41 (3). S. 367–377.

Objektsplacering i talad svenska¹

Filippa Lindahl & Elisabet Engdahl

1 Inledning

I de fastlandsnordiska språken finns tre positioner för pronominella objekt, vilket illustreras i (1).

- (1) A: Såg du kyrkan?
B: a. Nej, den såg jag inte. SPETSSTÄLLT
b. Nej, jag såg inte den. IN SITU
c. Nej, jag såg den inte. SKIFTAT

Pronominella objekt kan stå i fundamentet, alltså spetsställas, som i (1a), eller stå i den ordinarie objektspositionen i innehållsfältet, vilket vi benämner *in situ*, som i (1b). Ett alternativ till *in situ*-placeringen är att pronomenet placeras före ett satsadverbial, som i (1c), vilket ofta omtalas som att pronomenet skiftas. Det sista alternativet är bara möjligt i satser utan hjälpverb (Holmbergs generalisering, se Holmberg 1986). Syftet med denna artikel är att belysa vad som avgör vilken position vi väljer.

I tidigare forskning om vad som påverkar placeringen lyfts flera olika faktorer fram. Såväl prosodi, informationsstruktur som huruvida pronomenet syftar på en NP, VP eller en sats spelar roll. Andréasson (2008, 2010, 2011) visar att både typ av antecedent, alltså det pronomenet syftar på, och hur kognitivt tillgänglig antecedenten är, påverkar huruvida pronominella objekt skiftas eller inte. Engdahl & Lindahl (2014) lyfter i en studie av initiala objektspronomen i danska, norska och svenska fram att spetsställda pronominella objekt inte

¹ I denna artikel presenterar vi några resultat från en större undersökning av placeringen av pronominella objekt i svenskt talspråk. En fylligare redovisning på engelska finns i Lindahl & Engdahl (2022). Vi tackar Sara Myrberg och David Håkansson för synpunkter vid Svenskans beskrivning 2022 samt två anonyma granskare för konstruktiva kommentarer. Förstaförfattaren har haft stöd från Vetenskapsrådet (Internationell postdok Dnr. 2017-06139) under delar av arbetet med artikeln.

behöver framhävas prosodiskt eller tolkas kontrastivt, till skillnad från i t.ex. engelska och tyska. Lindahl & Engdahl (2022) visar att spetsställda objekt har samma realiseringsmöjligheter som subjekt i fundamentet i svenska. De kan antingen vara obetonade och inkorporeras i en prosodisk fras med verbet, eller utgöra en egen prosodisk fras.² När det gäller objektsskifte är det bara obetonade pronomen som kan skifta i de fastlandsskandinaviska språken, och bland svensk- och norsktalande finns variation mellan talare om de accepterar obetonade pronomina objekt in situ (Holmberg 1986, Josefsson 1992, Larsson & Lundquist 2022).

Tidigare forskning har ofta fokuserat på antingen spetsställning eller objektsskifte i jämförelse med in situ-versioner. Andréasson (2010) visar däremot att det är intressant att undersöka fenomenen tillsammans. I den här artikeln presenterar vi resultat från en studie av objektspacering i *Nordisk dialektkorpus* (Johannessen et al. 2009) där vi utgått från två datamängder, en med 100 spetsställda pronomen, och en med 100 pronomen som är skiftade eller står in situ. Vi har också gjort systematiska bedömningar av omstrukturerade versioner av varje exempel i samma kontext, för att få data om ordföljdmönster som är oacceptabla eller inte passar i kontexten. I artikeln redovisar vi av utrymmesskäl framför allt resultat om spetsställda pronomen, men vår analys bygger alltså på en större undersökning (se Lindahl & Engdahl 2022).

Vi har riktat in oss på talspråk av två skäl. För det första är spetsställda objekt särskilt vanliga i talat språk (Jørgensen 1976). För det andra är det angeläget att kunna lyssna på exemplen, eftersom den prosodiska realiseringen är central, både för placeringen och för möjligheten att tolka exemplen. En mycket stor andel av nominalfraser i talspråk är pronomina. Detta, i tillägg till att enbart pronomina objekt skiftar i de fastlandsnordiska språken, är anledningen till att vi har fokuserat på pronomina objekt i studien.

² Jämför de prosodiska realiseringsmöjligheterna för subjekt i Myrberg & Riad (2015:133).

I artikeln visar vi att det är fruktbart att skilja på två perspektiv när man analyserar placeringsmöjligheter för pronomina objekt. Dels ett satsexternt perspektiv, som rör deras koppling till kontexten, dels ett satsinternt perspektiv, som rör deras informationsstrukturella funktion i satsen. Pronomina objekt har alltså dubbla roller, och vår undersökning visar att dessa påverkar placeringsmöjligheterna på olika sätt.

2 En undersökning i Nordisk dialektkorpus

Artikeln bygger på en undersökning av material från den svenska delen av *Nordisk dialektkorpus* (NDC) (Johannessen et al. 2009). NDC består av inspelningar och transkriptioner av dialektintervjuer och informella samtal från 183 platser i Danmark, Färöarna, Island, Norge och Sverige. Vi har utgått från inspelningar från 37 svenska inspelningssorter med 133 talare, sammanlagt 361,184 ord.³ Anledningen till att vi har valt NDC för vår undersökning är att den är den mest omfattande tillgängliga korpusen med talad svenska som är annoterad och sökbar. Korpusen består av samtal mellan talare samt intervjuer och visar ett relativt spontant språkbruk. Eftersom inspelningarna gjorts på en stor mängd platser och med både äldre och yngre talare rör det sig heller inte om en snävt avgränsad grupp. I vår studie har vi inte sett att några orter sticker ut när det gäller placeringen av objekt, och vi bedömer att korpusen ganska väl återger vanliga ordföljdmönster i svenska.

Korpusen är morfosyntaktiskt taggad, men inte analyserad syntaktiskt. Vi kunde alltså inte söka direkt efter objekt i korpusen, utan fick utforma söksträngar utifrån morfologisk information. Vi utgick från åtta verb som ofta används med pronomina objekt i alla tre positionerna: *få*, *göra*, *ha*, *se*, *säga*, *tro*, *tycka* och *vilja*. I sökningarna efter satsers med spetsställda pronomen använde vi söksträngar som i (2).

³ Vi har uteslutit inspelningssorterna i Älvdalen från vår undersökning eftersom älvdalska varieteter skiljer sig från svenska på många punkter (Bentzen et al. 2015).

(2) [word="henne" %c] [lemma="tro" %c] [((pos="pron") | (pos="noun"))]

I (2) ser vi en sökning efter spetsställt *henne* i en sats med *tro* som det finita verbet, följt av ett pronomen eller ett substantiv som ska motsvara satsens subjekt. För varje verb sökte vi med pronomenen *det*, *den*, *henne*, *honom*, *mig*, *dig*, *er*, *oss* och *dem* i den initiala positionen. Sökningarna ledde till ca 800 träffar, och av dessa inkluderades 100 satser med spetsställda pronomen, balanserat så att vi fick ungefär samma antal satser med varje verb. Exempel med spetsställt *det* utgjorde ungefär 95 % av alla träffar, vilket beror på att *det*, förutom NP-antecedent, kan ha en sats eller en VP som antecedent (*det tycker jag*, *det gjorde jag*). Eftersom vi ville se om det fanns skillnader mellan pronomen med olika antecedenttyper inkluderade vi proportionerligt fler exempel med andra pronomen än *det* för att få en jämn balans mellan olika pronomen. Det finns därmed en skevhet i materialet till förmån för pronomen med NP-antecedenter.

Som jämförelsemängd tog vi fram ett material med 100 pronomen in situ eller i skiftad position. Vi sökte då efter de relevanta verben i presens och preteritum, som i (3).

(3) ([word="ser" %c] | [word="såg" %c])

Sökträffarna randomiserades och vi gick igenom de 100 första träffarna för att hitta satser där det fanns ett pronominellt objekt. Om vi inte hittat tillräckligt många för ett visst verb gick vi igenom ytterligare 100 träffar. Vi ville att materialet skulle vara jämförbart med materialet med spetsställda pronomen när det gällde antalet satser per verb och pronomenform, och gjorde därför också några mer riktade sökningar. I (4) finns en sådan riktad söksträng.

(4) (((word="hade" %c)) []0,10 (((word="den" %c)))) | (((word="har" %c)) []0,10 (((word="den" %c))))

Denna söksträng finner satser med verbet *ha* och pronomenet *den*, som i *vi hade den inte här*.

3 Diskursrelationer och antecedenttyp

I det här avsnittet redogör vi för hur spetsställda pronomen är relaterade till kontexten genom att undersöka vad som är antecedent och vilken informationsstrukturell funktion antecedenten har. Vi talar om detta som diskursrelationer, eller strategier för att koppla ett pronomen till kontexten, dvs. pronomenets satsexterna funktion.⁴ Vi skiljer här på om antecedenten utgör *topik* för det föregående yttrandet, dvs. utgör det yttrandet handlar om, eller ingår i *remat*, dvs. den nya information som utsägs om topiken.⁵

3.1 Diskursrelationer

Vi följer Erteschik-Shir (2007) som identifierar två huvudtyper av diskursrelationer, remakedjor och topikkedjor.⁶ Ett exempel på en remakedja visas i (5) där antecedenten är understruken, och det aktuella pronomenet står i kursiv. Vi markerar en kort paus med (.). Yttranden som uppfattas som frågor markeras i *NDC* med frågetecken.

(5) *sk-int*: har du någon kontakt med dem som gjorde lumpen samtidigt som du?

sk-ym1: ja (.) det var två stycken andra plutonsjukvårdare
dom var från Fagersta

Framför varje yttrande står en kod som identifierar talaren. I utdraget i (5) ställer en intervjuare i Skinnskatteberg, *sk-int*, en fråga som besvaras av en yngre man, *sk-ym1*.⁷ Denne introducerar först

⁴ Andra termer som används är *textbindning* och *referensbindning*, se t.ex. Källgren (1979).

⁵ Vi väljer att tala om topik i stället för tema på grund av att den senare termen ofta används för det led som står i fundamentet, oberoende av vilken informationsstrukturell funktion ledet har.

⁶ Erteschik-Shir har i sin tur inspirerats av analyser av tematisk progression inom Pragskolan (Daneš 1974).

⁷ Transkriptioner och ljudfiler är tillgängliga via Tekstlaboratoriet vid Universitetet i Oslo (<https://tekstlab.uio.no/glossa2/ndc2>). Det är lätt att söka efter exempel eftersom transkriptionerna är gjorda med standardortografi. För

antecedenten ”två stycken andra plutonsjukvårdare” som utgör satsens rema. I nästa sats är det koreferentiella *dom* subjekt och fungerar som topik för den satsen. En *remakedja* börjar alltså med ett rematiskt led i sats 1 som sedan fungerar som topik i sats 2, ofta i form av ett obetonat pronomen.⁸ Här har vi en remakedja med ett initialt subjekt, vilket är vanligast.⁹ Men även remakedjor med spetsställda objektspronomen förekommer, som här i (6) där antecedenten ingår i en presenteringssats:

- (6) *fl-om1*: det gick ju en stor kanal här.
den har vi lagt ner rör i och

När topikledet i sats 1 upprepas med ett initialt koreferentiellt pronomen i sats 2 har vi att göra med en *topikkedja* (även kallat *temaupprepning* Nyström 2001). Ett exempel kommer i fortsättningen på samtalet i (5). Här har vi alltså först en remakedja, mellan antecedenten ”två stycken andra plutonsjukvårdare” och pronomenet *dom*₁, och sedan en topikkedja med *dom*₁ och *dom*₂.

- (7) *sk-ym1*: ja (.) det var två stycken andra plutonsjukvårdare
*dom*₁ var från Fagersta
så *dom*₂ har jag ganska bra kontakt med

Antecedenten kan också introduceras i samma yttrande, i ett annex i förfältet (initial dislokation SAG 4:440ff.). I (8) berättar en ung man vilken linje han valde på gymnasiet.

norska, älvdalska och gotländska finns även en förenklad dialektal form. Det går att lyssna på inspelningarna, att utvidga kontexten och att hitta orten på en karta.

- ⁸ Daneš (1974) kallar denna strategi *basic thematic progression*. I svensk forskning används ofta termen *temaprogession*. Vi menar att den termen är missvisande eftersom en remakedja innebär ett byte av topik, eller tema, mellan sats 1 och sats 2. En annan vanlig term i engelskspråkig litteratur är *switch topic* (Erteschik-Shir 2007).
- ⁹ Eftersom vi enbart undersökte objektspronomen i denna studie kan vi inte säga något om hur mycket vanligare det är med remakedjor med initiala subjektspronomen.

- (8) *so-ym1*: när jag började plugga så började jag på elektro för jag var helt säker på att elektronik *det* vill jag hålla på med

Här uttalar *so-ym1* att-satsen i en följd, utan någon paus. En annan vanlig typ visas i (9) där talaren lägger till ett obetonat *då* och gör en kort paus efter det dislokerade ledet, följt av en prosodisk omstart på det spetsställda pronomenet.

- (9) *ko-ym3*: min hustru då (.) *henne* har vi kommit betydligt längre bak med

Ledet i förfältet fungerar oftast som topik för resten av yttrandet och vi betraktar dessa som specialfall av topikkedjor.¹⁰

Lokala rema- och topikkedjor, inklusive initial dislokation, var vanligast i vårt material, men vi fann även exempel där antecedenten fanns tidigare i samtalet, som i (10).

- (10) *vi-ym3*: jag vet en som en kompis till mig hyrde en kåk som [...] redan var inlöst (.) så han hyrde av banverket då
[TRE YTTRANDEN UTELÄMNADE]

vi-ym3: fast *den* tror jag de har rivit nu (.) den kåken

När det kommer flera yttranden mellan antecedenten och pronomenet, som här, är det vanligt att antecedenten upprepas som ett finalt annex, alltså ett fall av *kataforisk* syftning. I samtliga exempel ovan är det spetsställda pronomenet obetonat eller svagt betonat. Vi fann ett mindre antal exempel där pronomenet var betonat, oftast i fall när yttrandet var negerat (se Lindahl & Engdahl 2022:207).

3.2 Antecedenttyp

Tidigare forskning har visat att pronomen som syftar på entiteter har andra placeringsmöjligheter än pronomen som syftar på situationer, händelser eller egenskaper (Andréasson 2008, Bentzen & Anderssen

¹⁰ Om syntaktiska skillnader mellan (8) och (9), se Eide (2011) och Holmberg (2020).

2019). Därför annoterade vi materialet för antecedenttyp, dvs. om antecedenten är en nominalfras (NP), eller om antecedenten utgörs av en sats eller en verbfras (VP). Bland NP-antecedenter skilde vi på om frasen syftar på en entitet, en typ av entiteter eller något icke-referentiellt. Vi har redan sett exempel där pronomenet syftar på entiteter i (6), (7), (9) och (10). I (8) syftar ett spetsställt *det* på en artikellös typfras, *elektronik*. Notera avsaknaden av kongruens (Josefsson 2010). Som icke-referentiellt har vi kodat fall när ett pronomen syftar på ett ord eller dess uttal. Ett exempel visas i (11) där en äldre man kommenterar hur han och hans syskon brukade uttala ordet *skögen*.

(11) *no-om2*: vi sa sköven

[TVÅ YTTRANDEN UTELÄMNADE]

no-om2: men *det* säger jag ju än idag (.) sköven

I många fall syftade ett spetsställt *det* tillbaka på en sats som yttrats i föregående tur. I (12) ställer intervjuaren en fråga till en äldre kvinna. Antecedenten utgörs av den underordnade satsen.

(12) *bo-int*: tycker du det är roligt med små barn?

bo-ow1: ja *det* tycker jag faktiskt

Det var även vanligt att *det* syftade på en VP som i (13).

(13) *br-int*: tycker du om att vara ute och jobba?

br-ow1: jaha (.) *det* gör jag

I Tabell 1 visar vi sambanden mellan diskursrelation och antecedenttyp för de 100 spetsställda pronomenen i vårt material.

Tabell 1. Diskursrelation och antecedenttyp i 100 satser.

	Entitet	Sats	VP	Typ	Icke-ref	Totalt
Remakedja	11	22	21	2	4	60
Topikkedja	9			2	2	13
Initial dislokation	7		2	4	3	16
Annan	4	5			2	11
Totalt	31	27	23	8	11	100

Som framgår av tabellen är det vanligast att ett spetsställt pronomen ingår i en remakedja. Detta är extra tydligt för pronomen med VP- eller sats-antecedent, som i (12) och (13). Ett annat intressant mönster är att topikkedjor nästan bara används med pronomen som syftar på en entitet eller en typ av entitet, medan typ-antecedenter var vanliga i dislokerings exempel som (8).¹¹

4 Alternativa placeringsmöjligheter

Som en del i vår undersökning genomförde vi också en mindre acceptabilitetsstudie där vi provade att ”flytta tillbaka” spetsställda objekt, så att de i stället stod i en position senare i satsen. En sådan omstrukturering av satsen kan ge ledtrådar till vilka faktorer som är nödvändiga eller gynnsamma för spetsställning. Båda författarna bedömde oberoende av varandra systematiskt om den ändrade satsen lät naturlig och om den passade i kontexten eller om informationsstrukturen påverkades. Ibland krävdes det att även satsens prosodi ändrades för att den skulle passa in. Bedömningarna stämde överens i de flesta fall. Här rapporterar vi mönster som framkom från de exempel där vi båda hade tydliga och samstämmiga bedömningar. Undersökningen visade

¹¹ I vår datamängd hittade vi inga exempel med topikkedjor med *det* som syftar på en VP eller en sats. Sådana förekommer dock, om än sparsamt, i *NDC*.

att det ofta går bra att flytta tillbaka pronomen med entitetsstyftning, som i (14).

- (14) *as-om3*: det det var en fotboll annars
- a. *as-om3*: och *den* fick man inte låna (.) om man sparkade
b. OK och man fick inte låna *den* (.) om man sparkade

Här berättar en äldre man minnen från sin skoltid. Vi ser ingen tydlig skillnad mellan den ursprungliga versionen i (14a) och den omformulerade versionen i (14b). När vi strukturerade om sats- och VP-pronomen var det däremot ganska vanligt att satsen inte lät lika naturlig i kontexten. Ofta krävdes att verbet betonades för att exemplet skulle passa in, men detta påverkade även informationsstrukturen. Vi kan se detta i (15), där *det* har en satsantecedent.

- (15) *to-int*: är det så att man kommer (.) att man kommer
 närmare barndomen och att man minns (.) hur
 det var när man var liten (.) bättre ju äldre man
 blir (.) kan du hålla med om det eller?
- a. *to-om1*: ja (.) jo *det* tror jag
b. OK ja (.) jo jag TROR *det*

Intervjuaren *to-int* ställer en ganska komplicerad fråga. I det ursprungliga svaret i (15a) bekräftar *to-om1* att han håller med. I (15b) har vi placerat *det* in situ vilket medför att verbet *tror* uppfattas som mer betonat. (15b) passar visserligen väl i kontexten, men ger en annan effekt; svaret framstår som mer tveksamt.

I vissa fall påverkades också informationsstrukturen på så sätt att satsen tycks ”handla om” något annat efter omstruktureringen. Ett sådant fall finns i (16).

- (16) *fl-int*: mm (.) och folk FLYTTAR också
- a. *fl-om1*: ja (.) *det* gör’om
b. OK ja (.) dom GÖR *det*

Det ursprungliga yttrandet, (16a) handlar om vad folk gör, dvs. *flyttar*. (16b) tar i stället *folk* som utgångspunkt och säger om folk att de flyttar. Vi återkommer till den här typen av förändring i avsnitt 5.

I satsen med enkelt predikat och satsadverbial var det möjligt att pröva den skiftade positionen som alternativ placeringsmöjlighet. Vi fann då en tydlig interaktion med objektsskifte. Ett illustrativt exempel finns i (17).

(17) *va-int*: Har du aldrig ont i ryggen

- a. *va-om3*: nej *det* har jag inte
- b. OK nej jag har inte *det*
- c. * nej jag har det inte

Här fungerar det bra att lämna VP-anaforen *det* in situ, som i (17b) men versionen där *det* har skiftat, (17c), låter onaturlig. Pronomenet ingår i en rema-kedja med antecedenten *ont i ryggen*. Det gällde faktiskt för hela undersökningen att en sats- eller VP-anafor i en rema-kedja inte kunde placeras i den skiftade positionen (jämför Bentzen & Anderssen 2019).

5 A-topik

Vi återkommer nu till frågan varför pronomen, framför allt *det*, spetsställs så ofta. Vi menar att det är två faktorer som påverkar ordföljden här. Dels är spetsställning ett sätt att binda ihop yttranden, en textbindningsfunktion, dels är spetsställning ett bra sätt att ange vad satsen handlar om, alltså en satsintern funktion. Som visats i mycket tidigare forskning fungerar det initiala ledet i satsen ofta som topik för yttrandet och utgör då den referent eller det förhållande som resten av satsen tillför information om. Modifieringen *ofta* är viktig här; i svenskan, såväl som i andra V2-språk, kan fundamentet även vara rema eller ange bakgrund (se t.ex. SAG kapitel 35 Satsbaser, Andréasson 2007, Lindahl 2017). Vi kan alltså inte utgå från att ett led i fundamentet utgör topik för yttrandet. För att testa vilket led som är satsens topik använder vi ett omskrivningstest, först föreslaget av Reinhart (1981). I testet väljer man ut en NP i satsen och prövar att

formulera yttrandet som en sats om denna referent. Se det konstruerade exemplet i (18).

- (18) a. A: Eva är inte hemma.
b. A sade om *Eva* att *hon* inte var hemma.

Parafrasen i (18b) låter som en rimlig tolkning av A:s yttrande och vi kan säga att *Eva* fungerar som topik. Eftersom termen topik även används med andra betydelser kallar vi detta *A-topik*, jfr Reinharts term *aboutness topic*.¹²

I (18) står A-topiken initialt, men i rogativa frågesatser kommer A-topiken efter det finita verbet, se (19).

- (19) a. A: Är Eva hemma?
b. A frågade beträffande *Eva* om *hon* var hemma.

Vi tillämpade omskrivningstestet på våra 100 exempel med spetsställning och kunde konstatera att det spetsställda ledet fungerade som A-topik i samtliga fall. Här visar vi hur testet applicerades på exempel (6) och (12). I båda fallen låter parafrasen som en rimlig tolkning.

- (20) a. *fl-om1*: det gick ju en stor kanal här
den har vi lagt ner rör i och
b. OK *fl-om1* sa om *den* (kanalen) att de hade lagt ner rör i *den*
- (21) *bo-int*: tycker du det är roligt med små barn?
- a. *bo-ow1*: ja *det* tycker jag faktiskt
b. OK *bo-ow1* sa om *det* (att det är roligt med små barn) att hon faktiskt tycker *det*.

När vi prövade att spetsställa ett pronomen som var skiftat eller in situ, märkte vi att detta för det mesta fungerade i subjektsinitiala satser om det var naturligt att tolka det nya spetsställda ledet som A-topik. Om det däremot stod något annat led i fundamentet i

¹² Reinhart (1981) använder även termen *sentence topic*, alltså den topik satsen har, till skillnad från textens topik, *discourse topic*.

originalmeningen ledde en ny spetsställning ofta till att dialogen blev mindre sammanhängande.

Ett led i fundamentet tolkas alltså gärna som A-topik, men inte alla led fungerar bra som A-topik. Det gäller främst generiska och kvantitativa pronomen. Vi visade ovan i samband med (14) att det gick bra att flytta tillbaka det spetsställda ledet. Låt oss titta närmare på vad som är A-topik i exemplet.

- (22) *as-om3*: det det var en fotboll annars
- a. *as-om3*: och *den* fick man inte låna (.) om man sparkade
 - b. OK *as-om3* sade om *den* (fotbollen) att man inte fick låna *den* om man sparkade
 - c. och man fick inte låna *den* (.) om man sparkade
 - d. OK *as-om3* sade om *den* (fotbollen) att man inte fick låna *den* om man sparkade
 - e. # *as-om3* sade om *man* att *man* inte fick låna *den* om man sparkade

I den ursprungliga versionen fungerar fotbollen som A-topik, se (22b). Intressant nog är fotbollen A-topik även i (22c) när *den* har flyttats till objektplatsen. Detta beror på att det generiska subjektet *man* inte fungerar som A-topik (22e), vilket vi anger med #.

Även i fall när ledet i fundamentet fungerar som (kontrastivt) rema kan A-topiken komma senare i satsen. Vi visar detta med ett längre utdrag där vi har flera kedjor.

- (23) *so-om3*: och eh för att då visa att du var karl
- a. så skulle du ta en hundrakilossäck på ryggen och gå upp
 - b. *det*₁ skulle man göra om man var en fjorton femton år
 - c. *det*₂ var inte bra för kroppen [...]
 - d. men iDAG gör man inte om'*et*₃

Den understrukna antecedenten i (23a) är en rematisk VP. Den plockas upp i (b) av *det*₁ i en remakedja. I nästa tur ingår det inledande subjektet *det*₂ i en topikkedja och i den avslutande turen (23d)

har vi ett obetonat reducerat pronomen *et*₃ in situ.

I fundamentet står ett prosodiskt framhävt tidsadverbial *IDAG*. Om vi provar Reinharts test ser vi att *et*₃ (bära tunga säckar) ändå är den enda rimliga A-topiken. Under sådana förhållanden går det alltså att lämna en A-topik in situ.

- (24) *so-om*₃: det var inte bra för kroppen
 men *IDAG* gör man inte om'et
- a. # *so-om*₃ sa om *IDAG* att man inte gör om'et *då*
b. # *so-om*₃ sa om *man* att *man* inte gör om'et *IDAG*
c. *so-om*₃ sa om *det* (att bära tunga säckar) att man
 inte gör om'et *IDAG*

Ett referentiellt led som står initialt tolkas alltså gärna som A-topik. Detta gäller inte bara objektspronomen utan kanske särskilt subjekt. Det betyder att om man vill undvika att subjektet tolkas som A-topik så kan en strategi vara att spetsställa ett annat led som ingår i en remakedja eller en topikkedja. Betrakta exempel (25) där en yngre man ger ett exempel från sin dialekt.

- (25) *as-ym*₁: ibland byter man ut å-ljudet i sova mot söva
- a. *as-ym*₁: *det* säger dom väl i Värmland
b. *as-ym*₁ sa om *det* (söva) att *det* säger dom i
 Värmland

Som visas i (25b) fungerar det spetsställda *det* bra som A-topik här. I (26) visar vi ett alternativ där satsen i stället inleds med subjektet *dom*.

- (26) *as-ym*₁: ibland byter man ut å-ljudet i sova mot söva
- a. # dom säger väl *det* i Värmland
b. # *as-ym*₁ sa om *dom* att *dom* säger *det* (söva) i
 Värmland

För våra öron låter (26a) inte som en naturlig fortsättning. Vi menar att det beror på att *det* inte finns någon antecedent till *dom* i den omedelbara kontexten; *dom* ingår alltså inte i någon lokal rema- eller topikkedja. Inte heller fungerar *dom* som en bra A-topik här, (26b). Den stora övervikten av spetsställda *det* skulle alltså kunna vara en

följd av att ett initialt sats- eller VP-pronomen lättare tolkas som A-topik där, särskilt när subjektet i satsen är referentiellt.

6 Avslutning

I den här artikeln har vi analyserat vilka faktorer som påverkar placeringen av pronomina objekt i talad svenska. Genom att undersöka när bara en av positionerna (spetsställd, skiftad eller in situ) är möjlig, eller föredragen, kan vi belysa hur olika faktorer samspelar och påverkar placeringen. I analysen har vi undersökt hur pronomenen binder samman yttrandet med kontexten genom sin koppling till en antecedent utanför satsen, alltså ett satsexternt perspektiv. Vi har också undersökt pronomenens funktion i satsen ur ett satsinternt informationsstrukturellt perspektiv och funnit att de ofta fungerar som A-topik, alltså som det som yttrandet handlar om. Genom att skilja på dessa perspektiv kunde vi visa vissa tydliga mönster.

När det gäller bindningen till kontexten fann vi en tydlig preferens för remakedjor, dvs. att ett spetsställt pronomen syftar tillbaka på en nyligen introducerad referent eller situation. Remakedjor och även topikkedjor bidrar därigenom till progressionen i samtalet. När det gäller den informationsstrukturella funktionen tolkas en initial nominalfras oftast som A-topik, förutsatt att den är referentiell. Genom att spetsställa ett subjekts- eller objektspronomen signalerar talaren alltså vad yttrandet handlar om. Att spetsställa ett *det* som syftar på en sats- eller VP kan alltså vara en bra strategi för att undvika att subjektet i satsen tolkas som A-topik.

Litteratur

Andréasson, Maia. 2007. *Satsadverbial, ledföljd och informationsdynamik i svenskan*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Andréasson, Maia. 2008. Not all objects are born alike – Accessibility as a key to pronominal object shift in Swedish and Danish. I: Butt, Miriam & King, Tracy Holloway (red.): *Proceedings of the LFG08 conference*. Stanford: CSLI. S. 26–45.

- Andréasson, Maia. 2010. Object shift or object placement in general? I: Butt, Miriam & King, Tracy Holloway (red.): *Proceedings of the LFG10 conference*. Stanford: CSLI. S. 26–43.
- Andréasson, Maia. 2011. Inte bara objektsskifte – om placering av pronominella komplement i svenska och danska. I: Edlund, Ann-Catrine & Mellenius, Ingmarie (red.): *Svenskans beskrivning 31*. Umeå: Umeå universitet: Institutionen för språkstudier. S. 51–61.
- Bentzen, Kristine & Merete Anderssen. 2019. The form and position of pronominal objects with non-nominal antecedents in Scandinavian and German. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 22(2). S. 169–188.
- Bentzen, Kristine, Rosenkvist, Henrik & Johannessen, Janne Bondi (red.). 2015. *Studies in Övdalian morphology and syntax: New research on a lesser-known Scandinavian language*. Amsterdam: John Benjamins.
- Daneš, František. 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. I: Daneš, František (red.): *Papers on functional sentence perspective*. Prague: Academia. S. 106–128.
- Eide, Kristin M. 2011. Norwegian (non-V2) declaratives, resumptive elements, and the Wackernagel position. *Nordic Journal of Linguistics* 34(2). S. 179–213.
- Engdahl, Elisabet & Lindahl, Filippa. 2014. Preposed object pronouns in mainland Scandinavian. *Working papers in Scandinavian Syntax* 92. S. 1–32.
- Erteschik-Shir, Nomi. 2007. *Information structure. The syntax-discourse interface*. Oxford: Oxford University Press
- Holmberg, Anders. 1986. *Word order and syntactic features in the Scandinavian languages and English*. Stockholm: Stockholms universitet
- Holmberg, Anders. 2020. On the bottleneck hypothesis of verb second in Swedish. I: Woods, Rebecca & Wolfe, Sam (red.): *Rethinking verb second*. Oxford: Oxford University Press. S. 40–60
- Johannessen, Janne Bondi, Priestley, Joel, Hagen, Kristin, Åfarli, Tor Anders & Vangsnes, Øystein. 2009. The Nordic Dialect Corpus –

- an Advanced Research Tool. I: Jokinen, Kristiina & Bick, Eckhard (red.): *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009. NEALT Proceedings Series Volume 4.*
- Josefsson, Gunlög. 1992. Object Shift and Weak Pronominals in Swedish. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 49. S. 59–94.
- Josefsson, Gunlög. 2010. “Disagreeing” pronominal reference in Swedish and the interplay between formal and semantic gender. *Lingua* 120(9). S. 2095–2120.
- Jørgensen, Nils. 1976. *Meningsbyggnaden i talad svenska*. Lund: Studentlitteratur.
- Källgren, Gunnel. 1979. *Innehåll i text*. Stockholm: Skriptor.
- Larsson, Ida & Lundquist, Björn. 2022. *The placement of subjects, objects and particles in Swedish*. Nordic Atlas of Language Structures (NALS) Journal 7. S. 73–107.
- Lindahl, Filipa. 2017. *Extraction from relative clauses in Swedish*. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Lindahl, Filipa. & Elisabet Engdahl. 2022. The pragmatics and syntax of pronoun preposing: A study of spoken Swedish. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 25(2). S. 169–219.
- Myrberg, Sara & Riad, Tomas. 2015. The prosodic hierarchy of Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 38(2). S. 115–147.
- Nyström, Catharina 2001. *Hur hänger det ihop? En bok om textbinding*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Reinhart, Tanya. 1981. Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics. *Philosophica* 27(1). S. 53–94.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts.

Andra upplagan av *Svensk ordbok* (SO) – Förutsättningar, teoretiska överväganden, insatser och mottagande

Emma Sköldberg

1 Inledning

År 2021 publicerades andra upplagan av definitionsordboken *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (hädanefter SO). Exempel på nyare ord som beskrivs i SO, och som (ännu) saknas i t.ex. *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL, upplaga 14 från 2015), är *agil*, *avkragad*, *belarusier*, *chia*, *flygskam*, *funkofobi*, *gensax*, *hbtqi*, *läslov*, *triggervarning*, *zumba* och *årsrik*.

I det följande kommer viktigare förutsättningar för arbetet med den andra upplagan av SO att presenteras. Vidare kommer valda delar av innehållet liksom lexikografiska överväganden i samband med uppdateringsarbetet att diskuteras. Avslutningsvis behandlas kortfattat hur den andra upplagan har mottagits i press och bland användare. Men först några ord om SO:s bakgrund och om den andra upplagens publikationsform.

2 Endast en digital ordbok

SO torde utgöra den mest uttömmande beskrivningen av svenskt allmänspråk av idag. Den andra upplagan av verket (hädanefter SO 2021) utgör en vidareutveckling av den första upplagan (hädanefter SO 2009), som kom ut i tryck och som e-ordbok mellan 2009 och 2017. Den upplagan är i sin tur en vidareutveckling av andra ordböcker vilka beskrivs i bl.a. Malmgren & Sköldberg (2013:125–126). Se Nikula (2010) för en ingående recension av SO 2009.¹

¹ Professor emeritus Sven-Göran Malmgren var huvudredaktör för SO (2009), som numera är tillgänglig via webbsidan SAOLhist. Jag utsågs till huvudredaktör för SO år 2015 och föreliggande artikel kan därför sägas vara skriven ur ett inifrånperspektiv.

Liksom den första upplagan innehåller den nya ca 65 000 uppslagsord. Ordboken utgör en delmängd av den lexikaliska databas (på ca 200 000 ingångar) som förvaltas och vidareutvecklas vid Göteborgs universitet. Josephson (2018:249) har konstaterat att denna databas är ”en dold maktbävare över det svenska ordförrådet” eftersom den tidigare har legat, och fortfarande ligger, till grund för flera inflytelserika lexikografiska verk gällande svenska språket.

Till skillnad från den första upplagan av SO och dess föregångare, publicerades den andra upplagan endast digitalt. Den nya upplagan är tillgänglig dels i form av gratis nedladdningsbara appar (för iOS och Android), dels via Svenska Akademiens ordboksportal, Svenska.se. I figur 1 återges hur gränssnittet i Svenska.se ser ut och vad resultatet blir vid en sökning på ett ord som adjektivet *agil*.

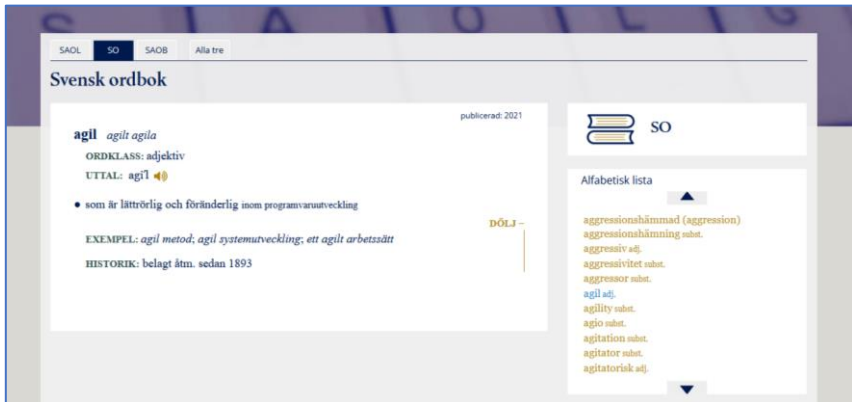

Figur 1. SO-artikeln *agil* i Svenska.se (vid sökning i Svenska Akademiens tre ordböcker).

I Svenska.se kan man söka i Svenska Akademiens tre ordböcker, det normativa verket *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL 14, 2015), den samtida definitionsordboken SO 2021 och den historiska ordboken *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB 1898–) på samma gång. (Se vidare om Svenska.se i bl.a. Lönnroth 2018 och Bäckerud et al. 2020.) Av figur 1 framgår att ordet *agil*, med betydelsen ’som är lättroblig och

föränderlig inom programvaruutveckling', än så länge endast ingår i SO, vars innehåll presenteras i mittenspalten i gränssnittet.

I och med publiceringen av den andra upplagan av SO lanserades en ny funktion i portalen: utöver möjligheten att söka i tre ordböcker på en och samma gång kan man numera söka i ett verk i taget. SO-användarna har därmed nu även tillgång till en renodlad SO-webbsida (se figur 2).

Figur 2. Artikeln *agil* i SO 2021. Till höger ser man delar av ordbokens förteckning med uppslagsord.

En viktig fördel med webbversionen av SO är att den är lättillgänglig för de användare som exempelvis sitter och skriver vid datorn. Men också appversionerna har flera fördelar, t.ex. bättre och fler sökfunktioner. I apparna presenteras även "Dagens ord".

3 Förutsättningar för den andra upplagan

Såväl den första som den andra upplagan av SO har utarbetats och vidareutvecklats inom ramen för ett samarbete mellan Svenska Akademin och Göteborgs universitet. Båda ordböckerna vilar på vetenskaplig grund vilket innebär att lexikograferna har förhållit sig till såväl etablerad kunskap, återgiven i bl.a. Svensén (2009) och Durkin (red., 2015), som de senaste rönen inom lexikalisk och metalexikografisk forskning, t.ex. resultaten av användarstudier (se bl.a. Hult 2016).

Sedan den första upplagan utarbetades har emellertid förutsättningarna för lexikografiskt arbete i allmänhet, och för SO-redaktionens arbete i synnerhet, förändrats en hel del. Exempelvis ser ordboksmarknaden och utbudet av olika slags lexikografiska resurser annorlunda ut idag. Därutöver har tillgången till olika slags korpusar, inte minst via Språkbanken Text, förbättrats. Detta är högst relevant med tanke på att SO och dess föregångare i stor utsträckning är korpusbaserade (se vidare Malmgren 2009:16). Svensk språkvård bedrivs inte heller på samma sätt som när SO 2009, inklusive sina kortfattade stilrutor med handfasta direktiv, publicerades (se vidare om dessa stilrutor i avsnitt 5). Detta framgår t.ex. av de längre och mer resonerande svar som Språkrådet numera ger i sin frågelåda (se Karlsson 2016; Karlsson & Karlsson 2017:55–61).

Vidare når den andra upplagan, via Svenska.se, ut till en bredare publik än den tryckta SO och dess föregångare. Dagens SO-användare har troligen skiftande erfarenheter av att utnyttja ordböcker och fler användare än tidigare torde utgöras av svenskinlärare.

I och med att SAOL och SO visas bredvid varandra i Svenska.se har även samtidsordböckernas respektive funktioner diskuterats inom den projektgrupp som står bakom Svenska Akademiens samtidsordböcker. Målet har blivit att försöka renodla SO och dess perspektiv (se vidare Sköldberg 2017). Målsättningen har också lett till att SO 2021 är mer deskriptiv än föregångaren.

Den största förändringen ligger dock i själva publikationsformen. SO 2009 utarbetades i första hand med den tryckta boken i åtanke medan SO 2021 som sagt enbart publiceras digitalt. I en e-ordbok står mer utrymme till lexikografens förfogande. En digital ordbok är dessutom mer dynamisk och flexibel och går lättare att uppdatera. (Se bl.a. Sköldberg 2022a för en mer ingående diskussion kring förutsättningarna för arbetet med SO 2021; se vidare bl.a. Rundell 2015 och Holmer 2022:61–64, kap. 8.3–8.9 med anförda referenser om nyare tiders lexikografi.)

4 Andra upplagan av SO: teoretiska överväganden och lexikografiska insatser

Arbetet med att uppdatera en ordbok med mer än 65 000 uppslagsord är en stor och krävande uppgift. Inom det redaktionella arbetet har det varit nödvändigt att prioritera när det gäller olika slags insatser. I det följande diskuteras några av de mer omfattande arbeten som har utförts under uppdateringen.

4.1 Nytillagda och utmönstrade uppslagsord

Vid publicering av en ny upplaga brukar stor uppmärksamhet riktas mot de nya uppslagsord som har kommit in (se bl.a. Holmer 2022:44). I avsnitt 1 ovan återfinns några exempel på sådana uppslagsord. Bland de nyinlagda orden hittar man därtill ord som *aktivitetsbaserad*, *beredskapsläge*, *calicivirus*, *discgolf*, *dö(d)städa*, *elcykel*, *filterbubbla*, *funktionsplagg*, *fästingburen*, *förstelärare*, *gaddning*, *hemmasittare*, *hen*, *icke-binär*, *influencer/influerare*, *köttfri*, *lyocell*, *löftesförnyelse*, *nyanländ*, *ortorexi*, *preppa*, *quizza*, *responsiv*, *romansbedragare*, *topsa*, *viral*, *wifi*, *wow*, *xerofil*, *ålderism* och *överäta*.

En del av dessa ord är nyare än andra men gemensamt för dem alla är att de uppvisar förhållandevis hög frekvens och stor spridning i nutida texter, bl.a. sådana som ingår i Språkbanken Texts korpusar. På så sätt skiljer de sig från många av de mer tillfälliga ord som ingår i t.ex. Språkrådets och Språktidningens årliga nyordlistor (se vidare Karlsson 2021:107–109). Några av Språkrådets/Språktidningens nyord har emellertid med tiden blivit så pass etablerade att de införlivats i SO. Det gäller bl.a. *aquafaba*, *bokashi*, *lårskav* och *nätläkare* (alla på nyordslistan från år 2018).

Under arbetet med SO 2021 har redaktionen strävat efter att utnyttja det digitala formatet så mycket som möjligt och exempelvis tillgängliggöra innehållet *inne* i ordboken på ett bättre sätt än tidigare. I apparna får användarna bl.a. träff på det mycket stora antal sammansättningar som återfinns inne i ordboksartiklarna (se vidare avsnitt 4.4 nedan).

Samtidigt har redaktionen valt att mönstra ut en del ord som används mycket sällan i moderna texter. Till dessa hör bl.a. *blodsvettning*,

duplexfärg, dyborre, flattera, frökenspel, förtroendechocka, insidare, kajfritt, klassvandrare, knatterdosa, laboratris, litteraturingenjör, marketentare, maskfrat, metroisera, positivvisa, prisboxare, tjuvspråk, trasgrann, trindbladig, undervattensbölja, återföderska och äggpunkterare.

Med tanke på att SO numera endast är en digital ordbok kan man diskutera om uppslagsord hade behövts mönstras ut över huvud taget – e-ordböcker har ju, som indikerats, åtminstone i teorin obegränsat med plats. Men alla artiklar i en ordbok ska hållas up-to-date och några av uppslagsorden tillhör inte det samtida språk som SO ska spegla (jfr t.ex. Holmer 2022). De flesta av de äldre orden återfinns för övrigt i SAOB, som är tillgänglig via samma ordboksportal som SO. Med andra ord får användarna fortfarande träff på orden om de söker information om dem i Svenska.se. Utmönstrade SO-ord finner man också i SAOLhist.

4.2 Stavning, uttal och böjning

Som en följd av redaktionens ambition att utarbeta en mer renodlat deskriptiv ordbok har uppgifterna om uppslagsordens stavning genomgått en revidering. I SO 2009 finns t.ex. uppslagsordet *sprej* med alternativet *spray*. I SO 2021 har lexikograferna bytt ordning på stavningsvarianterna eftersom varianten *spray* är vanligare i svenska texter av idag. Ett annat uppslagsord i SO 2009 som också har reviderats är *kajennepeppar* med alternativformen *cayennepeppar*. I mer deskriptiva SO 2021 återfinns endast stavningsvarianten *cayennepeppar* bland uppslagsorden. Detta beror på att den av traditionell språkvård förespråkade formen *kajennepeppar* används mycket sällan i de korpusar som ordboksredaktörerna konsulterat. I mer normativa SAOL (2014) finner användarna dock uppgifterna ”*sprej* hellre än *spray*” samt ”*kajennepeppar* el. *cayennepeppar*”. I ordlistan har försvenskade former ofta en mer framträdande placering.

Vidare har uttalsangivelserna i ordboken reviderats. För det första har det under arbetets gång blottlagts luckor men även felaktigheter som uppkom i samband med inläsningen av alla ljudfiler inför SO 2009-appen. För det andra har en del uttalsangivelser, trots att det kan vara svårt att avgöra hur språkbrukarna uttalar enskilda ord, funnits vara mindre rättvisande. Det gäller t.ex. angivelsen [ro´ter el. rao´ter] vid

uppslagsordet *router*. Det är möjligt att det fanns en variation i uttalet av ordet när arbetet med SO 2009 pågick, men nu har bruket satt sig och det senare uttalet, [rao' ter], anses vara det allmänt rådande. Ett annat exempel är uppslagsordet *bowling* där uttalsvarianten [bå' vling] tagits bort eftersom den bedömts vara inaktuell.

Givetvis har det också lagts till uttalsuppgifter och nya ljudfiler på nya uppslagsord. Exempel är det nyinlagda ordet *wifi* som försetts med inte mindre än tre uttalsvarianter i deskriptiva SO 2021: [wajfaj], [vifi] och [wajfi]. Samtliga ljudfiler i SO 2009 är inlästa av en enda person. De nyinlagda orden har emellertid lästs in av en annan person och detta av flera skäl. Det finns t.ex. fördelar med att vänja ordboksanvändarna vid flera röster. Det är dessutom sårbart att bara använda sig av en inläsare när boken uppdateras fortlöpande och nya uppslagsord läggs till efter hand (se t.ex. Trap-Jensen 2012 för en ingående diskussion kring valet av inläsare av uppslagsorden i en omfattande dansk samtidsordbok).

Redaktionen har också arbetat vidare med böjningsangivelserna i SO så att de ännu bättre ska återspegla faktiskt bruk. Nyinlagda ord har fått böjningsangivelser och äldre angivelser har reviderats och stundom ändrats. I fallet *cheesecake* har pluralformen *cheesecakes* lagts till, eftersom den är allra vanligast i svenska texter av idag. Det står sålunda: ”*cheesecake, cheesecaken, cheesecakes*” i SO 2021. Böjningsformerna är dessutom utskrivna – en följd av det digitala formatet där platsbrist inte är något större problem. Böjningsangivelsen i SO 2021 kan jämföras med angivelsen i SAOL vilken är: *cheesecake, cheesecaken, cheesecaker* hellre än *cheesecakes*. Enligt ordlistan är sålunda pluralformen *cheesecaker* att föredra även om formen *cheesecakes* också registreras. Orsaken till denna skillnad mellan ordböckerna är att ordlistan, som redan nämnts, är normativ och att man inom svensk språkvård av tradition har motarbetat engelskt s-plural (se vidare Malmgren 2014:83; se även Holmer & Blensenius [under utgivning] om böjningsangivelser i SAOL 14 och i SO 2021).

4.3 Betydelsebeskrivningar

I en definitionsordbok som SO är betydelsebeskrivningarna centrala. Sedan den första upplagan utarbetades har vissa ords betydelser

förändrats och det måste givetvis avspeglas i den nya upplagan. Därtill har vissa betydelser tillkommit i förhållande till dem som behandlas i SO 2009. Som exempel kan uppslagsordet *snökanon* nämnas. Tidigare hade ordet endast en huvudbetydelse, 'apparat för framställning och spridning av konstgjord snö över skidbacke, skidspår e.d.'. I den nya upplagan har en andra huvudbetydelse lagts till: 'väderfenomen som orsakar (stråk av) kraftigt snöoväder'. Den nya betydelsen är belagd i svenska texter sedan tidigt 2000-tal.

Ett annat exempel är *drönare* som tidigare hade en huvudbetydelse ('hanne av bi') och en bildlig underbetydelse 'lat person'. I SO 2021 har ordet försetts med ytterligare en huvudbetydelse, 'obemannat motordrivet luftfartyg som flyger autonomt eller fjärrstyrs'. Även den nya betydelsen har en underbetydelse ("äv. utvidgat") vilken pekar ut drönare som inte rör sig i luften, t.ex. undervattensdrönare.

I en del fall har lexikograferna valt att modifiera första upplagans definitioner, som t.ex. vid *svärdotter*. Detta ord, som i SO 2009 är försett med förklaringen '(ngns) sons hustru', har i SO 2021 en mer inkluderande betydelseangivelse, nämligen 'kvinna som är partner till någons vuxna barn'. Ordboksartikeln *svärdotter* har reviderats inom ramen för en specifik satsning inom vilken redaktionen strävat efter att vidareutveckla och stärka ordboken inte enbart utifrån ett genusperspektiv utan utifrån samtliga svenska diskrimineringsgrunder (se vidare bl.a. Petersson & Sköldberg 2020 om hanteringen av olika slags kontroversiella ord i SO).

För att förenkla för användarna utgör dessutom många definitionsord i SO 2021 klickbara länkar. I bl.a. en artikel som *hypokondriker* med betydelsebeskrivningen 'person som lider av hypokondri' utgör nu definitionsordet *hypokondri* en länk till artikeln *hypokondri*, vilket underlättar för användarna.

4.4 Språkexempel

Språkprov, såväl morfologiska som syntaktiska, fyller en viktig funktion i en ordbok. De ska bl.a. stödja betydelsebeskrivningarna och visa på uppslagsordens användning i kontext (se vidare Svensén 2009:281ff.).

I och med att man i SO 2021 får träff även på sammansättningar (se avsnitt 4.1 ovan) har en hel del arbete lagts ner på att uppdatera och lägga till olika slags sammansättningar inne i artiklarna. Om användarna tidigare sökte efter ord som *charterturism*, *fisketurism*, *jaktturism*, *naturturism* och *ruinturism* i SO fick de inget svar. Om användarna numera söker på sammansättningar som dessa, lotsas de till artikeln *turism* där flera sammansättningar med slutleden *-turism* utgör morfologiska språkprov. Förhoppningsvis kan användarna, utifrån uppgifterna i artikeln *turism*, skapa sig en uppfattning om vad språkproven har för innebörd.

Vidare har många syntaktiska språkprov moderniserats. Som exempel kan de syntaktiska språkproven i substantivartikeln *tatuering* nämnas. I SO 2009 finns det ett sådant språkprov och det lyder: *hövdingens son hade granna tatueringar i ansiktet*. Just detta exempel har tagits bort inför SO 2021 och istället har exemplen *en tatuering på underarmen*, *tatueringen gjorde ont* och *kosmetisk tatuering* lagts till i artikeln. Enligt redaktionen speglar dessa på ett bättre sätt det omgivande samhället. Därutöver visar de på olika användningar av ordet (se fler exempel på språkprov som mönstrats ut i Sköldberg 2022a). Helt nya exempel har också lagts till. Det senare har ofta skett för att stödja konstruktionsangivelserna i artiklarna (se vidare avsnitt 4.6 nedan.)

4.5 Brukskommentarer och hänvisningar

I samband med revideringsarbetet har också de brukskommentarer som ger upplysningar om uppslagsordens stilnivå, värdeladdning och ev. fackområdestillhörighet granskats. Som redan konstateras har lexicograferna ägnat extra stor uppmärksamhet åt behandlingen av olika slags kontroversiella ord.

SO har till uppgift att beskriva samtida svenska och i svenskan finns det en rad nedsättande ord. Dessa tas upp i verket men förses med olika slags etiketter som kan informera användarna, inte minst inlärare, om vad orden har för laddning och hur de kan uppfattas. Under revideringsarbetets gång har också en hel del hänvisningar ändrats. Målet har bl.a. varit att hänvisa från exempelvis negativt laddade ord till mer neutrala sådana men inte tvärtom (se vidare Petersson & Sköldberg 2020).

Som exempel kan ordet *invalid* nämnas. I SO 2009 anges det betyda 'person vars rörelse- och arbetsförmåga starkt och varaktigt reducerats genom skada som vanligen yttrar sig i nedsatt rörelseförmåga' och definitionen är densamma i SO 2021. Enligt upplagan från 2009 kan ordet betraktas som omarkerat. I den uppdaterade upplagan har det dock försetts med kommentaren <något ålderdomligt>. Vidare finns det i upplagan från 2009 inte mindre än fyra hänvisningar till andra uppslagsord, närmare bestämt *handikappad*, *rörelsehindrad*, *krympling* och *funktionshindrad*. I SO 2021 finns endast hänvisningarna till uppslagsorden *funktionshindrad* och *handikappad* kvar.

4.6 Ordförbindelser

I samband med arbetet med SO 2009 lades stor vikt vid att stärka den fraseologiska beskrivningen i ordboken. Arbetet gällde i första hand beskrivningen av idiom (se t.ex. Hult 2010), men det inbegrep även behandlingen av kollokationer. För många inlärare utgör kollokationer såsom *fatta ett beslut* en utmaning (se vidare bl.a. Prentice 2010) och därför spelar dessa fraser en viktig roll i en ordbok av SO:s typ.

Det finns ett betydande antal kollokationer i SO 2009 och dess föregångare, men tyvärr är dessa ofta insprängda i fristående exempel och därför svåra för användarna att se. I den andra upplagan av SO ges mer information om kollokationer än i den första. För det första har fler kollokationer lagts till. För det andra har vissa ordboksartiklar med många kollokationer försetts med en egen sektion med rubriken *kollokationer* innehållande just den typen av ordförbindelser. Man kan diskutera om den valda rubriken är för ogenomskinlig för ordbokens målgrupp, men ordet går trots allt att slå upp i verket. Tack vare den nya sektionen, som återfinns i ordboksartiklar med många kollokationer, kan användarna också lättare överblicka artiklarnas innehåll (se vidare Sköldberg 2022b med anförda referenser).

Konstruktionsuppgifterna i SO spelar en viktig roll eftersom motsvarande uppgifter saknas i flertalet lexikografiska resurser av idag. När det gäller just denna informationskategori har arbetet inför SO 2021 präglats av ”fortsatt strävan mot ett tydligt beskrivningsspråk och användarvänlighet” (Blensenius 2019:207).

I SO 2009 ges endast samlad konstruktionsinformation i slutet av huvudbetydelseerna och denna information är inte sällan bristfällig. I många fall är den samlade konstruktionsinformationen i slutet av huvudbetydelsen dessutom mycket komplex och därmed svårtolkad. Ordboksanvändarna förväntas koppla en viss konstruktionsuppgift till rätt delbetydelse och det är lätt att inse att detta system kan vålla problem, i synnerhet för de ordboksanvändare som är inlärare av svenska. Som exempel kan angivelsen under verbet *hemställa* nämnas: *hemställa (bos/till ngn/ngt) (om) ngt/att+V/SATS*. Just denna angivelse kan ses som en sammanfattning av mer än tio olika konstruktionsuppgifter.

Inför SO 2021 har uppgifterna om uppslagsordens konstruktionsmönster genomgått en omfattande revidering. För det första har konstruktionsuppgifterna placerats högre upp i ordboksartiklarnas mikrostruktur. För det andra fördelas uppgifterna ofta på huvudbetydelse och underbetydelse. För det tredje har uppgifter om verbens typiska subjekt lagts till. För det fjärde har redaktionen arbetat vidare med att komplettera aktuella konstruktionsuppgifter med illustrativa språkprov. Slutligen, för det femte, kan komplexa uppgifter i SO 2021 fällas ut/komprimeras med hjälp av plustecken så att det tydligare framgår vilka de olika konstruktionerna är (se vidare Blensenius 2019).

5 Publicering och mottagande av SO 2021

Många ögon riktades mot ordboksredaktionen när SO släpptes i maj 2021. Ordboken uppmärksammades inte minst i radio och dagspressen vilket var positivt med tanke på att SO, trots alla dess förtjänster, ofta har fått stå i skuggan av Svenska Akademiens andra ordböcker. Framför allt lyftes exempel på nyinlagda SO-ord fram, vilket är vanligt i sådana här sammanhang (jfr avsnitt 4.1 ovan).

Användarstatistik visar att antalet användare på Svenska.se har ökat kontinuerligt sedan starten. SO-redaktionen får dagligen mejl med frågor, beröm, kritik liksom konkreta förbättringsförslag. Exempelvis är det flera användare som hört av sig om Dagens ord i SO 2021-apparna. Bl.a. skriver en användare (november 2021) att en titt på SO:s dagens ord utgör en viktig del av hennes morgonrutin. Andra skriver att ordexemplen hjälper dem att utvidga sitt ordförråd. Vidare

föreslår flera användare att funktionen utvecklas ytterligare så att de får en notis om vilket Dagens ord är även om de inte öppnar appen.

En annat tema som har återkommit lite oftare i mejlen är vad som har hänt med informationskategorin ”Stilruta” i SO 2009. I samband med revideringen av den första upplagan valde redaktionen att bort de ca 400 stilrutor som fanns i anslutning till vissa artiklar i verket. Ett exempel på en sådan ruta är den som fanns i anslutning till uppslagsordet *eftersom*. Det stod: ”**Eftersom** bör inte följas av *att*. Det är alltså inte bra att skriva *han kom inte eftersom att han var sjuk.” (fetstil och kursiv i original; se Sköldberg 2022a för fler exempel). Innehållet i många stilrutor i SO 2009 är klart normativt och passar inte in i en mer renodlat deskriptiv ordbok. Språkbruket har dessutom utvecklats. De slutsatser som dras i många stilrutor från 2009 stämmer därmed, enligt SO 2021-redaktionen, inte längre.

6 Slutord

Det har gått närmare 15 år sedan arbetet med SO 2009 pågick för fullt. Mycket har hänt på dessa år. Inte minst har SO publicerats på Svenska.se tillsammans med Svenska Akademiens två andra ordböcker, SAOL och SAOB. Redaktionen för 2021 års upplaga har velat förvalta det lexikografiska arvet, men också modernisera ordbokens innehåll och funktionalitet.

Varje ordboksredaktion gör, under ledning av sin huvudredaktör, sina val och prioriteringar. I samråd med Svenska Akademien har redaktionen valt att ge företräde för vissa arbetsuppgifter i förhållande till andra. Exempelvis har redaktionen velat utnyttja den digitala ordbokens fördelar. Men utan tvekan kan framtida versioner av SO utvecklas på denna punkt. Det gäller t.ex. sökfunktioner på portalen Svenska.se.

Vidare har redaktionen satsat på att renodla SO:s deskriptiva karaktär eftersom det finns en poäng med att Akademiens samtidsordböcker har olika perspektiv.

Inför den nya upplagan har uppslagsord lagts till och andra har mönstrats ut. Mycket arbete har också lagts på att modernisera

ordbokens innehåll och då inte minst de språkprov som finns. Riktade satsningar har även skett på de artiklar som handlar om olika slags kontroversiella ord. För att en ordboks innehåll ska vara i takt med tiden kan det – åtminstone periodvis – vara viktigare att redaktionen uppdaterar befintliga artiklar än att den fokuserar på att författa nya.

Slutligen har SO 2021-redaktionen valt att vidareutveckla de uppgifter som ges om olika slags ordkombinationer (t.ex. kollokationer) samt de uppgifter som gäller uppslagsordens konstruktionsmönster. Den här typen av uppgifter saknas i många andra lexikografiska resurser som gäller svenskan av idag.

Redaktionen beaktar alla synpunkter som kommer in inför framtiden. Det är ännu inte bestämt när nästa uppdatering släpps, men tack vare att SO numera är e-ordbok kan den uppdateras oftare än tidigare.

Litteratur

- Blensenius, Kristian. 2019. Revision av konstruktionsuppgifter i Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien. *LexicoNordica* 26. S. 203–223.
- Bäckerud, Erik, Nilsson, Pär & Sköldberg, Emma. 2020. Så används Svenska Akademiens ordböcker på nätet. Implicit och explicit feedback från användarna. I: Caroline Sandström m.fl. (red.): *Nordiske studier i lexikografi* 15. Helsingfors. S. 91–100.
- Durkin, Philip (red.). 2015. *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmer, Louise. 2022. *Neutrala substantiv på -ande i text och ordbok*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Holmer, Louise & Blensenius, Kristian [under utgivning]. Okynniga pluraler. Normering och bruk av s-plural speglat i SAOL och SO. *Nordiska studier i lexikografi* 16.
- Hult, Ann-Kristin. 2010. Kort och gott – om idiomens språkprov i Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2009). I: Lönnroth,

- Harry & Nikula, Kristina (red.): *Nordiska studier i lexikografi 10*. Tammerfors. S. 209–222
- Hult, Ann-Kristin. 2016. *Ordboksanvändning på nätet. En undersökning av användningen av Lexins svenska lexikon*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 27.) Göteborg.
- Josephson, Olle. 2018. *Språkpolitik*. Stockholm: Morfem.
- Karlsson, Ola. 2021. Lesserwisser, lårs kav och läppstiftseffekt – presentation och problematisering av urvalskriterierna för den svenska nyordslistan. *LexicoNordica* 28. S. 101–120.
- Karlsson, Susanna 2016. ”Språket är väl lite som ett barn”. Attityder till språkvård, språkförändring och normgivare i Språkrådets rådgivningspraxis. I: Gustafsson, Anna m.fl. (red.): *Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A; Vol. 74). Lund: Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet. S. 271–284.
- Karlsson, Susanna & Karlsson, Ola. 2017. Språkvården, språkbrukaren och bruket. I: Bendegard, Saga m.fl. (red.): *Språk och norm. Rapport från ASLA:s symposium, Uppsala universitet 21–22 april 2016*. Uppsala. S. 55–61.
- Lönnroth, Harry. 2018. Portalen svenska.se – en ny digital samlingsplats för språkresurser från Svenska Akademien. *LexicoNordica* 25. S. 281–292.
- Malmgren, Sven-Göran 2009. Från Nationalencyklopedins ordbok (1995–96) till Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien (2009). Med tillbaka- och sidoblickar. *LEDA-Nyt nr. 47*. S. 14–20.
- Malmgren, Sven-Göran 2014. Svenska Akademiens ordlista genom 140 år: mot fjortonde upplagan. *LexicoNordica* 21. S. 81–98.
- Malmgren, Sven-Göran & Sköldberg, Emma. 2013. The Lexicography of Swedish and other Scandinavian Languages. *International Journal of Lexicography* 26:2. S. 117–134.
- Nikula, Kristina. 2010. Svensk ordbok – en guldgruva för språkintresserade. *LexicoNordica* 17. S. 351–375.

- Petersson, Stellan & Sköldberg, Emma. 2020. To discriminate between discrimination and inclusion: a lexicographer's dilemma. I: Gavriilidou, Zoe m.fl. (red.): *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion*. Vol. I. Alexandroupolis. S. 381–386.
- Prentice, Julia. 2010. *På rak sak. Om ordförbindelser och konventionaliserade uttryck bland unga språkbrukare i flerspråkiga miljöer*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 13.) Göteborg.
- Rundell, Michael. 2015. From Print to Digital: Implications for Dictionary Policy and Lexicographic Conventions. *Lexikos* 25. S. 301–322.
- SAOB (1898–) = *Svenska Akademiens ordbok*. Lund: Gleerups. <https://svenska.se/>. Hämtad 2022-10-27.
- SAOL 14 = *Svenska Akademiens ordlista*. 2015. Fjortonde upplagan. Stockholm: Norstedts. <https://svenska.se/>. Hämtad 2022-10-27.
- SAOLhist = Välkommen till SAOLhist. <http://spraakdata.gu.se/saolhist/>. Hämtad 2022-10-27.
- Sköldberg, Emma. 2017. Innehållet i Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien – eller kampen mellan norm och bruk. I: Bendegard, Saga m.fl. (red.): *Språk och norm. Rapport från ASLA:s symposium, Uppsala universitet 21–22 april 2016*. Uppsala. S. 123–129.
- Sköldberg, Emma. 2022a. Andra upplagan av Svensk ordbok: förutsättningar och redaktionella val. *LexicoNordica* 29. S. 139–152.
- Sköldberg, Emma. 2022b. Phraseological theory, evidence in corpora and lexicographical practice. On collocations in a monolingual dictionary of Swedish. I: Blenselius, Kristian (red.): *Valency and constructions. Perspectives on combining words*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 46.) Göteborg. S. 155–182
- SO 2009 = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. 2009. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag & Svenska Akademien. <http://spraakdata.gu.se/saolhist/>. Hämtad 2022-10-27.
- SO 2021 = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. 2021. Andra upplagan. <https://svenska.se/>. Hämtad 2022-10-27.

- Språkbanken Text/Korp. <https://spraakbanken.gu.se/korp/>. Hämtad 2022-10-27.
- Svensén, Bo. 2009. *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svenska.se = Svenska Akademiens ordboksportal. <https://svenska.se/>. Hämtad 2022-10-27.
- Trap-Jensen, Lars. 2012. Udtale i netordbøger – hvad, hvordan, hvor meget? I: Eaker, Birgit m.fl. (red.): *Nordiska studier i lexikografi 11*. Lund. S. 610–620.

Svenskans perceptionsverb i ett typologiskt perspektiv

Åke Viberg

1 Introduktion

Artikeln är tänkt som en överblick av mina egna studier om svenskans perceptionsverb som publicerats på engelska med undantag av den tidigaste som publicerades som en del av min avhandling (Viberg 1981). Presentationen ger samtidigt ett exempel på studiet av svenskans typologiska profil (Viberg 1990, 2020a, Viberg red. 2006).

Först en kort allmän litteraturöversikt. Den semantiska differentieringen och polysemin mellan verben inom fältet perception beskrivs typologiskt i Viberg (1983). Jämför Aikhenvald & Storch red. (2013), San Roque et al (2015), Phani Krishna et al. (2022). Fältextern polysemi har också tilldragit sig typologiskt intresse, främst då det gäller kognitiva betydelser som 'förstå' och 'veta' (Evans & Wilkins 2000, Vanhove 2008, Georgakopoulos et al 2022) men även andra typer av betydelseutvidgning (Speed et al red. 2019). Svenskans *se* och *höra* diskuteras i Viberg (2008). Verbet *känna* har ett intressant polysemimönster som skiljer sig en del även från de närmaste motsvarigheterna i de andra germanska språken (Viberg 2015) och kan jämföras med multimodala perceptionsverb i de romanska språken och ungerskan (Enghels & Jansegers 2013, Galac 2021). På senare tid har studiet av ord som beskriver lukt tilldragit sig särskilt typologiskt intresse (Jędrzejowski & Staniewski eds. 2021), eftersom europeiska språk anses ha ett relativt begränsat register för att beskriva lukt medan vissa utomeuropeiska språk excellerar på detta område (Majid & Burenhult 2014). I svenskan liksom många andra språk är luktverben starkt förknippade med värdering (Viberg 2021).

Från en annan utgångspunkt kan man säga att studiet av perceptionsverb utgör en del av studiet av hur sensorisk erfarenhet i allmänhet uttrycks i språket (Dubois et al 2021) och av vad Majid & Levinson (in press) hänvisar till som *the language of perception*. Winter (2019) benämner området *sensory linguistics*.

2 Grundstrukturen i fältet Perceptionsverb i svenskan

Perceptionsverb uppfattas som ett semantiskt fält. Termen semantiskt fält hänvisar till en grupp lexikala enheter som bildar ett system av betydelser och täcker ett visst erfarenhetsområde. Beskrivningen av ett semantiskt fält syftar till att redogöra för hur orden är semantiskt relaterade och hur de skiljer sig från varandra betydelsemässigt. Som jag använder termen är den neutral i förhållande till analys av semantiska relationer som i ordnät, ramelement i ramnät och semantiska komponenter. Samtliga teoretiska perspektiv kan utnyttjas i analysen (Viberg 2020b). Grundstrukturen i fältet perceptionsverb visas i Figur 1 (Viberg 2019). Det finns en grundläggande skillnad mellan Erfararbase-erade perceptionsverb som tar en Erfarare (eller mer specifikt Förnimmare) som subjekt (*Oscar tittade på/såg älgen*) och Fenomenbaserade perceptionsverb som tar ett observerat Fenomen som subjekt (*Oscar såg förskräckt ut/En älg syntes mellan träden*). Vissa verb kan fylla båda funktionerna som *skymta* (*Oscar skymtade en älg/Älgen skymtade mellan äppelträden*). Erfararbase-erade verb kan delas in ytterligare. Aktiviteter är intentionella, något man medvetet gör, men lämnar öppet om man når ett avsett resultat (*Oscar tittade in genom brevlådan utan att se något*). Erfarenheter beskriver en faktisk förnimmelse men är i princip inte möjliga att kontrollera (*Plötsligt hörde Oscar ett brak och såg en älg komma springande emot sig i trädgården*).

Fenomenbaserade verb kan vara av tre typer. En sensorisk kopula kan ta ett adjektiv som komplement (*Oscar ser trevlig ut*) men också flera andra typer av komplement. En sensorisk kopula kan vara rent beskrivande (*Köket ser ut som en svinstia, när Oscar lagat middag*) men har ofta en evidentiell eller epistemisk funktion: *Köket ser ut att vara byggt på 1940-talet* anger en inferens som bygger på visuell evidens medan *X-partiet ser ut att förlora valet* snarare enbart är epistemiskt och uttrycker talarens grad av (o)säkerhet utan att peka ut någon specifik typ av evidens. Ett perceptibilitetsverb anger att det är möjligt att uppfatta ett visst fenomen med ett specifikt sinnesorgan: *Sjön syns från lägenheten om man lutar sig ut genom fönstret (så kallad mäkklarutsikt)*. Sensoriska verb beskriver perceptuella fenomen utan att involvera en Erfarare även om de hänvisar till människans sinnesmodaliteter. På

svenska kan de konstrueras opersonligt med *det* som platshållare (*Det glimmar i fönstren, Det knarrar i trappan*).

	Erfararbaserad		Fenomenbaserad		
Sinnes-modalitet	Aktivitet	Erfarenhet	Sensoriska kopulaverb	Perceptibilitetsverb	Sensoriska verb
NEUTRAL	Under-söka	förnimma märka	verka	märkas	
SYN	titta på se på	se	se...ut	synas	skina-skimra- glimra-glimma- glittra-blänka...
HÖRSEL	lyssna på höra på	höra	låta	höras	knaka-knarra- knattra- braka; susa-brusa- brumma...
KÄNSEL	känna på	känna	kännas		kittla-skava- pirra-sticka- bränna- svida...
SMAK	smaka på	känna smaken av	smaka		
LUKT	lukta på	känna lukten av	lukta		stinka dofta osa

Figur 1. Perceptionsverb: Svenska.

3 Perceptionsverb i typologiskt perspektiv

Det finns stora skillnader mellan världens språk med avseende på fältets lexikalisering, det vill säga vilka betydelser som uttrycks med specifika ord. Om vi håller oss till erfarenheterna så uttrycks betydelsen ‘se’ med ett enkelt verb i de flesta språken. Det finns dock några exempel på språk som kalam (ett Trans-Nya Guineaspråk), som bara har ett verb *ny* för att beskriva perception och kognition (Pawley 2020). Verbet kan användas för att referera till en förnimmelse i alla sinnesmodaliteter, vilket gör att ett yttrande som (1) kan tolkas på många sätt.

- (1) Mñi nŋ-sp-an?
 now perceive-prog-2sg
 Now do you notice/see/hear/smell/feel/understand (it)?

Det går dock att särskilja olika sinnesmodaliteter genom att använda en fras: *wdn ny* ‘se’ (lit. ‘öga förnimma’), *tmud ny* ‘höra’ (lit. ‘öra förnimma’)

Ett vanligt mönster utanför Europa representeras av siwu, ett kwa-språk som talas i Ghana. (Framställningen i det följande bygger på Dingemanse, 2019). Siwu har ett verb som svarar mot ‘se’ medan en erfarenhet i andra modaliteter uttrycks med ett och samma verb, vars grundbetydelse är ‘höra’, se Figur 2. Bland europeiska språk har endast italienskan en liknande struktur. Betydelsen ‘se’ uttrycks med *vedere*, medan en erfarenhet i andra modaliteter främst uttrycks med *sentire*. Betydelsen ‘höra’ är omarkerad liksom i siwu eftersom den dominerar frekvensmässigt.

	Activity	Experience	Copulative (entity-based)
SEE	<i>nyɔ</i> ‘look/explore’	<i>nyà</i> ‘see’	<i>nyɔ</i> ‘look’, <i>se</i> ‘be’, <i>bara</i> ‘do’
HEAR	<i>kā atsue</i> ‘listen’ (lit. squeeze ears)	<i>nò</i> ‘hear/perceive’	<i>bara</i> ‘do’ (<i>rè</i> ‘emit’)
TOUCH	<i>pegu nyɔ</i> ‘touch explore’	<i>nò</i> ‘hear/perceive’	<i>se</i> ‘be’, <i>ba</i> ‘have’, <i>bara</i> ‘do’
TASTE	<i>tì nyɔ</i> ‘insert explore’	<i>nò</i> ‘hear/perceive’	<i>se</i> ‘be’, <i>ba</i> ‘have’, <i>bara</i> ‘do’
SMELL	<i>fɔrɛ</i> ‘smell’	<i>nò</i> ‘hear/perceive’	<i>fɔrɛ</i> ‘smell’, <i>se</i> ‘be’

Figur 2. Perceptionsverb: Siwu (Dingemanse 2019, Table 2).

Siwu är intressant också på grund av ett rikligt användande av ljud-symboliska uttryck för att beskriva fenomenbaserade betydelser. Vad som är särskilt utmärkande för siwu är ett mycket omfattande användande av ideofoner, ljudhärmande uttryck som bildar en egen kategori av ord skild från adjektiv och andra ordklasser. Liksom följande ideofoner som beskriver Form är de vanligtvis reduplicerande: *giligili* ‘cirkelformad (rund-2D)’, *minimini* ‘klotrund’ (rund-3D), *tegelee* ‘platt’, *bebebe* ‘bred’. Bland fenomenbaserade verb (“Copulative”) finns egentligen bara motsvarigheter till ‘se ut’ (*ny ɔ*) och ‘lukta’ (*f ɔ rɛ*) i svenskan. I övrigt används verb med generell betydelse som kombineras med sensoriska ord som vanligtvis är ideofoner. Helt allmän betydelse har *se* ‘vara’ medan *ba* ‘ha’ anger stabila egenskaper (i- prefix): *i-ba mi ɔ mi ɔ* ‘den är spetsig’. Verbet *bara* ‘göra’ anger instabila tillstånd eller snarare övergående skeenden: *i-bara sùkùrù-sùkùrù* ‘den låter *sùkùrù-sùkùrù* (gör ett malande ljud)’. Sensoriska verb i svenskan som är Ljuskälleverb (*glimra-glittra-glänsa*) och i synnerhet sådana som är Ljudkälleverb (*knastra-knarra-knirra-knaka-knacka*) är ljudsymboliska i svenskan men bildar ingen egen ordklass (de är verb) och utnyttjar inga ljudsegment utöver dem som används i konventionella ord. Okonventionella ljud används ofta i ideofoner.

Svenskan (Figur 1, ovan) representerar en typ av språk som har särskilda verb som *se* och *höra* men använder ett verb (*känna*) för att ange en erfarenhet inom modaliteterna KÄNSEL, SMAK och LUKT. Det är ett vanligt mönster bland europeiska språk (se avsnitt 4). Ett annat vanligt mönster bland europeiska språk är att det finns ett särskilt verb för en erfarenhet inom alla sinnesmodaliteter såsom i de närbesläktade germanska språken engelska (*see/hear/feel/taste/smell*) och tyska (*sehen/hören/fühlen/schmecken/riechen*, se Gamerschlag & Petersen 2012) samt i finskan (Figur 5, Avsnitt 5). Ett ytterligare exempel, denna gång från ett utomeuropeiskt språk, är standardarabiska, se Figur 3. (Verben återges i tredje person singular förfluten tid, den normala uppslagsformen.). Språket är viktigt för forskningen om svenska som andraspråk. (Systemet skiljer sig dock en del från talade varianter som irakisk eller syrisk arabiska.)

	Aktivitet	Erfarenhet	Sensorisk kopula
SYN	nadhara ila 'tittade på' shahada 'betraktade'	ra'aa 'såg' shahada 'se'	badaa 'såg ut'
HÖRSEL	estamaʕa ila 'lyssnade på'	samiʕa 'hörde'	----
KÄNSEL	tahassasa 'kände på'	shʕara 'kände'	----
SMAK	dhaqa/tadhauuqa 'smakade på'	dhaqa Bara metaforiskt som Erfarenhet	----
LUKT	tashamshama/eshtamma 'luktade på'	shamama 'kände lukten av'	----

Figur 3. Perceptionsverb: Standardarabiska (baserad på Harthi 2019).

En sensorisk kopula finns i arabiska enbart i modaliteten SYN (*badaa* 'såg ut'). Den huvudsakliga motsvarigheten till svenskans fenomenbaserade verb är en form av kopulakonstruktioner med substantiv som i (2 a-d). (För översättningarna och hjälp med analys tackar jag Lilian Tawaefi.) Kopulan utelämnas då svenskan har presens. Motsvarigheten till *Ali ser ledsen ut* etc. får man genom att helt enkelt utelägna *kana* 'var' i exemplen nedan.

En sensorisk kopula finns i arabiska enbart i modaliteten SYN (*badaa* 'såg ut'). Den huvudsakliga motsvarigheten till svenskans fenomenbaserade verb är en form av kopulakonstruktioner med substantiv som i (2 a-d). (För översättningarna och hjälp med analys tackar jag Lilian Tawaefi.) Kopulan utelämnas då svenskan har presens. Motsvarigheten till *Ali ser ledsen ut* etc. får man genom att helt enkelt utelägna *kana* 'var' i exemplen nedan.

(2a)	kana	mandar-u	ʕali	hazin-a-n	Ali såg ledsen ut
	var	utseende-NOM	(-GEN)	ledsen-ACK- nutation	
(2b)	kana	sawt-u	ʕali	hazin-a-n	Ali lät ledsen
	var	röst-NOM	(-GEN)	ledsen-ACK- nutation	
(2c)	kana	taʕmu	al-hasaʕ-i	laymun-u-n	Soppan smakade
	var	smak-NOM	BEST-soppa- GEN	citron-ACK- nutation	citron
(2d)	kana-t	raʕhatu	ʕali	sigar-u-n	Ali luktade cigarr
	var- FEM	lukt- NOM.FEM	(-GEN)	cigarr-ACK- nutation	

I Viberg (1983) uppställdes på grundval av data från 53 typologiskt skilda språk en lexikaliseringshierarki, som här återges i en lätt reviderad form enligt Viberg (2001):

SYN > HÖRSEL > KÄNSEL/SMAK/LUKT.

Hierarkin gäller för erfarenheter. Om ett språk har 'höra' har det också 'se', om det har något av verben längst ner, har det också 'höra' och 'se'. Hierarkin avspeglar sig också då det gäller textfrekvens, antal polysema betydelser och antalet skilda komplement som verbet tar (för diskussion och kritik se: Evans & Wilkins 2000, Aikhenvald & Storch 2013, Wälchli 2016).

4 Språkspecifika drag hos svenskans *känna*

Verbet *känna* har i svenskan ett flertydighetsmönster som skiljer sig på flera punkter redan vid en jämförelse med de övriga germanska språken. Uppställningen i Tabell 1 visar schematiskt några av de mest grundläggande distinktionerna.

Tabell 1. Betydelser hos verbet *känna*.

PERCEPTION	
Känsel	
Aktivitet	Eva kände på kakelugnen.
Erfarenhet	Eva kände en sten i skon.
Fenomenbaserad	Kakelugnen kändes varm.
Kroppsförnimmelse	Eva kände sig hungrig.
Känsla	Eva kände sig uppåt.
KOGNITION	
känna en person	Oscar känner Jan.
känna igen	Oscar kände igen Jan.
känna till ett faktum	Känner du till om Jan kommit hem från Thailand?

Av Figur 4 (nästa sida) hämtad från Viberg (2015) framgår att en kognat till *känna* används som ett perceptionsverb endast på norska, samtidigt som kognater är den närmaste motsvarigheten då *känna* har en kognitiv betydelse utom i isländskan. Den kognitiva betydelsen är den ursprungliga. *Känna* är etymologiskt besläktad med *kunna* via en kausativ (gotiska *kannjan*) och är även historiskt besläktad med engelska *know* via fornengelska *cnāwan*, ‘veta’ (SAOB: känna, kunna). En närmare titt på motsvarigheterna till *känna* som perceptionsverb visar att erfarenheter inom modaliteterna KÄNSEL, SMAK och LUKT beskrivs med skilda verb på danska, tyska, nederländska och engelska. Isländskan använder däremot ett verb nämligen *finna*.

Det polysemimönster som kännetecknar *känna* som ett perceptionsverb har tydliga semantiska paralleller i flera romanska och slaviska språk. Även på ungerska och estniska finns sådana paralleller. Inom romanska språk används verb som utvecklats genom betydelsespecialisering av latinets *sentire* vilket som perceptionsverb hade en allmän betydelse och inte var knutet till någon specifik sinnesmodalitet. Verbet kunde också anta vissa kognitiva betydelser. Rumänskans *simți* och franskans *sentir* kan användas för att beskriva en erfarenhet i samma modaliteter som i svenskan. I franskan används *sentir* dessutom som ett fenomenbaserat verb för att beskriva lukt: *Ça sent!* 'Det luktar!' *Ça sent la bière.* 'Det luktar öl.' På italienska har *sentire* en vidare betydelse. Det kan beskriva en erfarenhet i alla sinnesmodaliteter utom syn men som perceptionsverb är den dominerande och mest frekventa betydelsen 'höra'. I princip föreligger samma mönster för perceptuell erfarenhet som i siwu (Figur 2, ovan), ett mönster som är mycket vanligt bland utomeuropeiska språk.

	<i>Swedish</i>	<i>Norwegian</i>	<i>Danish</i>	<i>Icelandic</i>	<i>German</i>	<i>Dutch</i>	<i>English</i>
PERCEPTION							
Touch							
<i>Activity</i>	känna på	kjenne på	føle på/mærke	þreifa á	(be)föhlen	voelen aan	feel (touch)
<i>Experience</i>	känna	kjenne	føle / mærke	finna	föhlen	voelen	feel
<i>Phenomenon-based</i>	kännas	kjennes	føles		spüren sich (an)föhlen	voelen	feel
Taste: Experience	känna smak _N		smage	finna	spüren	proeven	taste
Smell: Experience	känna lukt _N	kjenne	lugte	finna	spüren riechen	ruik	smell
Bodily sensations, Pain	känna	føle	føle		föhlen	voelen	feel
Emotion	känna	føle	føle		föhlen empfinden	voelen	feel
COGNITION							
'know a person'	känna	kjenne	kende	þekkja	kennen	kennen	know
'recognize'	känna igen	kjenne igjen	genkende	þekkja	(wieder)erkennen	herkennen	recognize
'know about a fact'	känna till	kjenne til	kende til	þekkja	kennen	kennen, weten van	know of
Compare:							
'know a fact'	veta	vite	vide	vita	wissen	weten	know

Figur 4. Huvudsakliga motsvarigheter till *känna* i germanska språk.

I svenskan är den kognitiva betydelsen hos *känna* historiskt sett mer ursprunglig än den perceptuella. Det ungerska verbet *érez* ‘känna’ som täcker samma modaliteter som sin svenska motsvarighet har där-
emot utvecklat sin betydelse från ett taktilt verb *ér* ‘beröra, ta på; nå, anlända’ (Galac 2021). Bland de slaviska språken täcker motsvarig-
heten till *känna* samma tre modaliteter då de refererar till en percep-
tuell erfarenhet. Det gäller åtminstone för polska (*po*)*czuć*, kroatiska
osjetiti/osjećati och ryska (*po*)*čuvstvovat’*. För ryska, se Rylina (2013). I
de nämnda språken föreligger också intressanta nätverk av olika kog-
nitiva betydelser hos motsvarigheterna till *känna* som jag inte kan gå
närmare in på här (se Enghels & Jansegers 2013, Gries, Jansegers &
Miglio 2020, Galac 2021 och Rylina 2013).

5 Fenomenbaserade verb

I forskningen om perceptionsverb har mest uppmärksamhet ägnats
erfarenhetsverb som *se* och *höra*, vars motsvarigheter normalt hör till
de mest frekventa verben i ett språk. Enskilda fenomenbaserade verb
har vanligtvis inte någon hög frekvens (utom ‘se ut’) men sådana verb
kan bilda omfattande system i många språk. Samtidigt är variationen
mellan språken stor med avseende på vilka distinktioner som görs.

5.1 Satskomplement

Både sensoriska kopulaverb och perceptibilitetsverb uppträder ofta i
opersonliga konstruktioner. Då de samtidigt uppträder med satskom-
plement uppstår en intressant kontrast av modal karaktär, se Tabell 2.

Tabell 2. Faktiva och icke-faktiva satskomplement med fenomenbaserade perceptionsverb.

ICKE-FAKTIV	FAKTIV
Syntaktisk ram: det + V + som om-S	det +V + att-S
Det verkar som om Per är arg.	Det märks att Per är arg.
Det ser ut som om Per är trött.	Det syns att Per är trött.
Det låter som om Per är ledsen.	Det hörs att Per är ledsen.
Det känns som om benet är brutet.	Det känns att benet är brutet.
Det smakar som om grädden är sur i tårtan.	Det känns på smaken att grädden är sur.
Det luktar som om det brinner.	Det känns på lukten att det brinner.

Sensoriska kopulaverb kan ta *som om*-komplement och uttrycker osäkerhet samtidigt som de anger en typ av sensorisk evidens (evidentialitet), medan perceptibilitetsverb tar *att*-komplement och uttrycker faktiviteten i kombination med sensorisk evidens. Faktiviteten innebär att talaren tar för givet att informationen i *att*-satsen är sann och att motagaren inte ifrågasätter den värderingen. Detta kan testas genom att negera den överordnade satsen eller forma den som en fråga. *Det syns inte att Per är trött* anger att Per är trött men att man inte kan se det på honom.

Perceptibilitetsverb saknar en direkt motsvarighet i många språk. (De har studerats ganska lite, så det är svårt att ge mer exakt information.) Exempel (3) som hämtats från en översättningskorpus är representativt. (Se Viberg 2019 för utförligare information om det som sägs i det här avsnittet.)

(3) *Det syntes att* hon hela tiden tänkte på honom. (MPC: KE)

It was clear she was thinking about him all the time.

Man sah, daß sie unablässig an ihn dachte.

Et *l'on voyait qu'*elle ne cessait de penser à lui. [Och man såg att_S]

Näkyi että hän ajatteli miestä koko ajan. [Syntes att-S]

Endast i finskan motsvaras *syntes* av ett specifikt verb *näk-y-i* (avlett av *näb-dä* 'se' med suffixet *-y/-u* vars funktion brukar anges som reflexiv/inkoativ; *-i* anger preteritum; uppslagsform: *näkyä* 'synas'). Som kan utläsas av Figur 5, som visar det finska systemet, representeras alla distinktioner i systemet av skilda verb med avseende på SYN och HÖRSEL. Generellt gäller att olika sinnesmodaliteter inte delar något verb, medan däremot distinktionen mellan Aktivitet och Erfarenhet respektive mellan Kopulaverb och Perceptibilitetsverb inte konsekvent representeras av skilda verb då det gäller övriga sinnesmodaliteter.

Sinnes-modalitet	Erfararbaserad		Fenomenbaserad	
	Aktivitet	Erfarenhet	Sensoriska kopulaverb	Perceptibilitetsverb
SYN	katsoa	nähdä	näyttää	näkyä
HÖRSEL	kuunnella	kuulla	kuulostaa	kuulua
KÄNSEL	koskea	tuntea	tuntua	tuntua
SMÅK	maistaa	maistaa	maistua	maistua
LUKT	haistaa	haistaa	haista	haista

Figur 5. Finska perceptionsverb (baserad på Huumo 2010, Hellerstedt & Pelto 2019).

5.2 Sensoriska verb

Sensoriska kopulaverb och perceptibilitetsverb anger främst en sinnesmodalitet, medan sensoriska verb utöver detta anger olika sensoriska egenskaper (qualia) som är karakteristiska för en viss sinnesmodalitet. Ljudkällerverb beskriver uppfattningen av ljud som dova eller gälla, starka eller svaga etc. Uppfattningen av ljud styrs av ett antal akustiska parametrar som periodicitet, tonhöjd och ljudstyrka. Det

finns också temporala skillnader mellan kontinuerliga, frekventativa och punktuella ljud, se Tabell 3.

Tabell 3. Ett urval av ljudkälleverb i svenskan.

Kontinuerliga	Frekventativa			Punktuelle
	-ra			V + till
susa	knarra	knattra	knastra	fräsa till
fräsa	smattra	tjatträ	kvittra	
väsa	muttra	puttra	huttra	
vina	slamra	klappa	skallra	
	mullra	bullra	dundra	
	klirra	knorra	surra	

Finskan har ett rikt utvecklat system av ljudkälleverb, där temporala skillnader markeras med särskilda avledningsändelser (Anttila 1976). I svenskan finns en tendens att använda sig av vokalväxling som i *knarra* och *knirra*. Finskan kännetecknas av en betydligt starkare tendens att bilda serier av detta slag. Ett exempel på detta ges i Tabell 4.

Tabell 4. Exempel på ljudkälleverb i finskan.

Possible sources	Continuous -ise-	Frequentative -erta-	Punctual -ahta-
A hot sauna oven	kihistä	nakertaa	pa- mahtaa
A large amount of flies, bees etc.	kuhista	'gnaw'	'bang'
The voice of a person who has a cough	köhistä		
The sound of water in rapids or waterfall	kohista		
Speaking with a raspy voice	kähistä		
The sound of a newspaper or leaves rubbing against each other	kahista		

I stället för att ange sensoriska egenskaper kan betydelsen hos sensoriska verb beskrivas genom att ange en typisk källa. *Knarra* är det ljud som uppkommer till exempel då man går på trä (*Det knarrar i trappan*) eller i kramsnö (*Det knarrar under sulorna*). I Tabell 4 anges möjliga källor för de finska ljudkälleverben beskrivna av Lea Peltola. (Inget anspråk görs på fullständighet.)

6 Slutord

Som nämndes redan inledningsvis utgör undersökningen om perceptionsverb en del av en mer omfattande studie av lexikal typologi och svenskans lexikala typologiska profil med ett särskilt fokus på verb. Liknande studier föreligger för andra semantiska fält såsom Befintlighet och Förflyttning, Verbal kommunikation och Mentala verb. Sammantaget ger de en överblick av den semantiska strukturen av de mest grundläggande delarna av verbsystemet. Jämförande forskning av det här slaget utgör en viktig resurs för forskning och undervisning i

svenska som andraspråk samtidigt som jämförelser med andra språk också ökar förståelsen för svenskans semantiska struktur genom att visa på alternativ till svenskans sätt att uttrycka olika betydelser.

Litteratur

- Aikhenvald Alexandra Y. & Storch, Anne (red.): 2013. *Perception and cognition in language and culture*. Leiden – Boston: Brill.
- Anttila, Raimo. 1976: Meaning and structure of Finnish descriptive vocabulary. I: Harms, Robert T. & Karttunen, Frances (red.): *Papers from the transatlantic Finnish conference*. Austin/Texas. S. 1-12.
- Dingemans, Mark (in press). The language of perception in Siwu. I: Majid & Levinson (red.).
- Dubois, Danièle, Cance, Caroline, Coler, Matt, Paté, Arthur & Guastavino, Catherine (red.): 2021. *Sensory experiences: Exploring meaning and the senses*. Amsterdam: Benjamins.
- Enghels, Renata & Jansegers, Marlies. 2013. On the crosslinguistic equivalence of *sentir(e)* in Romance languages: A contrastive study in semantics. *Linguistics* 51(5). S. 957 – 991.
- Evans, Nicholas & Wilkins, David. 2000. In the mind's ear: The semantic extension of perception verbs in Australian languages. *Language* 76(3). S. 546-592.
- Galac, Ádám. 2021. Basic-level multimodal perception verbs in French, Spanish, and Hungarian: a contrastive corpus study of Fr. *sentir*, Sp. *sentir*, and H. *érez*. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXI. évfolyam, 2021/2. Szám. S. 62–79. DOI: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2021.2.005>
- Gamerschlag, Thomas & Petersen, Wiebeke 2012. An analysis of the evidential use of German perception verbs. *Selected Papers from UK-CLA Meetings*. <http://uk-cla.org.uk/proceedings> Vol 1. S. 1 – 18
- Georgakopoulos, Thanasis, Grossman, Eitan, Nikolaev, Dmitry & Polis, Stephane. 2022. Universal and macro-areal patterns in the lexicon. A case-study in the perception-cognition domain. *Linguistic Typology* 26(2). S. 439–487.

- Gries, Stefan Th., Jansegers, Marlies & Miglio, Viola G. 2020. Quantitative methods for corpus-based contrastive linguistics. I: Renata Engels, Bart Defranq & Marlies Jansegers (red.): *New approaches in contrastive linguistics*. Amsterdam: Benjamins. S. 53-84.
- Hellerstedt, Maria & Peltola, Rea. 2019. Le chemin de l’audible: la structuration dynamique de la perception par les verbes höras (suédois) et kuulua (finnois) ‘être audible’. I: Gilbert, Éric (red.): *Perception, perceptibilité et objet perçu. Approches inter-langues* [Syntaxe & Sémantique 20]. Caen: Presses Universitaires de Caen. S. 67-86.
- Huumo, Tuomas. 2010. Is perception a directional relationship? On directionality and its motivation in Finnish expressions of sensory perception. *Linguistics* 48(1). S. 49-97.
- Harthi, Jaber. 2019. *Verbs of perception and evidentiality in Standard Arabic*. PhD diss. Arizona State University.
- Jędrzejowski, Łukasz & Staniewski, Przemysław (red.): 2021. *The linguistics of olfaction* [Typological Studies in Language] Amsterdam: Benjamins.
- Majid, Asifa & Burenhult, Niclas. 2014. Odors are expressible in language as long as you speak the right language”. *Cognition* 130(2) S. 266-270.
- Majid, Asifa & Levinson, Stephen C. (red.) (in press): *The Oxford Handbook of the Language of Perception*.
- Pawley, Andrew. 2020. The depiction of sensing events in English and Kalam. I: Bromhead, Helen & Ye, Zhengdao (red.): *Meaning, life and culture: In conversation with Anna Wierzbicka*. ANU Press. Canberra: Australia. DOI: 10.22459/mlc.2020.20
- Phani Krishna, P., Arulmozi, S. & Kumar Mishra, Ramesh. 2022. Do you see and hear more? A study on Telugu perception verbs. *Journal of Psycholinguistic Research*. Published online: 07 January 2022.
- Rylina, Ganna. 2013. *Contrastive study of a perception verb in English and Russian: feel vs cuvstvovat’*. Master of Advanced Studies in Linguistics. Ghent University.

- San Roque L., Kendrick K. H., Norcliffe E., Brown P., Defina R., Dingemanse M., Dirksmeyer T., Enfield N. J., Floyd S., Hammond J., Rossi G., Tufvesson S., Putten S. van, Majid A. 2015. Vision verbs dominate in conversation across cultures, but the ranking of non-visual verbs varies. *Cognitive Linguistics* 26(1). S. 31-60.
- Speed, Laura, O'Meara, Carolyne, San Roque, Lila & Majid, Asifa (red.): 2019. *Perception metaphors*. [Converging Evidence in Language and Communication Research, 19]. Amsterdam: Benjamins.
- Vanhove, Martine. 2008. Semantic associations between sensory modalities, prehension and mental perceptions: A crosslinguistic perspective. I: Vanhove, Martine (red.): *From polysemy to semantic change. Towards a typology of lexical semantic associations*. Amsterdam: John Benjamins. S. 341-370.
- Viberg, Åke. 1981. *Studier i kontrastiv lexikologi*. (Ak. avh.). SSM Report 7-8. Inst. för Lingvistik, Stockholms Universitet.
- 1983. The verbs of perception: a typological study. *Linguistics* 21(1). S. 123–162.
- 1990. Svenskans lexikala profil. I: Andersson, Erik & Sundman, Marketta (red.): *Svenskans beskrivning 17*. Åbo: Åbo Academy Press. S. 391-408.
- 2001. The verbs of perception. I: Haspelmath, Martin, König, Ekkehard, Oesterreicher, Wulf & Raible, Wolfgang (red.): *Language typology and language universals. An international handbook*. Berlin: De Gruyter. S. 1294-1309.
- 2008. Swedish verbs of perception from a typological and contrastive perspective. I: de los Ángeles Gómez González, María, Mackenzie, J. Lachlan & González-Álvarez, Elsa M. (red.): *Languages and cultures in contrast and comparison* [Pragmatics and Beyond New Series 175] Amsterdam: Benjamins. S. 123-172.
- 2015. Sensation, perception and cognition. Swedish in a typological-contrastive perspective. *Functions of Language* 22(1). S. 96–131.
- 2019. Phenomenon-based perception verbs in Swedish from a typological and contrastive perspective. I: Gilbert, Éric (red.): *Perception, perceptibilité et objet perçu. Approches inter-langues* [Syntaxe & Sémantique 20]. Caen: Presses Universitaires de Caen. S. 17–48.

- 2020a. Svenskans typologiska profil i backspegeln. I: Kulbrandstad, Lars Anders & Bordal Steien, Guri (red.): *Språkreiser. Festskrift til Anne Golden*. Oslo: Novus forlag. S. 47-77.
- 2020b. Contrasting semantic fields across languages. I: Enghels, Renata, Defranq, Bart & Jansegers, Marlies (red.): *New approaches to contrastive linguistics*. Berlin: de Gruyter. S. 265-312.
- 2021. Why is smell special? A case study of a European language: Swedish. I: Jędrzejowski, Łukasz & Staniewski, Przemysław (red.): 2021. The linguistics of olfaction [Typological Studies in Language] Amsterdam: Benjamins. S. 35-71.
- Viberg, Å. (gästred.): 2006. The typological profile of Swedish. Thematic issue of *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF). 59(1).
- Winter, Bodo 2019. *Sensory linguistics. Language, perception and metaphor*. Amsterdam: Benjamins
- Wälchli, Bernhard. 2016. Non-specific, specific and obscured perception verbs in Baltic languages. *Baltic Linguistics* 7, 53-135.

Från ordklass till sats utan att passera fras – satslära i läromedel för åk 7–9

Anja Malmberg

I svenskämnetns läroplan skrivs grammatikmål fram i varje enskilt stadie för grundskolan och för Svenska 2 i gymnasiet.¹ Progressionen mellan dessa mål är inte alltid tydlig och det finns också upprepningar av kunskap mellan målen. I uppställningen nedan finns respektive stadies grammatikmål.

- **Åk f–3:** Samband mellan ljud och bokstav.
- **Åk 4–6:** Språkets struktur med meningsbyggnad, huvudsatser, bisatser, stavningsregler, skiljetecken, ords böjningsformer och ordklasser. Textuppbyggnad med hjälp av sambandsord.
- **Åk 7–9:** Språkets struktur med stavningsregler, skiljetecken, ordklasser och satsdelar.
- **Gy, Sv 2:** Svenska språkets uppbyggnad, dvs. hur ord, fraser och satser är uppbyggda samt hur de samspelar i grammatiken.

I åk f–3 handlar det om sambandet mellan ljud och bokstav och målet skrivs inte fram som ett grammatikmål, men bakom formuleringen döljer sig en förståelse för hur fonologi och ortografi samverkar. I åk 4–6 är det enklare att se att det är grammatik som är fokus i målet och här ska eleven framför allt lära sig ordklasser och skilja på huvudsats och bisats, vilket jag fortsättningsvis kommer att omtala som satshierarki. Åk 7–9:s mål upprepar kunskapen från åk 4–6 men lägger också till kunskap om satsdelar, vilket jag fortsättningsvis kommer att omtala som satslära. Gymnasiets kursmål upprepar kunskapen från åk 7–9 och lägger till fraser.

¹ När undersökningen gjordes gällde Lgr11 och Lgy11. Sedan dess har den svenska grundskolans läroplan reviderats och nu gäller Lgr22. Grammatikmålen är dock i stort sett oförändrade mellan läroplanerna.

Grammatik kan betraktas som ett hierarkiskt system (t.ex. Josefsson & Lundin 2017). Hierarkin kan beskrivas på olika sätt men i relation till vad som explicit görs i läroplanen kan den beskrivas som i spalten längst till vänster i tabell 1.

Tabell 1. Grammatikens nivåer och vilken årskurs de först presenteras.

Den grammatiska hierarkin	Åk f–3	Åk 4–6	Åk 7–9	Gymnasiet
Satshierarki		X		
Satslära			X	
Fraser				X
Ord		X		
Fonem/grafem	X			

I mittenspalterna i tabell 1 markeras i vilket stadie en grammatisk nivå första gången nämns i läroplanen. Pilarna till höger visar på hur läroplanens progression bildar både en uppåtgående och nedåtgående rörelse genom hierarkin. Vändningen från uppåtgående till nedåtgående rörelse genom hierarkin sker i åk 4–6.

I åk f–3 ska sambandet mellan fonem och grafem tas upp. I åk 4–6 nämns ordklasser för första gången, men också huvudsats och bisats, vilket gör att här ska eleven få syn på satshierarkin. Det innebär också att i åk 4–6 ska eleven förstå två olika grammatiska nivåer, utan att få syn på de mellanliggande stegen. I åk 7–9 börjar läroplanen gå nedåt i hierarkin och tar upp satslära. Den nedåtgående rörelsen fortsätter sedan i gymnasiet där fraser nämns för första gången. Genom att presentera satshierarkin före satslära, tycks läroplanen föreslå en holistisk syn på satsläran. Trots det kan satslära i åk 7–9 sägas hamna i ett ingenmansland eftersom eleven inte har tillgång till frasbegreppet och där vändningen i den grammatiska hierarkin också behöver tydliggöras för att satslära ska kunna sättas in i sitt sammanhang. Syftet med den här undersökningen är att se hur läromedel hanterar detta och hur de lär ut kunskapen om satslära. Frågor jag har ställt mig är: Hur

presenteras satsläran i läromedlen? Hur presenteras satsdelarna? Och slutligen hur övas satslära i läromedlen?

Artikeln är disponerad i fyra avsnitt där jag i avsnitt 1 tar upp tidigare forskning. I avsnitt 2 redovisar metod och material. I avsnitt 3 redovisar resultaten och i avsnitt 4 diskuterar resultaten.

1 Tidigare forskning

Tidigare nordisk forskning på grammatik i läromedel (t.ex. Brøseth m.fl. 2020; Malmberg 2020) har konstaterat att läromedlen ofta gör förenklingar på ett sådant sätt att grammatiken i det närmaste blir obegriplig. Man har också visat att grammatikövningarna ofta presenteras på ett sätt som gör kunskapen kontextlös och där det därför blir svårt för eleven att förstå varför den ska lära sig grammatiken. Det senare har även Debra Myhill och hennes forskarteam lyft fram i ett flertal artiklar (t.ex. Myhill m.fl. 2012, Myhill m.fl. 2020).

Myhill m.fl. (2020) presenterar en modell för hur lärare ska arbeta med att utveckla metalingvistisk förståelse hos elever. De kallar sin undervisningsmodell för LEAD (*links, examples, authenticity, discussion*). För undersökningen som redovisas i denna artikel är det de två mittenbokstäverna i akronymen som är viktiga, d.v.s. exempel och autenticitet.

Myhill m.fl. (2020) menar att grammatik hellre ska förklaras genom exempel än genom teoretiska resonemang. Poängen är att elever ska få syn på vilken effekt grammatiska val har på upplevelsen av språk. När eleven förstår vad de olika grammatiska valen gör med språket så ska den sedan lära in den grammatiska teorin. För att elever ska förstå vilka effekter ett grammatiskt val har så behöver exemplet vara autentiskt menar Myhill m.fl. Det innebär att de exempel som används i undervisningen ska hämtas ur texter som eleverna är bekanta med och där de kan diskutera vad som skulle hända med texten om det hade gjorts andra grammatiska val i den exempelmening som används. Myhill m.fl. vill på detta sätt komma bort från de ofta lösruckta och fabricerade exempel som gärna används i grammatikundervisningen och istället använda exempel som finns i en kontext (se även Myhill m.fl. 2018).

I den här artikeln fokuseras satsläran och de specifika förutsättningar som behövs för att elever ska kunna tillgodogöra sig kunskapen. Satslära bygger på förståelse av den grammatiska hierarkin, både hierarkin mellan huvudsats och bisats och hur fraser kan byggas upp hierarkiskt. Inte minst verbfrasen kan eleven behöva förstå som en hierarkisk struktur för att lyckas med satslösning (Håkansson, 2021). Hierarkiska strukturer kräver förmodligen mycket kognitivt av inläraren (Josefsson & Lundin 2017:25) och det kan vara ett skäl för att dela upp kunskapen om satslära i olika delar så som läroplanen gör. Men det gör det också nästan omöjligt för en inlärare att få syn på hierarkiska samband. Det ställer krav på läromedlet (och i nästa steg även läraren) att tydliggöra dessa samband för eleven.

Att språk är både linjärt och hierarkiskt tycks vara en av de springande punkterna för att förstå satslära och är något som problematiseras i ett flertal artiklar i *Nyanser av grammatik* (Brandtler & Kalm, 2021). Josefsson och Lundin (2017:24) nämner ”förmåga att skilja mellan en linjär och en hierarkisk dimension” till ett tröskelbegrepp och menar att det är avgörande för att inläraren ska förstå även andra grammatiska strukturer.

Ett sätt att förhålla sig till hur kunskap ska delas upp och struktureras i undervisningssituationen är *variationsteorin*. Det är en didaktisk teori utvecklad av Ference Marton i samarbete med forskare från bl.a. Hong Kong. Grundtanken är att människor lär genom att vidga sina erfarenheter med nya aspekter, eller variationer, av det erfarna (Marton m.fl. 2011). Det här är en tanke som också passar väl för grammatiska strukturer. Utmaningen för läromedel och lärare är att välja i vilken ordning olika variationer ska läras in och hur deras samband ska tydliggöras.

Enligt variationsteori ska undervisningen ta utgångspunkt i elevens kunskaper och fokusera en variation som eleven ännu inte har erfarit. Den variation som fokuseras i undervisningen kallas för ”*object of learning*”, härefter *lärandeobjekt* (Marton m.fl. 2011). Marton m.fl. menar att det potentiellt finns tre olika lärandeobjekt aktiva under en lektion. I den här artikeln är det lärandeobjekt som Marton m.fl. kallar för ”*intended object of learning*” i fokus. D.v.s. det som läraren, eller i det här fallet läromedlet, har för avsikt att eleven ska lära. Termen

lärandeobjekt får här stå för denna specifika betydelse. I läromedel kan lärandet ske både genom texter i läromedlet och genom övningar.

Avgörande för att eleven ska få syn på språkets linjära respektive hierarkiska struktur är vilket lärandeobjekt som fokuseras. Den moderna grammatikdidaktiska forskningen har närmast sig grammatikens lärandeobjekt på flera olika sätt. Josefsson och Lundin (2017) har förutom ovan nämnda tröskelbegrepp ytterligare två som de menar är avgörande för att förstå grammatik. Det första är att kunna skilja mellan betydelse, form och funktion. Det andra är att kunna avgränsa och skilja på satser och fraser.

I Nederländerna har van Rijt och Coppens (2017) närmast sig samma tanke som Josefsson och Lundin, men kallat det för *grammatiska meta-koncept*. De tar fram 26 metakoncept som de menar att studenter behöver ha förstått för att kunna sägas behärska grammatik. I en annan studie prövar van Rijt m.fl. (2019) att låta en elevgrupp, där snittåldern är 14 år, analysera texter med hjälp av ett av de metakoncept som tagits fram (valens). Forskarna har sedan analyserat elevernas diskussioner och visar att flertalet av de här eleverna klarar av och får fördjupade grammatiska diskussioner när de har förstått ett metakoncept.

2 Metod och material

I detta avsnitt redovisas metoderna för undersökningen under 2.1 och i 2.2 presenteras de läromedel som ingått i undersökningen.

2.1 Metod

I inledningen till läromedlens avsnitt om satslära presenteras och motiveras ofta ämnesområdet på ett övergripande sätt. Jag har jämfört de olika läromedlens motiveringar.

Jag har också tittat på i vilken ordning de olika satsdelarna presenteras i läromedlen. Jag väljer här att använda begreppet *satsdel* snarare än *satsled* (Teleman m.fl 1999:222). Läromedlen och läroplanen använder *satsdel* och jag väljer att följa deras terminologi.

Alla övningar om satslära har undersökts dels med avseende på vilket *lärandeobjekt* (Marton m.fl. 2011) övningen fokuserar, dels med avseende på vilket *språkligt material* de ger eleven att öva på.

Ur materialet har jag tagit fram fyra kategorier av lärandeobjekt: *språkkänsla*, *nötning*, *värdering* och *kreativitet*. Med språkkänsla menar jag en övning som inte kräver någon grammatisk kunskap. En modersmålstalande elev bör kunna utgå från sin implicita kunskap om språket, se exempel 1. Det innebär också att övningen inte förhåller sig till någon kunskap från de omgivande lärande texterna.

(1) Ur *Greppa grammatiken*

Sätt in predikatsfyllnader i meningarna.

A Hon heter _____ men kallas _____.

B Den jag beundrade mest hette _____.

C Ponnyn verkar _____. [...]

Till övningen i exempel 1 ges inget material som eleven ska placera in, utan det är fritt att hitta på vad som ska skrivas på raderna. För att hitta på lämpliga ord eller fraser att skriva på raderna behöver eleven egentligen inte veta vad en predikatsfyllnad² är eller varför ordet som skrivs in har funktionen predikatsfyllnad. Den språkliga kontexten räcker väl för att eleven ska kunna hitta på ord att skriva in på raderna.

När en övning fokuserar en grammatisk struktur och/eller termen som den strukturen aktualiserar så kategoriseras övningen som *nötning*. Det innebär att eleven behöver aktualisera den kunskap som finns i den anslutande informativa texten. I exempel 2 visas inledningen på en övning som har kategoriserats som *nötning*.

(2) Ur *Spegla språket* 8

² Att läromedlet här väljer att arbeta med termen *predikatsfyllnad* är problematiskt i sig, men är en diskussion jag väljer att bortse från i det här sammanhanget.

Ta ut predikat och subjekt i meningarna.

a. Den gamla bilen parkerades framför huset. [...]

Den omgivande texten till övningen i exempel 2 redovisar satsdelsfrågorna för predikat och subjekt och flera exempel visar på hur predikat och subjekt kan markeras i en sats. I övningen ska eleven själv pröva kunskapen som finns i läromedelstexten och förväntas då samtidigt nöta in både den grammatiska strukturen och termen.

Det finns också några få övningar som vill att eleven ska ta ställning till eller värdera språk t.ex. stilvärdet för en grammatisk struktur. I exempel 3 visas en övning som har kategoriserats som värdering.

(3) Ur *Svenskan 8*

Vilken mening var svårast? _____

Varför? _____

I övningen som föregår exempel 3 har eleven markerat satsdelar. Övningen i exempel 3 vill att eleven ska värdera de meningar den arbetat med i föregående övning. Eleven ska också motivera sitt svar. Den här typen av övning, där eleven ska reflektera över den kunskap den håller på att lära in, är ovanliga i avsnitten om satslära.

Slutligen finns övningar där eleven ombeds att vara kreativ med grammatiken. Ofta är dessa utformade som skrivövningar, t.ex. som i exempel 4.

(4) Ur *Greppa grammatiken* (fetstil i original)

Skriv fem ord som kan vara direkta objekt och två ord som kan vara indirekta objekt. Byt ord med en kompis. Skriv en text var som handlar om en tavelstöld. Använd objekten du har fått av din kamrat. Läs varandras texter och se efter att objekten använts riktigt.

Övningar i kategorin kreativitet blir ofta lite märkliga eftersom de, liksom i exempel 4, kommer att antyda att det finns ord som bara kan användas i en (1) språklig funktion. Det kan diskuteras om detta är en grammatikövning eller om det är en skrivövning som använder

grammatiska begrepp i instruktionen. Att övningarna ingår i analysen utgår helt från det faktum att de i läromedlen är placerade i avsnitten om satslära.

Som *språkligt material* definieras de språkexempel som ges för att eleven ska använda dem i övningen. Instruktionen till övningen lämnas alltså utanför denna analys. För språkligt material har jag tagit fram sex olika kategorier ur materialet: *inget material*, *ord*, *fras*, *sats*, *text* och *bild*. Det finns övningar som inte erbjuder eleven något material att arbeta med. Det kan bero på att eleven själv förväntas tillverka det språkliga materialet, så som i exempel 4, eller för att övningen snarare handlar om att värdera språk i allmänhet, så som i exempel 3. Tre av kategorierna utgår från grammatiken, d.v.s. när materialet är ord, fraser eller satser. Exempel på hur satser kan användas i övningar ses i exempel 1 och 2. Ibland ges också texter som material och även bilder förekommer. Framför allt när eleven ska tillverka ett eget språkligt material så kan den få en bild att utgå ifrån.

2.2 Material

Undersökningens material består av fem läromedel som riktar sig till åk 7–9. Läromedlen är lite olika utformade och kan därför innehålla allt mellan 1–6 böcker. Ett av läromedlen, *Greppa grammatiken*, är en grammatikbok som är tänkt att kunna användas i alla årskurserna. Ett läromedel, *Kontakt*, har en bok som samlar alla tre årskurserna. Ett läromedel, *Spegla språket*, har en bok för varje årskurs. Slutligen har två av läromedlen, *Svenska direkt* och *Svenskan*, två böcker/årskurs, en grundbok och en arbetsbok/studiebok. Beroende på hur läromedlet är utformat så finns kunskapen om satslära i olika delar av läromedlet.

I undersökningen används bara de böcker/delar av läromedlet som innehåller avsnitt om satslära. Det innebär sju böcker:

- Greppa grammatiken (32)
- Kontakt (9)
- Spegla språket 8 (13)
- Spegla språket 9 (13)

- Svenska direkt 9, grundbok (7)
- Svenska direkt 9, studiebok (4)
- Svenskan 8, arbetsbok (29)

I dessa sju böcker finns sammanlagt 107 övningar som behandlar satslära (fördelningen redovisad inom parentes i uppställningen ovan).

3 Resultatredovisning

I detta avsnitt redovisas resultaten under tre rubriker. Under 3.1 diskuteras hur läromedlen presenterar kunskapen om satslära. I 3.2 diskuteras hur satsdelarna presenteras och i 3.3 redovisas analysen av övningarna i läromedlens avsnitt om satslära.

3.1 Presentationen av satslära

Av de sju böcker som används för den här undersökningen så är det fem som inleder avsnittet om satslära med en motivering. Se uppställningen nedan (min fetstil men kursiveringar i original).

- **Greppa grammatiken:** ...att den som har koll på satslära också fattar i vilken ordning **orden** ska komma i en mening – och dessutom får lättare att lära sig andra språk
- **Kontakt: Orden** kan också delas in i olika satsdelar: [...]. Vilken satsdel **ordet** tillhör beror på var **ordet** står i satsen eller meningen.
- **Spegla språket 8:** När man ska förmedla något i tal eller skrift sätter man ihop **ord** till en eller flera satser. Satserna bildar då en mening, som börjar med stor bokstav och slutar med något av de stora skiljetecknen [...]
- **Svenska direkt 9, grundbok:** Nu vet du att en mening är uppbyggd av **ord** från olika ordklasser. Men det räcker inte alltid att veta vilken ordklass **ett ord** tillhör. Vi kan också behöva titta på vilken roll eller *funktion* **ordet** har.

I *Spegla språket 9* inleds också avsnittet om satslära med en motivering. Det är i stort sett samma formulering som för åk 8. I första

meningen byts verbet ”ska förmedla” till ”ska skriva eller berätta” och bestämmningen ”i tal och skrift” stryks. Efter det är motiveringen ordagrant samma som i åk 8:s bok.

I motiveringarna finns ett fokus på ord som enhet. Det är ord som ska komma i en specifik ordning eller sättas ihop till meningar. Bara *Svenska direkt 9* nämner att satsdelar handlar om *funktion*, men även i den motiveringen finns det ett fokus på ordet som enhet.

I *Kontakt* antyds att satsdelar är ett sätt att sortera ord. Precis innan den här motiveringen har läromedlet ett avsnitt om ordklasserna och här tolkar jag det som att man försöker skapa en brygga in i satsläran genom att antyda att även det är ett sätt att sortera ord.

Böckernas fokus på ordet som enhet skapar problem för hur satsdelar som är flerordsfraser eller bisatser ska hanteras. Två av läromedlen (*Kontakt* och *Svenska direkt 9*) hanterar inte flerordsfraser över huvud taget och de tre övriga har i princip samma formulering: ”X kan ibland vara (bestå av) flera ord.” X:et ska här ersättas med den satsdel som texten för tillfället behandlar. Återigen finns ett fokus på ordet som enhet. Detta kan t.ex. resultera i att det i en övning sägs att en sats kan ha flera subjekt, se exempel 5.

(5) Ur *Svenskan 8* (understrykningar i original)

Stryk under subjekten. Det finns två eller tre i varje sats.

a Har Felicia och Andy varit här?

b Tåget och bilen går lika fort.

c Kommer Svea, Klara och Hedvig ikväll? [...]

I exempel 5 är det snarare subjektsreferenterna som ska markeras, vilket är två till tre stycken i exempelsatserna. Med den här instruktionen kan eleven egentligen inte avgöra hur ett subjekt ska avgränsas och lär sig förmodligen inte subjektets funktion.

Bisatser hanteras inte som satsdel i någon av böckerna och de beskrivs inte heller syntaktiskt utan bara att de inte kan stå självständigt. I det sammanhanget uppstår ytterligare ett problem; hur göra en koppling

mellan de två övre nivåerna i den grammatiska hierarkin? Två av läromedlen (*Spegla språket 8* och *Svenska direkt 9*) har ordningen ordklasser – sats – satsdelar på avsnitten i grammatikkapitlet och försöker därmed synliggöra den ordning för lärandet som läroplanen skriver fram. Det gör att satsdelar framställs som ett sätt att analysera satsen. *Spegla språket 8* har en diskussion om ordföljd, men den är fristående från genomgången av satsdelarna

De tre övriga läromedlen fortsätter istället den uppåtgående rörelse som har startats i åk f–3 och har ordningen ordklasser – satsdelar – sats. Här uppstår ett brott i den uppåtgående rörelsen eftersom frasnivån hoppas över. Inte heller tydliggörs sambandet mellan satsdelarna och satsen. Satsdelar och sats framställs som att de inte påverkar varandra.

3.2 Presentationen av satsdelarna

Satsdelarna tas upp en och en i böckerna. Den vanligaste ordningen är predikat – subjekt – objekt – adverbial. *Svenska direkt 9* vänder dock på ordningen mellan predikat och subjekt, och börjar med subjektet.

Alla böckerna skiljer mellan direkt och indirekt objekt. Däremot skiljer man inte alltid på satsadverbial och TSRO-adverbial. Bara *Svenskan 8* har olika rubriker för TSRO-adverbial och satsadverbial, men har då uppdelningen *Adverbial* och *Satsadverbial*. Två böcker (*Svenska direkt 9* och *Spegla språket 8*) behandlar satsadverbialen tillsammans med TSRO-adverbialen under rubriken *Adverbial*. Övriga böcker tar inte upp satsadverbial över huvud taget.

Fyra av böckerna tar också upp satsdelen predikatsfyllnad (se not 2). I *Svenska direkt 9* kallas satsdelen i och för sig för predikativ, men predikatsfyllnad står efter inom parentes. Detta ger intryck av att satsdelen har två namn. Det är högst troligt att det inte har betydelse för eleven att det har bytts terminologi för satsdelen. Predikatsfyllnad inom parentes står där antagligen för lärarens skull, men blir förmodligen förvirrande information för eleven.

Två av böckerna (*Spegla språket 8* och *Svenskan 8*) tar också upp attribut som en satsdel. Här görs ingen skillnad mellan primära och sekundära satsdelar, men i båda böckerna beskrivs attributet som en bestämning, i den ena som bestämning till ett substantiv och i den andra som bestämning till en annan satsdel. Ingen av presentationerna av attribut kopplas samman med formuleringen om att en satsdel kan innehålla mer än ett ord. Formuleringen finns också i texten om attribut, men handlar då om attributet i sig och inte om hur det samverkar med huvudordet i en primär satsdel.

3.3 Övningar på satslära

I dessa sju böcker finns sammanlagt 107 övningar i avsnitten om satslära. Det varierar mellan nio och 32 övningar i de olika läromedlen. I tabell 3 visas hur dessa övningar fördelar sig i kategorierna *lärandeobjekt* och *språkligt material*.

Tabell 2. Fördelningen av antalet övningar inom områdena lärandeobjekt och språkligt material.

Lärandeobjekt			Språkligt material		
	Antal	%	Antal	%	
Språkkänsla	7	7	Inget	12	11
Nötning	84	78	Ord	8	7
Värdering	3	3	Fras	0	0
Kreativt	13	12	Sats	72	67
			Text	12	11
			Bild	3	3
Summa	107	100		107	99

Det finns ett tydligt fokus på att eleven ska nöta in olika grammatiska strukturer; 84 av 107 övningar har kategoriserats hit. De kreativa övningarna är den näst vanligaste övningstypen, 13 stycken, men alla de övningarna finns i en och samma bok, *Greppa grammatiken*. Det gör att de övriga böckerna egentligen inte har någon annan typ av övning än den som nöter in den språkliga strukturen. De språkliga strukturer som övningarna fokuserar är satsdelarna. Vanligen fokuseras en

satsdel i taget, men när alla satsdelar har övats så kan det komma en övning där eleven ska markera flera satsdelar.

Det material som eleven ges att öva på är nästan uteslutande satser; 72 av den 107 övningarna ger satser som material. Förvånansvärt få övningar ger texter, endast tolv stycken. Också här finns merparten i *Greppa grammatiken* som har hela nio sådana övningar. De övriga böckerna ger egentligen bara en typ av material för eleven att öva på. Merparten av de satser som eleven ges att öva på är också uppbyggda av ettordsfraser. Ungefär 65 % av alla fraser i materialet är ettordsfraser.

4 Diskussion

Att satslära är komplicerad kunskap som behöver brytas ner i flera delar är troligtvis de flesta överens om och hur kunskapen ska brytas ner i olika delar finns det förmodligen flera lösningar på. Läroplanen tycks dock utgå från en holistisk syn på satsläran, där eleven ska förstå satshierarkin innan den förstår satsläran. Detta stämmer någorlunda överens med modern grammatikdidaktisk forsknings förslag om *tröskelbegrepp* (Josefsson & Lundin 2017) och *metakoncept* (van Rijt & Coppen 2017). Denna holistiska tycks dock inte slå igenom i läromedlen som väljer att fokusera delarna snarare än helheten. Satsdelarna presenteras en och en, och övas en och en. Sambandet mellan satsdelarnas funktioner klagörs egentligen aldrig. *Funktion* som begrepp finns bara i inledningen till satslärasavsnittet i en av böckerna.

Läromedlen gör inte heller något försök att synliggöra den hierarkiska dimensionen av satsläran, utan lyfter fram språkets linjära dimension (Josefsson & Lundin 2017) genom att presentera satsdelarna en och en. Detta understryks av att relationen mellan satshierarki och satslära inte synliggörs, vilket i sin tur får konsekvensen att bisatser inte diskuteras som möjliga satsdelar. Läromedlen gör inte heller skillnad på primära och sekundära satsdelar. Attribut presenteras inte som ett möjligt sätt att bygga ut en primär satsdel, utan attribut presenteras som att det har primär funktion.

Josefsson och Lundin (2017) föreslår att den linjära dimensionen är kognitivt lättare att hantera, men i relation till satslära blir det

problematiskt att den hierarkiska dimensionen undviks. I åk 7–9 borde det finnas möjlighet att lyfta fram den hierarkiska dimensionen. Eftersom eleven ska ha mött sathierarkin i åk 4–6 så är det en rimlig fördjupning att fokusera satslärans hierarkiska dimension i åk 7–9. Van Rijt och Coppen (2019) har också visat att det är möjligt för elever att förstå och använda mer komplicerade grammatiska tankestrukturer. Här behövs fortsatt forskning om hur en presentation av satsläran som hierarkisk skulle kunna utformas i läromedel.

Läromedlens motiveringar till satsläran följs inte upp i hur kunskapen presenteras. Eftersom den hierarkiska dimensionen inte lyfts fram och förklaras så ges eleven egentligen aldrig möjlighet att förstå ”i vilken ordning orden ska komma” (Greppa grammatiken) eller ens ”vilken roll eller *funktion* ordet har” (Svenska direkt 9, kursivering i original). I en omfokusering från linjär dimension till hierarkisk dimension i läromedlen, kan också materialet som eleven övar satslära på, behöva tänkas om. De här undersökta läromedlen använder i stort sett bara lösryckta satser och det möjliggör inte en diskussion kring hur olika grammatiska val ger språklig effekt vilket Myhill m.fl. (2020) efterfrågar. Det är genom en sådan diskussion som eleven kan förstå hur ”ordningen” på orden kan ge effekt i en språklig kontext. För att eleven ska förstå hur information kan flyttas runt i en sats eller grafisk mening är satsläran helt avgörande. Därmed inte sagt att eleven inte också behöver öva på kontextlösa satser för att få upp en säkerhet i analysen.

Det är inte enkelt för läromedlen att hantera satslära, utan att ha tillgång till frasbegreppet. Ord som enhet blir egentligen den enda möjliga utvägen och det skapar ett flertal problem, t.ex. hur man avgränsar en satsdel och hur satsdelen kan bestå av en bisats eller med läromedlens formulering ”bestå av flera ord”. Relationen mellan orden i en satsdel kan inte beskrivas när begreppet *fras* inte finns tillgängligt och de hierarkiska dimensionerna som finns mellan huvudsats, bisats, primär och sekundär satsdel, blir otydliga. Läromedlens val att bryta ner satsläran i delar och presentera den som linjär kunskap, gör den i princip obegriplig, vilket tyvärr också stämmer med vad tidigare forskning om läromedlens grammatikavsnitt har kommit fram till.

En långsiktig lösning skulle naturligtvis vara att ordningen för hur elever ska möta grammatikens nivåer ändras i läroplanen. Men innan en sådan ändring skulle kunna genomföras behöver elever här och nu förstå sitt språks satsstruktur. Det ställer höga krav på hur lärare använder och introducerar satsläran i klassrummet.

Litteratur

- Brandtler, Johan & Kalm, Mikael. 2021. *Nyanser av grammatik. Gränser, mångfald, fördjupning*. Lund: Studentlitteratur.
- Brøseth, Heidi, Busterud, Guro & Nygård, Mari. 2020. ”Oppslagsdelen bak i boka gir oversikt over grammatikk”. Analyse av grammatisk metaspråk i ei lærebok for ungdomstrinnet. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 38. S.187–225.
- Håkansson, David. 2021. Grejen med verbfraser. Om frasstrukturer och språkets hierarki. I: Brandtler, Johan och Kalm, Mikael (red.): *Nyanser av grammatik. Gränser, mångfald, fördjupning*. Lund: Studentlitteratur. S. 97–117.
- Josefsson, Gunlög & Lundin, Katarina. 2017. Tröskelbegrepp inom grammatiken. *Högre utbildning* 7 (2). S. 18–34.
- Malmberg, Anja. 2020. Grammatikövningar i läromedel för Svenska 1. I: Johansson, Maritha, Martinsson, Bengt-Göran & Parmenius Swärd, Suzanne (red.): *Bildning, utbildning, fortbildning. Trettonde nationella konferensen i svenska med didaktisk inriktning*. Linköping 22–23 november 2018. Linköping: Linköpings universitet. S. 160–175.
- Marton, Ference, Runesson, Ulla & Tsui, Amy B. M. 2011. The Space of Learning I: Marton, Ference & Tsui, Amy B. M. (red.): *Classroom Discourse and the Space of Learning*. New York och London: Routledge. S. 3–40.
- Myhill, Debra A., Jones, Susan M., Lines, Helen & Watson, Annabel (2012). Re-thinking grammar: the impact of embedded grammar teaching on students’ writing and students’ metalinguistic understanding. *Research Papers in Education* 27 (2). S. 139–166.

- Myhill, Debra A., Lines, Helen & Jones, Susan M. 2018. Texts that teach. Examining the efficacy of using texts as models. I: Contribution to a special issue in honor of Gert Rijlaarsdam. Making connections: Studies of Language and Literature Education. *L1-Educational studies in Language and Literature* 18. S. 1–24.
- Myhill, Debra, Watson, Annabel & Newman, Ruth. 2020. Thinking differently about grammar and metalinguistic understanding in writing. *Bellaterra Journal of Teaching & Learning Language & Literature* 13 (2), Mai–Jun 2020, e870.
- Skolverket. 2011. *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Reviderad 2019. Stockholm: Skolverket och Norstedts juridik.
- Skolverket. 2011. *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*. Stockholm: Skolverket och Norstedts juridik.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. Termförklaringar och sakregister. I: *Svenska Akademiens grammatik*, del 1. Inledning och register. Stockholm: Norstedts ordbok. S. 148–239.
- van Rijt, Jimmy & Coppen, Peter-Arno. 2017. Bridging the gap between linguistic theory and L1 grammar education – experts' views on essential linguistic concepts. *Language Awareness* 26 (4). S. 360–380.
- van Rijt, Jimmy H. M., Wijnands, Astrid & Coppen, Peter-Arno J.M. 2019. How secondary school students may benefit from linguistic metaconcepts to reason about L1 grammatical problems *Language and Education* 34 (3). S. 231–248.

Material

- Andersson, Petra, Hydén, Sam & Obbel, Håkan. 2017. *Svenskan 8*. Arbetsbok. Lund: Studentlitteratur.
- Bergsten, Tomas & Larsson, Pär. 2018. *Kontakt*. Svenska och SVA. Stadiebok årskurs 7–9. Stockholm: Natur & Kultur.

- Danielsson, Mattias & Erlandsson-Svevar, Kerstin. 2018. Greppa grammatiken. Stockholm: Sanoma utbildning.
- Guvå, Laila M. & Wewel, Åse. 2018. Spegla språket 8. Stockholm: Sanoma utbildning.
- Guvå, Laila M. & Wewel, Åse. 2018. Spegla språket 9. Stockholm: Sanoma utbildning.
- Peña, Cecilia, Eriksson, Lisa & Guvå, Laila. 2016. Svenska direkt 9. Grundbok. Stockholm: Sanoma utbildning.
- Peña, Cecilia, Eriksson, Lisa & Guvå, Laila. 2013. Svenska direkt 9. Studiebok. Stockholm: Sanoma utbildning.

Fokus på funktion och på form?

Europeiska svensklärares uppfattningar om grammatiken i CEFR

Marianne Inkinen-Järvi

1 Inledning och syfte

Föreliggande artikel handlar om svensklärares uppfattningar om utveckling av form i inlärar svenska inom högre utbildning i olika europeiska länder på nivåerna B1 och B2 i *Common European Framework of Reference for Languages* (härefter CEFR) av Council of Europe (COE 2001, 2018). CEFR är som bekant huvudresurs och nivåskala (A1–C2) för undervisning, inläring och bedömning av språk vid europeiska högskolor. Utgångspunkten är att ramverket bygger på sociokulturell syn (*action oriented approach*; Piccardo & North 2019) med fokus på funktion. Detta gör att det är oklart när metaspråket, det vill säga språkliga strukturer (t.ex. tempusformerna) lärs in. Problemet med fokus på funktion är dessutom att formen enligt forskning utvecklas enligt ett inbyggt utvecklingsmönster och även om funktion nödvändigtvis inte utvecklas separat från form, bör detta faktum iaktas i undervisning och mätning av språklig kompetens.

Syftet med artikeln är att studera uppfattningar om de nivåspecifika strukturer som tillmäts betydelse i bedömning av inlärares tal och skrift (procedural kunskap, Tornberg 2020:89) på nivåerna B1 och B2 i L2-svenska (t.ex. Saville-Troike 2012:2, 107). Med bedömning avses s.k. normativ grammatik med vilket menas strukturer som i en bedömningssituation kan tolkas som rätta eller felaktiga (Bolander 2005:25). För att avgöra strukturernas komplexitet utvärderas jag hur den i processbarhetsteorin (PT, Pienemann & Håkansson 1999) presenterade universella processordningen på fem implikationella morfosyntaktiska svårighetsgrader (t.ex. inverterade huvudsatser på PT-nivå 4 av 5) syns i lärarpuppfattningar (teacher thinking, Borg 2015). Artikeln utgör första ledet i min sammanläggningsavhandling där jag utnyttjar lärares ämnesdidaktiska expertis för att kartlägga utveckling av form i CEFR. Avsikten är att öka internationell transparens och

koherens genom exempel på nivåspecifika strukturer för undervisning, själv-, kamrat- och lärarbedömning. Genom tillgång till tydliga förväntningar kan inlärarens prestationer förbättras då denna i form av formativ återkoppling (Jönsson 2018:21, 87) får viktig information om vad hen redan kan och vad som ännu behöver utvecklas. Studien svarar mot den kritik som riktats mot det 'odogmatiska' ramverket, alltså att inte ta hänsyn till de i forskning belagda naturliga inlärningsgångarna (Håkansson 2013).

2 Bakgrund

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR) präglas av den på 1970-talet påbörjade trenden att i stället för form fokusera på inlärarens funktionella kompetens. I europeisk universitetskontext tillämpas CEFR i undervisning på nivåbaserade kurser samt i objektiv diagnostisering av inlärarens *communicative competence* (Mitchell et al. 2019:9, COE 2001:108) i ett L2. En central del av kommunikativ kompetens anses vara att kunna strukturera meningar för att förmedla innehåll (COE 2001: 112–115, 151–153). Färdighetsskalor ska inte tolkas som linjära: att uppnå tröskelnivån B1 efter A2 kan ta dubbelt så lång tid som att uppnå A2 från A1 (COE 2001:18, 34–35). Skalor med endast en kompetensbeskrivning per nivå (s.k. nivådeskriptor) kan användas för holistisk nivåbestämning, som checklista med fokus på vissa synpunkter på en given nivå eller som tabell där flera parallella kriterier betraktas samtidigt och nivån bestäms analytiskt för alla dessa för att få fram en diagnostisk profil (COE 2001:178–179). Trots gemensamma färdighetsnivåer kan svenskundervisning dock ha olika status och syften vid olika europeiska universitet. Praxis kan variera i fråga om såväl kursmaterial som bedömningsförfarande. Lärare kan dessutom använda sig av material de själva utarbetat eller CEFR-baserade läromedel. I stället för formell bedömning kan individuella kommentarer ges över språkutveckling.

Grammatisk kompetens, en av de lingvistiska kompetenserna, förväntas enligt CEFR bl.a. kunna utvecklas induktivt i autentiska texter så att grammatiska strukturer bäddas in i dessa för att visa dessas form, funktion och innebörd samt genom formfokuserade övningar (COE

2001: 112–115). Vilka former fokus ligger på är emellertid inte definierat när endast funktionell kompetens eftersträvas (tabell 1).

Tabell 1. Grammatisk korrekthet enligt CEFR (COE 2001).

B2	Har god grammatisk behärskning, även om det fortfarande förekommer enstaka felsägningar och icke-systematiska fel och små misstag i meningsstrukturen, vilka dock är sällsynta och ofta kan korrigeras i efterhand.
	Visar en relativt hög grad av grammatisk behärskning. Gör inga fel som leder till missförstånd.
B1	Kommunicerar någorlunda korrekt i välbekanta sammanhang och har i regel god kontroll, även om modersmålet har märkbar inverkan. Fel förekommer, men det framgår tydligt vad han/hon försöker säga.
	Använder en förhållandevis korrekt repertoar av frekventa sats- och ordstrukturer som har samband med mer förutsägbara situationer.

På grund av ovisshet om utveckling av metaspråket, som jag antar att lärare utgår från, är läraren tvingad att skapa en egen referensram för optimal inputnivå, de nivåspecifika strukturer som tillmäts betydelse i kommunikativa tal- och skrivövningar samt i återkoppling på språkutveckling. Till skillnad från Sverige där inlärare ofta har flera olika modersmål kan det dock vara lättare för en lärare exempelvis i Tyskland att ana vilka strukturer som kan vara svåra, för de studerande har oftast samma modersmål, tyska. Det typiska är att inlärare har problem med typologiskt markerade strukturer, exempelvis inversion (se t.ex. Ekerot 2013:65). I CEFR-baserade läromedel syns fokus på funktion så att strukturer som enligt forskning lärs in sent (t.ex. bisatsordföljd), kan presenteras tidigt i läromedlet (Flyman Mattsson 2017:177). Detta kan vara ett problem om inläraren inte är kognitivt redo att ta emot grammatisk information på denna nivå (ibid:177). Ett annat problem är att ramverket inte bara beskriver *vad* inläraren kan göra, utan även *hur väl* hen kan göra något (COE 2001:180). Att objektivt utifrån funktion bedöma hur någorlunda korrekt språk (B1) skiljer sig från god grammatisk behärskning (B2) gör att risken för individuella skillnader på hur lärare bedömer avvikande former är stor (von Boehm 2019). För att minimera tolkningsbarheter menar Flyman Mattsson (2017:176) att det är viktigt att utgå från språkinlärningsteorier i definiering av språklig komplexitet. Form och funktion

behöver nämligen inte utvecklas i samma takt och till skillnad från form utvecklas funktion inte linjärt enligt definierade utvecklingsstadi-er (ibid:176).

3 Teoretiska utgångspunkter och tidigare forskning

Även om sociokulturella aspekter (se Lindberg 2013:486, 492–494) påverkar språkutveckling, utgår jag från att grammatisk kompetens utvecklas naturligt i en viss ordning. Den i processbarhetsteorin (Piennemann & Håkansson 1999) presenterade inlärningsgången (tabell 2) kan i CEFR lägga grunden till optimalt, nivåanpassat inflöde som kan effektivisera inläringen (*Teachability Hypothesis*; t.ex. Dyson & Håkansson 2017:154) ifall det ligger på en nivå över inlärares aktuella nivå ($i+1$; Mitchell et al. 2019:55). Läraren kan exempelvis i smågruppsdiskussioner göra den studerande påmind om den nivåenliga strukturen med explicit *fokus på form* (Uysal & Bardakci 2014), *noticing* (Roeder et al. 2020) och *korrigering återkoppling* (Flyman Mattsson 2017:149). Metoden bidrar till att den studerande intresserar sig för formen genom meningsskapande övningar (Ellis 2012) så att strukturen automatiseras.

PT bygger på Lexical Functional Grammar (Kaplan & Bresnan 1982) och på *learnability*, dvs. inlärares stegvis ökande kognitiva kapacitet att i tal parallellt processa och automatisera morfosyntaktiska strukturer. Att inlärningsgången är universell och enligt empirisk forskning likadan oberoende av kommunikativ uppgift, språklig miljö och även i skriftlig produktion (Eklund Heinonen 2009, Norrby & Håkansson 2012) är väsentligt med tanke på CEFR. I bedömning kan de fem svårighetsgraderna fungera som rättesnöre tack vare *the steadiness hypothesis* (Piennemann 1998:273–308), en hypotes om att den för inlärarespråk typiska variationen endast sker inom aktuell nivå. Då automatisering (ökad korrekthet) kräver att inlärares är tillräckligt mogna för att kunna ta till sig en regel och förstå den, ska läraren se till att den studerande har behov av den. Nivåspecifika PT-strukturer kan eliciteras i den för utveckling viktiga produktionen och användas i formativt syfte för lärande bedömning.

Tabell 2. Utvecklingsstadierna i PT (efter Pienemann & Håkansson 1999).

PT-nivå 5 Bisatsprocedur	Bisatsordföljd
PT-nivå 4 Satsprocedur	Predikativ kongruens Inverterade huvudsatser
PT-nivå 3 Frasprocedur	Attributiv kongruens, alla tempusformer Topikaliserade huvudsatser utan inversion
PT-nivå 2 Kategoriprocedur	Ändelser vid enstaka ord, presens, preteritum Rak ordföljd i huvudsatser
PT-nivå 1 Nybörjarnivå	Oböjda ord

Läraryppfattningar om grammatik(undervisning) och lärarkognition har studerats rikligt (t.ex. Basturkmen et al. 2004, Kalaja & Barcelos 2003). Flera faktorer formar uppfattningar, exempelvis lärares egna språkinlärningsupplevelser (t.ex. Hassan 2013). De flesta studier över synen på grammatikundervisning finns kring engelska. Lärarperspektiv på olika aspekter i bedömning har också studerats (se Barnes et al. 2015), dock utan anknytning till CEFR. Svensklärares uppfattningar har kartlagts bl.a. om strategier i grammatikundervisning (Boström & Strzelecka 2014) och om grammatikundervisningens betydelse (Brodow 2000). Forskningsluckan som min studie avser fylla gäller svensk-lärares uppfattningar om grammatiken i CEFR.

Majoriteten av de talrika PT-studierna över inläraresvenska stöder teorin (se Håkansson 2013:157), speciellt de där forskare i stället för första systematiska förekomsten av en struktur (*emergency*, Pienemann 1998) som PT bygger på, använt olika korrekthetskriterier, exempelvis 80 % vid beräkning av korrekthet. Även undantag finns. Exempelvis fann Paavilainen (2015) i sin studie att attributiv kongruens (PT-nivå 3) och predikativ kongruens (PT-nivå 4) tillägnades samtidigt, dock före bisatsordföljden (PT-nivå 5). Eklund Heinonen (2009) fann ett samband mellan pragmatisk och grammatisk utveckling i muntlig svenska och menar att inversion (PT-nivå 4 av 5) skiljer mellan godkända och icke-godkända i ett språktest för högskolestudier. Lahtinen & Palviainen (2011) menar också att inversion är ett tecken på språkfärdighet på högre nivå. Enligt studier som jämfört utveckling av svenskans syntax med morfologi hos samma inlärare på PT-nivå 4 kan det vara individuellt huruvida morfologiska eller syntaktiska

strukturer utvecklas först (se Dyson & Håkansson 2017:75–76). Yamaguchi (2018) menar att utvecklingen av syntax i engelska visar en linjär korrelation mellan CEFR- och PT-nivåer, men att inlärare på de högsta PT-nivåerna nödvändigtvis inte är på en högre CEFR-nivå. Enligt studier om muntlig L2-engelska (t.ex. Hagenfeld 2018) kunde en inlärare enligt den för L2-engelska skapade hierarkimodellen bedömas utifrån PT-nivå 4 eller 5 på nivå B1.

4 Material och metod

Materialet består av 107 europeiska L2-svensklärares webbenkät svar. Lärarna kommer från Finland (n=30), Sverige (n=27), Baltikum (n=13), Mellaneuropa (n=15) och Östeuropa (n=22). En klar majoritet av informanterna arbetar vid universitet. Data har samlats in 2014–2019. I Finland skickades förfrågan per mejl först till kontaktpersoner på språkcentrum vid universitet. Dessa skickade enkäten vidare till svensklärare. I Sverige nåddes informanterna via kontaktpersoner vid universitet och inom annan högre utbildning. I Baltikum, Mellaneuropa och Östeuropa gavs länken till enkäten i samband med en kort presentation av undersökningen vid en lokal svensklärarkonferens för universitetslärare. Jag har alltså inte använt några statistiska urvalsmetoder. På grund av denna metod för genomförande kan man inte säga något om svarsprocenten.

I Baltikum representerar lärarna alla baltiska länder. I mellersta Europa kommer majoriteten av informanterna från Tyskland, i Östeuropa från Ryssland. Alla informanter har undervisat i L2-svenska utifrån CEFR, vilket betyder att de borde vara insatta i skalan. I Sverige och i Mellaneuropa har över 80 % av informanterna svenska som modersmål, i Finland samt i Baltikum och Östeuropa något annat språk. De flesta är tämligen erfarna lärare. I Sverige har 70 % av informanterna minst sex års undervisningserfarenhet, i Baltikum 85 %, i Mellaneuropa 93 %, i Finland 77 % och i Östeuropa 59 %.

Enkäten består av tre delar. I del ett ställs frågor om informantens bakgrund (kön, läroanstalt etc.). I del två kartläggs med slutna frågor de på olika PT-nivåer förekomna strukturernas aktualisering i input på olika CEFR-nivåer. Syftet är att studera vilka PT-strukturer som lärs in senast på nivå B1, på nivå B2 eller därefter. I del tre kartläggs

kvantitativt om bedömning av muntlig och skriftlig färdighet bygger på kontinuerlig utvärdering, på ett muntligt respektive skriftligt slutprov eller på en kombination av dessa. Informanterna har dessutom en möjlighet att uttrycka sin uppfattning om grammatikens roll i undervisningen och svara på de två följande öppna frågorna:

1. Vilka grammatiska strukturer och element ska studenten behärska på nivå B1?
2. Vilka grammatiska strukturer och element ska studenten behärska på nivå B2?

I denna artikel redogör jag för svaren till de två ovanstående frågorna. Analysen är kvalitativ och de av lärarna nämnda strukturerna granskas utifrån de fem svårighetsgraderna i PT.

Verbet *behärska*, som inte definierades närmare i enkäten, användes avsiktligt, för termen *behärskning* används även i nivåbeskrivning av grammatisk korrekthet i CEFR (tabell 1). Med behärskning avser jag både funktionell förmåga och metaspråklig kompetens. Hur lärare tolkar behärskning är inte entydigt. De kan ha något olika uppfattningar om vad som är korrekt språk, för exempelvis pronomen och prepositioner är något som även L1-talare kan göra fel på. Jag antar att lärare hänvisar till något slags korrekt språk och automatiserade strukturer.

5 Resultat

5.1 Läraruppfattningar om strukturer på nivå B1

Uppfattningar om strukturer på nivå B1 kartlades med följande öppna fråga: Vilka grammatiska strukturer och element ska studenten behärska på nivå B1? Med verbet *behärska* hänvisades inte till första förekomsten av en struktur. Antalet lärare som deltog i enkäten samt antalet svårtolkade svar syns i tabell 3.

Tabell 3. Antalet informanter och svårtolkade svar på nivå B1.

Antalet informanter som deltog i enkäten	Finland n=30	Sverige n=27	Baltikum n=131	Mellaneuropa n=15	Östeuropa n=222
Antalet svårtolkade svar	6	5	–	3	5

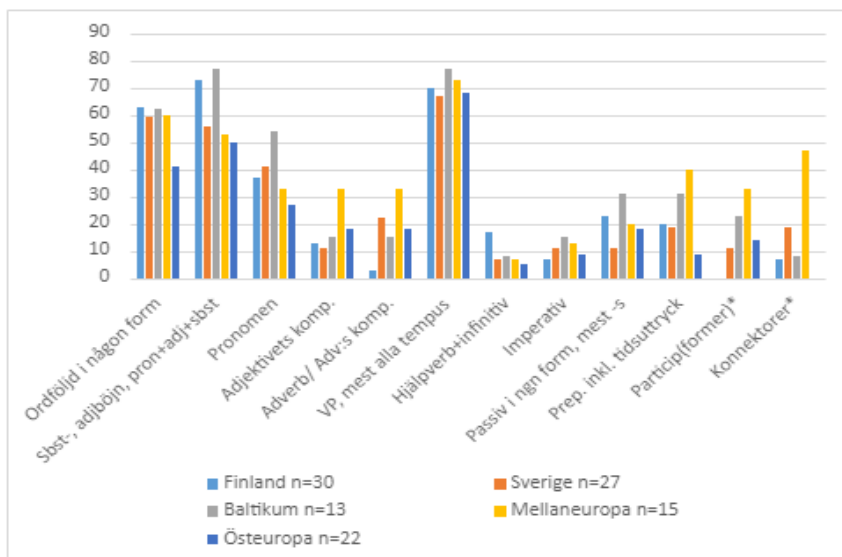
Att en lärare i Baltikum och mellersta Europa samt två i Östeuropa lämnat frågan obesvarad kan bero på att de inte vetat vilka strukturer som tillhör nivå B1 eller att de inte orkat ta upp strukturer separat. I Finland och Sverige svarade en av lärarna att hen var osäker eller inte visste. Antalet svårtolkade svar, till exempel ”allt beror på helheten” och ”omöjligt att säga i detalj”, varierar mellan lärargrupperna.

På nivå B1 är lärarna eniga om att inläraren ska behärska 10 strukturer: ordföljd, substantivfras inklusive adjektivböjning, pronomen, adjektivets komparation, adverb/ adverbets komparation, verbfras i någon form, hjälpverb+infinitiv, imperativ, passiv och prepositioner inklusive tidsuttryck (tabell 4). Fyra av de fem lärargrupperna nämner även konnektorer och participformer, som markerats med en asterisk (*) i tabellen.

¹ I Baltikum lämnade 1 informant av 13 frågan obesvarad.

² I Östeuropa lämnade 2 informanter av 22 frågan obesvarad.

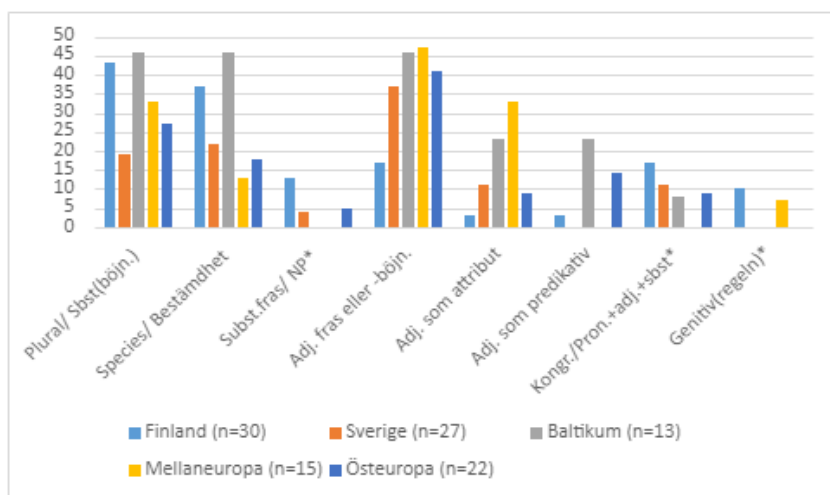
Tabell 4. Vilka grammatiska strukturer och element ska studenten behärska på nivå B1? (%).

Av tabell 4 framgår att verbfrasen respektive alla tempusformer (PT-nivå 3) är en av de tre viktigaste strukturerna på nivå B1. Bilden av PT-nivå 3 förstärks av att hjälpverb + infinitiv och man- eller s-passiv nämns av alla fem lärargrupper i data. Alla grupper tar upp passiv, men vara- och bli-passiv som förutsätter predikativ kongruens (PT-nivå 4) nämns bara av en informant i Baltikum. Detta tyder på att inläraren inte förväntas ha uppnått PT-nivå 4 ännu.

Vid substantivfraser (tabell 5) nämns substantivböjning och species (PT-nivå 2), adjektivböjning, adjektiv som attribut respektive adjektiv+substantiv (PT-nivå 3), adjektiv som predikativ respektive substantiv+adjektiv (PT-nivå 4), pronomen+adjektiv+substantiv (PT-nivå 3) samt genitiv. Att tolka vad lärare menar med adjektivböjning är svårt, för termen kan hänvisa såväl till attributiv kongruens (PT-nivå 3) som predikativ kongruens (PT-nivå 4). Attributiv kongruens tas upp av alla informantgrupperna, predikativ kongruens endast i Baltikum och i Östeuropa. I Finland nämner en informant strukturen.

Tabell 5. Substantivfras på nivå B1 (%).

Inom syntax nämns ordföljd av cirka 60 % av lärarna i varje grupp, i Östeuropa tar 40 % upp den. Enligt PT tillägnas huvudsatsens raka ordföljd på PT-nivå 2. Innan inversion (PT-nivå 4) genomgår inläraren mellanstadiet XSV (PT-nivå 3) där huvudsatsen inleds med ett icke-subjekt utan inversion (t.ex. **Nuförtiden det är vanligt*). Bisatsordföljden (PT-nivå 5) indikerar att inläraren åtminstone i någon mån behärskar strukturerna på de tidigare nivåerna. I ordföljden ligger fokus på huvudsatser förutom i Mellaneuropa där över 50 % av lärarna förväntar sig att inläraren redan på B1-nivå kan använda bisatser korrekt. Även i Baltikum anger nästan hälften av lärarna behärskning av bisatser på denna nivå. Även om inversion (PT-nivå 4) får föga uppmärksamhet, utgår jag från att lärarna automatiskt räknar in inversion då de nämner huvudsatsordföljden. Inversion är ett väsentligt drag i ett s.k. V2-språk (se t.ex. Ekerot 2013).

5.2 Lärarpfattningar om strukturer på nivå B2

På nivå B2 kartlades uppfattningar om strukturer med frågan “Vilka grammatiska strukturer och element ska studenten behärska på nivå B2?” I analysen har jag utgått från de tidigare inlärdade strukturer där lärare förutsätter något slags fördjupning efter nivå B1. Antalet lärare som deltog i enkäten var detsamma som på nivå B1 (se tabell 6).

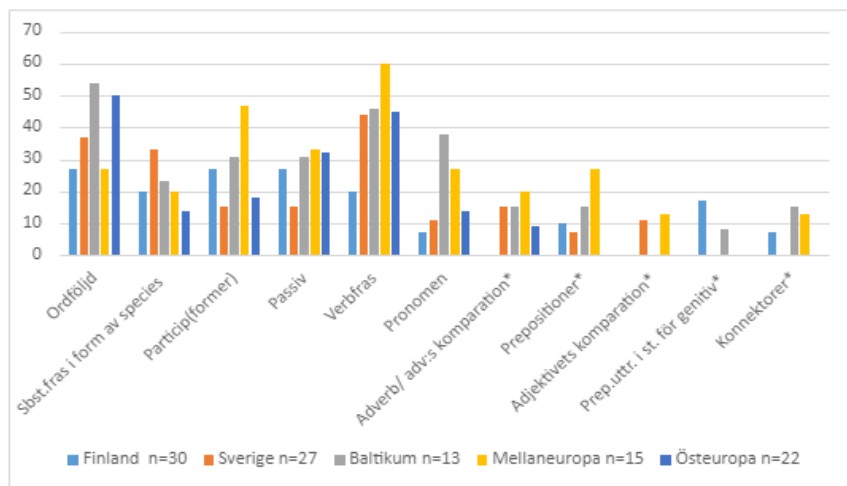
På nivå B2 ökar antalet svårtolkade svar speciellt i Finland och Sverige (tabell 6). Oberoende av lärargrupp är dessa svar tämligen likadana, exempelvis "det beror på helheten" eller "jag är lite osäker."

Tabell 6. Antalet informanter och svårtolkade svar på nivå B2.

Antalet informanter som deltog i enkäten	Finland n=30	Sverige n=27 ³	Baltikum n=13 ⁴	Mellaneuropa n=15	Östeuropa n=22 ⁵
Antalet svårtolkade svar	11	8	0	5	5

På nivå B2 nämns 6 strukturer: ordföljd, substantivfras, particip(former), passiv, verbfras och pronomen (tabell 7). Antalet strukturer som inte nämns av alla lärargrupper ökar markant. Dessa fem strukturer har markerats med en asterisk (*).

Tabell 7. Vilka strukturer och element ska studenten behärska på nivå B2? (%).

³ I Sverige lämnade 1 informant av 27 frågan obesvarad.

⁴ I Baltikum lämnade 1 informant av 13 frågan obesvarad.

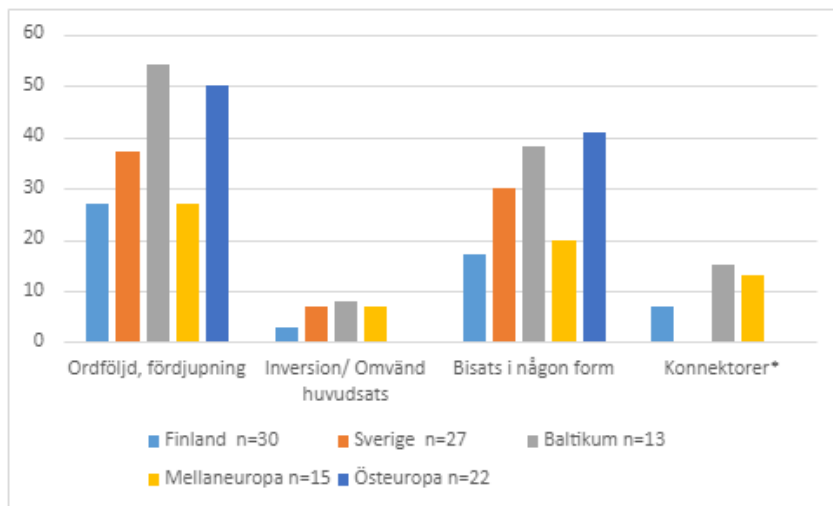
⁵ I Östeuropa lämnade 2 informanter av 22 frågan besvarad.

När fokus vid verbfraser på nivå B1 låg på alla tempus (PT-nivå 3), efterlyses tempusharmoni och partikelverb på nivå B2. Även deponensverb samt exempelvis konditionalis får enstaka omnämmanden.

Inom morfologi nämner lärare inte predikativ kongruens (PT-nivå 4). Endast en informant i Sverige tar upp substantiv+adjektiv. I stället förutsätts fördjupade kunskaper i species (PT-nivå 2). Även kongruens och adjektiv+substantiv får enstaka omnämmanden. Passiva uttrycks-sätt/ vara- och bli-passiv samt participformer nämns däremot av alla lärargrupper. Vid particip ligger fokus på perfekt particip, men det är oklart om lärare menar attributiv böjning (*ett nymålat hus*, PT-nivå 3) eller predikativ kongruens (*Huset är nymålat*, PT-nivå 4).

Inom syntax nämner minst hälften av lärarna i Baltikum och i Östeuropa fördjupning i ordföljd (tabell 8). För inversionens (PT-nivå 4) del följer svaren trenden på nivå B1: Strukturen får föga uppmärksamhet. Bisatser (PT-nivå 5), där fokus i ordföljden låg bland lärare i Mellaneuropa redan på nivå B1, nämns nu av alla lärargrupper.

Tabell 8. Syntax på nivå B2 (%).

6 Avslutande diskussion

I denna artikel har jag presenterat 107 europeiska lärares uppfattningar om nivåspecifika strukturer som tillmäts betydelse i bedömning av inlärares procedurala kunskap på nivåerna B1 och B2 i L2-svenska. För att avgöra strukturernas komplexitet granskade jag dessa i ljuset av svårighetshierarkin i PT.

På nivå B1 tydde resultaten på samsyn kring tio strukturer med fokus på PT-nivå 3 inom morfologi. Dessa strukturer är ordföljd, substantivfras inklusive adjektivböjning, pronomen, adjektivets komparation, adverb/adverbets komparation, verbfras i någon form, hjälpverb+infinitiv, imperativ, passiv och prepositioner inklusive tidsuttryck. De kan utnyttjas som rättesnöre i explicit och frekvent input i form av *fokus på form* och i elicitering av former för såväl formativ som summativ bedömning. Att endast lärare i Baltikum och i Östeuropa nämnde predikativ kongruens (PT-nivå 4) kan bero på att lärare i de övriga grupperna inte ser någon svårighetsskillnad mellan attributiv och predikativ kongruens (jfr Paavilainen 2015). Resultatet kan även bero på att dessa lärare bygger sin syn på behandlingsordningen av dessa strukturer i läroboken Rivstart eller något annat CEFR-baserat läromedel. I Rivstart övas predikativ kongruens nämligen på B1-nivå i samband med några verb redan i kapitel 1 medan attributiv kongruens behandlas först i kapitel 3. Inom syntax utgick lärare från huvudsatsens ordföljd (PT-nivå 4), i Mellaneuropa från bisatser (PT-nivå 5). Detta kan förklaras med att majoriteten av dessa lärare i Tyskland har svenska som modersmål, och de är medvetna om skillnaderna i bisatsens strikta, men olik ordföljd i svenska och tyska. I Rivstart presenteras huvud- och bisatser dessutom samtidigt utifrån funktion på nivå B1.

Lärare var eniga om att nivå B2 förutsätter något slags fördjupad behärskning av ordföljd, substantivfras, particip(former), passiv, verbfras och pronomen. Det bör dock påpekas att ökad spridning av svaren åtminstone i någon mån tyder på osäkerhet om strukturer som tillägnas efter B1-nivå. Inom morfologi gav studien vid handen att informanterna i stället för predikativ kongruens (PT-nivå 4) tog upp species (PT-nivå 2) och tempusharmoni (PT-nivå 3). Jag ser främst ett skäl till detta. Species är problematisk för L2-inlärare i svenska, speciellt för

dem som inte har morfologisk species i sitt L1 (Bolander 2005). Därför är det förståeligt att automatisering av denna struktur tar tid. Vid tempus gäller detsamma, för utöver enskilda tempusformer ska inläraren lära sig hur hela tempussystemet fungerar (Ekerot 2013). Inom syntax låg fokus på bisatser (PT-nivå 5). Mot bakgrunden av enkätsvaren, PT:s inlärningshierarki och optimal inflödesnivå på en nivå över inlärarnivån drar jag den slutsatsen att det redan på B1-nivå lönar sig att exempelvis i form av varierade texter och frekvent *noticing* sätta fokus på predikativ kongruens och bisatsordföljd. På B2-nivå kunde dessa övas kollaborativt så att de så småningom automatiseras i output - predikativ kongruens exempelvis i form av vara-/bli-passiv och participformer som informanterna tar upp. Att en del av svaren på denna nivå var svårtolkade kan bero på att det inte är helt klart hur informanterna uppfattat *behärskning* eller att de inte är säkra på det nya grammatiska stoff som inläraren ska tillägna sig.

Trots att informanternas syn för det mesta följde processhierarkin i PT avslöjade studien intressanta skillnader på synsätt kring predikativ kongruens och aktualisering av bisatser på B-nivåerna. Syftet med min nästa artikel är att redogöra för läraruppfattningar om utveckling av form i L2-svenska vid universitet och yrkeshögskolor i Finland. Detta beror på att L2-svenska är en del av en finländsk högskoleexamen och undervisning samt bedömning bygger på B-nivåerna.

Litteratur

- Barnes, Nicole, Fives, Helenrose & Dacey, Charity. 2015. Teachers' beliefs about assessment. I: Gill, Michele Gregoire & Fives, Helenrose (red.): *International Handbook of Research on Teachers' Beliefs*. New York and London: Routledge. S. 284–301.
- Basturkmen, Helen, Loewen, Shawn & Ellis, Rod. 2004. Teachers' Stated Beliefs and Incidental Focus on Form and Their Classroom Practices. *Applied Linguistics* 25. S. 243–272.
- Bolander, Maria. 2005. *Funktionell svensk grammatik*. Stockholm: Liber AB.
- Borg, Simon. 2015. *Teacher Cognition and Language Education: Research and Practice*. New York: Bloomsbury.

- Boström, Lena & Strzelecka, Elzbieta. 2014. Lärares strategier i grammatikundervisning i svenska. *Utbildningsvetenskapliga studier* 2014:2. Härnösand: Mittuniversitetet
- Brodow, Bengt. 2000. En undersökning av svensklärares attityder till och erfarenheter av grammatikundervisning. I: Brodow, Bengt, Nilsson, Nils-Erik & Ullström, Sten-Olof (red.): *Retoriken kring grammatiken. Didaktiska perspektiv på skolgrammatik*. Lund: Studentlitteratur. S. 67–134
- CEFR = COE 2001.
- COE 2001 = Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. <https://rm.coe.int/1680459f97>.
- COE 2018 = Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors*. <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989>.
- Dyson, Bronwen & Håkansson, Gisela. 2017. *Understanding Second Language Processing. A Focus on Processability Theory. Bilingual Processing and Acquisition*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Ekerot, Lars-Johan. 2013. *Ordföljd, tempus, bestämdhet*. Malmö: Gleerups.
- Eklund Heinonen, Maria. 2009. *Processbarhet på prov. Bedömning av muntlig språkfärdighet hos vuxna andraspråksinlärare*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Ellis, Rod. 2012. *Language Teaching Research and Language Pedagogy*. West Sussex, UK: Wiley-Blackwell.
- Flyman Mattsson, Anna. 2017. *Svenska som andraspråk på språkvetenskaplig grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Hagenfeld, Katharina. 2018. *Interfaces between Second Language Acquisition and the Common European Framework of Reference – Proposing a Scale for Grammatical Range*. Paderborn: Universität Paderborn.

- Hassan, Nayyer. 2013. *The Impact of Teachers' Beliefs on L2 Grammar Teaching*. Language in India. Lahore: Lahore College for Women University.
- Håkansson, Gisela. 2013. Utveckling och variation – en tillämpning av processbarhetsteorin på svenskt inlärarspråk. I: Hyltenstam, Kenneth & Lindberg, Inger (red.): *Svenska som andraspråk i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S.151–167.
- Jönsson, Anders. 2018. *Lärande bedömning*. Malmö: Gleerups.
- Kalaja, Paula & Barcelos, Ana. 2003. *Beliefs about SLA: New Research Approaches*. Dordrecht: Springer.
- Kaplan, Ronald & Bresnan, Joan. 1982. Lexical-Functional Grammar: A Formal System for Grammatical Representation. I: Bresnan, Joan (red.): *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge: Stanford University. S. 173–281.
- Lahtinen, Sinikka & Palviainen, Åsa. 2011. Omvänd ordföljd – en indikator för nivåbedömning inom CEFR? AFinLA-e. *Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 2011 (3). S. 88–101.
- Levy Scherrer, Paula & Lindemalm, Karl. 2015. *Rivstart. B1+B2 Övningsbok*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lindberg, Inger. 2013. Samtal och interaktion i andraspråksforskning. I: Hyltenstam, Kenneth & Lindberg, Inger (red.): *Svenska som andraspråk i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S. 481–518.
- Mitchell, Rosamond, Myles, Florence & Marsden, Emma. 2019. *Second Language Learning Theories*. New York and London: Routledge.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela. 2012. *Språkinläring och språk-användning. Svenska som andraspråk i och utanför Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Paavilainen, Marika. 2015. *Inläring och behärskning av svenskans verb- och adjektivböjning samt negationens placering hos finska grundskolelever*. Jyväskylä Studies in Humanities 260. Jyväskylä: University of Jyväskylä.

- Piccardo, Enrica & North, Brian. 2019. *The Action-oriented Approach. A Dynamic Vision of Language Education*. New Perspectives on Language and Education 72. Bristol: Multilingual Matters.
- Pienemann, Manfred. 1998. *Language Processing and Second Language Development: Processability theory*. Studies in Bilingualism 15. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pienemann, Manfred & Håkansson, Gisela. 1999. A unified approach towards the development of Swedish as L2: a processability account. *Studies in Second Language Acquisition* 21. S. 383–420.
- Roeder, Rebecca, Araujo-Jones, Daniela & Miller Elizabeth. 2020. Grammar in Communicative Language Teaching: Teacher Beliefs About Theory Versus Practice. *International Journal of English Language Teaching* 8 (4). S. 45–64.
- Saville-Troike, Muriel. 2012. *Introducing Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tornberg, Ulrika. 2020. *Språkdidaktik*. Malmö: Gleerups.
- Uysal, Hacer & Bardakci, Mehmet. 2014. Teacher Beliefs and Practices of Grammar Teaching: Focusing on Meaning, Form, or Forms? *South African Journal of Education* 34 (1). S. 1–16.
- von Boehm, Satu. 2019. *Variation in the Use and Norms of English Verb Forms: A Study of Finnish University Students and Teachers*. Helsinki: University of Helsinki.
- Yamaguchi, Yumiko. 2018. Developmental Stages and the CEFR Levels in Foreign Language Learners' Speaking and Writing. *Studies in English Language Teaching* 7 (1). S. 1–13

Språkförändring på bar gärning

En mikrodiakron korpusstudie av pågående förändringar i stavning, lexikon och grammatik

Yvonne Adesam, Aleksandrs Berdicevskis & Evie Coussé

1 Introduktion

Språk förändras ständigt och dessa förändringar studeras ofta genom att jämföra texter från olika tidsperioder med varandra. Traditionellt har diakrona undersökningar gjorts genom att titta på texter från tidsperioder som ligger relativt långt ifrån varandra, ofta decennier eller mer. I denna artikel undersöker vi hur man kan följa språkförändringar i större detalj, genom att studera texter med täta tidsintervall, som ett år eller mindre. Vi kallar detta för ett mikrodiakront perspektiv. Vi redogör först för hur detta perspektiv påverkar valet av korpusmaterial och frågeställningar. Sedan utforskar vi i tre fallstudier hur ett mikrodiakront perspektiv kan bidra till ökad kunskap om nutida språkbruk inom ramen för svensk språkvetenskap och språkvård.

För en mikrodiakron undersökning behövs stora mängder text över tid med kontinuerliga, täta publiceringsintervall. De senaste åren har flera svenska korpusar som uppfyller dessa krav gjorts tillgängliga. Språkbanken Text har korpusar med nyhetstexter från olika källor sammanställda per år för de senaste två decennierna. Nyhetstexter publiceras dag för dag, år efter år, med information om exakt publiceringstidpunkt. Vi har också tillgång till korpusar med inlägg från olika sociala medier från de senaste två decennierna, publicerade med täta tidsintervall och tidstämplade. Detta möjliggör att vi kan följa användningen av en språkvariant över tid på ett mycket detaljerat sätt. Här zoomar vi in på språkförändringar på årsbasis.

Vårt korpusurval påverkar vilka typer av språkförändringar vi kan undersöka i våra fallstudier. Texterna i de valda korpusarna publicerades under de senaste tjugo åren (2001–2021). Detta innebär att vårt fokus hamnar på pågående språkförändringar i nutida skriftspråk. På så sätt relaterar vi till en bredare trend inom historisk lingvistik där man i allt större utsträckning utforskar förändringar i nutida språk (till

exempel Van der Horst & Van der Horst 1999 för nederländska, Leech m. fl. 2009 för engelska, Kirsten 2019 för afrikaans).

Det korta tidsperspektivet på tjugo år riktar vår blick mot språkförändringar med ett relativt snabbt förlopp, alltså förändringar hos enskilda ord eller konstruktioner snarare än stora strukturella förändringar. Vi har letat efter potentiella fallstudier främst i forskningslitteratur med fokus på språkvård samt populärvetenskapliga beskrivningar av nutida språkfenomen. Detta medför att fallstudierna vi undersöker här går emot den skriftspråkliga normen (i alla fall i första skedet av deras utveckling, innan normen anpassas till språkbruket).

De tre fallstudierna omfattar potentiella språkförändringar som är välbeskrivna i den svenska språkforskningen och som kommer från olika språkdomäner. Först fokuserar vi på stavning, och undersöker användningen av den uttalsnära stavningsvarianten *dom* i stället för de normativa varianterna *de/dem*. Sedan går vi vidare till svenskans lexikon, och utforskar uppkomsten av det könsneutrala pronomenet *hen*. Båda fallstudierna behandlar grammatiska ord (artikel, pronomen), och tangerar därmed även grammatiken. Användningen av *dom* innebär även att en grammatisk distinktion (mellan subjekt och objekt) inte längre syns i skrift. Vår tredje fallstudie fokuserar helt på grammatik, och studerar bortfall av infinitivmärket att efter det futurala hjälp verbet *kommer*. Det är viktigt att betona att det finns många fler potentiella fall av språkförändring som hade kunnat tas upp här, men vi tror att detta urval ger en inblick i vilka möjligheter och begränsningar den mikrodiaakrona metoden innebär för svensk språkforskning.

Det storskaliga perspektivet – stora mängder text med täta publiceringsintervall under en 20-årsperiod – utesluter en manuell hantering av data. Vi utforskar i stället texterna med datamaskinella metoder där vi med hjälp av ett program kan söka i alla våra korpusar samtidigt, ladda ner resultaten och automatiskt analysera dem. Fördelen med det här tillvägagångssättet är att det är enkelt att skala upp forskningen genom att lägga till nya sökningar eller att göra sökningar i nya material. Det blir också lättare att reproducera resultat, eftersom alla metodologiska beslut är specificerade i programmet. Nackdelen är att vi utöver ordsträngar bara kan söka efter det som finns

uppmärkt automatiskt i våra korpusar, såsom information om lemma, ordklass, morfosyntaktiska särdrag och dependensrelationer. Vi kommer därför att utvärdera för våra tre fallstudier om vår automatiska sökmetod lyckas fånga de relevanta språkvarianterna tillräckligt bra för att fördjupa kunskapen om deras förändrade användning i nutida svenska.

Det mikrodiaakrona perspektivet är inte bara relevant för de enskilda språkstudierna, utan ingår också i ett större sammanhang. Inom forskningsprojektet Cassandra använder vi mikrodiaakrona data för att testa hur bra olika språkförändringsteorier är på att förklara och förutsäga hur språket utvecklas. Medan det ännu är för tidigt att redovisa några övergripande teoretiska resultat för projektet, hänvisar vi till Berdicevskis m. fl. 2022 och Berdicevskis m. fl. 2023 för två delstudier.

2 Material och metod

Tabell 1 ger en översikt över de texter vi använder. Texterna från sociala medier utgör största delen av materialet med ungefär 10,1 miljarder token (löpord, vilket även inkluderar till exempel skiljetecken), medan nyhetstexterna står för sammanlagt 734 miljoner token. Av tekniska skäl används Twitter inte i de två första fallstudierna.

Tabell 1. Korpusar.

Korpus	Textgenre	Period	Antal miljoner token
Göteborgs-Posten (GP)	Nyheter	2001–2013	250
Sveriges Televisions (SVT) Nyheter	Nyheter	2004–2021	214
Webbnyheter (nyheter från Svenska Dagbladets och Dagens Nyheters webbplatser)	Nyheter	2001–2013	270
Twitter	Mikroblogg	2006–2019	2 000
Flashback	Diskussionsforum	2001–2021	3 700
Familjeliv	Diskussionsforum	2003–2021	4 400
Totalt		2001–2021	10 834

Diskussionsforumet Familjeliv innehåller diskussioner inom många olika ämnen, men störst fokus ligger på familjerelaterade ämnen, som graviditet och föräldraskap. Flashback har också diskussioner kring en stor mängd ämnen – från privatekonomi, politik och sport till drog-användning, kriminalitet och psykisk ohälsa – och finns med bland de mest använda sociala medierna i Sverige (Internetstiftelsen 2022:kapitel 7). På Familjeliv dominerar kvinnliga användare, medan de manliga dominerar på Flashback (Internetstiftelsen 2022:kapitel 8). Twitter skiljer sig textuellt främst från diskussionsforumen genom att varje inlägg har en begränsad längd. Gemensamt för alla materialen, även nyhetstexterna, är att de har skapats i digital form och alltså inte har digitaliserats i efterhand.

Vårt korpusurval representerar två olika genrer i det svenska skriftspråket. Nyhetstexter har funnits länge som genre, och studerats väl inom svensk språkvetenskap. Det är ett relativt formellt språk, som i princip följer normerna för det svenska skriftspråket. Sociala medier är en relativt ny genre, som har funnits i ungefär trettio år. Denna

genre har studerats i mindre stor utsträckning inom svensk språkvetenskap (men se Wiktorsson 2018 för en översikt av det som har gjorts fram till 2018). På så sätt bidrar våra undersökningar med ökad kunskap om denna textgenre. Sociala medier är ett intressant material eftersom texterna anses vara mer informella än de texter språkvetenskapen haft tillgång till, som nyhetstexter eller skönlitteratur. På så sätt kan vi undersöka om användningen av *dom*, *hen* och *att*-bortfall skiljer sig mellan de mer formella nyhetstexterna och de mer informella sociala medierna.

Vi har sökt i alla korpusar med hjälp av Språkbankens sökverktyg Korp (Borin m. fl. 2012). Korp är kanske mest känt för sitt webbgränssnitt, som fungerar utmärkt för enstaka sökningar. För större kvantitativa studier med många sökningar blir det dock för tidskrävande och svårhanterligt att sökningarna måste göras och analyseras manuellt. Vi har därför utvecklat ett verktyg för diakronisk forskning som anropar Korps API (application programming interface).¹ Detta verktyg låter oss utföra fördefinierade sökningar, ladda ner sökträffar, analysera dem automatiskt och sammanfatta resultaten i en graf eller en tabell. Verktyget har använts för att ta fram resultaten presenterade i den här artikeln och det är fritt tillgängligt för att göra egna diakrona sökningar inom Korps olika korpusar.²

Våra sökningar har utnyttjat den språkliga uppmärksningen (annoteringen) i korpusarna, som har gjorts automatiskt och ibland innehåller fel. Detta är framför allt tydligt i sociala medier som inte alltid följer traditionella skrivkonventioner (inga fullständiga meningar, avvikande användning av skiljetecken, emojis m.m.) och därför innebär en utmaning för annoteringsverktyget Sparv (Hammarstedt m. fl. 2022). I fallstudien om *hen* söker vi bara på ordform, vilket gör att sökningarna i hög grad är oberoende av Sparvs automatiska annoteringar. I *dom*-studien inkluderar vi information om ordklass, och i studien om *kommer att* använder vi information om både ordklass och

¹ <https://ws.spraakbanken.gu.se/docs/korp>.

² <https://spraakbanken.gu.se/blogg/index.php/2022/12/07/cassandra-a-toolset-for-analyzing-and-visualizing-language-change/>.

syntaktisk struktur. Detta ökar risken för att sökresultaten i dessa studier kan innehålla en viss andel falska träffar.

Resultaten presenteras som trendlinjer i tre grafer (en för varje fallstudie). Varje trendlinje avbildar den relativa frekvensen av den nya språkliga varianten (*dom*, *hen* och *att*-bortfall) gentemot en eller flera befintliga varianter som den nya varianten konkurrerar med inom en av våra korpusar. Vi tar bort år där det totala antalet observationer (summan av frekvenserna av den nya och den befintliga varianten) är mindre än 100.

3 Stavning

Vår första fallstudie behandlar stavningen *dom* för pronomen i tredje person plural (1) och för bestämd artikel i plural (2). Exempelen, tagna från Flashback, illustrerar användningen av *dom*.

- (1) Lol sitter *dom* under ett skynke eller nått då typ?
- (2) Åk med *dom* vanliga bussarna istället.

Stavningen används som uttalsnära variant för de normativa formerna *de* och *dem*. Pronomen i tredje person plural stavar man enligt normen *de* i subjektposition (3), och *dem* i objektposition (4) eller efter preposition (5). Bestämd artikel i plural stavas enligt normen som *de* (6). Exempelen nedan visar hur *de* och *dem* används enligt normen.

- (3) Sega gubbar på bygge, vad orkar *de* med??
- (4) Meningen är inte att katten ska äta *dem*.
- (5) Har slutat spara på *dem* nu.
- (6) Vad säger *de* andra grannarna egentligen??

Språkdebattörer har sedan sjuttioalet förordat att skriva *dom* i stället för *de* och *dem* (se Lind Palicki & Karlsson 2020 för en översikt). Frågan är om den föreslagna *dom*-reformen har fått genomslag i skriftspråket. Molde (1971:15) observerade att ”formen *dom* under de senaste åren har blivit allt vanligare i skrift (både som ersättning för *de* och som ersättning för *dem*)”. Detta sporrade Ewerth (1978, 1992,

2008) att undersöka hur vanligt bruket av *dom* egentligen är i pressen. Han undersökte stavningen av både pronomen och artikel i åtta dagstidningar år 1977, 1992 och 2007. Andelen *dom* på *de/dem/dom* i hans material är 2,4 % år 1977, vilket minskar till 1,8 % år 1992 och till 0,7 % år 2007. Stavningen *dom* var alltså ganska ovanlig i nyhetstexter, och verkar till och med ha blivit allt ovanligare under perioden 1977–2007.

Vårt korpusmaterial gör det möjligt att undersöka hur användningen av *dom*, *de* och *dem* utvecklats efter 2007. Vi har sökt i våra korpusar efter ordformerna *dom*, *de* och *dem* (skiftlägesoberoende). För att undvika substantivet *dom* och ordformen *de* i utländska egennamn (som i *Rio de Janeiro* eller *Tour de France*), har vi begränsat urvalet till ordklasserna 'pronomen' och 'determinator'.

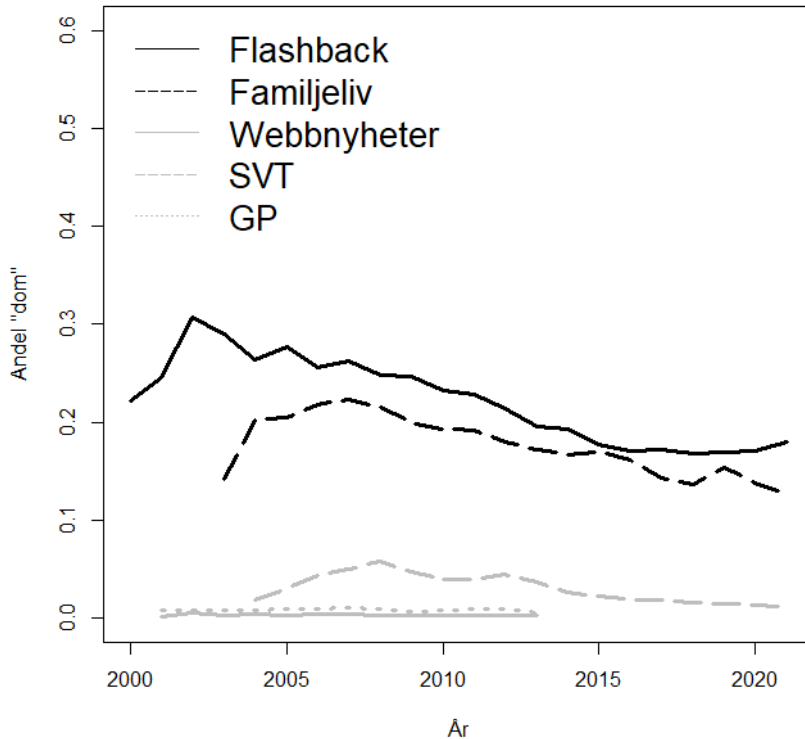
Vi har undersökt hur vanligt det uttalsnära *dom* är gentemot de normativa varianterna *de/dem*. Lägg märke till att *de* och *dem* inte alltid används enligt normen i våra material. De förekommer ibland som pronomen i objektspostion (7), och *dem* ibland som pronomen i subjektspostion (8) eller som artikel (9). Exempelen nedan illustrerar normbrytande användning av *de* och *dem*.

- (7) Begick flera personangrepp... vilket jag skäms för när jag läser *de* idag...
- (8) *Dem* är lata och *dem* orkar inte bry sig om att äta bra och träna.
- (9) *Jadu* blir osäker nu, hur är *dem* andra väggarna i huset?

Vårt fokus ligger här på hur ofta man använder den uttalsnära varianten *dom* i stället för de normativa varianterna *de/dem*, inte i vilken utsträckning man använder *de* och *dem* normenligt.

Figur 1 avbildar andelen *dom* av den totala frekvensen av *de/dem/dom* per år i alla våra korpusar utom Twitter. Där ser vi att andelen *dom* generellt är låg i nyhetskorpusarna (de grå trendlinjerna). Andelen *dom* är nästan obefintlig i Webbnyheterna och GP (mellan 0,1 % och 1 %) medan nyhetstexterna på SVT uppvisar ett något högre bruk av *dom* (mellan 1 % och 6 %). Vårt material bekräftar alltså Ewerths observation att *dom* är mycket ovanligt i tidningstexter. Andelen *dom* i

nyhetstexter ligger ganska stabilt över tid. Webbnyheterna och GP ligger kvar på samma låga nivå under hela perioden 2001–2021, medan SVT uppvisar en liten ökning under perioden 2004–2008 och sedan en tillbakagång. Över lag har *dom* inte fått något större genomslag i nyhetstexter under de senaste tjugo åren.

Figur 1. Andelen *dom* (frekvens av *dom* versus frekvens av *de* och *dem* sammantaget). Observera skalan på y-axeln: den går till 0,6 och inte 1,0 för bättre synlighet. Det totala antalet observationer är ca 78 miljoner, varav ca 14 miljoner *dom*.

Andelen *dom* ligger betydligt högre i korpusarna med sociala medier (svarta trendlinjer). På diskussionsforumen Flashback och Familjeliv ligger andelen *dom* närmare bestämt mellan 13 % och 29 %. Det tal-språksnära *dom* får alltså ta större plats i sociala medier jämfört med

tidningstexter. Båda korpusarna visar initialt en kort men ganska kraftig ökning av andelen *dom*, följd av en långsam tillbakagång. Det verkar som om det breda genombrottet för sociala medier under tidigt 2000-tal sammanfaller med ett kortvarigt uppsving i bruket av *dom* men att onlineskribenterna sedan gradvis överger varianten igen.

Våra resultat visar vikten av att ta ett mikrodiakront perspektiv; om man bara jämför några få tidpunkter kan man få missvisande resultat. Ta till exempel andelen *dom* år 2000 och 2020 på Flashback som ligger på ungefär samma nivå. Jämförelse av dessa två tidpunkter kan ge intrycket att *dom* ligger på en stabil nivå under de senaste tjugo åren. Våra korpusdata med många täta datapunkter över tid visar dock att vi hinner med både en uppgång och en nedgång av andelen *dom* under hela perioden på tjugo år.

4 Lexikon

För nästa fallstudie riktar vi uppmärksamheten mot ett tillskott i svenskans lexikon: det könsneutrala pronomenet *hen*. Svenska Språknämnden (2005:78) påpekar att ”det är svårt att lansera pronomen från ingenting i ett så stabilt språkssystem som svenskan” och bedömer därför att utsikten för att ett nytt könsneutralt pronomen ska etableras är minimal. Ändå var det vad som hände när användningen av det könsneutrala *hen* tog fart 2012, antagligen i samband med att pronomenet diskuterats intensivt i debattartiklar då (bl a Milles m. fl. 2012).

Det nya pronomenet *hen* används främst i subjektposition, men även i objektposition (Milles 2013:136). Nedanstående exempel (10) och (11) illustrerar bruket av *hen* som respektive subjekt och objekt i Familjeliv.

(10) TS får tro på vad *hen* vill.

(11) Försök få kontakt med en kurator eller psykolog och be *hen* om hjälp.

Pronomenet kan ha definit referens, för att syfta på en specifik individ som man inte vet eller vill avslöja könet på, som TS (som står för *trådstartaren*) i (10), eller icke-definit referens, som i (11) (Ledin &

Lyngfelt 2013). Sedan kan man också urskilja meta-*hen*, som i (12), där man benämner uttrycket.

(12) *Hen* är ju bara ett ord, jag förstår inte varför folk blir så upprörda över ordet *hen*?

Här fokuserar vi på spridningen av *hen* i skriftspråket under de senaste tjugo åren. Ledin & Lyngfelt (2013) visar att *hen* förekommer sparsamt i bloggtexter och nyhetstexter från mitten av 2000-talet, men att spridningen av det nya pronomenet tar fart från år 2012. Pronomenet förekommer då oftast i bloggmaterial, främst i bloggar med inriktning mot genus- och hbtq-frågor, och i mindre utsträckning i tidningstexter. Milles (2013) hittar samma trend i tidningstexter från 2011 till och med 2013, där *hen* först börjar dyka upp i texter från 2012. Vad som händer efteråt är inte kartlagt ännu.

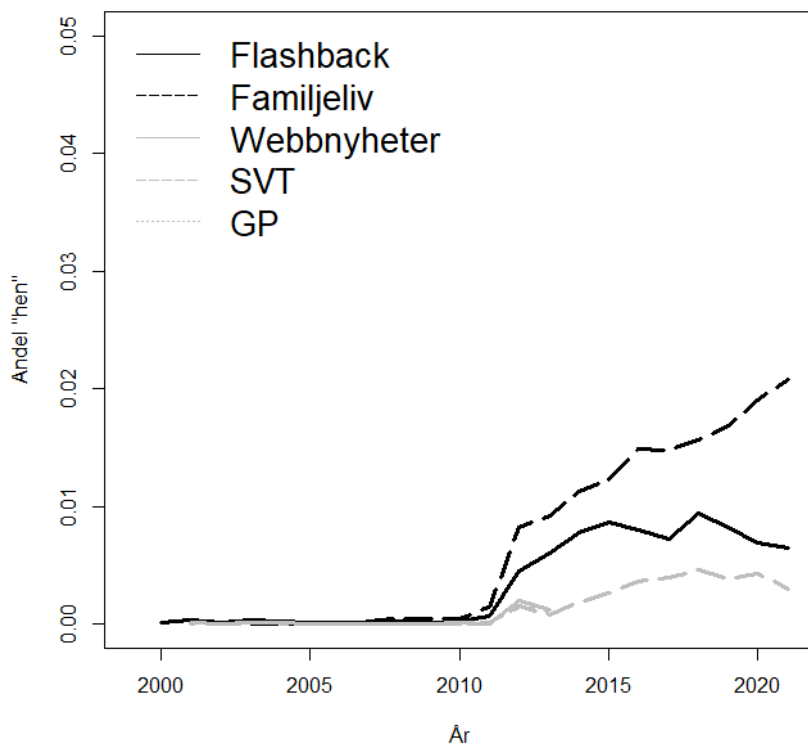
Uppkomsten av *hen* är en idealisk mikrodiakron fallstudie för vårt material. Vi har att göra med en snabb etablering av ett nytt ord som sker i mitten av den undersökta tidsperioden. Det som skiljer vår undersökning från tidigare forskning är att det har gått några år sedan den första etableringen av *hen*, vilket gör det möjligt att följa ordets fortsatta utveckling efter år 2012–2013.

Vi har sökt i korpusarna efter ordformen *hen* (skiftlägesoberoende). Vår automatiska sökning skiljer inte mellan det faktiska bruket av *hen* och meta-*hen*.³ Ledin & Lyngfelt (2013) stöter på samma begränsning i sin undersökning av *hen* i bloggtexter. Deras lösning att analysera ett stickprov för hand är inte ett alternativ inom ramen för vår storskaliga metod.

För att undersöka hur ofta det könsneutrala *hen* används i våra korpusar ger vi frekvensen av *hen* mot frekvensen av *hon*, *han*, *henne* och *honom* (vi söker efter ordformerna *hon*, *henne*, *han*, *honom* skiftlägesoberoende). Därmed vill vi inte påstå att *hen* alltid används som alternativ för *hon* eller *henne*, *han* eller *honom*. Så är till exempel inte fallet för meta-*hen*. Vi använder den relativa frekvensen av *hen* gentemot *hon*, *han*, *henne* och *honom* för att visa hur vanligt *hen* är i jämförelse med

³ Att vi inte kan urskilja meta-bruk gäller givetvis även för våra andra sökningar.

andra personliga pronomen i tredje person. Det gör även Ledin & Lyngfelt (2013) för *hen* i sitt bloggmaterial. I jämförelse med *hon* och *han* står *hen* där ”för promilleandelar av förekomsterna av tredjeper-sonspronomen” (Ledin & Lyngfelt 2013:150).

Figur 2. Andelen *hen* (frekvens av *hen* versus frekvens av *hon*, *han*, *henne*, *honom* sammantaget). Observera skalan på y-axeln: andelen är alltid mycket liten. Trendlinjen för GP syns nästan inte, eftersom den är täckt av snarlika linjer för SVT och Webbnyheterna. Det totala antalet observationer är ca 81 miljoner, varav ca 285 000 *hen*.

Figur 2 visar andelen *hen* på den totala frekvensen av *hen*, *hon*, *han*, *henne* och *honom* i vårt korpusmaterial. Där ser vi att *hen* används i väldigt liten utsträckning under hela perioden 2000–2011 i relation till andra pronomen i tredje person. Nedanstående exempel (13) på

meta-*hen* från 2005 visar dock att det könsneutrala *hen* redan cirkulerade i vissa kretsar (här i tråden ”Feministmuffins och huligankaffe del 3!” på Familjeliv) innan det stora genomslaget år 2012.

- (13) För övrigt vill jag för 2005 slå ett slag för orden ”*hen*” och ”*henom*” som komplement till hon/han och henne/honom.

År 2012 pekar sedan alla trendlinjer uppåt. Det könsneutrala *hen* visar sig vara mest populärt i Familjeliv och Flashback (svarta trendlinjer). Diskussionsforumet Familjeliv använder och diskuterar *hen* mest av alla våra korpusar under 2012. Webbnyheterna, GP och SVT (grå trendlinjer) däremot verkar vara mer återhållsamma i bruket av *hen*. Våra resultat bekräftar skillnaden mellan sociala medier och tidnings-texter som Ledin & Lyngfelt (2013) var först att rapportera om.

Det könsneutrala *hen* fortsätter sedan att öka i frekvens i alla våra korpusar. Familjeliv visar en stadig ökning av andelen *hen* upp till ungefär 2 % av alla pronomenanvändningar i tredje person år 2021. För Flashback stannar ökningen av runt 2015. Därefter ser vi en avmattning eller till och med en nedgång från 2018. Samma avmattning syns även för SVT, den enda korpusen med nyhetstexter som sträcker sig fram till 2021.

Sammantaget synliggör våra korpusdata alltså att det könsneutrala *hen* fick sitt genombrott år 2012 och att det därefter har blivit något vanligare (märk dock att den relativa frekvensen av *hen* jämfört med de traditionella pronomina fortfarande är ytterst liten). Några av våra korpusar visar tecken på att den uppåtgående trenden har stannat av under de senaste åren. Vi misstänker att en minskad användning av meta-*hen* delvis kan ligga bakom detta, men tyvärr tillåter vår metod inte att undersöka detta närmare.

5 Grammatik

Till sist undersöker vi en potentiell pågående språkförändring inom svensk grammatik. Sedan 1990-talet har språkvårdare uppmärksammat att infinitivmärket *att* börjat falla bort efter det futurala hjälpverbet *kommer* (se Olofsson 2008 för en översikt). Exempel (14)

illustrerar *kommer* med infinitivmärke och (15) *kommer* utan infinitivmärke framför infinitiv på Twitter.

(14) Detta *kommer att göra* skillnad för Borlängebon!

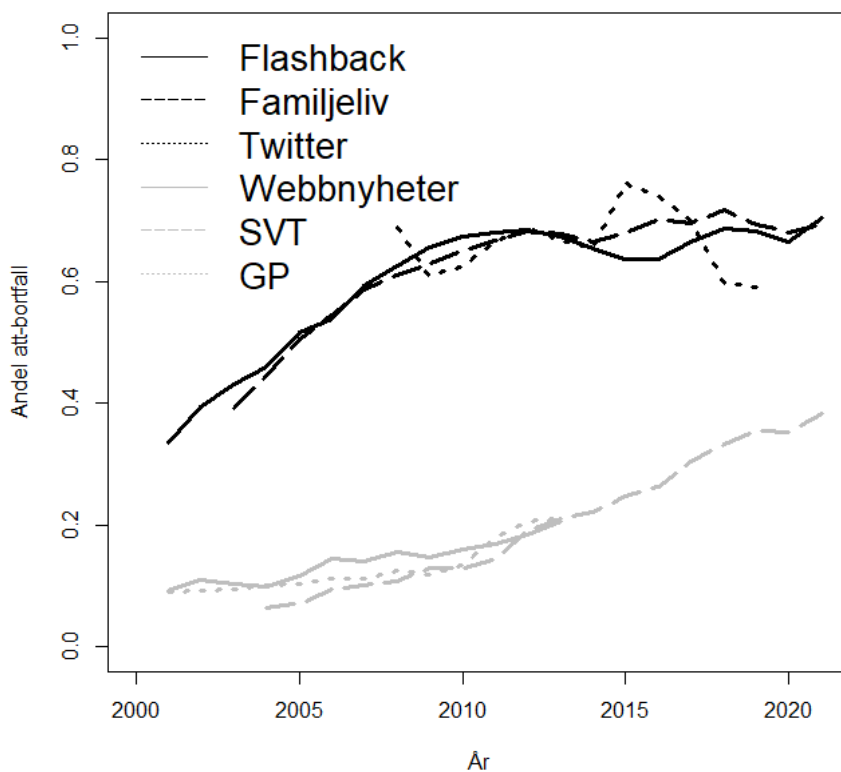
(15) Många pratar men det *kommer* nog aldrig *bli* så

Delsing (1993) och Olofsson (2008) observerar att *att*-bortfall är vanligare när det förekommer en eller flera satsdelar mellan *kommer* och infinitivfrasen, som i (15). Svenska Språknämnden (2005:357) påpekar att *kommer* utan *att* är vanligare när infinitivfrasen består av flera verb, som i exempel (16) från Twitter

(16) Men vart ska jag jobba asså *kommer* ju *behöva jobba* på Subway igen... önska bara de fanns jobb inom musik typ vad som

Här kommer vi att fokusera på en eventuell ökning av *att*-bortfall i nyhetstexter och sociala medier sedan millennieskiftet. Olofsson (2008) och Malmgren (2017) undersöker andelen *att*-bortfall i tidningstexter sedan 1960-talet. Fram till millennieskiftet förekommer *kommer* utan *att* ganska sällan, men därefter verkar spridningen av fenomenet ta fart. Malmgren (2017) rapporterar att *att*-bortfall i nyhetstexter från GP ökar från 3 % år 2003 till 14 % år 2013. Vad som händer därefter är en öppen fråga. Blensenius & Rogström (2020) finner att *att*-bortfall är mindre vanligt i nyhetstexter jämfört med sociala medier.

Med våra korpusdata kan vi undersöka hur vanligt *att*-bortfall har blivit under de senaste tjugo åren i både nyhetstexter och sociala medier. Vi sökte efter ordformen *kommer* (skiftlägesoberoende) i den syntaktiska annoteringen antingen följd av en underordnad infinitiv eller följd av ett underordnat *att*, som i sin tur har en underordnad infinitiv. Det får inte förekomma fler än fem ord mellan *kommer* och infinitiven eller *att*. Sedan räknade vi antal fall där *att* är utelämnat.

Figur 3. Andel *att*-bortfall (frekvens av *kommer* utan *att* versus *kommer med att*). Det totala antalet observationer är ca 13 miljoner, varav ca 8 miljoner med *att*-bortfall.

Figur 3 visar att fenomenet *att*-bortfall gradvis ökar i frekvens i alla våra korpusar. Vi ser dock att nyhetskorpusarna Webbnyheter, SVT och GP (de grå trendlinjerna längst ner) skiljer sig markant från de sociala medierna Flashback, Familjeliv och Twitter (de svarta trendlinjerna högst upp). Andelen *att*-bortfall ligger genomgående 25–50 procentenheter lägre i nyhetstexter jämfört med sociala medier. Andelen *att*-bortfall ligger initialt under 10 % i nyhetstexterna och kryper sedan sakta upp mot 35–40 % år 2021. Diskussionsforumen Flashback och Familjeliv uppvisar redan från början en relativ hög andel av *att*-bortfall, på över 30 %. Vi ser en kraftig ökning av *att*-löst *kommer* fram till nästan 70 % år 2010. Därefter ligger *att*-bortfall ganska stabilt i

diskussionsforumen, runt 65–70 %. Trendlinjen för Twitter ser helt annorlunda ut. Efter en (något ostadig) uppgång av *att*-bortfall, ser vi en ganska kraftig tillbakagång från år 2015.

Vår undersökning av olika korpusar visar alltså att sociala medier ligger före i utvecklingen av *att*-bortfall de senaste tjugo åren jämfört med nyhetstexter. Den uppåtgående trenden i sociala medier har mattats av på senare tid medan vi inte ser en sådan avmattning (än) i nyhetstexter. *Kommer* utan *att* verkar alltså ha etablerats som ett vanligt alternativ till *kommer* med *att* inom sociala medier, utan att den *att*-lösa varianten har tagit över helt.

6 Avslutande diskussion

Vi har undersökt tre potentiella fall av språkförändring med hjälp av storskaliga korpusmetoder. I två av de tre fallen kan vi påvisa en pågående enkelriktad språkförändring där en ny variant sprider sig över tid. Vår fallstudie av det könsneutrala pronomenet *hen* visar att bruket av *hen* ökade i frekvens från 2012 i både nyhetstexter och sociala medier. Vår undersökning av *att*-bortfall efter hjälp verbet *kommer* visar att varianten utan *att* gradvis blev vanligare efter millennieskiftet. Någon bestående ökning i bruket av *dom* som uttalsnära stavningalternativ för *de* och *dem* kan vi inte se i vårt korpusmaterial. Det är intressant att notera att ökningen av *hen* och *att*-bortfall verkar ha stannat av i några av korpusarna.

Undersökningen visar också att de nya språkvarianterna är vanligare i sociala medier jämfört med nyhetstexter. Vi ser att användare av sociala medier genomgående använder *dom* i högre utsträckning än skribenter av nyhetstexter. *Att*-bortfall följer samma mönster som *dom*. Det könsneutrala *hen* dyker upp samtidigt i både nyhetstexter och sociala medier år 2012, men sprider sig betydligt fortare i sociala medier. Det antyder att sociala medier ligger i framkant vad gäller pågående språkförändring i nutida svenska, jämfört med nyhetstexter som har en mer återhållsam inställning till nya språkvarianter. Detta är sannolikt en följd av att sociala medier, och framför allt diskussionsforum, är mindre redigerade än nyhetstexter och närmare talspråket (se även Wiktorsson 2018 om bloggtext). Vi behöver dock undersöka fler fall av språkförändring för att se om den generaliseringen

håller. Här vore det särskilt intressant att försöka identifiera och inkludera språkförändringar som inte omnämns av språkvårdare (till skillnad från våra tre fallstudier) och därmed går under radarn för normen.

Med våra tre fallstudier har vi velat utforska vilka möjligheter och begränsningar den mikrodiakrona metoden har för svensk språkforskning. Den största vinsten med metoden är att den nyanserar och kompletterar kunskapen om språkförändring i nutida svenska, som ofta varit begränsad till några nedslag över tid. En viktig begränsning är att vi – i likhet med alla storskaliga metoder – enbart kan fånga språkförändringar som går att söka med hjälp av befintliga annoteringar i korpusmaterialen. Detta har visat sig vara ett bekymmer framför allt för vår undersökning av *hen*, där vi inte har kunnat skilja meta-*hen* från genuin användning av det könsneutrala pronomenet *hen*. Vår stora precision i tid matchas alltså inte alltid av en lika stor precision i språklig analys. Mer övergripande påverkas metodens potential av att den ställer särskilda krav på korpusmaterialen och deras metadata, såsom stora mängder texter och täta, uppmärkta publiceringsintervall. I praktiken är det få korpusar som uppfyller dessa krav, inte minst när det gäller äldre texter. Trots detta hävdar vi att den mikrodiakrona metoden kan vara ett intressant tillskott till den befintliga språkvetenskapliga forskningen på nutida svenska.

Efterord

Forskningen beskriven i denna artikel har gjorts inom ramen för projektet Cassandra vid Göteborgs universitet som finansieras av Marcus och Amalia Wallenbergs Minnesfond (MAW 2020.0060) 2021–2024. Den har möjliggjorts genom den nationella forskningsinfrastrukturen Nationella språkbanken, finansierad av Vetenskapsrådet (2018–2024, kontrakt 2017-00626) och de 10 deltagande partnerinstitutionerna. Författarna har alla bidragit till artikelns koncept, dataanalys och text. EC har även stått för litteraturstudien och större del av skrivandet. AB har extraherat och visualiserat data.

Litteratur

- Berdicevskis, Aleksandrs, Adesam, Yvonne & Coussé, Evie. 2022. Predicting short-term frequency changes in Swedish neologisms. I: Volodina, Elena, Dannélls, Dana, Berdicevskis, Aleksandrs, Forsberg, Markus & Virk, Shafqat (red.): *Live and learn. Festschrift in honor of Lars Borin*. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 5–12.
- Berdicevskis, Aleksandrs, Coussé, Evie, Koplenig, Alexander & Adesam, Yvonne. 2023. To drop or not to drop? Predicting the omission of the infinitival marker in a Swedish future construction. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. Publicerat online 5 maj 2023. <https://doi.org/10.1515/cllt-2022-0101>.
- Blensenius, Kristian & Rogström, Lena. 2020. Att hantera grammatisk förändring i en deskriptiv ordbok. *Nordiska studier i lexikografi* 15. S. 81–90.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan. 2012. Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Delsing, Lars-Olof. 1993. *Kommer utan att*. I: *Flyktförsök: kalasbok till Christer Platzack på femtioårsdagen 18 november 1993 från doktorander och dylika vid Institutionen för nordiska språk*. Lunds universitet.
- Ewerth, Sten. 1978. Ska dom eller skall de? *Språkvård* 1978(2). S. 25–30.
- Ewerth, Sten. 1992. Tidningstexter, om *dom* igen. *Språkvård* 1992(3). S. 17–19.
- Ewerth, Sten. 2008. Dom skriver fortfarande dem. *Språktidningen*. December 2008.
- Hammarstedt, Martin, Schumacher, Anne, Borin, Lars & Forsberg, Markus. 2022. *Sparv 5 User Manual*. Teknisk rapport. <https://gup.ub.gu.se/publication/318405>.
- Internetstiftelsen. 2022. *Svenskarna och internet 2022*. Rapport. <https://svenskarnaochinternet.se/rapporter/svenskarna-och-internet-2022/>.

- Kirsten, Johanita. 2019. *Written Afrikaans since Standardization. A Century of Change*. Lanham: Lexington Books.
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin. 2013. Olika *hen*-syn. Om bruket av *hen* i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. *Språk och stil* 23. S. 141–174.
- Leech, Geoffrey, Hundt, Marianne, Mair, Christian & Smith, Nicholas. 2009. *Change in Contemporary English. A Grammatical Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lind Palicki, Lena & Karlsson, Susanna. 2020. Till doms över dom. Och över dom andra. En språkidiologisk analys av en språkvårdsdebatt. *HumaNetten* 44. S. 175–206.
- Malmgren, Sven-Göran. 2017. Hur upplever du *hen*? Nio lexikala resor från 1965 till 2015. I: Sköldberg, Emma, Andréasson, Maia, Adamsson Eryd, Henrietta, Lindahl, Filippa, Lindström, Sven, Prentice, Julia & Sandberg, Malin (red.): *Svenskans beskrivning 35*. Göteborg: Institutionen för svenska språket. S. 19–35.
- Milles, Karin, Salmson, Karin & Tomicic, Marie. 2012. Det behövs ett nytt ord i svenska språket. *Svenska Dagbladet*. 2012-01-20.
- Milles, Karin. 2013. En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet *hen*. *Språk och stil* 23. S. 107–140.
- Molde, Bertil. 1971. Dom och andra talspråksformer. *Språkvård* 1971(2). S. 14–16.
- Olofsson, Arne. 2008. Framtid i förändring. Hur länge kommer *att* dröja sig kvar? *Språk och stil* 18. S. 143–155.
- Svenska Språknämnden. 2015. *Språkriktighetsboken*. Stockholm: Nordstedts.
- Van der Horst, Joop & Van der Horst, Kees. 1999. *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Wiktorsson, Maria. 2018. How hybrid is blog data? A comparison between speech, writing and blog data in Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 41(3). S. 367–377.

Ord- och satsmelodi i sydsvenska

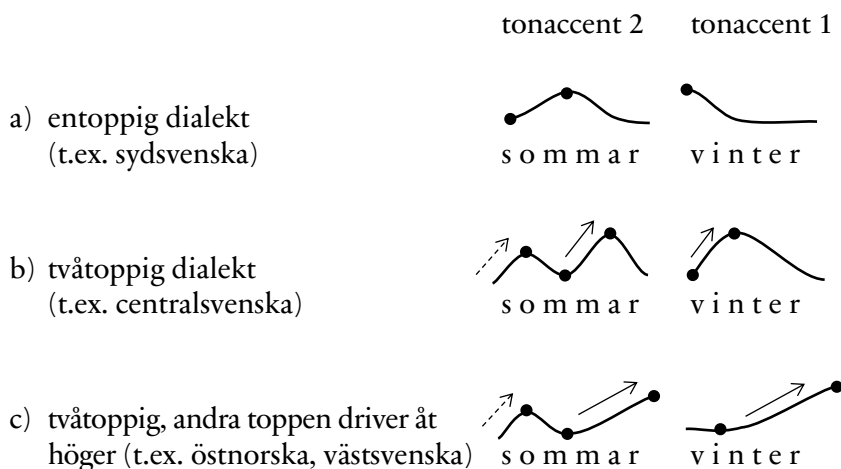
Likheter och skillnader i jämförelse med östnorska, västsvenska och centralsvenska

Sara Myrberg

1 Inledning

En central del i tidigare beskrivningar av ord- och satsmelodi i svenska och norska är en indelning av dialekter i två typer: *entoppiga* (1a) och *tvåtoppiga* (1b-c) (Gårding & Lindblad 1973, Gårding 1977, Bruce 2007, 2010, Riad 2018). Skillnaden syns i ord med tonaccent 2 (*grav accent*), medan ord med tonaccent 1 (*akut accent*) beskrivs som entoppiga i alla dialekter. I (1) visas formen hos tonaccent 2 och 1 i satsbetonad ställning, som den beskrivits i tre dialekttyper. I de tvåtoppiga typerna (1a, b) är den första toppen markerad med streckad pil, och andra toppen med heldragen pil. (I fråga om funktion motsvarar den andra tontoppen i tonaccent 2 – alltså den längst till höger markerad med heldragen pil – den enda tontoppen i tonaccent 1).

- (1) *Formen hos tonaccent 2 och 1 i satsbetonad ställning, som de beskrivits i tre dialekttyper.*

Tidigare forskning har inte beskrivit några mellanformer mellan en- och tvåtoppiga dialekter, utan varje dialekt har antagits tillhöra antingen den ena eller den andra typen. Sydsvenska har räknats till de entoppiga dialekterna (Gårding 1977, Bruce 2007, Riad 2018).

I denna artikel argumenterar jag för a) att det trots allt finns mellanformer mellan entoppiga och tvåtoppiga dialekter, b) att sådana finns i södra Sverige, närmare bestämt i Sjöbo och Hässleholm, men antagligen över ett större sydsvenskt område, samt c) att dessa ger viktiga ledtrådar till hur skandinaviska dialekters melodityper är besläktade (se även Myrberg 2022 som också utvecklar dessa resonemang).

Mer specifikt visar jag att de flesta, men inte alla, talare från Sjöbo och Hässleholm har en andra tontopp som tillåts driva utanför ordets högra gräns i yttrandemedial position. Sådan förflyttning är välbeskriven från östnorska och västsvenska, jfr. (1c) (Gårding 1977, Fretheim 1987, Bruce 2007). Sydsvenskans drivande topp stryks, *trunkeras*, dock ofta i yttrandefinal position, till skillnad från östnorskans och västsvenskans. Sådan trunkering resulterar i entoppiga konturer, jfr. (1a).

Jag föreslår att de data som jag presenterar här visar att skillnaden mellan entoppighet och tvåtoppighet ska ses som ett kontinuum snarare än som en binär distinktion. Dialekter placerar sig under detta synsätt längre åt tvåtoppighet eller längre åt entoppighet. Jag föreslår att centralsvenska är den av de hittills studerade dialekterna som ligger närmast tvåtoppighet, och att sydsvenska placerar sig längst mot entoppighet. Östnorska och västsvenska placerar sig mellan centralsvenska och sydsvenska på detta kontinuum. Framtida studier måste avgöra var andra dialekter som tidigare beskrivits som entoppiga, såsom gotländska och dalmål, placerar sig i relation till sydsvenska.

I avsnitt 2 presenterar jag det produktionsexperiment vars resultat ligger till grund för argumentationen. I avsnitt 3 presenterar jag resultaten och visar hur den skånska tvåtoppigheten ser ut yttrandemedialt. I avsnitt 4 diskuterar jag de dialekttypologiska implikationerna. I avsnitt 4 introducerar jag även ytterligare data och visar hur dessa kan tolkas i ljuset av resultatet i avsnitt 3.

2 Produktionsexperiment

För att undersöka hur den skånska tonaccenten realiseras i längre meningar genomfördes ett produktionsexperiment, där informanter fick sitta framför en datorskärm och läsa meningar som visades på denna.¹ Varje mening visades tillsammans med en fråga som påverkade informationsstrukturen i den upplästa meningen (se avsnitt 2.1). Inläsningen spelades in med en AKG C520-mikrofon kopplad till en Zoom H5 Handy recorder.

De flesta tidigare undersökningar som har legat till grund för dialekttypologiska resonemang har baserats på kortare yttranden eller spontant tal (jfr t ex Gårding 1977, Hansson 2003, Bruce 2007). Sådant material har naturligtvis andra meriter än det som presenteras här, men erbjuder inte samma möjligheter att upptäcka regelbundenheter av den typ som presenteras i denna artikel.

Argumentationen i denna artikel baseras på resultat från sammanlagt 12 informanter. Sex av dessa var uppvuxna och bodde vid inspelnings-tillfället i Hässleholm, och sex var uppvuxna och bodde i Sjöbo.

2.1 Experimentdesign

Fundamentet i en sats kan innehålla många olika sorters tonala strukturer, och det gör att denna del av satsen erbjuder goda möjligheter att studera variation i intonationen. På grund av detta studerades här just fundament, närmare bestämt fundament som bestod av nominalfrassubjekt. Undersökningen inkluderade både satser med långa och korta fundament.

Varje sats lästes med två sorters informationsstruktur: dels med informationsstrukturellt *fokus* på den konstituent som stod i fundamentet medan resten av satsen var *given information* (sedan tidigare aktualiserad), dels med informationsstrukturellt given information i fundamentet medan fokus låg sist i satsens verbfras.² Skillnaden i informationsstruktur framkallades genom att varje mening föregicks av en

¹ Stort tack till Agnes Wallner för hjälp med inspelningarna.

² Se t ex Krifka 2008 för förklaring av fokus (eng. *focus*) och given (eng. *givenness*).

fråga, och informanterna uppmanades att högt läsa först frågan och sedan meningen som ett svar på denna fråga.

Exempelmeningar med långt och kort subjekt ges i (2) respektive (3). Exempel på frågor som föregick meningarna ges i (4) respektive (5). Notera att varje mening lästes flera gånger så att alla meningar lästes både som svar på en fråga av typen i (4) och som svar på en fråga av typen i (5).

(2) *Långt subjekt (upphöjd siffra markerar tonaccent på betonad stavelse)*

a) tonaccent 1

Den för¹fallna ¹gården med den e¹norma ¹lönnen ¹ligger vid ¹stranden

b) tonaccent 2

Den ²långa ²rullen med ²randigt ²linne blev såld ²förra ²veckan

(3) *Kort subjekt (upphöjd siffra markerar tonaccent på betonad stavelse)*

a) tonaccent 1

Den för¹fallna ¹gården ¹ligger vid ¹stranden

b) tonaccent 2

Den ²långa ²rullen blev såld ²förra ²veckan

Varje mening lästes tillsammans med en fråga som gav fokus antingen på (sista ordet i) subjektet, som i (4a) eller fokus på (sista ordet i) verbfrasen som i (5a).

(4) *Fråga som ger fokus på (sista ordet i) subjektet*

a) Fråga: Vad ligger vid stranden?

b) Svar: [Den förfallna GÅRDEN]_F ligger vid stranden.

(5) *Fråga som ger fokus på (sista ordet i) verbfrasen*

a) Fråga: Var ligger den förfallna gården?

b) Svar: Den förfallna gården ligger [vid STRANDEN]_F

Notera att den del av svaret som inte är fokuserat är given information i dessa exempelmeningar. Hädanefter kommer jag att referera till långa och korta subjekt med den informationsstruktur som exemplifieras i (4b) som fokuserade subjekt och (5b) som givna subjekt.

I experimentet ingick fem meningar med tonaccent 2 i subjektets ord (2-3a), och fem meningar med tonaccent 1 i subjektets ord (2-3b). Alla meningar blandades och lästes i randomiserad ordning, och varje par av fråga plus mening repeterades sammanlagt tre gånger. Experimentmeningarna blandades också med ungefär lika andel meningar som hade annan struktur för att läsningen skulle bli mindre enformig och för att minska risken att informanterna skulle kunna gissa syftet med experimentet.

Sammanlagt gav experimentet 1.440 inlästa meningar från de 12 informanterna (2 subjektslängder * 2 tonaccenter * 2 informationstrukturella alternativ * 5 meningar av varje typ * 3 repetitioner * 12 informanter = 1.440).

I samband med den ovan beskrivna inspelningen gjordes också inspelningar av enbart subjekten; det vill säga att informanterna läste frågan i (4a) följt av enbart nominalfrasen som svar. Ingen fullständig analys av dessa data kan presenteras här, men vi återkommer till dem i avsnitt 4.2 (se även Myrberg 2022).

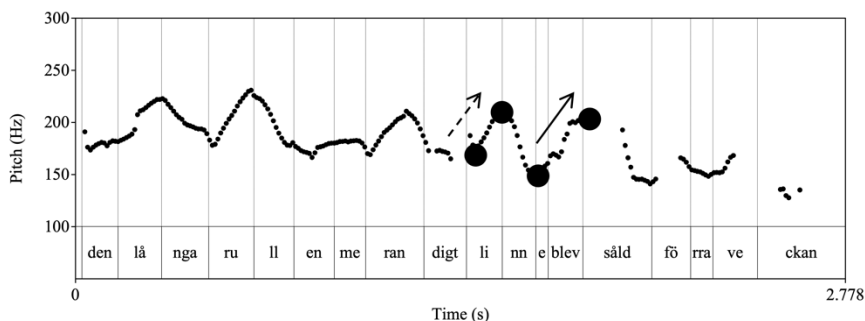
2.2 Annotering

Svarsmeningarna annoterades semiautomatiskt i Praat (Boersma & Weenink 2020). I varje ord i subjektet mättes F0 (grundtonsfrekvensen) och tre mätpunkter sattes in: den högsta punkten i ordet, den lägsta punkten till höger om den högsta samt den lägsta punkten till vänster om den högsta. Dessa tre punkter annoterades även för verbet eller, om verbet saknade accent, för det ord närmast till höger om verbet som hade en accent (se Myrberg & Riad 2015, Myrberg 2021a för diskussion om accentuering samt så kallad *liten* och *stor* accent).

Annoteringen korrigerades manuellt för felaktiga mätningar orsakade av exempelvis knarrig röst och mikroprosodiska effekter (exempelvis effekter på grundtonsfrekvensen orsakade av enskilda konsonanter).

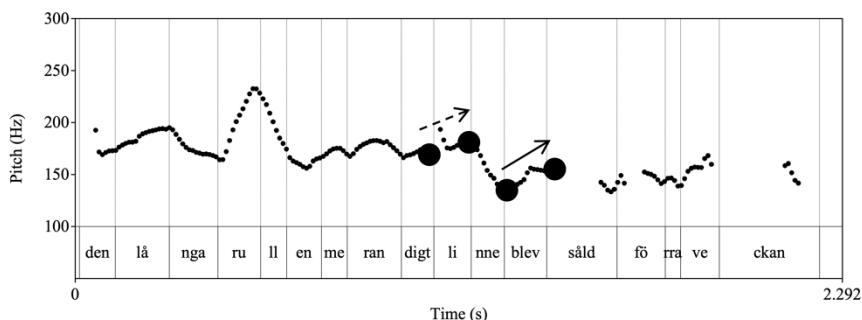
3 Resultat

Resultaten av experimentet visar att tvåtoppighet finns i subjektets sista ord när subjektet är fokuserat. Vi ser detta i Figur 1, där det fokuserade subjektet *den långa rullen med randigt linne* dels har en första tontopp på det sista ordet *linne* (markerad med den streckade pilen), dels följs av en tontopp som driver högerut in i verbfrasens *blev såld* (markerad med den heldragna pilen).

Figur 1. Informationsstrukturellt *fokuserat* subjekt och *hög* andra tontopp markerad med heldragen pil.

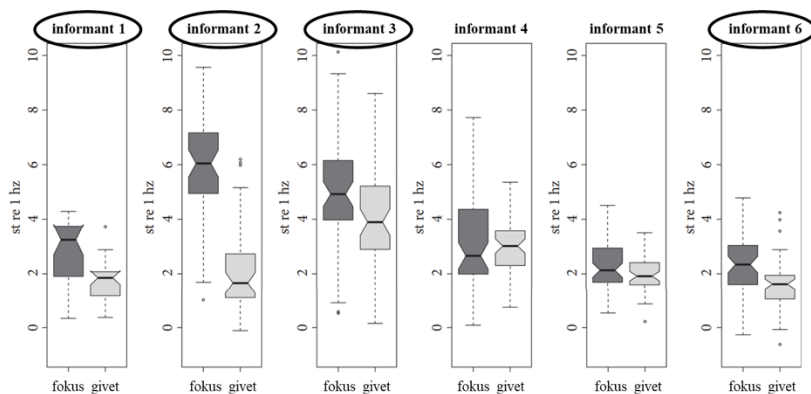
Att den andra tontoppen, trots sin placering utanför det fokuserade subjektet, faktiskt markerar fokus på subjektet syns när vi kontrasterar exemplet med det i Figur 2 där subjektet är informationsstrukturellt givet. Den andra tontoppen, markerad med den heldragna pilen, är då också mycket lägre.

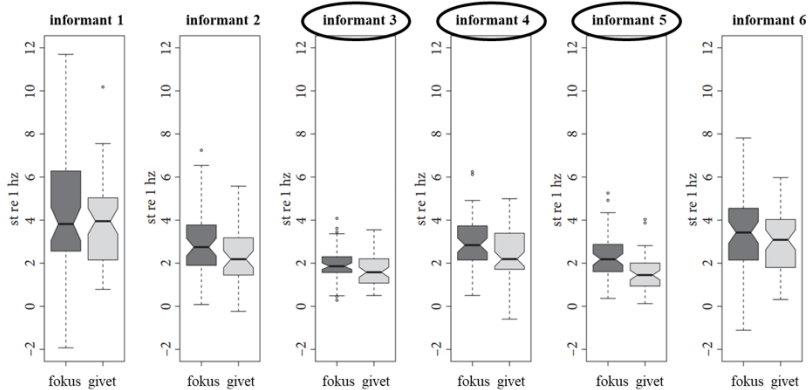
Figur 2. Informationsstrukturellt *givet* subjekt och *låg* andra tontopp markerad med heldragen pil.

De stora svarta punkterna i figurerna i denna artikel markerar de höga och låga toner som antas utgöra den tonala representation som ger upphov till de två stigningarna (se Riad 2006, 2014, 2018 för antaganden om dessa toner i svenska dialekter). Ett antal frågor är i nuläget outredda vad gäller denna tonala representation i skånska, och den kommer inte att diskuteras närmre här.

En mätning av skillnaden i F0 mellan den högsta punkten i verbfrasens första accentuerade verb och den lägsta punkten till vänster om denna punkt (alltså den tontopp som markeras med den heldragna pilen i Figur 1 och 2), visar att den tvåtoppighet som illustreras i Figur 1 och 2 är ett generellt mönster för fyra av talarna från Hässleholm (inringade i Figur 3) och tre av talarna från Sjöbo (inringade i Figur 4).

Figur 3. Hässleholm. Låddiagram som illustrerar höjden på den andra stigningen i subjektets sista ord (motsvarande den heldragna pilen i Figurerna 1 och 2). De mörkgrå lådorna visar höjden av stigningen i fokuserade ord (jfr. 4), och de ljusgrå lådorna visar höjden av samma stigning i givna subjekt (jfr. 5). Skåror som inte överlappar indikerar en statistiskt signifikant skillnad mellan de fokuserade och de givna subjekten. Av de sex talarna från Hässleholm uppvisar talare 1, 2, 3 samt 6 en sådan skillnad.

Figur 4. Sjöbo. Låddiagram som illustrerar höjden på den andra stigningen i subjektets sista ord (motsvarande den heldragna pilen i Figurerna 1 och 2). De mörkgrå lådorna visar höjden av stigningen i fokuserade ord (jfr. 4), och de ljusgrå lådorna visar höjden av samma stigning i givna subjekt (jfr. 5). Skåror som inte överlappar mellan två lådor indikerar en statistiskt signifikant skillnad mellan de fokuserade och de givna subjekten. Av de sex talarna från Sjöbo uppvisar talare 3, 4 samt 5 en sådan skillnad.

En liknande tvåtoppighet som den i subjektets sista ord finns även i subjektets första ord. Även denna tvåtoppighet syns tydligt vid en jämförelse mellan Figur 1 och 2, men den förhåller sig omvänt till informationstrukturen, så att det givna subjektet har en tydligare tvåtoppighet på det första ordet (men ingen tvåtoppighet på sista ordet), och det fokuserade subjektet har en mindre tydlig tvåtoppighet på det första ordet (men tydlig tvåtoppighet på sista ordet). Tvåtoppigheten på subjektets första ord måste tolkas som realisationen av en så kallad *initialitetsaccent* i de skånska dialekter som undersöks här. Initialitetsaccenten är en typ av accent som tidigare enbart beskrivits för centralsvenska (Roll et al. 2009, Myrberg 2010, 2013, 2021a). Den karaktäriseras i centralsvenska av en tydlig stigning efter det första innehållsordet (betonade ordet) i en fras, och dess funktion är mest troligt att markera att en ny fras startar. Initialitetsaccenten i centralsvenska tenderar att utebli eller bli mindre om det finns ett fokuserat ord i fundamentet, medan den är obligatorisk om det saknas andra accenter i fundamentet (Myrberg 2021a). Detta mönster ser ut att åter speglas i de skånska data som presenteras här, där initialitetsaccenten

är tydligare i givna subjekt än i fokuserade. I resultatet av den här studien ser vi alltså dels att initialitetsaccenter inte bara finns i centralsvenska, utan även i skånska dialekter, dels att initialitetsaccenten i dessa skånska dialekter har samma form som den centralsvenska initialitetsaccenten, trots att centralsvenska och skånska dialekter har beskrivits som två helt olika typer vad gäller accenternas form. Initialitetsaccenten i skånska beskrivs närmre i Myrberg (2022).

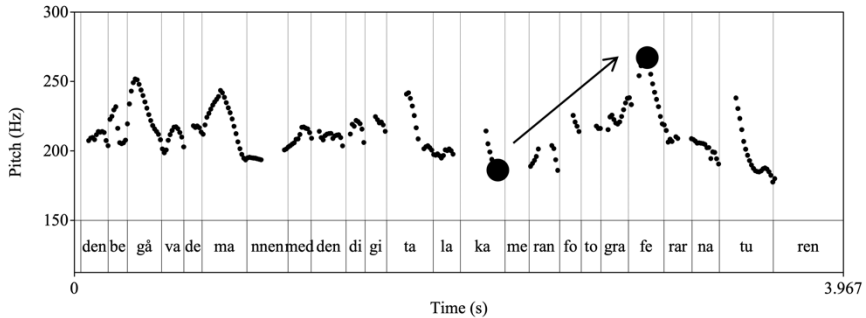
4 Dialekttypologi och ett kontinuum av tvåtoppighet

Resultatet som presenteras i avsnitt 3 är förvånande med tanke på att de skånska dialekterna genomgående har beskrivits som entoppiga i den tidigare litteraturen, och resultaten väcker därmed ett antal frågor om hur de ska tolkas i ett dialekttypologiskt perspektiv. Avsnitt 4.1 diskuterar det faktum att den andra tontoppen i de skånska exemplen realiserar utanför det fokuserade ledet, och jämför med östnorska och västsvenska som har liknande konturer. Avsnitt 4.2 introducerar data från yttrandefinal position i Hässleholm och Sjöbo och visar att den andra tontoppen kan trunkeras (utelämnas) i yttrandefinal position i skånska, men att sådan trunkering inte är obligatorisk. En jämförelse görs med östnorska varifrån trunkering, såvitt jag känner till, inte har beskrivits i litteraturen. I avsnitt 4.3, slutligen, föreslår jag att tvåtoppighet ska ses som ett kontinuum, där den sena realisationen av den andra tontoppen ska ses som att en dialekt tagit ett första steg mot entoppighet, och att yttrandefinal trunkering av den andra tontoppen är ytterligare ett steg mot entoppighet.

4.1 Den andra tontoppen driver åt höger: medialt och initialt i yttrandet

Det faktum att den andra tontoppen i Figurerna 1 och 2 realiserar utanför det fokuserade ledet ska som sagt inte tolkas som att denna tontopp inte tillhör det fokuserade ledet. Istället ska denna sena realisation ses som resultatet av en fonologisk regel som låter den andra tontoppen driva högerut, ända fram till en efterföljande betonad och accentuerad stavelse (jfr. Myrberg 2022). Om det finns många oaccentuerade stavelser efter det fokuserade ledet kan den andra tontoppen

driva flera stavelser högerut, så att den linjärt realiseras långt efter det fokuserade ledet. Detta ser vi ett exempel på i Figur 5.³

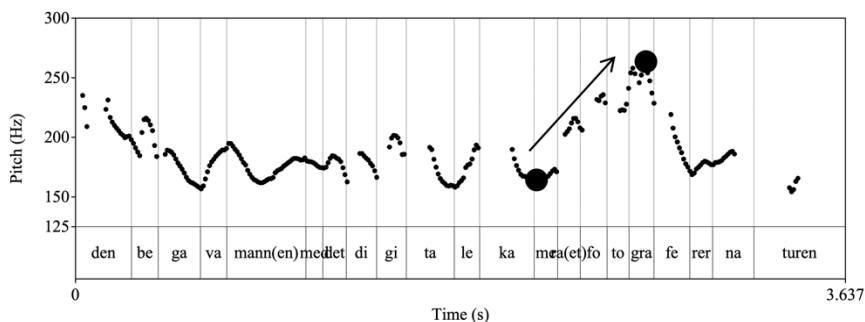

Figur 5. Hässleholm. Yttrandemedial sen tontopp. Den begåvade mannen med den digitala kameran fotograferar naturen. Fokuserat subjekt som följs av det finita verbet fotograferar. Eftersom fotograferar har tre obetonade stavelser före den betonade stavelsen kommer den andra tontoppen i sydsvenska att realiseras fyra stavelser utanför det betonade subjektet.

En liknande regel har beskrivits både från östnorska och västsvenska. Dessa dialekttyper har tidigare beskrivits som tvåtoppiga och det är ett etablerat antagande att höjden på den andra tontoppen korrelerar med informationsstrukturellt fokus (Fretheim 1987, 1990, Kristoffersen 2000, Riad & Segerup 2008, Riad 2018). Ett exempel från östnorska ses i Figur 6.⁴

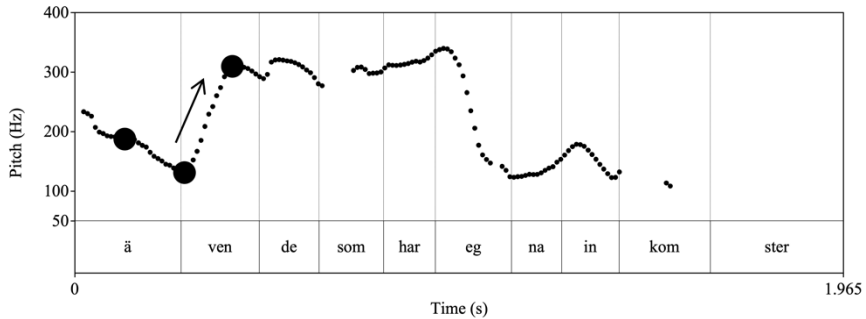
³ I Figur 5 syns att även ord med tonaccent 1, som ¹kamera får två toppar i sydsvenska. Denna observation sticker ut i ett dialekttypologiskt perspektiv i och med att tvåtoppighet tidigare har setts som en egenskap som är karakteristisk för ord med tonaccent 2 och inte har rapporterats för ord med tonaccent 1. Framtida forskning behövs för att bättre förstå implikationerna av detta och hur denna observation kan förstås under olika teorier om tonaccentens lexikala representation.

⁴ Stort tack till Marit Julien för denna inläsning.

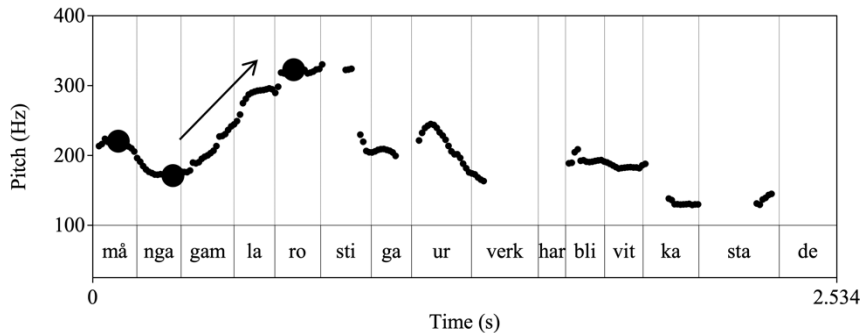
Figur 6. Östnorska, Grue kommun nordöst om Oslo. Yttrandemedial sen tontopp. *Den begava mann(en) med det digitale kameraet fotografierer naturen.* Fokuserat subjekt som följs av ordet *fotografierer*. Eftersom detta ord har tre obetonade stavelser före den betonade stavelsen kommer den andra tontoppen i östnorska att realiseras fyra stavelser utanför det betonade subjektet.

Med avseende på den sena placeringen av den andra tontoppen skiljer sig skånska, östnorska och västsvenska från centralsvenska. Centralsvenska har också två tontoppar, och även i denna dialekt finns en mycket stark koppling mellan den andra tontoppen och informationsstrukturellt fokus (Bruce 1977, Heldner 2001, Myrberg 2021a). I centralsvenska tillåts dock inte den andra tontoppen att driva iväg högerut i yttrandemedial position. Den andra tontoppen realiseras istället över en eller två stavelser i centralsvenska, som i Figur 7. Om det finns oaccentuerade stavelser som följer efter den andra tontoppen realiseras dessa som en hög plåtå i centralsvenska, och inte som en långsam stigning som i skånska, östnorska och västsvenska (Bruce 1987, 2007). En sådan plåtå syns i Figur 7.

Figur 7. Tidig tontopp i centralsvenska följd av en hög platå. *Även de som har egna inkomster*. Notera att det första ordet *även* här är fokuserat och satsbetonat. (Detta är alltså inte ett exempel på en så kallad *initialitetsaccent*, jfr Myrberg 2013, 2021a.) Exempel från Myrberg (2010:103).

Det är emellertid mycket intressant att notera att det även i centralsvenska finns sena tontoppar som lyder under till synes samma fonologiska regel som de östnorska, västsvenska och sydsvenska. I centralsvenska applicerar denna regel dock enbart i yttrandeinitial position när den tvåtoppiga accenten inte markerar fokus utan är en så kallad initialitetsaccent (Roll et al. 2009, Myrberg 2010, 2013, 2021a). Ett exempel på en sådan accent syns i Figur 8.

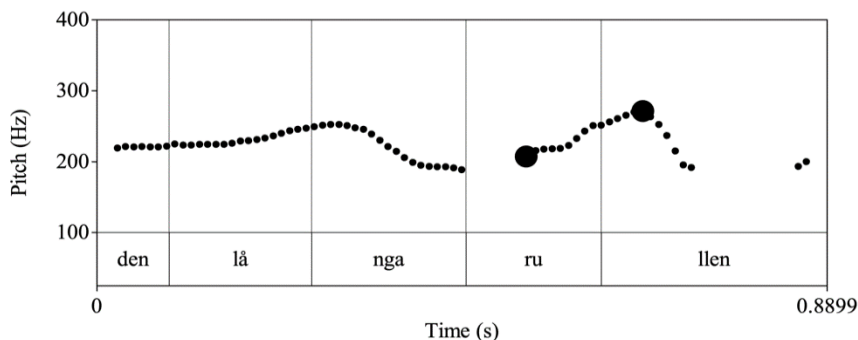

Figur 8. Initialitetsaccent med sen tontopp på *många*. *Många gamla rostiga urverk har blivit kastade*. Notera att *många* inte är satsbetonat i denna läsning. Exempel från Myrberg 2010:57.

Sena tontoppar finns därmed i alla hittills studerade tvåtoppiga dialekter, men dialekterna skiljer sig åt med avseende på i vilka positioner sådana sena tontoppar är tillåtna. Östnorska och västsvenska fås ses som mer liberala i fråga om att tillåta tontoppar att driva högerut eftersom detta tillåts i alla positioner. Centralsvenska är mindre liberal i detta avseende, eftersom enbart vissa typer av initiala accenter tillåts ha sena tontoppar.

4.2 Den andra tontoppen trunkeras: finalt i yttrandet

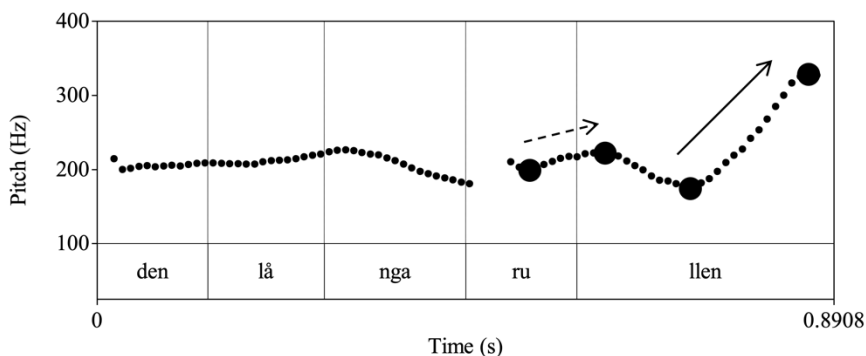
I detta avsnitt får vi anledning att återkomma till det mindre dataset som nämndes kort i slutet av avsnitt 2.1, där nominalfrasen utgör hela yttrandet och där sista ordet i subjektet därför är yttrandefinalt. En genomgång av dessa yttranden visar att de flesta av de 12 skånska talarna har en helt entoppig realisation av det sista ordet i dessa (fokuserade) subjekt, som i Figur 9.

Figur 9. Hässleholm. *Den långa rullen*. Trunkering (utelämning) av den andra tontoppen i yttrandefinal position.

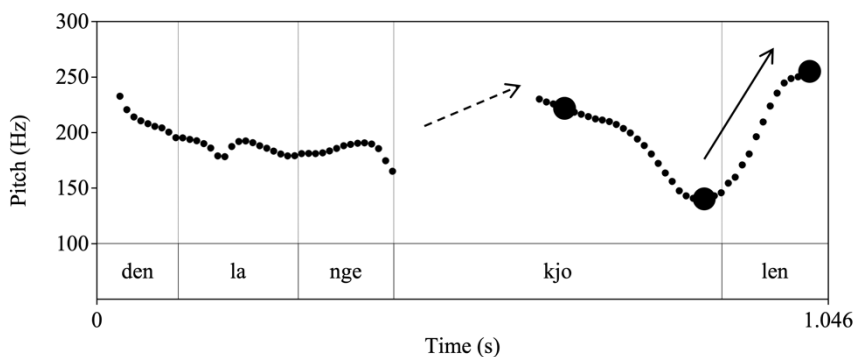
Sådana entoppiga konturer för de skånska talarna analyseras här som att den andra tontoppen har trunkerats, det vill säga utelämnats, på grund av att det saknas tillräckligt många stavelser för den att realiseras på. Efter trunkeringen blir enbart den entoppiga konturen kvar.

Det ska dock noteras att trunkering som i Figur 9 inte är obligatorisk i skånska, utan att stigtoner också förekommer hos en del talare i samma kontext, som i Figur 10. Finala stigtoner i skånska diskuteras i Myrberg (2021b).

Figur 10. Hässleholm. *Den långa rullen*. Den andra tontoppen realiserad som ytttrandefinal stigning.

Trunkering som i Figur 9 finns, såvitt jag känner till, inte rapporterat från östnorska eller västsvenska. Från dessa dialekter beskrivs istället en mycket hög andel fras- och ytttrandefinala stigtoner, lika de som exemplifieras i Figur 10 (jfr. Fretheim 1987, 1990, Bruce 2007). En östnorska stigton syns i Figur 11.⁵

Figur 11. Östnorska, Grue kommun nordöst om Oslo. *Den lange kjolen*. Den andra tontoppen realiserad som ytttrandefinal stigning. Detta yttrande är inläst som svar på frågan *vad blev sålt förra veckan?* och informationsstrukturen här är således mycket lik den i Figurerna 9 och 10.

⁵ Stort tack till Marit Julien för denna inläsning.

I fråga om tvåtoppighet i yttrandefinal position verkar alltså skånska skilja sig från västsvenska och östnorska. Medan skånska talare kan trunkera den andra toppen och på så sätt få en entoppig kontur, verkar västsvenska och östnorska talare behålla den andra tontoppen.

Från centralsvenska har inte heller någon trunkering av den andra tontoppen rapporterats. Detta kan tolkas som att trunkering sker endast i de dialekter som tillåter den andra tontoppen att driva högerut, och som därmed generellt realiserar en enda tontopp inom varje ord i yttrandemedial position. Den centralsvenska dialekten tillåter som bekant inte tontoppen att driva högerut och realiserar därmed två tontoppar inom samma ord i yttrandemedial position. Det vore då oväntat att man yttrandefinalt skulle trunkera den ena toppen.

4.3 Kontinuum av tvåtoppighet

De tre dialekttypernas beteende med avseende på tvåtoppigheten indikerar att det finns ett kontinuum av tonala system som ligger mellan entoppiga och tvåtoppiga, som i Figur 12.⁶

⁶ I Figur 12 används termen nukleäraccent (jfr eng. *nuclear accent*). Termen används här om den sista stora accenten i en intonationsfras. Se Myrberg (2021a) för definition och förklaring av denna term i svenska.

	← mer tvåtoppig		→ mer entoppig
	sen topp i initialitetsaccent	sen topp i nukleäraccent	trunkering yttrandefinalt
central- svenska	✓		
östnorska/ västsvenska	✓	✓	
sydsvenska	✓	✓	✓

Figur 12. Kontinuum av tvåtoppighet, där centralsvenska placerar sig längst ut mot tvåtoppighet av de hittills studerade dialekterna, medan sydsvenska är den dialekt som placerar sig längst ut mot entoppighet av de studerade dialekterna. Östnorska och västsvenska placerar sig mittemellan dessa.

Centralsvenska är den dialekt som har minst drag av entoppighet, eftersom den enbart har en av de tre egenskaper som gör en dialekt mer entoppig. Man kan därmed säga att, av de tre dialekttyperna i figur 12, är centralsvenskan den mest konservativa med avseende på den andra tontoppens realisering. Denna tontopp kan sällan driva utanför det ord vars betoning är associerad med accenten, och den andra tontoppen kan inte trunkeras. Detta gör att förhållandevis många ord kommer att få en tvåtoppig realisering.

Östnorska och västsvenska är mindre konservativa än centralsvenska. Här tillåts den andra toppen att driva högerut ända fram tills toppen möter en betonad stavelse i nästa ord, eller en yttrande- eller frasgräns. Detta betyder att ord i yttrandemedial position regelbundet

realiseras med endast en topp, medan den andra tontoppen följer i nästa ord. I yttrandefinal position syns dock tvåtoppigheten tydligt i dessa dialekter, eftersom den andra tontoppen inte verkar trunkeras, utan istället realiseras så långt som möjligt till höger om den första tontoppen, alltså vid yttrandets högra gräns.

Skånska är med avseende på tvåtoppigheten den minst konservativa av de dialekttyper som diskuterats här. Inte bara tillåts den andra tontoppen att driva högerut i yttrandemedial position, utan den kan också trunkeras i yttrandefinal position. Talare av en dialekt som tillåter båda dessa processer kommer i relativt många ord att få en helt entoppig realisation, och det krävs studier av fokus i yttrandemedial position för att upptäcka tvåtoppigheten.

Man kan vänta sig att fortsatta studier av det kontinuum som skissas i figur 12 skulle avslöja ytterligare processer som påverkar en dialekts placering, samt att man inom de olika dialekttyperna skulle finna olikheter som motiverar ytterligare uppdelningar.

Det är till exempel intressant att fem (två från Hässleholm och tre från Sjöbo) av de 12 skånska talarna i datasetet *inte* uppvisar någon korrelation mellan fokus och den andra tontoppen. Detta antyder att dessa talare har en helt entoppig tonal grammatik eller åtminstone att de placerar sig längre ut mot entoppighet än övriga talare.

Det är också värt att notera att bland de sju talare som uppvisar tvåtoppighet, finns det eventuellt en tendens till att Hässleholmstalarna har något tydligare tvåtoppighet än Sjöbotalarna. För det första finns ett par Hässleholmstalare (talare 1 och 2) som har en mycket stor skillnad mellan de fokuserade och de givna subjekten, vilket inte syns hos någon av Sjöbotalarna. Dessutom är det bland Hässleholmstalarna fyra talare som har en skillnad, medan det bland Sjöbotalarna bara är tre. De resultat som diskuterats här räcker inte för att dra några generella slutsatser om huruvida det finns en skillnad i tvåtoppighet mellan Hässleholmstalare och Sjöbotalare, men i Myrberg (2021b) föreslår jag, baserat på data från yttrandefinala stigtoner i dessa dialekter, att det finns en skillnad mellan dialekterna, så att den skånska dialekt som talas i Hässleholm ska ses som något mer tvåtoppig än den som talas i Sjöbo.

5 Avslutning

Sammanfattningsvis kan sägas att sju av de 12 skånska talarna uppvisar tvåtoppiga konturer i yttrandemedial position. Den andra tontoppen används för att uttrycka fokus, liksom den andra tontoppen i andra tvåtoppiga dialekter som östnorska, västsvenska och central-svenska.

Den andra tontoppen i skånska driver iväg åt höger, på ett sätt som mycket liknar östnorska och västsvenska, men skiljer sig från central-svenska. Skånska skiljer sig dock från östnorska och västsvenska genom att tillåta trunkering av den andra tontoppen i yttrandefinal position, och uppvisar därför ofta entoppiga accenter yttrandefinalt. Dessa observationer sammanfattas i hypotesen om ett kontinuum av tvåtoppighet, som är tänkt att ersätta den tidigare binära uppdelningen mellan entoppiga och tvåtoppiga dialekter (jfr. Bruce 2007).

En mängd frågor kvarstår för framtida forskning att arbeta vidare med. Bland annat behöver vi förstå hur de data som presenterats här kan förstås i relation till tonaccentens lexikala specifikation. Vi behöver också bättre förstå distributionen av finala stigtoner och dess relation till tvåtoppigheten.

Litteratur

- Boersma, Paul & David Weenink. 2020. Praat: doing phonetics by computer. <http://www.fon.hum.uva.nl/praat/>
- Bruce, Gösta. 1977. *Swedish word accents in sentence perspective*. Lund: Liber Läromedel.
- Bruce, Gösta. 1987. How Floating is Focal Accent? I: Kirsten Gregeresen & Hans Basbøll (red.): *Nordic Prosody 4*. Odense: Odense University Press. S. 41–49.
- Bruce, Gösta. 2007. Components of a prosodic typology of Swedish intonation. I: Tomas Riad & Carlos Gussenhoven (red.): *Tones and tunes vol 1: Typological studies in word and sentence prosody*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 114–145.
- Bruce, Gösta. 2010. *Vår fonetiska geografi*. Lund: Studentlitteratur.

- Fretheim, Thorstein. 1987. Phonetically low tone – phonologically high tone, and vice versa. *Nordic Journal of Linguistics* 10. S. 35–58.
- Fretheim, Thorstein. 1990. The form and function of foot-external syllables in Norwegian intonation. I: Kalevi Wiik & Ilka Raimo (red.): *Nordic Prosody V*. Turku: Painosalama. S. 87–110.
- Gårding, Eva, & Per Lindblad. 1973. Constancy and variation in Swedish word accent patterns. *Working papers* 7. Lund: Phonetics Laboratory, Lund University. S. 36–110.
- Gårding, Eva. 1977. *The Scandinavian word accents*. Travaux de l'institut de linguistique de Lund 11. Lund: CWK Gleerup.
- Hansson, Petra. 2003. *Prosodic Phrasing in Spontaneous Swedish*. Travaux de l'institute de linguistique de Lund 43. Lund: Department of Linguistics and Phonetics, Lund University.
- Heldner, Mattias. 2001. *Focal accent: F0 movement and beyond*. PHONUM 8. Umeå: Umeå University.
- Kristoffersen, Gjert. 2000 *The phonology of Norwegian*. The phonology of the world's languages. Oxford: Oxford University Press.
- Krifka, Manfred. 2008. Basic notions of information structure. *Acta Linguistica Hungarica*, Vol. 55 (3–4). S. 243–276. DOI: 10.1556/ALing.55.2008.3-4.2
- Myrberg, Sara, & Tomas Riad. 2015. The prosodic hierarchy of Swedish. *Nordic Journal of Linguistics* 38(2). S. 115–147.
- Myrberg, Sara. 2010. *The Intonational Phonology of Stockholm Swedish*. ACTA Universitatis Stockholmiensis 53. Stockholm Studies in Scandinavian Philology New Series. Stockholm: Department of Scandinavian Languages, Stockholm University.
- Myrberg, Sara. 2013. Sisterhood in prosodic branching. *Phonology* 30(1): 73–124.
- Myrberg, Sara. 2021a. Big accents in Stockholm Swedish: Nuclear accents, prenuclear accents, and initiality accents. *Glossa: a journal of general linguistics* 6(1): 81. doi: <https://doi.org/10.5334/gjgl.1227>

- Myrberg, Sara. 2021b. Utterance-final rises and focus marking in South Swedish. Proc. 1st International Conference on Tone and Intonation (TAI), 264-268, doi: 10.21437/TAI.2021-54
- Myrberg, Sara. 2022. Two-peakedness in South Swedish and the Scandinavian tone-accent typology I: Haruo Kubozono, Junko Ito & Armin Mester (red.): *Prosody and Prosodic Interfaces*. Oxford: Oxford University Press. S. 95–124
- Riad, Tomas & My Segerup. 2008. Phonological association of tone: Phonetic implications in West Swedish and East Norwegian. *Proceedings, FONETIK 2008*. Gothenburg: Department of Linguistics, University of Gothenburg
- Riad, Tomas. 2006. Scandinavian accent typology. I: Åke Viberg (red.): *Special issue on Swedish*. Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF). S. 36–55.
- Riad, Tomas. 2014. *The phonology of Swedish*. Oxford: Oxford University Press.
- Riad, Tomas. 2018. The phonological typology of North Germanic accent. I: Larry M. Hyman, & Frans Plank (red.): *Phonological Typology* Berlin: Mouton de Gruyter. S. 341–388.
- Roll, Mikael, Merle Horne, and Magnus Lindgren. 2009. Left-edge boundary tone and main clause verb effects on syntactic processing in embedded clauses: An ERP study. *Journal of Neurolinguistics* 22. S. 55–73.

Suomessa på grund av corona niillä on visiiri kaikilla

En konstruktionsgrammatisk analys av kodväxling mellan finska och svenska

Sivi Järvinen & Benjamin Lyngfelt¹

1 Inledning

Den här artikeln behandlar kodväxling mellan finska och svenska i en svenskfinsk kontext. Med kodväxling avses här när de båda språken integreras i ett och samma yttrande, som i titelexemplet (1) där en svensk prepositionsfras (*på grund av corona*) ingår i en i övrigt finsk sats.

(1) *Suomessa på grund av corona niillä on visiiri kaikilla*

i Finland på grund av corona har (dom) alla visir

Exemplet är hämtat från Järvinens (2021) beskrivning av kodväxling i informella middagssamtal i en svenskfinsk familj i Haparanda. Liksom Järvinen betraktar vi sådana fall inte som *växling* mellan två separata språkssystem, utan som yttringar av integrerad språkkunskap och -användning hos flerspråkiga individer. I detta följer vi bl.a. Höder (2018), som menar att flerspråkiga talare inte använder varsin separat grammatik för de olika språken, utan att deras – i det aktuella fallet finska och svenska – språkkunskaper ingår i ett flerspråkigt nätverk av språkliga konstruktioner, ett s.k. diasystem.

I den här artikeln visar vi hur kodväxling kan analyseras grammatiskt från ett sådant perspektiv, vilket vi gör med hjälp av s.k. diasystematisk konstruktionsgrammatik (Höder 2018). De exempel som

¹ Vi vill tacka två anonyma granskare för konstruktiva och värdefulla synpunkter på en tidigare version av artikeln. Tack också till alla som bidragit muntligen i diskussioner av innehållet, bl.a. vid *Svenskans beskrivning* 38.

analyseras är hämtade från Järvinen (2021).² Texten är upplagd enligt följande: fenomenet kodväxling introduceras i avsnitt 2 och (diasystematisk) konstruktionsgrammatik i avsnitt 3. I avsnitt 4 presenterar vi förenklat ett par konstruktionsgrammatiska analyser av kodväxling mellan svenska och finska, och i avsnitt 5 diskuteras svenskinflerad bestämdhetsmarkering i (sverige-)finska. Artikeln avslutas med en diskussion i avsnitt 6.

2 Kodväxling

Kodväxling är ett flertydigt begrepp, med brett användningsområde och oklara gränser mot andra kontaktfenomen som *inlåning* (t.ex. Kolu 2017), *transfer* och *interferens* (t.ex. Treffers-Daller 2009). Därför används ibland den överordnade termen *kodblandning* om ”all cases where lexical items and grammatical features from two languages appear in one language” (Muysken 2000:1). Den mest relevanta aspekten på kodväxling för den här artikelns vidkommande är ”[...] the ability on the part of bilinguals to alternate effortlessly between their two languages” (Bullock & Toribio 2009:1).

Vi intresserar oss alltså för flerspråkiga personers förmåga att utan större ansträngning växla mellan olika språk i en och samma kontext. Således kan material från det ena språket integreras i det andra såväl på lexikal nivå som med avseende på längre strukturer. Lexikal kodväxling illustreras i (2) och syntaktisk växling i (3).

- (2) a. *katotaan sitä sun **scheemaa***
'vi kollar på ditt schema' (fi. *työvuorotaulukkoa*)
- b. *niin kenen hiuksissa se mun **favoritpampula** on nytten*
'så i vems hår är min favorittofs nu' (fi. *suosikkipampula*)

I (2a) integreras det svenska ordet *schema* som objekt i en finsk sats och får finskt partitivkasus genom en förlängd vokal. I (3b) ingår det

² För en redogörelse för materialinsamling, transkribering m.m., se Järvinen (2021). Där diskuteras även interaktionella och sociolingvistiska aspekter på kodväxlingen. Notera att endast finska och svenska används i det undersökta materialet, även om annars även *meänkieli* talas i regionen.

svenska *favorit* som förled i en sammansättning med det finska *pampula* ('tofs') som efterled, en typ av kodväxling som kallas *hybridsammansättning*.

- (3) a. *mutta jos X ja X lähtee mukaan kaikilla on kaks **på sin bokning för då blir det billigare***
'men om X och X åker med har alla två ...'
- b. *ajatelkaa se ensimmäinen aamu kun tietää että **hela veckan är framför oss***
'tänk er den där första morgonen när man vet att ...'

Exemplen i (3) illustrerar syntaktisk kodväxling. I (3a) inleds satsen på finska, men vid prepositionsfrasen *på sin bokning* skiftar talaren språk till svenska. I (3b) följs den finska subjunktionen *että* ('att') av en bisats på svenska.

Traditionellt betraktas kodväxling som just växling mellan två skilda språkssystem, eller *koder* (t.ex. Poplack 1980; Myers-Scotton 1993; jfr dock Thelander 1975; Auer 1998). På senare tid har man dock i större utsträckning börjat betrakta flerspråkiga individers språkkunskap som integrerad i ett gemensamt nätverk; t.ex. har samspelet mellan de inblandade språken beskrivits som ett kontinuum av mer eller mindre flerspråkigt språkbruk (Lüdi 2003; Kolu 2017). Sett från detta perspektiv går det heller ingen skarp gräns mellan kodväxling, inlåning och kodblandning, utan alla sådana fenomen involverar i varierande grad både enspråkiga och flerspråkiga resurser (jfr *translanguaging*, García 2009; Li 2018). Som nämndes i inledningen ansluter vi oss till en sådan integrerad syn på flerspråkig språkanvändning och vi använder termen *kodväxling* helt enkelt för att det är den mest etablerade benämningen.

3 Konstruktionsgrammatik

Traditionellt delas språk – eller i varje fall språkssystem – upp i dels en grammatik, dels ett lexikon. Grammatik ses då typiskt som ett system av generella regler, medan lexikon omfattar ord, idiom och fasta fraser som en uppsättning i princip enskilda lexikala enheter. Frågan är då var och hur man behandlar språkliga strukturer som är för

specifika för att betraktas som generella regler men för generella och produktiva för att beskrivas tillfredsställande utifrån enskilda ord, exempelvis mönstret i (4):

(4) *två gånger i veckan, 180 kr i timmen, ett äpple om dagen, 70 km i timmen*

Samtliga uttryck i (4) uttrycker ett proportionerligt förhållande mellan en mängd och en tidsenhet (jfr matematikens täljare och nämnare). Strukturen är i någon mån produktiv, men långt ifrån någon generell regel; jfr *180 kr i timmen* med det mer regelbundet bildade *180 kr i plånboken*. Med andra ord är mönstret varken rent lexikalt eller rent grammatiskt, utan har drag av båda – och sådana semi-generella mönster finns det många i språket (Lyngfelt m.fl. 2014).

Inom konstruktionsgrammatik tar man, bland annat därför, istället avstånd från en strikt uppdelning mellan grammatik och lexikon och betraktar hela språkssystemet som ett nätverk av konstruktioner (t.ex. Diessel 2019; Hilpert 2019). Konstruktioner är konventionaliserade förbindelser mellan form och betydelse/funktion, som kan vara mer eller mindre generella/specifika och avse vilken språklig nivå eller kombination av nivåer som helst (t.ex. Goldberg 2013). Det är så man traditionellt har betraktat ord, som språkliga tecken med en form- och en innehållssida, och det man gör inom konstruktionsgrammatiken är att behandla även andra språkliga strukturer på ungefär samma sätt. Jämför t.ex. den lexikala konstruktionen (dvs. ordet) *pizza* med den mer komplexa konstruktionen *PROPORTION_I/OM* i figur 1.³

³ Namn på (icke-lexikala) konstruktioner, liksom schematiska konstruktionselement, skrivs med kapitaler. Konstruktionen *PROPORTION_I/OM* är hämtad från konstruktionsdatabasen *Svenskt konstruktikon* (www), där även den likartade konstruktionen *PROPORTION_PER* ingår (ex. *180 kr per timme*). De båda konstruktionerna är visserligen snarlika till både form och funktion, men skiljer sig åt i det att *i/om*-varianten är begränsad till tidsrelationer, medan *per* tillämpas bredare (t.ex. *180 kr per person*). De skiljer sig också formellt med avseende på bestämdhet hos den andra nominalfrasen; jfr *i timmen* (best.) och *per timme* (obest.).

Num (RO/art/pn)	subst _{indef}	<i>i/om</i>	subst _{def}
MÄNGD/STORHET		RELATION	TID
'proportion mellan mängd/storhet och tid'			

Figur 1. En lexikal och en syntaktisk konstruktion.

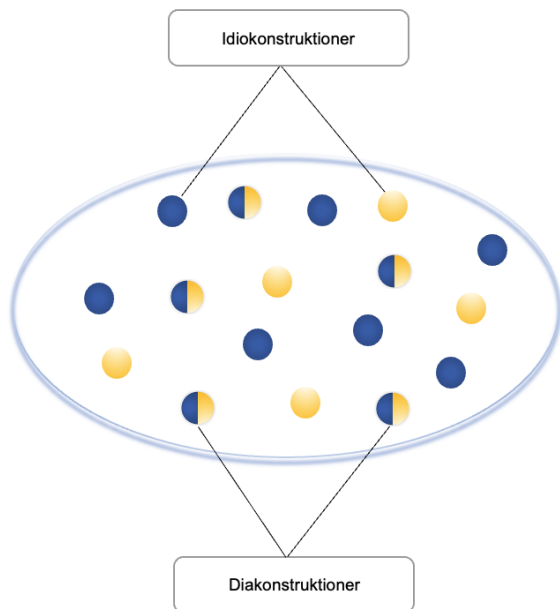
Båda exemplen i figur 1 är konstruktioner, i den meningen att en viss språklig form konventionellt förknippas med ett visst betydelseinnehåll; det som skiljer dem åt är främst konkretion och variabilitet. I den lexikala konstruktionen till vänster förknippas (grovt förenklat) uttrycket *pizza* med innehållet 'pizza'. I konstruktionen till höger utgörs formen av två nominalfraser med prepositionen *i* eller *om* emellan; den första uttrycker en MÄNGD, den andra TID, och hela strukturen uttrycker proportion mellan mängd och tid. Prepositionerna *i* och *om* är lexikalt specifika uttryck på samma sätt som *pizza*, medan mängd- och tidsuttrycket kan variera.

Konstruktionerna är som sagt språkliga mönster. De antas etableras kognitivt genom generaliseringar över språkliga erfarenheter för att sedan ligga till grund för nya yttranden – som i sin tur uppdaterar de mentala mönstren, vilka därigenom gradvis modifieras över tid (t.ex. Bybee 2010; Schmid 2020). Vid språkanvändning förknippas konstruktionselementen med konkreta språkliga uttryck, vilket beskrivs i termer av s.k. *unifiering*. I uttrycket *180 kr i timmen* unifieras alltså *180 kr* med elementet MÄNGD, och *timmen* unifieras med TID. Begreppet *unifiering* är centralt för analysen av kodväxling i avsnitt 4 nedan.

För en utförlig introduktion till konstruktionsgrammatik, se Hilpert (2019) eller Hoffmann (2022); en kort introduktion på svenska ges i Lyngfelt m.fl. (2014). I analysen av kodväxling kommer vi att använda den specifika varianten *diasystematisk konstruktionsgrammatik* (Höder 2018).

3.1 Diasystematisk konstruktionsgrammatik

Diasystematisk konstruktionsgrammatik är konstruktionsgrammatik med utgångspunkt i flerspråkighet (Höder 2018). *Diasystem* avser ett integrerat språkssystem för de språk som en flerspråkig talare behärskar. Tanken är att de olika språken varken lagras eller processas var för sig, utan att hela den språkliga repertoaren utgör ett och samma mentala nätverk av konstruktioner, förenklat illustrerat i figur 2.

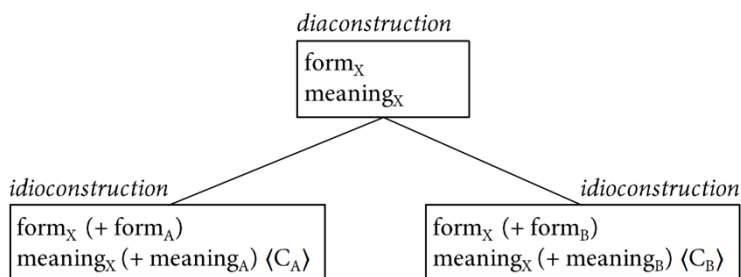

Figur 2. Det flerspråkiga konstruktikonet (efter Höder 2018:44).

I detta konstruktionsnätverk – eller *konstruktikon* – ingår det enligt Höder (2018) både språkspecifika *idiokonstruktioner* och språkgemensamma *diakonstruktioner*. Diakonstruktionerna är abstraktioner som fångar de gemensamma dragen hos besläktade idiokonstruktioner i olika språk. Exempelvis kanske tvåspråkiga talare uppfattar svenskans *strand* och finskans *ranta* som varianter av i grunden samma ord, med huvudsakligen samma betydelse och funktion men vissa skillnader i framför allt formen. Orden *strand* och *ranta* kan då betraktas som två

lexikala idiokonstruktioner som utgör språkspecifika varianter av samma lexikala diakonstruktion.

Förhållandet illustreras i figur 3, hämtad från Höder (2018:52), där diakonstruktionen enbart innehåller de språkgemensamma dragen ($form_x$ och $meaning_x$) medan idiokonstruktionerna dessutom har olika språkspecifika drag (A resp. B i figuren).

Figur 3. Idiokonstruktioner som varianter av samma diakonstruktion (Höder 2018:52).

Detta förhållande mellan dia- och idiokonstruktioner är i princip det samma som mellan hierarkiskt relaterade konstruktioner inom samma språk. Exempelvis kan svenskans morfologiska och perifrastiska komparativ (ex. *intressantare* resp. *mer intressant*) ses som under typer till en mer generell komparativ konstruktion, vilket kan illustreras ungefär som i figur 3. Skillnaden är bara att ett diasystem omfattar strukturer från båda språken i samma nätverk och, möjligen mer kontroversiellt, att systemet antas innehålla språkliga enheter (diakonstruktioner) som fångar likheter mellan besläktade strukturer i språken.

Det bör sägas att diakonstruktioner inte är någon nödvändig förutsättning för idén om ett diasystem. Man kan mycket väl tänka sig ett samlat system där en talares hela språkliga repertoar är integrerad – även om alla konstruktioner i nätverket är språkspecifika. Kanske kan kopplingar mellan språken fångas lika väl genom associativa nätverksrelationer som genom språkgemensamma generaliseringar. Det kan också vara så att vissa likheter mellan språk ger upphov till

språkgemensamma generaliseringar men andra inte. Vi återkommer till frågan i avsnitt 5.2.

4 Kodväxling i diasystematisk konstruktionsgrammatik

Flerspråkigt språkbruk (liksom allt språkbruk) involverar såväl sociala som kognitiva processer och de språkliga resurserna samverkar med allehanda kontextuella faktorer (t.ex. Gardner-Chloros 2009; Kolu 2017). Detta samspel går förvisso att inkludera i en konstruktionsgrammatisk beskrivning (t.ex. Höder 2018; Schmid 2020), men här har vi inte utrymme att ta in alla dessa aspekter i analysen. Istället nöjer vi oss med att illustrera den rent språkstrukturella integreringen mellan finska och svenska uttryck. Detta gör vi som sagt med hjälp av diasystematisk konstruktionsgrammatik och analyserar ett exempel vardera på syntaktisk och lexikal kodväxling i avsnitt 4.1 respektive 4.2.

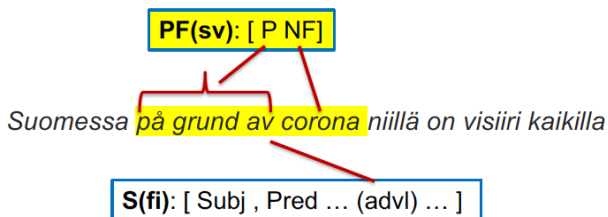
4.1 Syntaktisk kodväxling

Analysen av syntaktisk kodväxling utgår från det tidigare nämnda exemplet (1), här upprepat som (5).

(5) *Suomessa på grund av corona niillä on visiiri kaikilla*

’i Finland på grund av corona har (dom) alla visir’

I (5) integreras en svensk prepositionsfras i en finsk sats; närmare bestämt fungerar frasen som orsaksadverbial. Uttryckt i konstruktionsgrammatiska termer är *på grund av corona* en instans av en svensk prepositionsfraskonstruktion (PF) och infogas som ett element i en finsk satskonstruktion (S). Detta illustreras i figur 4:

Figur 4. Syntaktisk kodväxling.

Den finska satskonstruktionen beskrivs i figur 4 som innehållande subjekt, predikat och optionellt även andra satsdelar, t.ex. ett orsaksadverbial. Ordningföljden mellan satsdelarna är ospecificerad eftersom finsk ledföljd styrs av informationsstruktur snarare än av satsdelsfunktion (t.ex. Karlsson 1976:71f.). I denna struktur unifieras alltså den svenska prepositionsfrasen *på grund av corona* med ett optionellt adverbialt element, eftersom den fyller en sådan funktion i satsen. Samtidigt unifieras uttrycket också med en svensk PF-konstruktion; närmare bestämt unifieras (flerords-) prepositionen *på grund av* med P-elementet och rektionen *corona* med NF-elementet.

Notera att prepositionsfrasen integreras som helhet, med en svensk preposition som huvud och en svensk nominalfras som rektion, utan t.ex. kasusmarkering som typiskt hade förväntats av motsvarande finska uttryck. Därmed respekteras i huvudsak både den svenska PF-konstruktionens och den finska satskonstruktionens egenskaper, vilket vi kan kalla *konstruktionell integritet*. Detta är en påfallande tydlig tendens bland de fall av kodväxling vi har undersökt (för en materialbeskrivning, se Järvinen 2021). Det må vara förväntat att talare huvudsakligen är trogna de mönster de använder, men det är slående att de så tydligt är det även vid kodväxling – som annars kan uppfattas som en avvikelse från konventionerna.

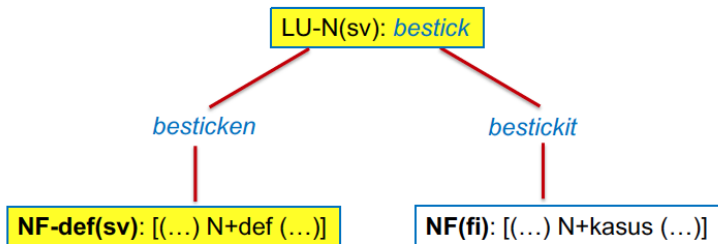
Tendensen till konstruktionell integritet vid kodväxling går mycket väl ihop med synen på ett diasystem som ett integrerat nätverk av konstruktioner. Svenska och finska konstruktioner må ingå i samma nätverk, men varje konstruktion i nätverket har samtidigt sina konventionaliserade egenskaper (som förvisso kan förändras över tid, men det går oftast ganska långsamt). De anpassas till sin kontext när de kombineras med andra strukturer, men i övrigt brukar mönstren respekteras; annars fungerar de inte som mönster. Detta innebär att konstruktioner kombineras enligt samma principer och mekanismer vid kodväxling som vid enspråkig kommunikation, vilket alltså stödjer antagandet att kombinationerna sker inom samma system.

4.2 Lexikal kodväxling

För analysen av lexikal kodväxling utgår vi från det svenska ordet *bestick*, som i (6) integreras i finska nominalfraser i partitiv (a) respektive nominativ (b).

- (6) a. *no niin mä vaihdan näitä bestickejä*
så där ja jag byter **besticken** (fi. *atermia*, partitiv.PL)
- b. *sullahan on ne bestikit ja tuo oli sun juoma*
du har ju **besticken** och där är din dricka (fi. *aterimet*, nominativ.PL)

I såväl de finska exemplen i (6) som motsvarande svenska uttryck *besticken* bibehåller ordet *bestick* sina grundläggande lexikala egenskaper. Det som skiljer är att ordet ingår i olika typer av nominalfraser och därmed kombineras med tillhörande grammatiska markörer, såsom kasus respektive bestämdhet. Detta kan analyseras enligt figur 5:

Figur 5. Lexikal kodväxling: exemplet *bestick*.

Figur 5 illustrerar hur den lexikala konstruktionen *bestick* (LU, *lexical unit* i figuren) integreras i en svensk (definit) nominalfras och en finsk nominalfras (här i nominativ). Tekniskt uttryckt *unifieras* ordet med huvudelementet (N) i respektive nominalfras, och bestämdhets- och kasusmarkering m.m. följer av respektive nominalfraskonstruktion.

Även här respekteras konstruktionell integritet, menar vi, eftersom båda nominalfraserna bildas enligt givna mönster i svenska respektive

finska och *bestick* visserligen anpassas till sin syntaktiska kontext men samtidigt bibehåller sina grundläggande lexikala egenskaper.⁴ Huruvida *bestickit* fortfarande är att betrakta som lexikal kodväxling eller har etablerats som inlån i denna svenskfinska varietet (och *bestick* därmed kan ses som en diakonstruktion?) låter vi vara osagt.

5 Bestämthetsmarkering och språkkontakt mellan svenska och finska

I avsnitt 4 analyserar vi enskilda exempel på kodväxling, utan att förhålla oss till hur språksystemet (läs diasystemet) påverkas vid fortsatt tät språkkontakt under längre tid. I det här avsnittet ska vi diskutera ett möjligt fall av svensk påverkan på (sverige-)finska och hur det kan analyseras från ett diasystematiskt perspektiv. Det gäller det finska pronomenet *se*, som i Järvinens (2021) material verkar användas som bestämd artikel särskilt vid kodväxling. Detta skulle eventuellt kunna tyda på utveckling av en diakonstruktion för bestämdhet hos tvåspråkiga talare av svenska och finska.

5.1 Svenskinfluerad bestämdhetsmarkering vid kodväxling

En grundläggande strukturell skillnad mellan svenska och finska är att svenska nominalfraser markeras för bestämdhet, genom en fristående artikel och/eller ett suffix, medan finskan saknar bestämdhetsmarkering – åtminstone standardfinska (jfr dock Laury 1991; Juvonen 2000; VISK 2004 § 569). Därför är det särskilt intressant att det finska pronomenet *se* verkar användas som bestämd artikel vid kodväxling med svenska i fall som (7):

- (7) a. missä *se sååsi on*
'var är såsen' (fi. *kastike*)

⁴ Tolkningen att konstruktionell integritet bibehålls i det här fallet förutsätter att definithet och kasus är egenskaper hos nominalfraser snarare än hos substantiv, även om markörerna förstås fogas till substantivet som suffix. Det må vara svårt att tala om konsensus inom modern grammatikforskning, men vi uppfattar detta antagande som tämligen okontroversiellt.

- b. niin kenen hiuksissa *se mun favoritpampula on nytten*
'så i vems hår är **min favorittofs** nu' (fi. *suosikkipampula*)

Pronomenet *se* har flera funktioner i finskan, varav den som ligger närmast till hands här är som demonstrativ pronomen (VISK § 720). Till skillnad från demonstrativer är emellertid *se*-exemplen i (7) varken betonade eller har deiktisk referens utan betar sig snarare som bestämda artiklar (Järvinen 2021). Detta bruk är vanligt förekommande vid kodväxling i Järvinens material och sker dessutom i kontexter där motsvarande svenska nominalfras hade varit definit. För övrigt är det ett vanligt språktypologiskt mönster att bestämdhetsmarkörer utvecklas från just demonstrativer (t.ex. Dahl 2015). Det är således ingen långsökt tolkning att *se* – efter flera hundra års tät kontakt mellan svenska och finska i regionen – verkar vara på väg att utvecklas till en bestämd artikel i den aktuella sverigefinska varieteteten.⁵

Vidare är användningen inte är unik för Haparanda, utan även i Finland har bl.a. Laury (1991; 1996) och Juvonen (2000) noterat fall som påminner om en bestämd artikel – ett obetonat, framförställt demonstrativt pronomen som förlorat sin deiktiska betydelse och som åsyftar ett redan tidigare nämnt led i samtalen. Detta illustreras i (8).

- (8) [...] *se poika tykkäsi niistä ilmapalloista* [...] 'pojken gillade ballongerna' (Juvonen 2000:136)

I exemplet åsyftas två referenter (pojken och ballongerna) som omnämnts tidigare. Både *se* och den plurala formen *niistä* specificerar alltså någonting bekant (Juvonen 2000:13f) och är obetonade. Huruvida *se* har etablerats som en bestämdhetsmarkör i informell finska är dock omdiskuterat (se t.ex. Juvonen 2000) och det är inte vår sak att ta ställning i den frågan.

⁵ Det bör noteras detta artikelliknande bruk inte bara förekommer med *se* (nominativ.SG), utan också i viss mån med demonstrativer som *niistä* (elativ.PL), *ne* (nominativ.PL) och *näitä* (partitiv.PL), de två sistnämnda exemplifierade i (6) ovan. Här koncentrerar vi oss dock på *se*, som är den vanligaste formen – både generellt och i den aktuella användningen.

5.2 Bestämd artikel som diakonstruktion?

Men låt oss för resonemangets skull anta att finskans *se* under svensk påverkan har utvecklats till en bestämdhetsmarkör i (viss) sverigefinska. Hur skulle i så fall en sådan utveckling kunna analyseras enligt diasystematisk konstruktionsgrammatik? Till att börja med luckrar ett sådant synsätt upp distinktionen mellan inom- och utomspråkliga faktorer, åtminstone i den mån utvecklingens drivs av tvåspråkiga individer, eftersom påverkan från svenskan då får antas ske *inom* systemet.

I varje fall kan kopplingen – oavsett om den antas ske inom eller mellan system – betraktas som en analogi mellan finskans *se* och svenskans *den* (med varianterna *det* och *de*), vars funktioner inkluderar både bestämd artikel och demonstrativt pronomen. Talarna är bekanta med hur *den* används i svenska och börjar vidga användningen av den närmsta finska motsvarigheten *se* efter liknande mönster. Innebär detta i så fall att det etableras en diakonstruktion för bestämdhet hos dessa talare? Tja, möjligen men inte nödvändigtvis; jfr de två visualiseringarna i figur 6.

Figur 6. Två konceptualiseringar av analogi.

Bilden till vänster i figur 6 föreställer en enkel, linjär association mellan två konstruktioner. Här antas analogin ligga i själva associationen, utan att förutsätta några andra strukturer. Enligt den högra bilden ger kopplingen istället upphov till en generalisering, där de gemensamma dragen representeras i en mer abstrakt, överordnad struktur. Genom att finskan *se* associeras med svenskans *den* skulle det på så vis kunna bildas en språkgemensam föreställning om 'bestämd artikel', alltså en diakonstruktion till vilken *se* och *den* utgör språkspecifika varianter.

Urban (2021) menar, med inspiration från Fauconnier & Turners (2003) *blend*-teori, att all analogi mellan språk förutsätter att det åtminstone tillfälligt bildas en diakonstruktion som fångar de gemensamma drag analogin bygger på. Vid fördjupad språkkontakt kan sådana tillfälliga s.k. *ad hoc*-generaliseringar med tiden befastas som mer etablerade diakonstruktioner. Det här synsättet innebär att all kodväxling, även tillfällig sådan, antas ske enligt den högra bilden.

Å andra sidan pekar pågående diskussion om konstruktionsnätverk till stor del i motsatt riktning (bl.a. Diessel 2019; Hilpert 2021). Här är tendensen istället att man blir alltmer restriktiv med att postulera abstrakta konstruktioner – eftersom dessa är svåra att belägga strikt empiriskt – och alltså hellre representerar analogirelationer som horisontella länkar, ung. enligt den vänstra bilden i figur 6.

Det är alltså inte bara en öppen fråga huruvida det bruk av finskans *se* som illustreras i exempel (7–8) ovan kan anses etablerat som en bestämd artikel. Det råder också delade meningar om huruvida en sådan utveckling utgör grundval för att anta en svenskfinsk diakonstruktion för bestämdhet.

6 Avslutning

Traditionellt har kodväxling behandlats som just växling mellan två separata språkssystem, men på senare tid har man alltmer börjat ta sig an sådana fenomen i termer av integrerad flerspråkig användning (jfr *translanguaging*). I den här artikeln har vi illustrerat hur det senare synsättet kan yttra sig i en grammatisk analys av kodväxling mellan finska och svenska. Som analysmodell har vi använt s.k. diasystematisk konstruktionsgrammatik, och det är framför allt två antaganden i den teorin som ligger till grund för analysen:

- hela språket betraktas som ett nätverk av konstruktioner
- flerspråkiga talare antas inte ha separata mentala språkssystem för sina olika språk, utan istället ett integrerat s.k. diasystem.

Med hjälp av denna modell har vi analyserat både syntaktisk och lexikal kodväxling. Analyserna har illustrerat hur svenska och finska konstruktioner integreras på olika nivåer, samtidigt som själva

konstruktionsmönstren som sådana i stor utsträckning respekteras. Vi hoppas att vi härigenom har visat att idén om ett tvåspråkigt diasystem, i form av ett integrerat nätverk av konstruktioner, lämpar sig väl för analys av kodväxling.

I artikeln har vi också berört utvecklingen av en möjlig finsk bestämd artikel, som bl.a. används just vid kodväxling med svenska, och kort diskuterat hur sådana fenomen kan analyseras från ett diasystematiskt perspektiv. I det fallet är varken de empiriska eller teoretiska förutsättningarna fullt klarlagda än, men vi uppfattar diasystematisk konstruktionsgrammatik som ett lovande redskap för vidare utredning av både dessa och andra språkkontaktfrågor.

Litteratur

- Auer, Peter (red.). 1998. *Code-switching in conversation: language, interaction and identity*. London: Routledge.
- Bullock, Barbara E & Toribio, Almeida Jacqueline (red.). 2009. *The Cambridge handbook of linguistic code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan. 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen. 2015. *Grammaticalization in the North: noun phrase morphology in Scandinavian vernaculars*. Berlin: Language Science Press.
- Diessel, Holger. 2019. *The grammar network: how linguistic structure is shaped by language use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, Gilles & Turner, Mark. 2003. *The way we think. Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- García, Ofelia. 2009. Education, Multilingualism and Translanguaging in the 21st Century. I: Skutnabb-Kangas, Phillipsson, Ropert, Mohanty, Ajit K & Panda, Minati (red.), *Social Justice through Multilingual Education*. Bristol, Blue Ridge Summit: Multilingual Matters. S. 140–158.

- Gardner-Chloros, Penelope. 2009. *Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press
- Goldberg, Adele E. 2013. Constructionist approaches. I: Hoffmann, Thomas & Trousdale, Graeme (red.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press. S. 15–31.
- Hilpert, Martin. 2019. *Construction grammar and its application to English*. Second edition. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Hoffmann, Thomas. 2022. *Construction grammar: the structure of English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Höder, Steffen. 2018. Grammar is community-specific. Background and basic concepts of Diasystematic Construction Grammar. I: Boas, Hans C & Höder, Steffen (red.), *Constructions in contact. Constructional perspectives on contact phenomena in Germanic languages*. Amsterdam: John Benjamins. S. 37–70.
- Juvonen, Päivi. 2000. *Grammaticalizing the definite article: a study of definite adnominal determiners in a genre of spoken Finnish*. Doktorsavhandling. Institutionen för lingvistik: Stockholms universitet.
- Järvinen, Sivi. 2021. ”Ajatelkaa se ensimmäinen aamu kun tietää että hela veckan är framför oss ja mennä syömään frukostia”. *Kodväxlingens grammatik i en svenskfinsk familj*. Magisteruppsats. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Karlsson, Fredrik. 1976. *Finskans struktur*. Lund: Liber Läromedel.
- Kolu, Jaana. 2017. *‘Me ollaan mukana tässä experimentissä’: Lingvistiska resurser och språkpraktiker i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda, Stockholm och Helsingfors*. Doktorsavhandling. Institutionen för språk och kommunikationsvetenskap: Jyväskylä universitet.
- Lauri, Ritva. 1991. On the Development of the Definite Article ‘se’ in spoken Finnish. I: Vilkuna, Maria & Anttila, Arto (red.), *The 1991 Yearbook of the Linguistic Association of Finland*. Helsinki: Suomen kielitieteellinen yhdistys.
- Li, Wei. 2018. Translanguaging as a practical theory of language. *Applied Linguistics* 39. S. 9–30.

- Lüdi, Georges. 2003. Code-switching and Unbalanced Bilingualism. I: Dewaele, Jean-Marc & Housen, Alex (red.), *Bilingualism: Beyond Basic Principles*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 174–188.
- Lyngfelt, Benjamin, Borin, Lars, Bäckström, Linnéa, Forsberg, Markus, Olsson, Leif-Jöran, Prentice, Julia, Rydstedt, Rudolf, Sköldb-berg, Emma, Tingsell, Sofia & Uppström, Jonatan. 2014. Ett svenskt konstruktikon: grammatik möter lexikon. I: Lindström, Jan, Henricson, Sofie Huhtala, Anne, Kukkonen, Pirjo, Lehti-Eklund, Hanna & Lindholm, Camilla (red.): *Svenskans beskrivning 33: förhandlingar vid trettiotredje sammankomsten för svenskans beskrivning: Helsingfors den 15-17 maj 2013*. Helsingfors: Helsingfors universitet. S. 268–279.
- Muysken, Pieter. 2000. *Bilingual speech: a typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers-Scotton, Carol. 1993. *Duelling languages: grammatical structure in codeswitching*. Oxford.
- Poplack, Shana. 1980. Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: toward a typology of code-switching. *Linguistics* 18. S. 581–618.
- Schmid, Hans-Jörg. 2020. *The dynamics of the linguistic system: usage, conventionalization, and entrenchment*. Oxford: Oxford University Press.
- Svenskt konstruktikon. 2023. <https://spraakbanken.gu.se/konstruktikon>. [Hämtad 2023-05-27]
- Thelander, Mats. 1975. *Kodväxling eller kodblandning?: ett försök att beskriva språksociologisk variation i en norrländsk talgemenskap* (FUMS 40). Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Treffers-Daller, Jeanine. 2009. Code-switching and transfer: an exploration of similarities and differences. I: Bullock, Barbara E & Toribio, Almeida Jacqueline (red.), *The Cambridge handbook of linguistic code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Urban, Aileen. 2021. Idioconstructions in conflict: Ad hoc generalization in multilingual speech processing. I: Boas, Hans C & Höder,

Steffen (red.), *Constructions in Contact 2: Language change, multilingual practices, and additional language acquisition*. Amsterdam: John Benjamins. S. 17–54.

VISK= Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja. 2004. Iso suomen kielioppi. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet. <http://scripta.kotus.fi/visk>. [Hämtad 2023-05-27].

Vidgade kontexter för utelämning av infinit *ha*

Linnéa Bäckström

1 Inledning

I svenskan bildas perifrastiskt perfekt med det temporala hjälpverbet *ha*.¹ När perfekt och pluskvamperfekt förekommer i af-satser går det bra att utelämna de finita formerna *har* och *hade* (1).

- (1) a. Jag har en kompis som (har) bott länge i Örebro.
b. Hon sa att hon (hade) flyttat dit i tjugoårsåldern.

Möjligheten att utelämna det finita hjälpverbet *ha* förekommit sedan slutet av 1600-talet och har studerats ganska flitigt (t.ex. Johannisson 1945, Malmgren 1985, Platzack 1986, Bäckström 2020). Utöver utelämning av de finita formerna kan också infinit *ha* utelämnas i vissa syntaktiska kontexter. Hjälpverbsinfinitiver kan utelämnas om det överordnade hjälpverbet är uttryckt i preteritum (2a). I kontrollinfinitiver kan hjälpverbet eventuellt utelämnas, men bör då föregås av annat led, typiskt adverbial, som är placerat efter infinitivmärket (2b). Utelämning är också möjlig i nexusinfinitiver, antingen med matrisverbet i aktiv form (2c) eller i passiv (2d).

- (2) a. Hon borde (ha) cyklat till jobbet.
b. De var besvikna över att inte (ha) lyckats städa hela huset.
c. De ansåg honom (ha) blivit lurad.
d. Han ansågs (ha) blivit lurad.

Från språkvårdshåll, exempelvis i rekommendationer hos Institutet för språk och folkminnen (Isof) (frageladan.isof.se)² och förslag i

¹ Jag vill tacka de båda anonyma granskarna för värdefulla synpunkter och förbättringsförslag. Kvarvarande brister beror endast på mina egna tillkortakommanden.

² Referens till frågelådan avser Språkrådets svar till en fråga från allmänheten om *ha*-utelämning.

Språkriktighetsboken (2005:372), påtalas att utelämning av infinit *ha* helt bör undvikas i konstruktionerna (2b–d) i skrift. *Ha-lösa* konstruktioner som i (2a) anses däremot oproblematiske i *Språkriktighetsboken* (2005:372) medan Isuf påpekar att dessa framstår som talspråkliga i skrift. I den nyss utkomna *Språkrådet rekommenderar* (Bylin & Melander 2023) framhålls exempel på konstruktioner av typen (2a) som gångbara. I den avslutande rekommendationen påtalar man att det går bra ”att utelämna den infinita formen *ha* i vissa syntaktiska konstruktioner utan att stilen påverkas” utan närmare precisering (Bylin & Melander 2023:276).

Trots att normerna för utelämning av infinit *ha* förefaller strikta påträffas *ha-lösa* konstruktioner regelbundet i standardiserat skriftspråk. Dessutom förekommer de i varianterna (2a–b) även när de syntaktiska kriterier som beskrevs ovan inte är uppfyllda. Dels förekommer utelämning i hjälpverbsinfinitiver när hjälp verbet står i presens (3a–b), dels förekommer utelämning i kontrollinfinitiver trots att inget ytterligare led följer efter infinitivmärket (3c–d). Även i nexusingfinitiver förekommer konstruktioner utan *ha* (3e–f). Respektive konstruktion är markerad med fetstil.

- (3) a. 21-åringen **ska då hotat** grannen med en kniv ... (GP 2010)
- b. Gothia **kan gjort** sitt – för gott.
- c. I den pågående debatten har den frågan tenderat **att kommit** bort. (GP 2005)
- d. Han är dessutom misstänkt för **att köpt upp** ett part i smugelsprit ...
- e. ... eftersom de **trodde sig fått** garantier för pengarna. (SVT 2005)
- f. ... och **anses sedan haft** en viktig inverkan på kommunismens sammanbrott.

I den här studien visar jag, med stöd av korpusundersökningar av nutida språkbruk, att infinit *ha*-bortfall har större spridning än man tidigare verkar tro. Framför allt i fråga om distribution, men också i fråga om frekvens. I avsnitt 2 ges en bakgrundsbeskrivning med

tyngdpunkt på tidigare studier. I avsnitt 3 presenteras den korpusundersökning som ligger till grund för iakttagelserna och i det fjärde och sista avsnittet ges en diskussion med utblick mot framtida utveckling och förslag på vidare studier.

2 Bakgrund

Bakgrunden inleds med ett komprimerat resonemang om infinit *ha*-bortfall och språkvård. Därefter följer en redogörelse för tidigare forskning om de aktuella konstruktionerna.

2.1 Infinit *ha*-bortfall och språkvård

Som nämndes i inledningen anses infinit *ha*-bortfall, ur ett språkvårdsperspektiv, vara förknippat med en talspråklig stil som bör undvikas i skrift. I frågelådan hos Isof framhålls att utelämnning av infinit *ha* efter andra hjälpverb, illustrerat med exemplet ”Det borde skett för länge sedan”, framstår som talspråkligt (frageladan.isof.se). I *Svenska Akademiens grammatik* (SAG) förklaras att ”Språkvårdare rekommenderar utsatt *ha* överallt utom optionellt som finit form i bisats” (SAG/3:273). I *Språkriktighetsboken* (2005:372) presenteras däremot en något generösare hållning. Utelämnat infinit *ha* anses gångbart i skrift, men bara i konstruktion med överordnat hjälpverb, och bara om hjälp verbet är uttryckt i preteritum (som i 2a).

En ledstjärna som varit mer eller mindre styrande för språkvården under 1900-talet är den ändamålsenlighetsprincip som lades fram av Noreen med flera i slutet av 1800-talet (Teleman 2013:51). Principen var funktionalistisk och innebar att språkriktighet och språkvård skulle sträva efter tydlighet och begriplighet för att åstadkomma effektiv kommunikation. Målet för språkvården har efter hand, inte minst sedan inrättandet av *Nämnden för svensk språkvård* 1944, främst utgjorts av sakprosa och vad vi kallar standard(skrift)språket. Under andra halvan av 1900-talet har språkvården också antagit en mer deskriptiv hållning, dels genom sociolingvistisk medvetenhet, dels genom de möjligheter som givits av allt större korpussamlingar. Ståhle (citerad i Teleman 2013:69) förklarade 1965 att språkvården ska ge råd om normer som behövs för att språket ska kunna fullgöra sin uppgift som en ”pålitlig, diskret tjänare”. Han förklarar vidare att normerna

ska ge den rådsökande hjälp att använda språket så att man lyssnar till vad som sägs utan störs av hur det sägs. Det är förstås svårt att avgöra när ett språkdrag övergår från att uppfattas som markerat till att passera som normenligt bruk, utan att språkbrukarna störs.

2.2 Tidigare forskning

Flera studier om omständigheterna för utelämning av infinit *ha* har företagits. I flera fall är resultaten motstridiga, och man har dragit olika slutsatser om vad som påverkar möjligheten till utelämning. Förutom att de syntaktiska omständigheterna är komplexa är det också troligt att resultaten skiftar eftersom möjligheten till utelämning verkar ha ökat med tiden.

Utelämning efter hjälpverb i preteritum förefaller oproblematiskt. Malmgren (1985:355) har i en liten undersökning av *skulle* följt av *varit*, med och utan *ha*, funnit att *ha*-lös konstruktion är vanligt förekommande i både tal- och skriftspråk, dock allra vanligast i talspråk. I det skriftspråkliga materialet är också *ha*-lös konstruktion vanligare i romanspråk än i tidningstext. Malmgren anser att konstruktion med *ha* verkar ha en högre stilnivå, men nämner också att Nyberg uttryckt rakt motsatt hållning (efter Malmgren 1985:357). Sedan följer ett resonemang om utelämning efter hjälpverb i presens, och här har olika uppfattningar presenterats genom åren. Hulthén (efter Malmgren 1985) anser att det är omöjligt, medan Wellander (1939) inte ger någon stilistisk kommentar alls. Också i nyare studier förekommer olika uppfattningar om *ha*-bortfall efter hjälpverb i presens. Både Hedlund (1992:161) och Julien (2002) anser att det är omöjligt efter verb som *kan* och *ska*. Heinat (2021) däremot menar att det går bra. Både Julien och Heinat ger också exempel på möjligheten att utelämma *ha* efter lyftningsverb, som *verkar*, *lär* och *sägs*. Hos Julien (2002) ges resultatet från grammatikalitetsbedömningar av 30 informanter, där några accepterar utelämning, men de flesta inte. Heinat (2021) har funnit exempel på utelämning efter alla tre verben i en korpusundersökning i *Korp*.

I fråga om utelämning i kontrollinfinitiver anser Julien (2002) att det är omöjligt. Malmgren (1985) menar att det är acceptabelt i prepositionsstyrda konstruktioner och ger exemplet "... *efter att under andra*

världskriget belönats”. Han framhåller dock att det krävs något led mellan infinitivmärket och supinum verbet. Heinat (2021) undersöker inte just kontrollinfinitiver. Istället drar han slutsatsen att utelämning i kontrollinfinitiver är omöjlig, med utgångspunkt i de syntaktiska kriterier han föreslår för utelämning efter lyftningsverb och i nexusingnitiver.

Utelämning i nexusingnitiv är också omstritt. Holmberg (1986) anser att det går bra, medan Hedlund (1992) menar att det inte är möjligt. Malmgren (1985) tycker att utelämning i subjekt med infinitiv är acceptabel och hänvisar också till Wellander (1939) som ger flera exempel. Utelämning i objekt med infinitiv verkar däremot begränsad och förefaller bara vara möjlig om objektsledet utgörs av reflexiv och inte pronomen (Malmgren 1985). Bland Juliens informanter förekommer olika grad av acceptans. För de flesta som anser att det går bra krävs att supinum verbet är intransitivt. Heinat (2021) undersöker senare transitivitet i sin studie och där framkommer att transitiviteten inte har någon inverkan på möjligheten till utelämning.

Platzack (1986:202) påstod redan 1986 att *ha* kan utelämnas i alla fall utom när det upptar finitets plats i huvudsats. Yttrandet har ansetts övergeneraliserande eftersom infinit *ha*-bortfall uppenbarligen inte är helt optionellt. Det är dock inte otänkbart att Platzacks slutsats kommer att vara giltig i framtiden. Den tidigare forskningen visar att restriktionerna för infinit *ha*-bortfall inte verkar ligga fast. Dessutom kan vi konstatera att infinit *ha*-utelämning uppstod i svenskan först i början av 1700-talet, sedan den finita möjligheten etablerats, och har alltså inte förekommit sedan fornsvensk tid, som man länge trott (Bäckström 2020). Inledningsvis förekom den infinita utelämningen efter modalverb i preteritum. Och även om enstaka exempel på utelämning efter modalverb i presens förekom redan då, var det först under 1800-talet som sådana konstruktioner började förekomma i större utsträckning (Bäckström & Rosenkvist 2023). Denna utveckling verkar därmed ha skett i takt med att supinum etablerades som aktiv verbform (Håkansson 2021).

Sammantaget är det en ganska brokig bild av infinit *ha*-utelämning som målas upp. Det råder ingen konsensus och olika författare har nått fram till olika slutsatser. Trots att vi kunnat ta del av autentiska

exempel på utelämning i samtliga konstruktionstyper är det få som vill bekräfta att infinit *ha*-utelämning är grammatiskt accepterad i standardspråklig skrift.

3 Infinit *ha*-bortfall i nusvenska – en korpusstudie

För att undersöka bruket av *ha*-lös perfekt infinitiv har jag företagit en undersökning i Språkbankens korpusverktyg Korp (sprakbanken.gu.se/korp/). Fokus är inriktat på text som rimligen kategoriseras som standardspråkligt. Huvuddelen av undersökningen utgörs därmed av nyhetstext från Göteborgs-Posten och Sveriges Television från 2005 till och med 2020. Jag har också genomfört två jämförande undersökningar. Dels har jag studerat ett äldre pressmaterial, av liknande standardspråkliga stil, från andra halvan av 1900-talet. Dels har jag undersökt ett nutida men mer informellt material. Jag hade också föresatsen att undersöka material från första halvan av 1900-talet, i form av korpusen Statens offentliga utredningar (SOU). Vid tiden för undersökningarna fungerade dock inte korpusverktyget optimalt för just denna korpus, men jag kommenterar materialet kort i den avslutande diskussionen. I det följande beskrivs urval och tillvägagångssätt i avsnitt 3.1 och resultatet presenteras i 3.2.

3.1 Material och metod

Det standardspråkliga material jag valt att studera är primärt korpuserna Göteborgs-Posten (GP) och nyhetstext från Sveriges Television (SVT). Utgångspunkten har varit att undersöka all tillgänglig text vart femte år med start 2005 till och med 2020. GP-korpusen sträcker sig bara till 2013 så jag har låtit det årets korpus jämföras mot SVT 2015. Jag har också eftersträvat någorlunda balans i fråga om omfattning för respektive period. Eftersom korpusen SVT är mindre än GP har jag därför slagit samman korpusar från flera år vid ett par tillfällen.

För nutidshistorisk jämförelse har jag också undersökt korpuserna Press 65, Press 76 och Press 95 i sin helhet. Dessa korpusar utgörs av en sammansättning av en handfull morgontidningar från respektive tidsperiod. För att göra en jämförelse med mer talspråksnära bruk har jag också undersökt Bloggmix. Samtliga undersökta korpusar presenteras i tabell 1.

Tabell 1. Den totala undersökningskorpusen, från Korp.

Korpus	Storlek miljoner ord	Korpus	Storlek miljoner ord
Press 65	1,12		
Press 76	1,35		
Press 95	7,67		
GP 2005	23,15		
SVT 2005*	7,9	Bloggmix 2005*	13,6
GP 2010	17,2		
SVT 2010*	18,7	Bloggmix 2010	97,4
GP 2013	16,9		
SVT 2015	19,2	Bloggmix 2015	27,8
SVT 2020	16,0		
Totalt	129,2		138,8

De *-märkta korpusarna utgörs alltså av fler delkorpusar än det aktuella året. SVT 2005 består av material från 2004, 2005 och 2006. Det samma gäller för Bloggmix 2005, som består av material från 2004, 2005 och 2006. Sammanslagningarna är gjorda för att delkorpusarna ska vara mer jämförbara kvantitativt. Trots det är dessa ändå relativt små jämfört med de andra delkorpusarna. SVT 2010 utgörs av material från 2009 och 2010, och omfattar därmed ungefär samma textmängd som de övriga. Bloggmix från 2010 är istället avsevärt större än övriga, men jag har ändå undersökt den i sin helhet. De tre äldre Press-korpusarna är avsevärt mindre än övriga.

För att studien ska vara jämförbar med tidigare studier har jag försökt utforma sökuttryck som stämmer överens med sådana som använts tidigare. Jag har också eftersträvat sökuttryck som ska kunna fånga sådant bruk som kommenterats i språkrådgivande sammanhang. I alla undersökningar har jag använt det utökade formatet i Korp.³ För att kunna säga något om utelämningsfrekvensen har alla sökningar gjorts på konstruktion med och utan infinitiven *ha*. I tabell 2 ges en

³ De tre sökformaten beskrivs i användarhandledningen hos Språkbanken (sprakbanken.gu.se/verktyg/korp/anvandarhandledning).

sammanställning över de uttryck som använts för respektive konstruktion.

Tabell 2. Sökuttryck i utökat format i Korp.

	Hjälverbsinfinitiv	Kontrollinfinitiv	Nexusinfinitiv
	<i>kan ha sprungit</i>	<i>att ha sprungit</i>	<i>de anses ha sprungit</i>
sökuttryck	verb + adv 0–2 + SUP verb + adv 0–2 + <i>ha</i> + SUP	<i>att</i> + adv 0–2 + SUP <i>att</i> + adv 0–2 + <i>ha</i> + SUP	<i>anse</i> + <i>att</i> är ej + adv 0–2 + SUP <i>anse</i> + <i>att</i> är ej + adv 0–2 + <i>ha</i> + SUP
verbformer	<i>ska, kan, bör, lär, sägs, verkar</i>		<i>anser, anses, ansåg, ansågs, ansett, ansetts</i>

SUP i uttrycken står i samtliga fall för valfritt verb i supinum, både i aktiv och passiv form. I alla tre sökningar valde jag också att öppna för träff på konstruktion med eller utan adverb i position före SUP. Eftersom satsadverb (eller andra led) mellan infinitivmärket och SUP i kontrollinfinitiver anses gynna utelämning valde jag att undersöka om adverb också gynnar utelämning i de två andra konstruktionstyperna. Uttrycket ”adv 0–2” innebär att träff ges om adverb saknas, eller förekommer i form av ett eller två led.

För att undersöka utelämning efter hjälpverb i presens använde jag sådana hjälpverb som också undersökts hos bland andra Julien (2002) och Heinat (2021). I fråga om kontrollinfinitiver var de fasta leden infinitivmärket *att* och SUP. För att studera nexusinfinitiver blev jag tvingad till ett mer begränsat sökuttryck. Nexusinfinitiver är syntaktiskt komplexa, och det är svårt att formulera öppna uttryck som ger träff på just dessa och inget annat. Jag valde att endast söka på *anse* som är relativt vanligt i nexusinfinitiver och som också använts som sökord i tidigare studier. För att undvika träff på konstruktion med *anse* följt av nominal bisats angav jag att *anse* inte får följas av *att* (*att*

är ej). Trots det gav sökningen några tvetydiga fall, som jag diskuterar i resultatavsnittet 3.2 nedan.

3.2 Resultat

I tidningsmaterialet förekommer utelämning av infinit *ha* i alla tre konstruktionstyper. Några exempel ges i (4).

- (4) a. ... vilket framförallt Fredrik Reinfeldt **bör haft** anledning att glädja sig åt. (GP 2010)
- b. Mannen misstänks också för **att försökt** sälja ett 1400-tals krucifix [sic] ... (SVT 2005)
- c. ... som **anser sig fått** garantier för att kunna kontrollera ... (GP 2005)
- d. CDU **anses redan långt tidigare nått** sitt "mobiliseringsmaximum". (SVT 2010)
- e. Han har även hjälpt flyktingar som han **ansett staten svikit**, ... (SVT 2005)

I (4a) är *ha* utelämnat i hjälpverbskonstruktion efter hjälp verbet *bör* i presens. I (4b) sker utelämning i kontrollinfinitiv. Notera att utelämning görs trots att inget led förekommer mellan infinitivmärket och supinumverbet. I (4c) visas utelämning i nexusinfinitiv, av typen objekt med infinitiv och i (4d) visas exempel i typen subjekt med infinitiv. I (4e) ges ett tvetydigt exempel. Det förefaller som om det är fråga om *ha*-utelämning i typen objekt med infinitiv: *som han ansett staten (ha) svikit*. Det går emellertid inte att utesluta att det rör sig om finit *ha*-bortfall i subjunktionslös bisats: *som han ansett staten (har) svikit*. Tvetydiga träffar av det här slaget förekommer i alla undersökta delkorpusar i GP och SVT och jag har inte räknat med dem i sammanställningen över den totala träffmängden.

I det följande presenteras totalmängden av de undersökta konstruktionerna i nyhetstexterna, Bloggmix och det äldre pressmaterialet. För att sifferuppgifterna ska bli någorlunda översiktliga delar jag upp dem per konstruktionstyp. I tabell 3 ges uppgifter för hjälpverbsinfinitiverna, i tabell 4 ges uppgifter för kontrollinfinitiverna och i tabell 5

ges uppgifter för nexusinfinitiverna. M = miljon. I beräkningen av mängden konstruktioner per miljon ord omfattas alla konstruktioner, med såväl som utan *ha*.

Tabell 3. Totalresultat för hjälpverbsinfinitiver i 13 delkorpusar.

	Strl M ord	Tot. mängd konstr./M ord	Konstr. med <i>ha</i>	Konstr. utan <i>ha</i>	Andel <i>ha</i>-lös konstr. i %
Press 65	1,12	65	73	0	0
Press 76	1,35	49	65	1	1,5
Press 95	7,67	64	487	4	0,8
GP 2005	23,15	80	1 838	17	0,9
SVT 2005	7,9	331	2 599	16	0,6
GP 2010	17,2	113	1 932	17	0,9
SVT 2010	18,7	368	6 774	104	1,5
GP 2013	16,9	128	2 162	8	0,4
SVT 2015	19,2	616	11 644	186	1,6
SVT 2020	16,0	512	8 050	142	1,7
Bmix 2005	13,6	53	688	34	4,7
Bmix 2010	97,4	51	4 634	296	6,0
Bmix 2015	27,8	41	1 078	72	6,2

Ha-utelämning i hjälpverbsinfinitiver med matris verbet i presens är relativt lågfrekvent, även om det alltså förekommer hundratals exempel i materialet. Ser man till frekvenserna i procent kan man trots allt skönja en svag ökning från Press-korpusarna fram till de senaste SVT-korpusarna från 2015 och 2020. Om man bortser från det stora utslag som den enda utelämningen i Press 76 ger, har mängden utelämning ökat från under 1 % till nästan 2 % i de senaste korpusarna. Inte oväntat är mängden utelämning större i Bloggmix, där infinit *ha*-bortfall får anses relativt etablerat. Konstruktionen i sig är samtidigt ganska ovanlig i både Bloggmix och Press-materialet.

Av de sex hjälpverb som undersökts (*ska*, *kan*, *bör*, *lär*, *sägs* och *verkar*) är utelämning i särklass vanligast efter *ska* och *kan*. Det gäller både i nyhetstexterna och i Bloggmix. I båda materialen är det också *verkar* som därefter visar störst mängd utelämning. Utelämning efter *bör* och

lär förekommer i mycket låg utsträckning, både i nyhetsmaterialet och i Bloggmix. Utelämning efter *sågs* är extremt ovanlig och förekommer bara i en enda delkorpus: Bloggmix 2010.

I nyhetstexterna, GP och SVT, förekommer adverb före supinum i knappt 20 % av konstruktionerna med *ha*. När *ha* är utelämnat är det betydligt vanligare med adverb. Variationen är dock ganska stor: i GP 2005 och 2013 är frekvensen över 80 %, och som lägst är den 22 % i GP 2010.

Tabell 4. Totalresultat för kontrollinfinitever i 13 delkorpusar.

	Strl M ord	Tot. mängd konstr./M ord	Konstr. med <i>ha</i>	Konstr. utan <i>ha</i>	Andel <i>ha</i>-lös konstr. i %
Press 65	1,12	94	105	0	0
Press 76	1,35	104	139	2	1,4
Press 95	7,67	152	1 150	17	1,5
GP 2005	23,15	176	3 974	101	2,5
SVT 2005	7,9	513	3 970	89	2,2
GP 2010	17,2	211	3 521	105	2,9
SVT 2010	18,7	460	8 361	247	2,9
GP 2013	16,9	242	3 998	96	2,3
SVT 2015	19,2	382	7 119	224	3,1
SVT 2020	16,0	338	5 247	164	3,0
Bmix 2005	13,6	148	1 914	100	5,0
Bmix 2010	97,4	130	11 486	1 132	9,0
Bmix 2015	27,8	125	3 182	295	8,5

Kontrollinfinitever är totalt sett vanligare än hjälpverbsinfinitever i den totala undersökningskorporusen. Precis som i fallet med hjälpverbsinfinitever är den dock allra vanligast i GP och SVT. I fråga om kontrollinfiniteverna är ökningen av *ha*-lös konstruktion ännu större än för hjälpverbsinfiniteverna. Sedan det äldre Press-materialet har det skett en fördubbling, från 1,5 till 3 % till och med de senaste SVT-korpusarna. Vi kan också konstatera att utelämning är särskilt vanligt i det mer talspråksnära materialet i Bloggmix.

En klar majoritet av de *ha*-lösa konstruktionerna är prepositionsstyrda, som i (5a).⁴ I enstaka träffar uppträder konstruktionen som efterställt attribut (5b) eller som egentligt subjekt (5c). I undersökningen har jag inte systematiskt sökt på *Att* i meningsinledning. En sporadisk genomgång i efterhand gav några träffar på kontrollinfini-
ver som subjekt (5d).

- (5) a. Hon åtalas även för misshandel **efter att tillfogat** målsäganden ... (GP 2010)
- b. ... vi önskar att fler skulle ha haft **mod att agerat** som de gjorde (GP 2010)
- c. Det är så **kul att fått tillbaka** läslusten igen! (Bmix 2010)
- d. **Att fått växa upp** med djur är bland det bästa som hänt mig (Bmix 2010)

Adverb före supinum är ganska ovanligt i konstruktion med *ha*, och förekommer aldrig i mer än 8 % av fallen i någon av korpusarna. När *ha* är utelämnat är dock andelen framförställda adverb större och varierar från 7 % i SVT 2005 till hela 47 % i Press 95. Snittet i övriga korpusar rör sig runt 25 %.

⁴ Jag har inte fört statistik över mängden konstruktioner som föregås av preposition och inte, och kan bara konstatera att förekomster med preposition är vanliga.

Tabell 5. Totalresultat för nexusinfinitiver i 13 delkorpusar.

	Strl M ord	Tot. mängd konstr./M ord	Konstr. med <i>ha</i>	Konstr. utan <i>ha</i>	Andel <i>ha</i>-lös konstr. i %
Press 65	1,12	8	9	0	0
Press 76	1,35	13	16	1	5,9
Press 95	7,67	8	64	1	1,5
GP 2005	23,15	7	167	3	1,8
SVT 2005	7,9	19	146	5	3,3
GP 2010	17,2	8	125	6	4,6
SVT 2010	18,7	15	272	9	3,2
GP 2013	16,9	6	92	2	2,1
SVT 2015	19,2	8	142	4	2,7
SVT 2020	16,0	10	154	8	4,9
Bmix 2005	13,6	2	31	2	6,0
Bmix 2010	97,4	1	100	9	8,3
Bmix 2015	27,8	1	25	1	3,8

De undersökta nexusinfinitiverna är de som förekommer i minst utsträckning i materialet, vilket delvis kan förklaras med att jag bara studerat konstruktion med ett enda matrisverb, *anse*. Om man bortser från det stora utslaget från den enda utelämningen i Press 76 är ökningen av *ha*-lös konstruktion tydlig. Kurvan är dock inte lika jämn som i de två andra typerna, vilket kanske kan förklaras med den totalt sett låga frekvensen. Det står i alla fall klart att *ha*-bortfall i de senaste korpusarna förekommer relativt ofta, från dryga 2 % till över 4 %. Förekomsten av *ha*-lös konstruktion är även i denna konstruktionstyp större i Bloggmix.

Till skillnad från hos hjälpverbs- och kontrollinfinitiver verkar däremot förekomsten av adverb inte påverka möjligheten till utelämning nämnvärt. I hälften av korpusarna är mängden adverb lika, eller till och med mindre, i konstruktion utan *ha*, jämfört med konstruktion med *ha*.

4 Diskussion

Undersökningen har visat att förekomsten av infinit *ha*-bortfall ökar. För det första har *ha*-bortfall spridit sig till fler konstruktionstyper. Tidigare har utelämning främst varit förknippad med konstruktion efter hjälpverb i preteritum, men vi kan konstatera att utelämning görs regelbundet i de här undersökta konstruktionerna: efter hjälpverb i presens (*ska fått*), i kontrollinfinitiver (*efter att tagit hjälp*) och i nexuskonstruktioner (*han ansåg sig blivit lovad*). För det andra blir utelämning allt vanligare i sådant språkbruk som kan beskrivas som standardspråkligt. Jämförelsen mellan Press-materialet och nyhetstexterna (GP och SVT) visar en tydlig frekvensökning i samtliga fall.

Mängden utelämning i det undersökta materialet är dock fortfarande relativt liten, mindre än 10 procent. I avsnitt 2 beskrevs att de första exemplen på utelämning efter modalverb i presens började förekomma sporadiskt under 1800-talet. Kanske är det så att den infinita utelämningen fört en slumrande tillvaro, men nu fångats upp av tillräckligt många språkbrukare för att på sikt bli allt vanligare. Språkförändringsförlopp kan ofta liknas vid en S-kurva (t.ex. Nevalainen 2015). Det kan alltså vara så att spridningen av infinit *ha*-bortfall ännu befinner sig i botten av S:et, så att säga. Om trettio eller femtio år kanske frekvensen hunnit bli avsevärt högre.

Många menar idag att infinit *ha*-utelämning är ett talspråksdrag. Vi ser också i resultatet att utelämning i bloggmaterial är större än i nyhetstexterna. Av den tidigare forskningen framgick dock att infinit utelämning bedömts på olika vis under 1900-talets första hälft. Malmgren (1985) förde fram att Nyberg ansåg *ha*-lös perfekt infinitiv ”verkade bokspråk och pedanteri”. I en inledande sökning i korpusen Statens offentliga utredningar fann jag en stor mängd utelämning efter hjälpverb i presens. Dessvärre var texterna opålitliga på grund av brister i den digitala överföringen. Här finns en uppenbar kunskapslucka och det behövs vidare studier för att ta reda på huruvida infinit utelämning faktiskt var ett drag i 1900-talets kanslispråk.

Föreställningen att infinit *ha*-bortfall är omöjlig i kontrollinfinitiver måste sägas vara förlegad. Likaså verkar kravet på bestämning mellan infinitivmärket och supinumverbet inte efterlevas nämnvärt. Det är

visserligen vanligare med adverb före verbet i konstruktion utan *ha* än med, men av den totala mängden utelämningar är det *att* följt av näket supinum som är i majoritet.

Att språkvården genom åren över huvud taget gett råd om infinit utelämning tyder ju på att *ha*-lösa konstruktioner regelbundet har förekommit – annars skulle det ha varit en icke-fråga. Nu ser vi också att bruket ökar. Eventuellt kan den något mildare rekommendationen i *Språkrådet rekommenderar*, jämfört med skrivningen i föregångaren *Språkriktighetsboken*, ses som tecken på att infinit *ha*-bortfall börjar accepteras i allt fler syntaktiska konstruktioner i det offentliga språkbruket.

Kanske är det dock fortfarande så att uttryck som *Efter att följt med i dagspressen* och *tillräckligt med vatten verkar runnit under broarna* gör att man som språkbrukare inte bara lyssnar till vad som sägs utan faktiskt störs av hur det sägs. Framtiden får utvisa när det är dags att helt slopa restriktionerna för infinit *ha*-bortfall.

Litteratur

- Bylin, Maria & Melander, Björn. 2023. *Språkrådet rekommenderar*. Stockholm: Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen.
- Bäckström, Linnéa. 2020. *Etableringen av ha-bortfall i svenskan. Från kontaktfenomen till inhemska konstruktion*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bäckström, Linnéa & Rosenkvist, Henrik. 2023. Uppkomsten av HA-utelämning i svenska. I: Delsing, Lars-Olof & Wendt, Bo A (red.). *Studier i svensk språkhistoria* 16. Lund.
- Hedlund, Cecilia. 1992. *On participles*. Stockholm: Department of Linguistics, University of Stockholm.
- Heinat, Fredrik. 2021. The Swedish perfect and periphrasis. I: Eide, Kristin Melum & Fryd, Marc (red.): *The Perfect volume. Papers on the perfect*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 343–364.

- Holmberg, Anders. 1986. *Word Order and Syntactic Features in the Scandinavian Languages and English*. Stockholm: Department of General Linguistics, University of Stockholm.
- Håkansson, David. 2021. Hur har passiven förändrats? Om valet av passivform av framväxten av passivt supinum i 1800-talets svenska. *Föredrag vid Studier i svensk språkhistoria* 16. Lund.
- Johannisson, Ture. 1945. Hava och vara som tempusbildande hjälpverb i de nordiska språken. Lund: Gleerup.
- Julien, Marit. 2002. Optional *ha* in Swedish and Norwegian. *Journal of Comparative German Linguistics* 5. S. 67–95.
- Malmgren, Sven-Göran. 1985. Om utelämning av hjälpverbet *ha* i förbindelse med supinum. I: Allén, Sture m. fl. (red.): *Svenskans beskrivning* 15. Göteborg, S. 347–358.
- Nevalainen, Terttu. 2015. Descriptive adequacy of the S-curve model in diachronic studies of language change. I: Sanchez-Stockhammer, Christina (red.): *Can we predict linguistic change? Studies in Variation, Contacts and Change in English* 16. Helsinki. VARIENG.
- Platzack, Christer. 1986. Comp, Infl, and Germanic Word Order. I: Hellan, Lars & Kirsti Koch Christensen (red.): *Topics in Scandinavian Syntax*. Dordrecht: D. Reidel, S. 185–234.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Svenska språknämnden. 2005. *Språkriktighetsboken*. 2. uppl. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Teleman, Ulf. 2013. *Tradis och funkis*. 3. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Wellander, Erik. 1939. *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård*. Stockholm: Norstedt

Som om ...

Stil och struktur hos komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats

David Håkansson, Sara Stymne & Carin Östman

1 Inledning

I berättelser av olika slag spelar inte sällan *liknelsen* en central roll. Människor, likafullt som händelser, företeelser och fenomen, beskrivs och karaktäriseras på grundval av jämförelser av olika slag. Språkligt kan sådana jämförelser uttryckas på olika sätt, och det är därför inte förvånande att de tillskrivits stor stilistik relevans och utgjort ett centralt studieobjekt inom den litterära stilistiken.¹

Litterär stilistik var länge liktydigt med impressionistiska studier av enskilda verk eller författarskap (jfr Svensson 1988). Den pågående digitaliseringen av det litterära kulturarvet har emellertid öppnat för nya former av datorstödda analyser som kan komplettera de hävdvunna metoderna och därmed utnyttjas för att urskilja annars svår-fångade mönster genom olika typer av kvantitativa angreppssätt. Det kan visserligen invändas att kvantitativa metoder sedan länge har utnyttjats också inom stilistisk forskning, men det har då i första hand handlat om undersökningar av väldefinierade språkliga variabler, som t.ex. meningslängd, i mindre stickprov (se t.ex. Westman 1974). Sådana angreppssätt var visserligen fruktbara när det gällde att karaktärisera olika typer av sakprosatexter, men de visade sig vara betydligt svårare att förena med det utpräglat praktiska kunskapsintresse som traditionellt har kännetecknat det språkvetenskapliga studiet av litterära texter, vilket på sikt nog också har bidragit till att den litterära

¹ Denna studie har utförts inom ramen för projektet *Hur skönlitteraturen gjorde svenskan modern. Fiktionsprosa, författare och språkförändring 1830–1930* som bedrivs med stöd av Vetenskapsrådet (2020-02617). Projektledare är David Håkansson. Vi tackar Johan Svedjedal för värdefulla synpunkter på en tidigare version av texten.

stilistiken så småningom kom att betraktas som förlegad (jfr Svensson 2017).

Som ett försök att vitalisera den litterära stilistiken som en deldisciplin inom språkforskningen har *korpusstilistiken* på senare år etablerats som en forskningsgren (för en introduktion, se McIntyre & Walker 2019). Korpusstilistiken erbjuder en möjlighet att förena den litterära stilistikens traditionella forskningsfrågor med korpuslingvistiska metoder, och det blir på så sätt möjligt att belysa klassiska forskningsproblem från nya synvinklar. Utifrån ett korpusstilistiskt angreppssätt ska vi i denna studie redovisa en undersökning av jämförelseuttryck i svensk skönlitteratur. Syftet är att åskådliggöra hur ett enskilt jämförelseuttryck kan utnyttjas som stildrag i varierande funktioner. Närmare bestämt ska vi fokusera på komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats. Det rör sig alltså om sådana uttryck som exemplifieras i (1). Även om *som om* ofta betraktas som en flerordsubjunktion väljer vi i linje med SAG (Teleman, Hellberg & Andersson 1999) att analysera uttrycket som en subjunktionsfras där den konditionala bisatsen fungerar som rektion på det sätt som illustreras i (2).

- (1) a. Han blev helt matt vid återseendet, som om alla hans krafter och resurser rann ner i skorna.
b. Det lät som om biträdet kvävde ett skratt.
- (SAG IV:582)

(2) [som [om ...]]

Med rektionen anges en hypotetisk situation som jämförs med den förgrundskomparand² som den överordnade satsen utgör i sammanhanget (jfr SAG III:670). I en studie av ordkombinationen *as if* i Charles Dickens prosa relaterar Mahlberg (2013:133 f.) jämförelsestrukturen till "the traditional distinction between 'showing' and 'telling' modes of narration" och visar hur det å ena sidan genom en beskrivande förgrundskomparand är möjligt att specifikt ange vad som ligger till grund för jämförelsen samtidigt som det å andra sidan förekommer att jämförelsen endast är implicit: "Here the narrator moves

² Med *förgrundskomparand* avses "den eller det som jämförs med någon eller något" (SAG I:175).

away entirely from reporting on behaviour or showing external features and instead provides direct insights into the character's mind”.

Materialet för undersökningen har hämtats från *Litteraturbanken* (för en närmare beskrivning, se Svedjedal 2004). Litteraturbanken är en resurs för fulltextpublicering av litterära klassiker, viktigare humanistiska verk och andra verk av intresse. Inom Litteraturbanken finns bl.a. utgivningen från Svenska Vitterhetssamfundet och Svenska Akademiens klassikerserie, samlade verk (eller livstidsutgivningen) av bl.a. C.J.L. Almqvist, Karin Boye, Verner von Heidenstam, Selma Lagerlöf och August Strindberg. Först var verksamheten inriktad på kanoniserade författare, men urvalet har målmedvetet breddats med arbetarförfattare, populärlitteratur m.m. Materialet är på svenska och härrör huvudsakligen från ca 1650 till 1940. Litteraturbanken har valts som empirisk utgångspunkt av flera skäl. Den första och viktigaste anledningen är att det är ett stort, väl kontrollerat, fritt tillgängligt och upphovsrättsligt ej skyddat material. Litteraturbanken innehåller vidare många av de svenska litterära klassikerna, rikligt omskrivna i traditionella litteratur- och språkvetenskapliga analyser. En ytterligare anledning är att Litteraturbanken har ett synnerligen varierat texturval. När vår undersökning genomfördes omfattade Litteraturbanken drygt 193,5 miljoner token.

Vår text är disponerad på följande sätt. Vi inleder med en kort exposé över hur *som om* har använts i texter från Litteraturbanken. Därefter redovisar vi en fallstudie av hur *som om* används av fyra författare, födda under 1800-talets andra hälft, och sedan diskuterar vi våra resultat i ljuset av korpusstilistisk forskning, innan vi i avslutningen summerar våra slutsatser och gör några utblickar.

2 Bakgrund

För att få en bild över hur komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats har använts i svensk skönlitteratur har vi sökt efter ordkombinationen *som om* i Litteraturbanken under tidsintervallet 1800–1979. Sökningen genererade totalt drygt 30 000 träffar. Det finns dock vissa metodiska svårigheter med en undersökning av detta slag. För det första har vi enbart sökt efter ordkombinationen *som om* utan att närmare specificera den språkliga strukturen. Bland träffarna

återfinns därför inte bara exempel på komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats utan även andra strukturer som inleds av ordkombinationen *som om*:

- (3) Hur kunde väl den bövelns karlen, vars hjärna var så proppfull med allsköns fantasier, ha upptäckt en liten spricka, som om dagen doldes av min bolster?

(Hjalmar Bergman, *Herr von Hancken*, s. 174)

Även om sådana belägg som inte svarar mot komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats visserligen inte förefaller vara särskilt många kan de förekomma i olika omfattning under olika perioder och därmed försvåra en jämförelse över tid.

För det andra innehåller Litteraturbanken huvudsakligen texter från ca 1650 till 1940 (jfr inledningen). Texter från 1900-talets senare hälft är därmed svagt representerade i materialet, vilket gör att underlaget för jämförelsen riskerar att bli begränsat när det gäller efterkrigstiden. För det tredje är den tidsfästelse som texterna har i Litteraturbanken inte nödvändigtvis identisk med verkets förstaupplaga, vilket påtagligt försvårar en jämförelse över tid.

På grund av dessa metodiska begränsningar valde vi att begränsa undersökningen till verk av August Strindberg, Selma Lagerlöf, Agnes von Krusenstjerna och Gustaf af Geijerstam. Som framgår av tabell 1 är det dessa författare som visade sig ha flest belägg på den aktuella söksträngen i korpusen.

Tabell 1. Författare med flest belägg på *som om* i Litteraturbanken.

Författare	Antal belägg
August Strindberg	2 983
Selma Lagerlöf	2 597
Agnes von Krusenstjerna	2 300
Gustaf af Geijerstam	1 958
Victoria Benedictsson	1 486
Elin Wägner	1 030
Anna Bondestam	871
Axel Lundegård	830
Sophie Elkan	689
Ola Hansson	659

Visserligen varierar textmängderna mellan olika författare, men det är ändå slående att bland de 10 författare som har flest belägg på *som om* är alla utom en födda under 1800-talets andra hälft. Undantaget utgörs av Anna Bondestam – född 1907. Komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats kan alltså ha varit ett framträdande stildrag vid tiden för förra sekelskiftet. När en av våra tidigaste arbetarförfattare, Martin Koch, mest känd för *Guds vackra värld*, parodierade stilen hos samtida författarkolleger i *Litterära storverk i västficksformat* (1913) utnyttjade han sig just av komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats både när det gäller att härma stilen hos Gustaf af Geijerstam och Selma Lagerlöf:

- (4) [”Underliga gåtor”, fritt efter Gustaf af Geijerstam]
Jag kan helt enkelt icke bliva det kvitt, och jag har stannat inför det, grubblande, som om detta ansikte skulle kunna lösa mitt livs gåta.
(Koch 1913:12)
- (5) [”Den sagigaste sagan”, fritt efter Selma Lagerlöf]
Och på det viset blev det ju nästan lika bra, som om hon hade skrivit en riktig saga!
(Koch 1913:44)

Koch förefaller ha valt stildrag med viss omsorg, och det framstår alltså som motiverat att närmare granska bruket av jämförelseuttryck i form av komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats hos några författare verksamma vid tiden runt förra sekelskiftet.

3 En fallstudie av fyra författare

Som framgick i föregående avsnitt finns flest förekomster på ordkombinationen *som om* hos August Strindberg, Selma Lagerlöf, Agnes von Krusenstjerna och Gustaf af Geijerstam. Vi har därför gjort en närmare undersökning av bruket av *som om* hos dessa författare och studerat hur komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats används i deras texter. Sammanlagt har vi analyserat 56 texter om totalt drygt 3,6 miljoner tokens (se vidare bilaga 1 för en förteckning över de texter som har analyserats).³ I detta avsnitt redogör vi först för principerna för vår analys innan vi redovisar resultatet.

3.1 Analysprinciper

Subjunktionsfraser inledda av *som* kan ha flera grammatiska funktioner. Teleman (1974:79 ff.) urskiljer två huvudtyper, dels komparativa, dels predikativa:

- (6) Han skriker som när det åskade. [Komparativ]
- (7) Som kandidat till posten vill jag inte uttala mig om Bo. [Predikativ]

De *som*-inledda fraser som vi studerar här faller inom den första kategorin, och de fungerar vanligen antingen som adverbial eller som efterställt attribut i nominalfraser.

- (8) Och han ser ett skimmer över deras ansikten, som om de hade sett något rätt vackert ...
(Lagerlöf, *En saga om en saga och andra sagor*, s. 36)

³ I materialet ingår även *En dåres försvarstal* som ursprungligen skrevs på franska och till grund för den svenska texten ligger Hans Levanders översättning från 1976.

- (9) Med en skärpa, som om han anat en kommande missräkning, eller velat nästan med våld inskärpa hos mig, att han icke var dupe-rad, började han att tala om allt, som kunde afskräcka en männi-ska från att träda i pressens tjänst.

(af Geijerstam, *Medusas hufvud*, s. 62)

Gränsdragningen mellan adverbial och attribut är inte alltid självklar, men för vår analys är den av underordnad betydelse. Vi nöjer oss där-för med att tala om *komparativ* typ utan att närmare specificera den grammatiska funktionen

Teleman (1974:45) framhåller att *som om*-inledda fraser i exempel som bl.a. *Det förefaller som om han trivs här* är starkt besläktade med *att*-sat-ser som egentligt subjekt.⁴ Så är fallet vid verb som bl.a. *förefalla*, *verka*, *se ut* och *låta*, och enligt SAG (IV:56) anges här det aktuella sak-förhållandet med en ”obligatoriskt postponerad *som om*-sats”.⁵ Ver-bets subjekt är här ett expletivt *det*. Alternativt kan med ungefär samma betydelse den överordnade satsen ha samma subjekt som bi-satsen i stället för ett expletivt subjekt (SAG IV:56). Jfr (10) och (11) där SAG:s exempel återges:

- (10) Det {förefaller/verkar/ser ut/känns/låter} som om han är lugnare nu.

- (11) Han {ser ut/verkar} som om han är lugnare nu.

På grund av den likhet som finns mellan *som om*-fraser i den använd-ning som illustreras i (10) å ena sidan och konstruktioner med for-mellt och egentligt subjekt å den andra har vi önskat hålla sådana ob-ligatoriskt postponerade *som om*-fraser som konstrueras med expletivt subjekt skilda från övriga användningar, och vi väljer därför att tala om en obligatoriskt *postponerad* typ när vi avser komparativa

⁴ Till skillnad från *att*-satser som egentligt subjekt kan dock inte komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats ersätta det expletiva subjektet: **Som om han trivs här förefaller*.

⁵ Det kan noteras att SAG (IV:56) talar om ”*som om*-sats”, vilket väl kan bero på att dessa konstruktioner även kan betraktas som en egen bisatstyp snarare än subjunktionsfraser (jfr SAG IV:582).

subjunktionsfraser som fungerar som komplement till verb som bl.a. *förefalla*, *verka*, *se ut* och *låta* i kombination med ett expletivt *det* som subjekt. Exempel som i (12) har vi alltså fört till denna kategori:

- (12) a. Det förefaller mig, som om detta skulle vara ett slags tygel på mig själf.
(af Geijerstam, *Erik Grane*, s. 174)
- b. Det var, som om de ville göra honom ansvarig för ringningen och för det onda, som den bådade.

(Lagerlöf, *Antikrists mirakler*, s. 120)

Utöver de båda typer som har redovisats ovan – den komparativa och den postponerade – urskiljer vi ytterligare en: nämligen den *expressiva* (jfr Wikberg 1999 där motsvarande typ i engelska betecknas *emphatic*). Till denna typ för vi sådana komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats som fungerar på samma sätt som självständiga huvudsatser:

- (13) Pyttsan! Som om inte hon, Margit, visste mycket mer än Strutsen om förhållandet mellan man och kvinna.

(von Krusenstjerna, *Fröknarna von Pahlen II*, s. 197)

Sammanfattningsvis väljer vi alltså att analysera de olika *som om*-fraserna i tre typer – komparativa, postponerade och expressiva – och i nästa avsnitt ska vi närmare redogöra för resultatet av denna analys.

3.2 Resultat

Sammanlagt har vi i materialet identifierat 3 823 exempel på ordkombinationen *som om* i materialet. I tabell 2 redovisar vi dels vissa uppgifter om materialet, dels hur dessa exempel fördelar sig mellan de fyra författarna som ingår i fallstudien.

Tabell 2. *Som om* hos fyra författare.

	Geijerstam	Krusenstjerna	Lagerlöf	Strindberg	Totalt
Antal texter	7	8	20	21	56
Antal tokens	368 261	445 399	1 296 924	1 500 316	3 610 900
Antal <i>som om</i>	793	954	1 167	909	3 823
Antal relevanta belägg	792	951	1 151	904	3 798
<i>som om</i> /1 000 tokens	2,15	2,14	0,89	0,60	1,05

Av tabell 2 framgår att nästan alla exempel på ordkombinationen *som om* i materialet består av relevanta belägg för denna studie, dvs. av komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats. Endast en handfull exempel (totalt < 1 %) innehåller ordkombinationen *som om* i en annan struktur – vanligen relativa bisatser med tom subjektsposition och ett tidsadverbial i mittfältet (se (14) nedan) – men det förekommer även att komparativa subjunktionsfraserna har en rektion som inte är satsformad; inte heller sådana exempel (se (15) nedan) har vi inkluderat bland de *som om*-fraser som vi studerar:

- (14) De lösa herrarna, som om lördagarna dansade i societetshuset, voro unga och självmedvetna ...
(von Krusenstjerna, *Tonys sista läroår*, s. 41)
- (15) De hade vant sig där på jakten att tala om Börje, som om en stor-man.
(Lagerlöf, *Osynliga länkar*, s. 176)

Vad beträffar användningen av *som om*-fraser faller de fyra författarna närmast i två grupper. I den ena placerar sig af Geijerstam och von Krusenstjerna; hos båda dessa författare förekommer drygt 2 *som om*-fraser/1 000 tokens. I den andra gruppen återfinns Lagerlöf och Strindberg. Dessa båda använder *som om*-fraser mindre frekvent (< 1/1 000 tokens). Allra lägst är frekvensen hos Strindberg. Även om det av tabell 1 ovan framgick att Strindberg och Lagerlöf har det högsta antalet *som om*-fraser, visar vår studie att frekvensen i relativa tal är lägre hos dem än hos af Geijerstam och von Krusenstjerna.

Vi vänder nu blicken mot de olika undertyperna av *som om*-fraser som vi urskilde i föregående avsnitt: de komparativa, postponerade och expressiva. Av tabell 3 framgår hur materialets belägg fördelar sig på dessa typer.

Tabell 3. Olika typer av *som om*-fraser.

Typ	Geijerstam		Krusenstjerna		Lagerlöf		Strindberg	
	antal	%	antal	%	antal	%	antal	%
Komparativ	546	69	591	62	629	55	726	80
Postponerad	246	31	350	37	514	45	172	19
Expressiv	0	0	10	1	8	< 1	6	< 1
Totalt	792	100	951	100	1 151	100	904	100

Som framgår av tabell 3 är den komparativa typen vanligast hos alla författare, följd av i tur och ordning den postponerade och den expressiva. Den sistnämnda är svagt företrädd hos både Krusenstjerna, Lagerlöf och Strindberg och förekommer inte alls hos Geijerstam. Vad beträffar proportionen mellan den komparativa och den postponerade typen kan det konstateras att den skiftar mellan de fyra författarna. Hos både Geijerstam och Krusenstjerna svarar den komparativa typen för ungefär två tredjedelar av beläggen, medan den postponerade typen utgör ungefär en tredjedel. Hos Lagerlöf är däremot förhållandet mellan de båda typerna mer jämnt; till den komparativa typen hänför sig drygt hälften av beläggen medan knappt hälften av beläggen utgörs av den postponerade typen. Hos Strindberg är den komparativa typen i överväldigande majoritet, medan den postponerade typen spelar en mer marginell roll.

3.3 Diskussion

Som framgick i inledningen anger subjunktionsfrasens rektion – den konditionala bisatsen – i det prototypiska fallet en hypotetisk situation som jämförs med den förgrundskomparand som den överordnade satsen utgör. Genom en beskrivande förgrundskomparand är det möjligt att specifikt ange vad som ligger till grund för jämförelsen i kontrast till sådana jämförelser där förgrundskomparanden endast är

implicit. På detta sätt kan strukturerna alltså användas av en berättare för att iakttä och avlyssna ett skeende från en viss position och ge uttryck för attityder och värderingar, men det blir också möjligt att använda dem för att skildra ett händelseförlopp ur prosakaraktärernas perspektiv.

Mot denna bakgrund låter sig också de olika typerna av jämförelseuttryck närmare diskuteras. Först och främst kan det konstateras att den komparativa typen används för skildringar ur såväl berättarens som prosakaraktärernas horisont – ibland på ett sätt som ger tillgång till deras inre. I exemplet i (16) sker skildringen från berättarens perspektiv, medan vi i (17) möter exempel på hur perspektivet är prosakaraktärens, något som framträder genom valet av pronomen. I (18) signalerar verbet i den överordnade satsen hur prosakaraktärernas minnen och känslor aktualiseras:

- (16) a. På gången låg en stor, grön vattenkanna kvarlämnad, som om den nyss blifvit begagnad.
(af Geijerstam, *Kampen om kärlek*, s. 128)
- b. Björkarna lysa i gredelint och rött, som om de levde i en morgonrodnads sken.
(von Krusenstjerna, *Fröknarna von Pahlen I*, s. 187)
- c. Något, som förvånade dem, var, att vinden kom med så starkt dån, som om den hade fört med sig bullret från en stor kvarn eller mekanisk verkstad.
(Lagerlöf, *Nils Holgersson II*, s. 85)
- d. Sången pågick hemsk som kom den ur kyrkans golv, den mattades som om den led mot slutet, rösterna tystnade av, den ena efter den andra ...
(Strindberg, *Svenska öden I*, s. 174 f.)
- (17) a. Men han log, som om han ej trodde mig ...
(af Geijerstam *Kampen om kärlek*, s. 169)
- b. Den grå himlen ovanför mitt huvud sänkte sig allt längre ned, som om den ville kväva jorden
(von Krusenstjerna, *Tony växer upp*, s. 367)
- c. Jag satte ned foten så, som om det skulle vara ett steg att träda på under tröskeln
(Lagerlöf, *Antikrists mirkaler*, s. 257)

- d. Då, som om han hade väntat att jag skulle komma, bjuder doktorn mig att ta en stol ...
(Strindberg, *Inferno*, s. 177)
- (18) a. Hur väl minns jag icke dessa dagar. De voro ej många, men jag minns dem nu, som om de varit månader.
(af Geijerstam, *Kampen om kärlek*, s. 254)
- b. Och han förnam ett stick av ånger, som om han ställts vid valet av två vägar och slagit in på den
(von Krusenstjerna, *Fröknarna von Pahlen I*, s. 227)
- c. Han trodde, att någon gaf akt på honom, han kände det, som om han varit väntad.
(Lagerlöf, *Osynliga länkar*, s. 141)
- d. Tekla erfor en beklämning som om hon återsett det ohyggliga uppträdet vid Blasieholmsbron ...
(Strindberg, *Svenska öden II*, s. 143)

Motsvarande funktioner finns även hos de båda andra typerna även om förgrundskomparanden i dessa fall har en klart annorlunda form. I den expressiva typen saknas en förgrundskomparand i form av en överordnad sats, och i stället kan större partier av den föregående kontexten fungera som grund för jämförelsen – antingen utifrån berättarens eller en enskild prosakarakters perspektiv:

- (19) a. Men hos kavaljererna är det dystert. Vore det dock ej billigt, att dessa, som skola kastas i afgrunden för majorskan, finge sitta vid samma bord som hennes andra gäster? Hvad är det för nedrig tillställning med detta bord nere i kakelugnsvrån? Som om ej kavaljerer vore värda att sällskapa med bättre folk!
(Lagerlöf, *Gösta Berlings saga I*, s. 55)
- b. Han undvek hennes ögon. En kund ute i boden begärde med hög röst ett par bakelser till. David Hencke såg ned på bordet. Så enkelt alltsammans var för sådana där små flickor! Kyssar! Giftermål! Som om det vore så förfärligt lätt!
(von Krusenstjerna, *Helenas första kärlek*, s. 45)
- c. Därpå lyftade hon upp en mosstorva, gömde bladet därunder och rullade en sten över. Det var en förhoppning som begrovs, men ett bevis också. På brottslighet? Ja så

kändes det! Som om hon gjort något orätt. Som om hon blottat sig inför det andra könet!

(Strindberg, *Giftas*, s. 237)

I den postponerade typen reduceras förgrundskomparanden i form av den överordnade satsen till en opersonlig konstruktion med *det* som expletivt subjekt. Utifrån denna reducerade förgrundskomparand är det möjligt att relatera sakförhållandet i *som om*-frasen till en större kontext, men jämförelsen blir mindre tydlig. Även i denna typ kan perspektivet vara såväl berättarens som prosakaraktärens. Oavsett vilket är det emellertid tydligt att typen används för att närmare beskriva eller tolka en specifik situation för läsaren:

- (20) a. På samma gång inträffade flera nya sjukdomsfall. Det såg ut, som om allt dalfolket skulle stryka med på en gång.
(Lagerlöf, *Jerusalem II*, s. 142)
- b. Petra mötte svagt Tages fasta tryckning. Det var, som om de högtidligt lovat varandra något ...
(von Krusenstjerna, *Fröknarna von Pahlen I*, s. 214)
- c. Jag vet ej, hvarifrån jag fick denna tanke. Men det syntes mig plötsligt, som om dessa masker, hvilka täckte kvinnornas anleten, dolde en skönhet, hvilken icke fanns, utan var död och vissen, och som varade genom sin illusion endast den korta stund, under hvilken gasljuset brann, och orkestern ännu icke hade blåst sin sista fanfar.
(af Geijerstam, *Kampen om kärlek*, s. 288)

Som framgick i inledningen framhåller Mahlberg (2013) att en implicit förgrundskomparand kan användas för att ge tillgång till prosakaraktärernas inre. Ovanstående exempel visar att förgrundskomparandens form har en viktig funktion för att göra jämförelsen explicit. De expressiva och postponerade *som om*-fraserna får därmed genom den reducerade förgrundskomparanden en särskild funktion som stilmarkör. De framstår i högre utsträckning än den komparativa typen som förklarande. Expressiva *som om*-fraser förekommer visserligen endast i liten utsträckning i materialet, men den postponerade typen är däremot väl belagd, och en orsak till den höga andelen postponerade *som om*-fraser, särskilt hos Lagerlöf men också hos af Geijerstam

och von Krusenstjerna, kan alltså vara att berättarens förklaringar här spelar en större roll än hos Strindberg.

4 Avslutning

Syftet med denna studie har varit att belysa hur ett enskilt jämförelseuttryck kan utnyttjas som ett stildrag i varierande funktioner. Vår empiriska utgångspunkt har varit komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats. Vi har redovisat en undersökning av fyra författare födda under 1800-talets andra hälft och visat att en skenbart identisk struktur i själva verket representerar olika typer som i sin tur kan ha olika användningsområden.

Olle Josephson (1998:145) har utifrån den danske litteraturvetaren Thomas Bredsdorff pekat på några ”tumregler” som kan användas för att känneteckna modernistisk romanprosa. En av dem lyder: ”Säg inte vad något är *liksom*, säg vad det *är*.” Jämförelseuttryck i form av *som om*-fraser borde i så fall vara ett stildrag som skulle vara främmande för modernistisk romanprosa. Frågan är emellertid om så är fallet. Vår studie har kunnat avtäckta flera funktioner hos komparativa subjunktionsfraser med konditional bisats och beroende på förgrundskomparanden har vi visat att de inte bara har en jämförande utan också en förklarande funktion. Den senare är starkt företrädd främst hos Lagerlöf men förekommer däremot i betydligt mindre utsträckning hos Strindberg – trots att han i övrigt använder *som om*-fraser i en grad som inte påtagligt avviker från Lagerlöf.

I dessa varierande funktioner finns också en viktig pusselbit för att bättre förstå hur ett enskilt jämförelseuttryck fungerar som stildrag. Även om våra resultat kanske inte helt stämmer överens med den tumregel som citerades ovan svarar de å andra sidan väl mot en annan som Josephson (1998) listar. Den lyder: ”Förklara aldrig!” Mot en sådan bakgrund är det inte svårt att förstå att det är den postponerade typen som tydligast skiljer ut sig som stildrag. Hur den senare utvecklingen än gestaltar sig kan det korpusstilistiska angreppssättet bidra till att belysa just den typen av frågor.

Litteratur

- Josephson, Olle. 1998. Modernistisk romanprosa. I: *Form – innehåll – effekt. Stilistiska och retoriska studier tillägnade Peter Cassirer på 65-årsdagen*. Göteborg: Institutionen för svenska språket. S. 145–154.
- Koch, Martin. 1913. *Litterära storverk i västficksformat. Parodier*. Stockholm: Bonniers.
- Mahlberg, Michaela. 2013. *Corpus Stylistics and Dicken's fiction*. New York: Routledge.
- McIntyre, Dan & Walker, Brian. 2019. *Corpus Stylistics. Theory and Practice*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- SAG = *Svenska Akademiens Grammatik*. Teleman, Hellberg & Andersson 1999.
- Svedjedal, Johan. 2004. www.litteraturbanken.se. Planer och principer. *Samlaren* 125. S. 237–263.
- Svensson, Jan. 1988. Nordistikens kunskapsintressen. I: Jan Svensson (red.). *Nordistiken som vetenskap*. Lund: Studentlitteratur. S. 9–30
- Svensson, Jan. 2017. Nordistiken som vetenskap – 30 år senare. I: David Håkansson & Anna-Malin Karlsson (red.): *Varför språkvetenskap?*. Lund: Studentlitteratur. S. 19–38.
- Teleman, Ulf. 1974: *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lund: Studentlitteratur.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Westman, Margareta. 1974. *Bruksprosa. En funktionell stilanalys med kvantitativ metod*. Lund: Gleerups.
- Wikberg, Kaj. 1999. The Style Marker as *if (though)*: A Corpus Study. I: Hilde Hasselgård & Signe Oksefjell (red.): *Out of corpora: Studies in honour of Stig Johansson*. Amsterdam: Rodopi. S. 93–105.

Bilaga 1. Analyserade texter

Agnes von Krusenstjerna

En dagdriverskas anteckningar. 1923.

Fröknarna von Pahlen I. Den blå rullgardinen. 1930.

Fröknarna von Pahlen II. Kvinnogatan. 1930.

Helenas första kärlek. 1918.

Händelser på vägen. 1929.

Tony växer upp. 1922.

Tonys läroår. 1924.

Tonys sista läroår. 1926.

Gustaf af Geijerstam

Boken om Lille-Bror. 1900.

Erik Grane. 1885.

Fattigt folk I. 1884.

Fattigt folk II. 1889.

Gråkallt. 1882.

Kampen om kärlek. 1896.

Medusas hufvud. 1895.

Selma Lagerlöf

Anna Svärd. 1928.

Antikrists mirakler. 1897.

Bannlyst. 1918.

Charlotte Löwensköld. 1925.

En herrgårdssaga. 1899.

En saga om en saga. 1908.

Gösta Berlings saga I. 1891.

Gösta Berlings saga II. 1891.

Herr Arnes penningar. 1903.

Jerusalem I. 1901.

Jerusalem II. 1902.
Kejsarn av Portugallien. 1914.
Kristuslegender. 1904.
Körkarlen. 1902.
Liljecronas hem. 1911.
Löwensköldska ringen. 1925.
Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige I. 1907.
Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige II. 1907.
Osynliga länkar. 1894.
Troll och människor. 1915.

August Strindberg

Det nya riket. [1882] 1983.
En dåres försvarstal. [Skriven på franska 1887–1888; första utgåvan i övers. t. tyska, utg. 1893; första svenska utgåva 1914; senare flera rev. övers. t. svenska] 1999.
Ensam. Sagor. [1903] 1994.
Giftas. [1884] 1982.
Gotiska rummen. [1904] 2001.
Han och hon. [orig. manus 1886, första utg. 1919] 1996.
Hemsöborna. [1887] 2012.
Historiska miniatyrer. [1905] 1997.
I havsbandet. [1890] 1982.
I vårbrytningen. [1881] 1981.
Inferno. [1897] 1994.
Legender. [1898] 2001.
Nya svenska öden. [1906] 1998.
Röda rummet. [1879] 1981.
Skärkarlsliv. [1888] 1984.
Svenska öden och äventyr I. [1882–1883] 1981.
Svenska öden och äventyr II. [1882–1891] 1990.

Taklagsöl. Syndabocken. [1906–1907] 1984.

Tjänstekvinnans son I–II. [1886] 1989.

Tjänstekvinnans son III–IV. [1886] 1996.

Utopier i verkligheten. [1885] 1984.

Prefix i svenskan – en ordinlärningsresurs för inlärare av svenska som andraspråk?

Anna Ingves & Therese Lindström Tiedemann¹

1 Inledning

Ordled, som prefix och suffix, fungerar som byggklossar i språket. Med hjälp av dessa kan nya ord skapas och existerande ord få nya betydelser. Eftersom det finns ett begränsat antal ordled kan de också fungera som en resurs för förståelse av nya ord. Forskning visar att ordledskunskap kan vara en stor resurs för inlärare av språket, då kunskap om ordledens betydelser och grundbetydelserna hos de ordstammar affix fogas till kan underlätta förståelsen av tidigare obekanta ord (ex. White m.fl. 1989). Detta är åtminstone fallet i det med svenskan närbesläktade engelska språket, vars ordfamiljer och affix blivit väl beforskade. I engelskan finns en liten grupp prefix som är väldigt frekventa i språket (Stauffer 1942, Bock 1948). Prefixen förekommer både i flera *olika* ord (dvs. olika *lemman*) och i många högfrekventa ord. Svenskan och engelskan är visserligen närbesläktade, men fungerar språken lika när det kommer till prefixens funktion i språket? Kan kunskap om svenska prefix fungera som en ordinlärningsresurs för inlärare av svenska som andraspråk?

Att ordförrådet är av central betydelse för andraspråksinläringen som helhet har forskning visat otaliga gånger. Ordförrådets bredd och djup korrelerar med utvecklingen av flera olika språkfärdigheter, som läsförståelse (Laufer & Ravenhorst-Kalovski 2010, Nation 1993, Staehr 2008), hörförståelse (Zhang & Zhang 2020), fonologisk och syntaktisk utveckling (Bates & Goodman 1999, Gathercole & Baddeley 1989), skriftfärdighet (Crossley m.fl. 2012) och muntlig färdighet (Hilton 2008). Att hitta olika sätt att utveckla ordförrådet är alltså en

¹ Författarna har bidragit likvärdigt till arbetet med denna artikel, avseende idégenerering, design, datainsamling, analys och textproduktion (inklusive utkast och revidering).

angelägen uppgift för alla andraspråksinlärare². Behovet av andraspråksundervisning i svenska har vuxit och därmed också behovet av att utveckla nya svenska mätverktyg för ordförrådet, som kan användas av såväl forskare som lärare i olika syften i undervisningspraktik och forskning, t.ex. som diagnostiskt verktyg. I detta arbete är det viktigt att kunna basera sig på forskning om ordförrådet och hur det bäst kan testas.

Prefixens potential som ett verktyg eller hjälpmedel i ordinlärningen är värd att undersöka närmare. Men prefix i svenskan är ett hittills ganska underforskat område, speciellt ur en andraspråkssynvinkel. Den främsta (och enda) källan till frekvensinformation om svenska prefix är det fjärde bandet av *Nusvensk frekvensordbok* (framledes NFO4) (Allén m.fl. 1980), som baserar sig på en tidningstextkorpus från 1965. Det rör sig alltså om en ganska ålderstigen resurs. I denna studie påbörjar vi därför arbetet med att beskriva prefixens natur i svenskan och deras potentiella hjälp vid ordinlärning hos inlärare av svenska som andraspråk (L2) med hjälp av resurser som beskriver svenskan på 2000-talet. Vi sammanställer ny frekvensinformation om svenskans vanligaste prefix baserat på den svenska frekvensordlistan Kelly (Kilgariff m.fl. 2014; Volodina & Johansson Kokkinakis 2012a), men också baserat på den nya resursen *Svenska L2-profiler* (SweL2P, se Volodina m.fl. acc.)³ som i sin tur baserar sig på lärobokskorpusen *Coctail* (Volodina m.fl. 2014) och inlärartextkorpusen *SweLL-pilot* (Volodina m.fl. 2016). Studien besvarar följande frågor:

1. Vilka är de mest frekventa prefixen bland svenskans 2000 mest frekventa ord enligt Kellylistan, och hur jämför sig denna nyare frekvensinformation med den äldre från NFO4?
2. Hur ser prefixförekomsten ut på olika färdighetsnivåer i inlärartexter (baserat på SweLL-pilot) och läroböcker i svenska som andraspråk (baserat på Coctail) enligt den morfologiska annoteringen i SweL2P?

² I *andraspråksinlärare* inkluderar vi här även dem som lär sig ett språk som tredje, fjärde eller senare språk i ordningen samt som främmande språk.

³ Resursen finns öppet tillgänglig: <https://spraakbanken.gu.se/larkalabb/svlp>.

3. Hur jämför sig prefixens frekvenser i Kellylistan och NFO4 med inlärartexter och läroböcker i svenska?

Med hjälp av svaren på ovanstående frågor tar vi de första stegen till att beskriva hur prefix i svenskan kommer in i språket för inlärare och hur inlärare skulle kunna utnyttja prefix i ordinlärningen. Genom frekvensinformation från Kellylistan och prefixens förekomst i läroböcker riktade till andraspråksinlärare av svenska får vi en bild av hur prefixen ter sig i en del av den input inlärare kan förväntas möta i en svenskspråkig kontext på 2000-talet, och genom att undersöka förekomsten av prefixavledda ord i inlärartexter får vi veta hur – och om – denna input omsätts till en del av inlärarnas produktiva ordförråd. Vi fokuserar på de allra vanligaste orden på Kellylistan eftersom det är de som inlärare sannolikt möter allra mest oavsett hur och var de lär sig svenska.

Avsnitt 2 beskriver tidigare forskning om hur affixkunskap relaterar till andraspråksutveckling. Studiens data och metod presenteras i avsnitt 3 och resultaten i avsnitt 4. I avsnitt 5 sammanfattas studien och behovet av framtida studier diskuteras.

2 Tidigare forskning

Affixkunskap verkar ha en central funktion i språket ur inlärarsynvinkel. Affix har länge spelat en roll i ordförrådstestning, som ofta byggs på ordmättet *ordfamiljer* (ex. Bauer & Nation 1993, Laufer & Nation 1995). En ordfamilj består vanligtvis av ett basord, böjningsformer och avledningar samt eventuellt även sammansättningar och flerordsenheter (jfr Järborg 2007). Ur inlärningssynpunkt utgår dessa test från att inlärare som lärt sig betydelsen av ett ord i en ordfamilj, vanligtvis basordet, förstår även andra ord i familjen, samt att frekventare ordfamiljer lärs in tidigare.

Tidigare forskning om affix i engelska visar att affixkunskap korrelerar med ordförrådsstorlek hos andraspråkstalare (ex. Schmitt & Meara 1997, Qian 1999, Mochizuki & Aizawa 2000, Ishii & Schmitt 2009, Sasao & Webb 2017) och att mått på affixkunskap också kan fungera som ett mått på inlärares ordinlärningsförmåga (Webb & Sasao 2013). Men eftersom affixkunskap främst tillägnas implicit och det

krävs stor input för att andraspråkstalaren ska kunna upptäcka affixen och betydelsemönstren hos dem, blir mått på affixkunskap mest tillförlitliga i förhållande till inlärare på högre språkfärdighetsnivå (Nation 2013). Detta begränsar affixkunskapsbaserade tests användbarhet och inverkar på affixens potential som resurs i andraspråksinläringen.

Studierna om svenska affix ur en andraspråkssynvinkel är få, men Volodina m.fl. (acc.) undersöker hur olika rotmorfem förekommer över CEFR-nivåer i läroböcker och inlärttexter och Holmquist (magisteruppsats 2021) studerar hur nominaliseringsuffix förekommer i inlärttexter i jämförelse med läroböcker för svenska som andraspråk och i referenskorpusen SUC 3.0 (Gustafson-Capková & Hartmann 2006). Resultatet visade en tydlig utveckling i såväl antal lemman med suffixen som antalet förekomster för ord med suffix på högre färdighetsnivåer.

I NFO4 finns frekvensinformation om svenska ordled, inklusive prefix, baserat på en tidningstextkorpus på 1 miljon ord (Allén m.fl. 1980:XVff). Här listas 63 enstaviga svenska prefix, vars förekomst i svenskan liknar engelska prefixförekomster: en liten grupp prefix är väldigt högfrekventa, och förekommer både i flera olika lemman (*lemmafrekvens* framöver, *Flex* i NFO) och med hög *löpordsfrekvens* baserat på hur ofta dessa lemman förekommer i text (*Ftext* i NFO). Det finns en stor variation inom denna grupp av förstavelser: en del prefix förekommer enbart i enstaka lågfrekventa ord, medan andra förekommer i många och betydligt mer högfrekventa ord. De vanligaste prefixen *för-*, *be-* och *o-* har alla både hög lemma- och löpordsfrekvens. Det mest produktiva prefixet *för-* finns i 1995 olika lemman och förekommer totalt 12390 gånger i den underliggande korpusen. Prefixens frekvensdata från NFO4 indikerar alltså att de mest frekventa svenska prefixen kan vara en tillgång ur såväl ordförståelse- som ordbildnings-synpunkt, då chansen att stöta på dem ofta är stor, och de förekommer i många olika ord, men mindre frekventa prefix gör inte nödvändigtvis samma intryck. Närmare undersökningar om prefixens natur i svenskan behövs dock, särskilt ur en andraspråkssynvinkel.

3 Data och metod

I detta avsnitt presenteras studiens dataunderlag och metod. Först beskriver vi källorna till nyare frekvensinformation om prefix: Kellylistan och de två korpusarna Coctail och SweLL från resursen *Svenska L2-profiler* (SweL2P). Sedan presenteras metoden för annotering och excerpering av prefix ur dessa källor, och sist de statistiska metoder som tillämpas för att jämföra prefixdata från dessa källor med NFO4.

3.1 Data och frekvensmått

Nyare frekvensdata om svenska prefix har tagits fram med hjälp av den svenska korpusbaserade lemmalistan Kelly (*KEYwords for Language Learning for Young and adults alike*, Kilgariff m.fl. 2014, Volodina & Johansson Kokkinakis 2012a, b). Kellylistan speglar skriven svenska från 2000-talet och har sammanställts utifrån webbtexthorpusen SweWAC (*Swedish Web Acquired Corpus*), som består av en blandning av textgenrer, ämnesområden och språkmodaliteter, alla skriftliga men somliga talspråkliga (t.ex. material från bloggar, forum och chattar). SweWAC består av 114 miljoner ord. Kellylistans 8425 lemmor representerar 85 % av korpusen, varav de första 2000 orden täcker drygt 70 % (Volodina & Johansson Kokkinakis 2012a:1044). Vi använder oss av följande information: lemmats placering i listan, lemmats absoluta frekvens, samt på vilken CEFR-nivå (COE 2020) lemmat uppskattas komma in i språket. Kellylistan innehåller inte morfologisk annotering, utan vi påbörjar den morfologiska analysen i denna studie (se avsnitt 3.2). I Kellylistan finns frekvensinformation om *löpordsförekomster* (dvs. s.k. *absoluta förekomster*) för lemmor i de flesta fall, men ibland finns endast en *relativ frekvens*. Prefixens frekvens på Kellylistan har beräknats utifrån löpordsförekomsten för de lemmor som prefixen förekommer i, dvs. om ett ord med prefixet *be-* förekommer 20 gånger och ett annat ord med *be-* förekommer 5 gånger så är lemmafrekvensen för prefixet *be-* 2 och dess löpordsförekomst är 25.

Förutom Kellylistan använder vi data från SweL2P som utgår från Coctail-korpusen (Volodina m.fl. 2014), som består av läroböcker för undervisning av svenska som andraspråk till vuxna inlärare, och SweLL-pilotkorpusen (Volodina m.fl. 2016) som består av

inlärartexter skrivna i olika sammanhang kopplade till undervisning och testning av svenska som andraspråk i Sverige. Alla lärobokstexter i Coctail har relaterats till CEFR-skalan av lärare. Inlärartexterna i SweLL-pilot har bedömts i enlighet med CEFR av minst två bedömare. I SweL2P uppskattas genom Coctail vilken *receptiv* vokabulär inlärare förväntas ha på en viss CEFR-nivå, medan SweLL-pilot används för att uppskatta den *produktiva* färdigheten på olika CEFR-nivåer. Inlärares ordval reflekterar dock de teman de får skriva om och hela deras produktiva bredd får således inte möjlighet att framträda (jfr Caines & Buttery 2018). Ord som förekommer i Coctail och SweLL-pilot har analyserats morfologiskt av tre assistenter inom L2-profilprojektet⁴ under ledning av Lindström Tiedemann. Resultatet finns öppet tillgängligt via SweL2P (jfr Volodina m.fl. acc., 2021). Genom att räkna antalet lemman som prefix förekommer i sammanställningar vi frekvensinformation om prefix på olika CEFR-nivåer i läroböcker för svenska som andraspråk och i inlärartexter.

Äldre frekvensinformation om prefixens lemmafrekvens och löpordsfrekvens kommer från NFO4 (Allén m.fl. 1980). Notera att NFO bygger på en betydligt mindre textkorpus än Kellylistan och endast en texttyp (dagstidningar). Dessa data är inte tillgängliga som datafiler. För att möjliggöra analyser av frekvensdata från samtliga tillgängliga källor har vi manuellt överfört informationen om alla prefix till kalkylark.

3.2 Annoteringsförfarande

Den morfologiska annoteringen av Kellylistan har gjorts i enlighet med SweL2P-projektets riktlinjer (se 3.1) (Lindström Tiedemann 2021). Med *prefix* åsyftas i den här studien bundna morfem som fogas till början av ett befintligt ord (jfr SAG1:211; SAG2:41,184). Prefix kan även finnas längre in i lemmat i sammansättningar med en prefixavledning som högerled (t.ex. *för-* i *arbetsförmedling*) eller där flera prefix lagts till (t.ex. *o-be-stämmd*). Prefix är ofta enstaviga men vi inkluderar även flerstaviga prefix i enhetlighet med *Svenska akademis grammatik* (SAG, Teleman m.fl. 1999), samt *Svensk ordbok* och *SAOL*.

⁴ <https://spraakbanken.gu.se/projekt/l2profiles>

De senare listar även flerstaviga morfem som inledande ordled som följs av en mindre ordgräns, t.ex. *inter-nationell*. Detta skiljer sig från NFO4 som endast räknar inledande enstaviga morfem med “mycket restriktiv egen betydelse” som prefix. Framförallt märks en skillnad i att NFO4 (s. XIX) inte främst utgår från om morfemen är bundna utan räknar inlånade led som känns “semantiskt tyngre” och som ofta är av “klassiskt ursprung” som *grundled* (jfr. *rotmorfem* i vår annotering) trots att vi menar att de är bundna, t.ex. *anti-*, *inter-*, *retro-*. Morfem som både kan förekomma som betonade och obetonade led kan ibland ses som homografer i NFO, som ett prefix och en grundmorf (rotmorfem), beroende på uttalet (t.ex. *för-* ses som prefix i *förbinda* ‘bandagera’, men grundmorf i *förbinda* ‘binda för’). I vår annotering räknas de som prefix respektive rot (se Lindström Tiedemann 2021). I vissa fall inkluderar vi som prefix också morfem som i Svensk ordbok och SAOL följs av en större ordgräns, t.ex. *o-* i *olaglig*. Större ordgränser kan vanligtvis tolkas som sammansättningsgränser men fall såsom *o-* i *olaglig* stämmer med SAG:s definition av prefix (se ovan). *Miss-* ses oftast inte heller som prefix i de svenska ordböckerna, men vi har valt att se *miss-* som prefix i enlighet med SAG (SAG2:41,184). I NFO är *miss-* en grundmorf.

3.3 Statistisk analys

Prefixens förekomster i Kellylistan, NFO4, inlärtartexter och läroböcker analyseras med deskriptiv statistik och med statistiska tester. Jämförelser mellan prefixens förekomster (lemmafrekvens och löpordsfrekvens) i de olika källorna görs med korrelationsanalyser i IBM SPSS-statistikverktyg (version 28). Eftersom samtliga mätvärden utgör kontinuerliga variabler testas korrelationer mellan måtten med Pearsons *r*. Pearsons korrelationskoefficient tar värden mellan +1 och -1. Värdet indikerar om det är frågan om en positiv eller negativ korrelation, samt hur starkt förhållandet är mellan 0 och +/-1. Resultat som är statistiskt signifikanta markeras med asterisk.

4 Resultat

I detta avsnitt redogörs först för prefixens förekomster i NFO4 och i Kellylistans första 2000 ord, och korrelationen mellan dessa redovisas.

Sedan beskrivs de frekventaste prefixens förekomst i läroböcker och inlärtartexter och slutligen hur prefixförekomsterna i de olika källorna korrelerar med varandra.

4.1 Prefix i Kellylistan och NFO4

Bland Kellylistans 2000 första ord återfinns 46 olika prefix. Av dessa finns 29 stycken redan bland de 1000 första orden på listan. De vanligaste prefixen är *be-*, *för-*, *re-*, *pro-*, *o-*, *kom-* och *kon-*, men *be-* och *för-* sticker ut som mer frekvent förekommande än de andra prefixen. Förekomsten kan jämföras med de 63 prefixen listade i NFO4, men 16 av prefixen i Kellydatan återfinns inte bland prefixen i NFO4, utan förekommer istället som grundmorfer (t.ex. *ana-*) eller som del av en grundmorf (*kil-o*) (se 3.2). Resterande 33 prefix i NFO4 förekommer inte bland Kellylistans 2000 första ord.

De 30 prefix som Kelly och NFO4 har gemensamt undersöktes med hjälp av korrelationsanalys. I analysen jämfördes (1) prefixens lemmafrekvens (antalet lemman) i Kellylistan och NFO4 och (2) Kellylistans absoluta frekvensvärden⁵ med NFO4 löpordsfrekvens (se bilaga 1 för en lista över prefixen). Båda analyserna genererade en stark, positiv korrelation (0,906 respektive 0,948), som också är signifikant på 0,01-nivå. Prefixdata från Kelly överensstämmer alltså väl med den äldre från NFO, enligt båda frekvensmått.

⁵ Relativiserade frekvenser skulle vara att föredra men var svåra att ta fram eftersom vi behövde räkna ihop värdet från olika ord på Kellylistan. Arbetet fokuserar dock på prefixens relativa ordning utifrån deras frekvens.

Tabell 1. De frekventaste prefixens lemma- och löpordsfrekvens i NFO4 och Kellylistans 2000 första ord, samt lemmafrekvensen bland de 1404 ord på CEFR-nivå A1 i Kelly.

Lemmafrekvens				Löpordsfrekvens				
NFO4		Kelly		NFO4		Kelly		
		1–2000	A1 (1–1404)			1-2000		
<i>för</i>	1995	<i>be</i>	53	28	<i>be</i>	12390	<i>be</i>	800967
<i>be</i>	1511	<i>för</i>	37	21	<i>för</i>	12235	<i>för</i>	483397
<i>o</i>	951	<i>re</i>	18	7	<i>o</i>	5016	<i>kom</i>	190652
<i>pro</i>	784	<i>pro</i>	11	7	<i>re</i>	3929	<i>pro</i>	183279
<i>re</i>	749	<i>o</i>	10	4	<i>pro</i>	3528	<i>re</i>	154876

Resultatet innebär att vissa prefix förekommer väldigt ofta i löpord men också i många olika lemman redan bland de 2000 mest frekventa orden. Båda dessa faktorer bör leda till ökad möjlighet för inlärare att lägga märke till prefixen och deras betydelse. Många av prefixen är dock relativt lågfrekventa, så vi fokuserar här efter på de fem mest frekventa prefixen. Dessa beskrivs i tabell 1 utifrån antal lemman och den sammanlagda löpordsfrekvensen. I tabellen återges även prefixens förekomst inom spannet för CEFR-nivå A1 i Kellylistan (1404 första orden), vilket vi återkommer till i följande avsnitt. En närmare jämförelse av prefixen visar att de mest högfrekventa prefixen i NFO4 är fortsatt högfrekventa i den modernare Kellylistan, trots att underliggande korpusdata skiljer sig åt i tid och även genre (se 3.1).

Be- och *för-* är de oftast förekommande prefixen med båda måtten och i båda källorna, med *be-* först i samtliga mått förutom NFO4 lemmafrekvens. Längre ner finns större skillnader i vilken ordning prefixen rangordnas beroende på värde och data. Speciellt *o-*, *re-* och *pro-* byter plats, och i löpordsfrekvensen från Kelly stiger *kom-* upp till plats tre, medan *o-* då faller utanför topp fem. Bland de 2000 första orden på Kellylistan är alltså *o-* ett prefix som förekommer i flera lemman, men dessa lemman har inte en lika hög absolut frekvens som övriga avledda ord med högfrekventa prefix. Vidare annotering av Kellylistan får visa om detta förhållande kvarstår längre ner på frekvenslistan.

4.2 Prefixens lemmapfrekvens i läroböcker och inlärtartexter

I arbete med inlärarespråk är det av vikt att fråga sig hur relevant det är att titta på data från korpusar med information om bruket bland L1-talare. Det är också viktigt att veta hur ofta ord används i den typ av material som inlärare läser och vad de själva producerar i inlärtartexter. I det här avsnittet jämför vi därför Kellylistans prefix med förekomsterna i läroböcker för svenska som andraspråk, nedan kallat *läroböcker* och med uppsatser i L2-svenska, nedan kallat *inlärtartexter*, för att se hur ofta prefixen förekommer på olika färdighetsnivåer.

I läroböckerna ingår de vanligaste prefixen i många lemman och ordningen mellan de prefix som är mest frekventa i Kellylistan och NFO4 är ungefär densamma i böckerna (Tabell 2). Inlärtartexterna visar samma tendenser även om antalet prefixinledda ord är lägre (Tabell 3). *För-* är det prefix som förekommer med flest olika lemman både receptivt och produktivt förutom på A1-nivå.

Tabell 2. Lemmapfrekvens för de vanligaste prefixen i läroböcker enligt SweL2P.

	A1	A2	B1	B2	C1
<i>för</i>	9	41	139	216	220
<i>be</i>	14	39	111	179	189
<i>re</i>	9	24	53	69	61
<i>pro</i>	11	17	42	41	42
<i>o</i>	8	23	83	118	151

Tabell 3. Lemmafrekvens för de vanligaste prefixen i inlärtartexter enligt SweL2P.

	A1	A2	B1	B2	C1
<i>för</i>	1	9	30	67	89
<i>be</i>	2	9	30	55	83
<i>re</i>	0	4	10	26	25
<i>pro</i>	1	5	4	20	23
<i>o</i>	1	4	17	39	54

Antalet prefixavledda lemman i olika delar av Kellylistan (tabell 1) och på olika CEFR-nivåer i andraspråksdatan visar att Kellylistans första 1000 ord ligger på nivåer som liknar A1-nivå i läroböckerna. Sammanlagt ligger dock Kellylistans första 2000 ord på en nivå som är aningen högre än A1 i läroböckerna men lägre än A2 i böckerna, förutom för prefixet *be-*, trots att de första ca 1400 orden i Kelly uppskattas som A1 och de kommande ca 1400 som A2. Bland A1-orden i Kellylistan förekommer de frekventaste prefixen (*be-* och *för-*) i fler lemman än på A1-nivå i läroböckerna, men mer sällan än på A2 i läroböckerna. Övriga prefix används i något färre lemman bland A1-orden på Kellylistan än på A1-nivå i läroböckerna. Framtida studier bör jämföra vokabulären i Kelly och läroböcker närmare för att få en bättre förståelse av hur väl frekvens kan relateras till CEFR-nivåer på det sätt som gjorts i Kellylistan, dvs. endast utifrån placeringen på listan med ett antagande om att man lär sig ca 1400 ord per nivå och först de mest frekventa (jfr Volodina & Johansson Kokkinakis 2012a, 2012b angående Kellylistans CEFR-annotering).

Den produktiva användningen av prefixavledda ord släpar helt tydligt efter läroböckerna och Kellylistan, vilket är förväntat. Att det är en så stor skillnad är dock slående. Det är egentligen först på B2- och C1-nivå som användningen ökar men inte till att motsvara samma nivå i läroboksdata. Detta kan till stor del bero på uppsatsernas längd och vilka ämnen inlärnarna skrivit om, men den produktiva behärsksningen av prefixavledda ord på högre färdighetsnivåer behöver undersökas

vidare. Vårt resultat stämmer överens med vad Holmquists (2021) magisteruppsats om nominaliseringssuffix i svenska som andraspråk visar. Läroböcker använde fler lemman med nominaliseringssuffix och dessa hade sammanlagt högre löpordsförekomst än i inlärardata.

4.3 Sammanfattande jämförelse

Hur jämför sig prefixförekomsterna i läroböcker och inlärartexter statistiskt med Kelly och NFO4? Här följer en närmare granskning av hur väl förekomsterna av prefixavledda ord i inlärartexter och lärobokstexter återspeglar prefixens allmänna förekomst, som de mätts av NFO4 och Kellylistan. Eftersom vi bara annoterat de 2000 första orden i Kellylistan togs bara A1–A2-nivå ur läroboks- och inlärardata med i analysen, även om A2 uppskattas motsvara ca 2800 ord på Kellylistan. Analysen baseras på antalet lemman som de 30 för Kelly och NFO4 gemensamma prefixen förekommer i.

Korrelationsanalysen återges i tabell 4, och visar genomgående starka, positiva korrelationer mellan lemmaförekomsterna i materialet. Kelly 1–1000 korrelerar signifikant med inlärartexterna på A1 ($r = 0,76, p = 0,049$) och A2 ($r = 0,79, p = 0,036$), men bara med läroböckerna på A2 ($r = 0,78, p = 0,040$), inte A1 ($r = 0,61, p = 0,147$). Kelly 1–2000 korrelerar signifikant med läroböckerna A2 ($r = 0,89, p = 0,008$) samt inlärartexterna A1 ($r = 0,76, p = 0,048$) och A2 ($r = 0,87, p = 0,010$). Även NFO4 korrelerar starkt positivt med läroböckerna och inlärartexterna, men signifikant bara med A2-nivå i dessa material ($r = 0,96, p = 0,001$ för lärobokstext och $r = 0,93, p = 0,002$ för inlärartext).

Tabell 4. Korrelationer mellan lemmafrekvensen från läroböcker, inlärtartexter, Kelly och NFO4.

	Kelly 1–1000	Kelly 1–2000	NFO4
Läroböcker A1	0,61	0,72	0,62
Inlärtartexter A1	0,76*	0,76*	0,70
Läroböcker A2	0,78*	0,89**	0,96**
Inlärtartexter A2	0,79*	0,87*	0,93**

*. Korrelationen är signifikant på 0,05-nivå (2-tailed).

**. Korrelationen är signifikant på 0,01-nivå (2-tailed).

I föregående avsnitt framkom att både läroboks- och inlärtartexterna uppvisar en ganska låg användning av prefixavledda ord på nivåerna A1 och A2, trots att prefixen är rätt så högfrekventa ordled i svenska. Men denna användning korrelerar ändå starkt med Kellylistans prefixförekomster, och även NFO4. Det betyder att prefix som har högre förekomst i Kelly och NFO4 även har det i läroböckerna och inlärtartexterna. I lärobokstexterna på A2-nivå förekommer prefixavledda ord till en grad som motsvarar prefixens förekomster enligt både Kelly och NFO4, men på A1-nivå är korrelationen lite svagare, och resultatet är inte så robust att det blir signifikant. I inlärtartexterna förekommer å sin sida prefixavledda ord på både A1- och A2-nivå på ett sätt som i högre grad motsvarar förekomsterna i Kelly, men inte lika tydligt de i NFO4. När det kommer till inlärares användning av prefixavledda ord speglar Kellylistan inlärares produktiva ordförråd på dessa nivåer åtminstone vad gäller lemmafrekvensen, men de bör jämföras närmare speciellt gällande löpordsfrekvensen.

5 Avslutning och framåtblickar

De frekventaste prefixen i svenska är till stor del desamma i NFO4 och bland Kellylistans 2000 första ord. Dessutom är ordningen bland de allra frekventaste prefixen också långtgående densamma i dessa källor och i inlärtartexter och läroböcker, trots att vi enbart fokuserat på Kellylistans första 2000 ord. Många prefix förekommer alltså redan

bland de 2000 frekventaste orden i Kellylistan och vissa prefix förekommer i flertalet lemmor. Utifrån dessa lemmors frekvenser kan vi också säga att deras löpordsförekomst är relativt hög. Detta innebär att inlärare kan möta prefixavledda ord redan under andraspråksinläringens tidiga skeden (på A1–A2-nivå), men jämförelsen med inlärartexter visar att denna potentiella receptiva kunskap inte omsätts i produktiv kunskap förrän på högre CEFR-nivåer (B2–C1-nivå), även om användningen av prefixavledda ord ökar på A2-nivå. Det faktum att läroboksmaterialet på A1-nivå inte korrelerar signifikant med prefixens förekomst enligt Kelly och NFO4 innebär också att inputen på den nivån inte nödvändigtvis innehåller så många prefixavledda ord, även om prefixen förekommer mycket bland de mest frekventa orden i språket. En följd av detta är att test som baserar sig (helt eller delvis) på affixkunskap inte är optimala för inlärare på de första nivåerna, eller delvis borde utgå från andraspråksmaterial.

Under arbetet med analysen uppdagades att det bland prefixavledda ord ofta ingår 'basord' som antingen inte är svenska ord över huvudet taget eller som inte betyder detsamma som de betyder i avledningen. Exempelvis *betyda* innehåller verbet *tyda*, *förklara* innehåller verbet *klara*, men tydlig semantisk koppling mellan basord och avledda ord är svår att se. Det behövs studier över hur vanligt det är att prefixavledda ord är lexikaliserade och har fått en annan betydelse än basordet innan prefixkunskap tas in mer i undervisning och testning av svenska. Framtida studier borde undersöka hur detta påverkar förståelse och hur pass väl inlärare känner igen att ord innehåller prefix.

Inför framtida testutveckling är det även angeläget att utreda hur man ska definiera ordfamiljer i det svenska språket. Ordbildning i svenskan fungerar lite annorlunda än ordbildning i engelskan, vilket innebär att ordfamiljer inte självklart är ett fungerande mått för ordkunskap på svenska, och att ordfamiljer kanske inte ska beräknas på samma sätt för svenska. Det är inte självklart att prefixavledda ord ska ingå i samma ordfamilj som sina basord och eftersom tidigare forskning främst bygger på engelska finns ett behov av att utreda om ordförrådtest kan göras på samma sätt för svenska. Vår studie har inlett arbetet att utreda detta, men för att konstatera prefixens och ordfamiljens roll i svenskan krävs vidare annotering av Kellylistan eller

motsvarande data och närmare undersökningar av inlärardata och inlärares förmåga att använda sig av prefixkunskap.

Litteratur

- Allén, S., Berg, S., Järborg, J., Löfström, J., Ralph, B. & Sjögren, C. 1980. *Nusvensk frekvensordbok 4. Ordled, betydelser*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bates, E. & Goodman, J. 1999. On the emergence of grammar from the lexicon. I B. Macwhinney (red.), *The emergence of language*. S. 29–79. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Bauer, L., & Nation, I.S.P. 1993. Word families. *International Journal of Lexicography*, 6, S. 253–279.
- Bock, C. 1948. Prefixes and suffixes. *Classical Journal*, 44, S. 123–133.
- Caines, A., & Buttery, P. 2018. The effect of task and topic on opportunity of use in learner corpora. I: V. Brezina & L. Flowerdew (red.). *Learner corpus research: New perspectives and applications*, S. 5–27. London: Bloomsbury Publishing.
- Council of Europe [COE]. 2020. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume with New Descriptors*. Council of Europe Publishing.
- Crossley, S.A., Salisbury, T. & McNamara, T. 2012. Predicting proficiency level of language learners using lexical indices. *Language Testing*, 29 (2), S. 243–263.
- Gathercole, S.E. & Baddeley, A.D. 1989. Evaluation of the role of phonological STM in the development of vocabulary in children: A longitudinal study. *Journal of Memory and Language*, 28, S. 200–213.
- Gustafson-Capková, S. & Hartmann, B. 2006. *Manual of the Stockholm Umeå Corpus version 2.0 Description of the content of the SUC 2.0 distribution, including the unfinished documentation by Gunnel Källgren*. Stockholm. <https://spraakbanken.gu.se/parole/Docs/SUC2.0-manual.pdf>

- Hilton, H. 2008. The link between vocabulary knowledge and spoken L2 fluency. *The Language Learning Journal*, 36, S. 153–166.
- Holmquist, K. 2021. *Nominaliseringar i inlärarsvenska: en korpusanalys av affixanvändningen i inlärares skriftliga produktion, kursböcker i svenska som andraspråk och modersmålstalares skrivna svenska*. Magisteruppsats (15 hp), Göteborgs universitet.
- IBM Corp. Released 2021. *IBM SPSS Statistics for Windows, Version 28.0*. Armonk, NY: IBM Corp.
- Ishii, T., & Schmitt, N. 2009. Developing an integrated diagnostic test of vocabulary size and depth. *RELC Journal*, 40, S. 5–22.
- Järborg, J. 2007. Om ord och ordkunskap. I: Lindberg I. & Johansson Kokkinakis S. (red.). *OrdIL – en korpusbaserad kartläggning av ordförrådet i läromedel för grundskolans senare år*. ROSA 8. Institutionen för svenska. Göteborgs universitet. S. 61–100.
- Kilgarriff, A., Charalabopoulou, F., Gavrilidou, M., Johannessen, J.B., Khalil, S., Kokkinakis, S.J., Lew, R.; Sharoff, S., Vadlapudi, R. & Volodina, E. 2014. Corpus-based vocabulary lists for language learners for nine languages. *Language Resources and Evaluation*, 48, S. 121–163.
- Laufer, B., & Nation, P. 1995. Vocabulary Size and Use: Lexical Richness in L2 Written Production, *Applied Linguistics*, 16(3), S. 307–322.
- Laufer, B. & Ravenhorst-Kalovski, G. 2010. Lexical threshold revisited: Lexical text coverage, learners' vocabulary size and reading comprehension. *Reading in a Foreign Language*, 22, S. 15–30.
- Lindström Tiedemann, T. 2021. Official L2P morphology annotation guidelines. <https://researchportal.helsinki.fi/en/publications/official-l2p-morphology-annotation-guidelines>
- Mochizuki, M., & Aizawa, K. 2000. An affix acquisition order for EFL learners: An exploratory study. *System*, 28(2), S. 291–304.
- Nation, I. S. P. 1993. Vocabulary size, growth, and use. I: R. Schreuder & B. Weltens (red.), *The bilingual lexicon*. S. 115–134. Amsterdam: John Benjamins.

- Nation, I.S.P. 2013. *Learning vocabulary in another language*. 2. uppl. Cambridge: Cambridge University Press.
- Qian, D. 1999. Assessing the roles of depth and breadth of vocabulary knowledge in reading comprehension. *Canadian Modern Language Review*, 56, S. 282–307.
- Sasao, Y., & Webb, S. 2017. The word part levels test. *Language Teaching Research*, 21(1), S. 12–30.
- Schmitt, N., & Meara, P. 1997. Researching vocabulary through a word knowledge framework: Word associations and verbal suffixes. *Studies in second language acquisition*, 19(1), S. 17–36.
- Stæhr, L. S. 2008. Vocabulary size and the skills of listening, reading and writing. *The Language Learning Journal*, 36, S. 139–152.
- Stauffer, R. G. 1942. A study of prefixes in the Thorndike list to establish a list of prefixes that should be taught in the elementary school. *Journal of Educational Research*, 35(6), S. 453–458.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska akademien*. 2021. 2:a uppl. Stockholm: Svenska Akademien.
- Svenska akademiens ordlista [=SAOL]*. 2015. Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts ordbok.
- Teleman, U., Hellberg, S., Andersson, E., & Christensen, L. 1999. *Svenska Akademiens Grammatik [=SAG]*. Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts ordbok.
- Volodina, E. & Johansson Kokkinakis, S. 2012a. Introducing the Swedish Kelly-list, a new lexical e-resource for Swedish. *Proceedings of the eighth International Conference of Language Resource (LREC) 2012*, Turkey. S. 1040–1047.
- Volodina, E. & Johansson Kokkinakis, S. 2012b. Swedish Kelly: Technical Report. GU-ISS-2012-01. The Swedish Language Bank, Gothenburg University.
- Volodina, E., Lindström Tiedemann, T. & Mohammed, Y. 2021. CoDeRooMor: A new dataset for non-inflectional morphology studies of Swedish. *Proceedings of the 23rd Nordic Conference on*

Computational Linguistics (NoDaLiDa). Linköping: Linköping University Electronic Press. S. 178–189.

Volodina, E., Mohammed, Y & Lindström Tiedemann, T. acc. Swedish Word Family – Construction, Applicability, Strengths and first Experiments. *ITL – International journal of applied linguistics*.

Volodina, E., Pilán, I., Enström, I., Llozhi, L., Lundkvist, P., Sundberg, G., & Sandell, M. 2016. SweLL on the rise: Swedish Learner Language corpus for European Reference Level studies. *Proceedings of the tenth International Conference of Language Resource (LREC) 2016, Slovenia*. S. 206–212.

Volodina, E., Pilán, I., Rødven Eide, S., & Heidarsson, H. 2014. You get what you annotate: a pedagogically annotated corpus of course-books for Swedish as a Second Language. *Proceedings of the third Workshop on NLP for Computer-Assisted Language Learning (NLP4CALL)*. Linköping Electronic Conference Proceedings 107. S. 128–144.

Webb, S. & Sasao, Y. 2013. New directions in vocabulary testing. *RELC Journal*, 44(3), S. 263 –277.

White, T. G., Power, M. A. & White, S. 1989. Morphological analysis: Implications for teaching and understanding vocabulary growth. *Reading Research Quarterly*, 24, 3, S. 283–304.

Zhang, S., & Zhang, X. 2022. The relationship between vocabulary knowledge and L2 reading/listening comprehension: A meta-analysis. *Language Teaching Research*, 26(4), S. 696–725.

Bilaga 1. Alfabetisk lista över de 30 prefixen som finns i Kellylistan & NFO4, samt huruvida de förekommer i SwELL-pilotkorpusen och Coctailkorpusen⁶

Prefix (exempel)	Kelly (1–2000)	Läroböcker (A1–C1)	Inlärttexter (A1–C1)	NFO4
a- (apropå)	x	x	x	x
ab- (absurd)	x	x	x	x
ac- (acceptera)	x	x	x	x
af- (affisch)	x	x	x	x
al- (allians)	x	x	-	x
an- (anmäla)	x	x	x	x
at- (attraktiv)	x	x	-	x
be- (behöva)	x	x	x	x
de- (design)	x	x	x	x
di- (direkt)	x	x	x	x
dis- (diskutera)	x	x	x	x
e- (enorm)	x	x	x	x
ef- (effektiv)	x	x	x	x
en- (engagera)	x	x	x	x
er- (erbjuda)	x	x	x	x

⁶ En utförligare version med information per frekvensband och färdighetsnivå finns på https://tuhat.helsinki.fi/ws/portalfiles/portal/264654879/Ingves_LindstromTiedemann_Bilaga2_SveBe38.pdf

ex- (exempel)	x	x	x	x
för- (förstå)	x	x	x	x
ge- (gemensam)	x	x	x	x
in- (information)	x	x	x	x
kom- (kommun)	x	x	x	x
kon- (konsekvens)	x	x	x	x
kor- (korrekt)	x	x	x	x
o- (olik)	x	x	x	x
of- (officiell)	x	x	x	x
op- (opposition)	x	-	-	x
or- (orsak)	x	x	x	x
per- (perspektiv)	x	x	x	x
pre- (precis)	x	x	x	x
pro- (promenera)	x	x	x	x
re- (respekt)	x	x	x	x

(x = finns, - = finns inte)

Flerspråkig konstruktikografi med hjälp av språkneutrala jämförelsebegrepp

Benjamin Lyngfelt, Maia Andréasson, Kristian Blensenius,
Linnéa Bäckström, Steffen Höder, Peter Ljunglöf & Jonatan
Uppström

1 Inledning¹

Som komplement till traditionella grammatikor och ordböcker har man börjat utveckla s.k. *konstruktikon*, dvs. digitala samlingar med beskrivningar av språkliga konstruktioner (t.ex. Fillmore m.fl. 2012, Lyngfelt m.fl. 2018a, Ziem m.fl. u.u.). Det finns nu sådana konstruktikon under uppbyggnad för åtminstone ett halvdussin olika språk – däribland svenska (Lyngfelt m.fl. 2014; 2018b; för en översikt, se Borin & Lyngfelt u.u.). Primärt har dessa konstruktikon utvecklats som enspråkiga resurser för t.ex. språkteknologiska och pedagogiska ändamål, men det pågår också ett internationellt samarbete för att utveckla flerspråkiga tillämpningar.

I den här artikeln presenterar vi en modell för att relatera mer eller mindre likartade konstruktioner i olika språk via s.k. jämförelsebegrepp (eng. *comparative concepts*, t.ex. Haspelmath 2010). Dessa lånar vi dels från språktypologi (Croft 2022), dels från ramsemantik (Fillmore & Baker 2010). Modellen är utvecklad i samarbete mellan den svenska och den brasilianska konstruktikonredaktionen (Lyngfelt m.fl. 2022).

Vi inleder med att introducera konstruktioner och konstruktikon i avsnitt 2, varefter förutsättningar för och tidigare ansatser till flerspråkig konstruktikografi kort diskuteras i avsnitt 3. Jämförelsebegrepp som

¹ Det arbete som presenteras i den här artikeln bedrivs inom projektet *Språkliga nätverk, inom och mellan språk*, som finansieras av Riksbankens jubileumsfond (P21-0473). Vi vill tacka två anonyma granskare för konstruktiva synpunkter på en tidigare version av artikeln.

sådana introduceras i avsnitt 4 och själva länkningsmodellen i avsnitt 5, som också avslutar artikeln.

2 Konstruktionsgrammatik, konstruktioner och konstruktikon

I traditionella beskrivningar av språkssystemet är det vanligt att grammatik och lexikon hanteras separat från varandra. Grammatiken beskrivs då som ett system med generella regler för t.ex. morfologi, frasstruktur och ledföljd, medan lexikonet snarare beskrivs mer atomiskt, t.ex. i en ordbok, där varje ord utgör en enskild post i en lista. Inom konstruktionsgrammatik görs inte denna uppdelning, utan ett grundantagande är att hela språkssystemet är uppbyggt av *konstruktioner*, som kan beskrivas som konventionaliserade förbindelser mellan form och funktion (Goldberg 2013:17). De kan vara mer eller mindre schematiska till sin natur, och mer eller mindre komplexa i sin uppbyggnad: allmänna kategorier som nominalfras och samordning, idiom som *lägga (alla) korten/papperen på bordet*, delvis schematiska strukturer som *ju X-are desto Y-are* osv.

En fördel med nämnda icke-modulära syn på språk är bl.a. att den lämpar sig väl för att beskriva frekventa mönster som kombinerar såväl lexikala som grammatiska drag. Ett exempel på en sådan konstruktion är *X för X*-mönstret som presenteras i exempel (1).

- (1) *X för X*-konstruktionen
- a. ***Bit för bit*** avslöjas lögnerna.
 - b. *Vi går igenom allt **steg för steg**.*
 - c. ***Lag för lag***: Så gick det i kvalet!

I konstruktionen kombineras två instanser av samma substantiv med en mellanliggande preposition, *för*. Två mycket vanliga exempel på detta presenteras i (1a) och (1b). Syntaktiskt skulle konstruktionen kunna ses som en nominalfras med ett prepositionsattribut, men det är svårt att se hur en sådan efterställd prepositionsfras skulle kunna vara en bestämning till substantivet. I just *X för X*-konstruktionen kopplas dessutom en adverbial betydelse till konstruktionen: 'en process där samma typ av moment återkommer, en period i taget' (del av

definitionen hämtad från Svenskt konstruktikon)². Att konstruktionen är produktiv kan vi kanske framför allt se i språkprov som det i (1c), där *Lag för lag* anger hur resultaten i ett kvalspel presenteras.

Inom konstruktionsgrammatiken ses hela språksystemet som ett nätverk av konstruktioner, ett nätverk som bildar ett mentalt konstruktikon. Vår mentala grammatik går givetvis aldrig att beskriva i sin helhet, men i tillämpad lingvistisk praktik, s.k. *konstruktikografi*, konstrueras deskriptiva konstruktikon. Ett sådant konstruktikon är en digital samling konstruktionsbeskrivningar, som försöker spegla en relevant delmängd av språkbrukares mentala konstruktikon. Förutom för svenska är deskriptiva konstruktikon under uppbyggnad för flera andra språk: engelska, japanska, (brasiliansk) portugisiska, ryska och tyska.

Det svenska konstruktikonet skapades i samband med ett RJ-projekt 2013–2016. Det är i dagsläget en online-databas med cirka 400 svenska konstruktionsbeskrivningar, som finns fritt tillgänglig på nätet via Språkbanken Text. Det är avsett som en allmän resurs för språkvetenskap, språkteknologi och språkutbildning, med ett särskilt delsyfte att behandla konstruktioner som är problematiska ur inlärarsynpunkt. Konstruktikonet är fortfarande under utveckling, och både format och beskrivningar är i viss mån preliminära och kan behöva uppdateras. Det är alltså ännu inte ett fullödigt konstruktikon, utan är i nuvarande skick huvudsakligen snarare en lista med svenska konstruktionsbeskrivningar än ett sammanhängande nätverk av konstruktioner.

Vi har därför påbörjat ett arbete med att uppgradera det svenska konstruktikonet till ett sammanhängande och mer heltäckande konstruktionsnätverk för svenska. Även detta arbete finansieras av RJ, och i projektet ingår också utveckling av en modell för att länka de svenska konstruktionsbeskrivningarna till likartade konstruktioner i andra språk. Det är den modellen som presenteras i den här artikeln.

² <https://spraakbanken.gu.se/konstruktikon>

3 På väg mot flerspråkig konstruktikografi

När det byggs konstruktikon för flera olika språk uppstår möjligheter att utveckla flerspråkiga tillämpningar, där man etablerar relationer mellan likartade konstruktioner i olika språk till stöd för allt från maskinöversättning till L2-undervisning. Med sådana mål i sikte har man prövat två typer av strategier:

- direkta jämförelser mellan enskilda konstruktioner i syfte att etablera ett slags ekvivalensrelationer, ungefär enligt etablerad praxis i två- och flerspråkig lexikografi
- indirekta kopplingar via någon form av språkneutral jämförelsebas

Strategin med direkta jämförelser var den som prövades först (Bäckström m.fl. 2014; Laviola 2015; Lyngfelt m.fl. 2018c), och erfarenheterna från dessa undersökningar diskuteras i avsnitt 3.1. Strategin att gå via en språkneutral jämförelsebas är vad vi inriktar oss på i föreliggande artikel; den diskuteras som allmän strategi i avsnitt 3.2, varefter en specifik länkingsmodell enligt sådana principer presenteras i avsnitt 5.

3.1 Direkta jämförelser mellan konstruktioner

Inom flerspråkig lexikografi strävar man främst efter att etablera funktionell ekvivalens mellan lexikala uttryck i de berörda språken (t.ex. Svensén 2004). Utifrån ett givet lexikalt uttryck i källspråket etablerar man förbindelser till ett eller flera lexikala uttryck i målspråket som har ungefär samma betydelse eller funktion, grovt förenklat. I praktiken är det förstås mer komplicerat än så (Adamska-Sałaciak 2010), men detta är uppgiftens kärna.

Motsvarande uppgift inom flerspråkig konstruktikografi är mer komplex, eftersom man i större utsträckning behöver hantera skillnader i både form och funktion. De konstruktioner som jämförs kan alltså vara både mer eller mindre funktionellt ekvivalenta och mer eller mindre formellt (morfosyntaktiskt) lika. Därtill saknas etablerad praxis för hur konstruktionernas egenskaper ska representeras i ett hanterligt konstruktikonformat.

Att konstruktioner uppvisar likheter och skillnader i flera dimensioner innebär i sin tur att de kan grupperas på tämligen olika vis. I vilken utsträckning konstruktionerna organiseras enligt formella respektive funktionella egenskaper får stora konsekvenser för vilka kategorier som urskiljs och därmed för vilka enheter som ska jämföras.³

Slutligen är samtliga konstruktikon än så länge små, med begränsad och inte minst ojämn täckning. Det är därmed snarare regel än undantag att en konstruktionsbeskrivning i källspråket saknar motsvarighet i målspråkets konstruktikon även om en motsvarande konstruktion förekommer i målspråket som sådant.

Ändå har de jämförelser som gjorts gett tämligen lovande utfall, åtminstone sett till resultatet. I en serie studier har samtliga konstruktikon i Berkeleys engelska konstruktikon (Fillmore m.fl. 2012) – ca 70 stycken – jämförts med först svenska (Bäckström m.fl. 2014), sedan brasiliansk portugisiska (Laviola 2015) och slutligen alla tre språken tillsammans (Lyngfelt m.fl. 2018c). För nästan samtliga konstruktikon i det engelska konstruktikonet gick det att identifiera likartade motsvarigheter i både svenska och brasiliansk portugisiska.

Däremot var utfallet mindre uppmuntrande från ett metodologiskt perspektiv. För det första var jämförelserna enkelriktade och blev därmed vinklade inte bara mot engelska utan också mot den grammatiska organisationen av Berkeleys konstruktikon. För ett mer rättvisande resultat skulle man också behöva utföra motsvarande jämförelser i motsatt riktning – och dessutom mellan svenska och brasiliansk

³ Exempelvis ingår i Berkeleys engelska konstruktikon en grupp konstruktioner som definieras formellt av inversion mellan subjekt och hjälpverb men där de olika undertyperna har vitt skilda funktioner, såsom optativ (*May the force be with you*), negerad emfatisk imperativ (*Don't you dare move, boy!*) och villkorsbisatis (*Should these objectives not be realized, we shall not hesitate to resign*) m.m. (Fillmore m.fl. 2012). Typen matchar dåligt mot både portugisiska, där inversion av det här slaget helt saknas; och svenska, där inversion är ett mycket bredare fenomen som inte enbart gäller hjälpverb. Om dessa konstruktioner istället grupperas efter funktion blir jämförelsemöjligheterna bättre (jfr Lyngfelt m.fl. 2018c).

portugisiska utan att gå via engelska (Lyngfelt m.fl. 2022:108f.). För det andra var jämförelserna mycket tidskrävande; att identifiera möjliga konstruktionsmotsvarigheter gick relativt smidigt, men att utforska formella och särskilt funktionella likheter och skillnader tog desto längre tid.

I kombination blir dessa två problem diskvalificerande för tillämpning i större skala. När det tar för lång tid redan med enkelriktade jämförelser mellan såpass få konstruktioner är det inte realistiskt genomförbart att tillämpa samma metod på jämförelser mellan en större mängd konstruktioner, i fler språk och dessutom i samtliga riktningar mellan språken.

Kontentan av dessa studier blir därmed tudelad. Å ena sidan: det faktum att konstruktionella motsvarigheter kunde etableras i så stor utsträckning tyder på att flerspråkig länkning mellan konstruktikon för olika språk förefaller vara värt att genomföra – eller åtminstone utforska vidare. Å andra sidan: de metodologiska problemen tyder på att det i så fall bör göras på ett annat sätt.

3.2 Partiella kopplingar via gemensamma egenskaper

Som alternativ till direkta jämförelser mellan enskilda konstruktioner kan konstruktioner relateras indirekt, via gemensamma egenskaper. Man definierar då en uppsättning relevanta egenskaper, och olika konstruktioner länkas till de egenskaper som passar in på dem – och därmed indirekt till andra konstruktioner med samma egenskap. Länkarna utgör partiella förbindelser, genom att varje länk enbart avser en enda egenskap. Närbesläktade konstruktioner har dock rimligen fler gemensamma egenskaper och förenas därmed genom fler länkar.

De egenskaper som länkarna grundas på kan t.ex. avse grammatisk kategori (*nominalfras, bisats*), funktionella egenskaper (*jämförelse, resultativ, tidsuttryck*), form (*sammansättning, samordning*) ingående konstruktionselement (*reflexiv, partikel, ellips*) osv. Som synes handlar det om ungefär samma typer av egenskaper som traditionellt brukar användas för att sortera och karakterisera grammatiska strukturer. Skillnaden ligger i användningen, att egenskaperna i en länkingsmodell

används för att etablera ett nätverk av förbindelser mellan konstruktioner.

Ett sådant system för svenska började utvecklas redan i Svenskt konstruktikon 1.0 (Lyngfelt m.fl. 2018b). Där länkas varje konstruktion till flera s.k. typer, som definierar olika konstruktionsegenskaper. Systemet har ännu inte utvecklats fullt ut, vare sig med avseende på typegenskaperna eller länkningen, men utgör en god grund för det fortsatta arbetet. I det ryska konstruktikonet har man byggt vidare på idén och utvecklat ett mer genomarbetat system av framför allt semantiska egenskaper (Endresen m.fl. u.u.).

Både den svenska och den ryska modellen är dock primärt utformade med avseende på respektive enskilt språk (även om det ryska konstruktikonet innehåller kopplingar till engelska och norska). Idealet för flerspråkig konstruktikografi vore en mer språkneutral jämförelsebas.

4 Jämförelsebegrepp (*comparative concepts*, CC)

För att kunna jämföra och länka konstruktioner i olika språk, utan slagsida åt något av språken, behöver vi som sagt en språkneutral bas för jämförelsen. Som sådan använder vi s.k. *jämförelsebegrepp* (eng. *comparative concepts*) av det slag som används inom språktypologi (Haspelmath 2010; Croft 2022 m.fl.).

Jämförelsebegrepp är vedertagna lingvistiska begrepp som 'causative', 'cleft', 'deictic', 'pronoun', 'reflexive', 'relative clause', 'stative' och 'topic' – med den väsentliga skillnaden gentemot språkspecifika kategorier att de är språkneutralt definierade, företrädesvis utifrån typologisk forskning. Jämförelsebegreppet 'relative clause' är alltså inte det samma som t.ex. en svensk relativsats, men det avser egenskaper som delas av relativsatser i svenska och andra språk, liksom av en del strukturer som kanske inte skulle räknas som relativsatser enligt svenska kriterier. Inte heller är jämförelsebegreppen avsedda att vara universalier eller att tillskrivas någon psykologisk status; deras uppgift är att fungera som språkneutral jämförelsebas, varken mer eller mindre (Haspelmath 2010).

I den länkningsmodell som presenteras i avsnitt 5 nedan används jämförelsebegrepp från två olika källor: Croft (2022) och FrameNet. De beskrivs närmare i avsnitt 4.1 respektive 4.2.

4.1 Språktypologiska jämförelsebegrepp

Croft (2022) är en lärobok i morfosyntax från ett språktypologiskt perspektiv, till vilken Croft har sammanställt en omfattande uppsättning jämförelsebegrepp. Sammanställningen utgår från gällande praxis inom språktypologi och fungerar som termlista (med definitioner) till läroboken. Av allt att döma är denna begreppsupsättning sällsynt väl lämpad för flerspråkig konstruktikografi, av två skäl:

För det första är det i det närmaste unikt med en såpass omfattande och samtidigt koherent sammanställning av jämförelsebegrepp (fortsättningsvis CC:s, för *comparative concepts*). Sammanställningen är ett ambitiöst försök att spegla rådande forskningsläge inom språktypologi och omfattar inte mindre än 800 CC:s. Vid sammanställningen har Croft dessutom harmoniserat begrepp och definitioner till ett sammanhängande system.

För det andra är Crofts jämförelsebegrepp definierade och organiserade från ett konstruktionsperspektiv. De är indelade i fyra typer:

- konstruktioner (CC-cxn): *clause, comparative cxn, intransitive cxn, pronoun*
- strategier (CC-str): *cleft strategy, complementizer, compounding, copula*
- semantiskt innehåll (CC-sem): *agent, degree, deixis/deictic, deontic modality, inanimate*
- informationspaketering (CC-inf): *contrast, figure-ground, modification, topic*

För att börja med de sistnämnda är både CC-sem och CC-inf funktionella begrepp, dvs. gäller betydelse och funktion hos konstruktioner. CC-sem avser *vad*, alltså det semantiska innehåll som beskrivs, befrågas osv. – medan CC-inf avser *hur* detta innehåll förpackas. Exempelvis uttrycker både verb och verbalsubstantiv samma typ av

innehåll (CC-sem: *event*) men förpackar det innehållet på olika sätt (CC-inf: *predication* resp. *reference*) (Croft 2022).

Konstruktioner och strategier (CC-cxn resp. CC-str) är hybridbegrepp i den meningen att de avser både form och funktion. Med andra ord är båda typerna just konstruktioner i konstruktionsgrammatisk mening. Återigen är distinktionen att CC-cxn definierar *vad* och CC-str definierar *hur*. Exempelvis finns det konstruktioner för s.k. *property predication* (CC-cxn) i svenska, engelska och ryska; se exempel (2) nedan. De skiljer sig dock åt bl.a. genom att svenska och engelska (2a–b) använder en konstruktion med kopulaverb, till skillnad från ryskan (2c) som saknar kopulaverb.

- (2) a. taggarna är vassa (svenska / CC-str: *verbal copula*)
b. the thorns are sharp (engelska / CC-str: *verbal copula*)
c. шипы острые (ryska / CC-str: *zero strategy*)
shipy ostryye
taggar vassa

De tre språkspecifika konstruktionerna i (2) instansierar samma CC-konstruktion, *property predication*, men gör det genom olika strategier. Att både språkspecifika mönster och jämförelsebegrepp (CC:s) behandlas som konstruktioner gör systemet begreppsligt koherent, men samtidigt kanske terminologiskt förvirrande. Förhållandet mellan dem är ungefär följande:

en språkspecifik konstruktion \approx en CC-cxn + en eller flera CC-str +
diverse språkspecifika egenskaper
som inte täcks av befintliga CC:s

Observera att språkspecifika konstruktioner typiskt har en del egenskaper som inte täcks av (befintliga) jämförelsebegrepp. Både den svenska konstruktionen i (2a) och den engelska i (2b) använder en strategi med kopulaverb. De uppvisar också numeruskongruens, vilket delvis täcks av strategin *indexation feature*. Denna CC-str särskiljer dock inte huruvida kongruensen markeras på verbet som i engelskan eller adjektivet som i svenskan, inte heller mellan kongruens i numerus, genus, person osv.

Att relatera konstruktioner i olika språk via CC:s upprättat alltså enbart partiella förbindelser, inte ekvivalenspar, även om nära besläktade konstruktioner normalt har flera CC:s gemensamma. Detta är förstås en begränsning hos den länkningsmodell som vi presenterar i avsnitt 5, men det är också ett erkännande av en av språktypologins fundamentala insikter: "[...] to accept that language comparison is necessarily partial." (Haspelmath 2016:300).

4.2 Ramar

Ytterligare en resurs i länkningsmodellen är FrameNet,⁴ en semantisk och lexikografisk resurs som bygger på ramsemantik (t.ex. Fillmore 1982, Fillmore & Baker 2010). Enligt denna semantiska teori ligger ords betydelser i de semantiska ramar (eng. *frames*) som orden (eller *lexikala enheter*) framkallar. De semantiska ramarna kan sägas beskriva situationer och deltagare, eller *ramelement*, i dessa situationer. Ramelementen motsvarar det som traditionellt kallas semantiska roller, fast definierade i förhållande till respektive ram.

En typisk användning av verbet *ge* beskriver till exempel en överföringssituation med en givare, en mottagare och något som transfereras från givaren till mottagaren. I FrameNet beskrivs sådana situationer genom den semantiska ramen Giving. Här motsvaras givaren, mottagaren och det som transfereras av ramelementen Donor, Recipient respektive Theme. Ramen Giving framkallas av flera lexikala enheter vid sidan av *ge*, bland annat *muta* och *skänka*, men även av andra ordklasser med samma ramelement, såsom *gåva* och *present*.

Den ursprungliga FrameNet-resursen är Berkeley English FrameNet (Fillmore & Atkins 1992). Den är utformad för engelska, närmare bestämt för engelsk lexikografi, men sedan dess har FrameNet-resurser utvecklats även för andra språk, bland annat svenska⁵ (för en översikt, se Borin & Lyngfelt, u.u.). Inte minst har FrameNet använts eller föreslagits som jämförelsebas inom såväl flerspråkig lexikografi (Boas 2009; Czulo m.fl. 2019; Torrent m.fl. 2018) som

⁴ <https://framenet.icsi.berkeley.edu>

⁵ SweFN (Svenskt frasnät): <https://spraakbanken.gu.se/resurser/swefn>

konstruktionsgrammatik (Boas 2010; Bäckström m.fl. 2014). Ramarna är alltså inte från början utvecklade som jämförelsebegrepp, men det är så vi kommer att använda dem.

Flerspråkig tillämpning av ramar, inom såväl lexikografi som konstruktikografi, bygger på tre principer:

- a) att konstruktionerna/orden länkas via sin betydelse/funktion, så som den uttrycks av en ram
- b) att samma ramar tillämpas för de berörda språken
- c) att skillnader mellan språken tillskrivs de specifika konstruktioner/ord som länkas till ramarna

Inom båda fälten förutsätts förstås också att de aktuella betydelserna täcks av befintliga ramar, vilket dock är ett väsentligt större problem inom konstruktikografi eftersom FrameNet primärt är utformat för att hantera lexikal betydelse. Konstruktionsmönster för abstrakta syntaktiska relationer och diskursmönster fordrar andra typer av ramar än de som ingår i FrameNet idag (Lyngfelt m.fl. 2018b, Ohara 2018; Czulo m.fl. 2020).

5 En CC-baserad länkningsmodell

I samarbete med brasilianska kollegor (se Lyngfelt m.fl. 2022) har vi utarbetat en länkningsmodell för att relatera olika konstruktioner med hjälp av jämförelsebegrepp (*comparative concepts*, CC:s), såväl inom som mellan språk. Modellen innehåller både språktypologiskt baserade CC:s enligt Croft (2022) och semantiska ramar från FrameNet (Fillmore & Baker 2010), inalles fem olika typer, närmare beskrivna i avsnitt 4 ovan:

- konstruktioner (CC-cxn)
- strategier (CC-str)
- semantiskt innehåll (CC-sem)
- informationspaketering (CC-inf)
- semantiska ramar (CC-fr)

Tillsammans utgör de en kraftfull och flexibel jämförelsebas som kan anpassas till olika användare och intressen, genom att konstruktioner och konstruktionselement kan relateras utifrån betydelse, funktion, morfosyntaktiska egenskaper eller valfri kombination därav. Man kan utgå från givna konstruktioner och relatera dem till andra konstruktioner de delar vissa egenskaper med – eller från ett givet jämförelsebegrepp och identifiera olika konstruktioner som länkar till detta.

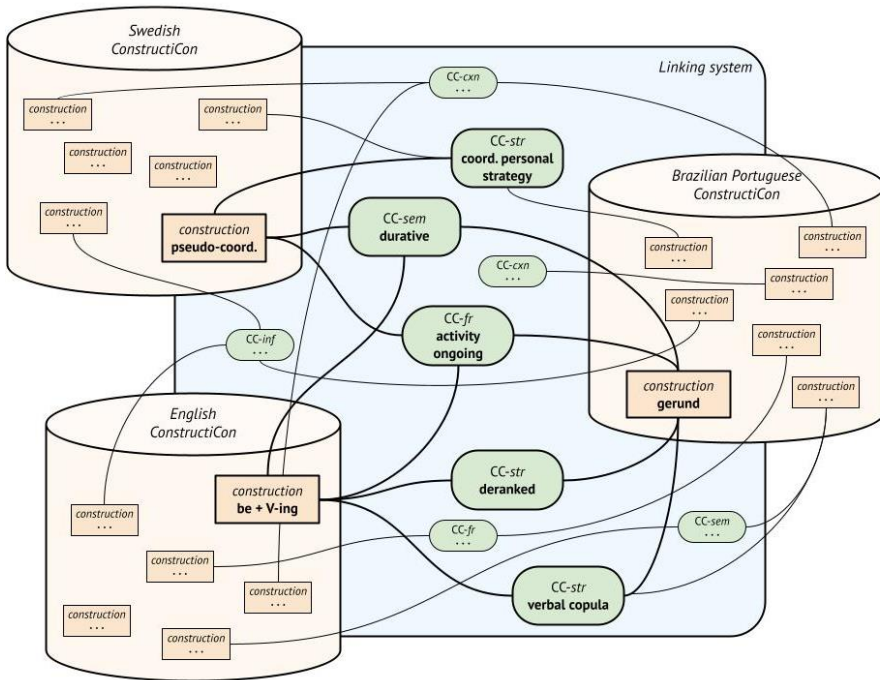
En databas för jämförelsebegrepp är under uppbyggnad och kommer att publiceras inom den lexikala infrastrukturen Karp hos Språkbanken Text⁶ vid Göteborgs universitet. Samtidigt har vi påbörjat arbetet att länka konstruktioner och konstruktionselement i det svenska konstruktikonet till jämförelsebegrepp. På motsvarande sätt kommer andra konstruktikon att länka sina konstruktioner till CC-databasen. Alla dessa länkar kommer att kunna presenteras automatiskt i olika vyer beroende på användarens önskemål.

Som illustration av modellen kan vi utgå från progressiva konstruktioner i engelska, (brasiliansk) portugisiska och svenska:

- (3) a. Engelska: kopulaverb + presens particip (*be V-ing*): *is reading*
- b. Portugisiska: kopulaverb + gerundium (*estar V-ndo*): *está lendo*
- c. Svenska: pseudosamordning (*V och V*): *sitter och läser*

Som illustreras i (3) kan man på både engelska och portugisiska uttrycka progressiv betydelse med hjälp av kopulaverb och particip/gerundium. I svenska har vi ingen sådan generell progressiv konstruktion, men kan uttrycka liknande betydelse bl.a. genom pseudosamordning (Blensenius 2015). En jämförelse mellan dessa strukturer via jämförelsebegrepp kan visualiseras som i figur 1:

⁶ Karp hos Språkbanken Text: <https://spraakbanken.gu.se/verktyg/karp>

Figur 1. En CC-baserad länkningsmodell (jfr Lyngfelt m.fl. 2022:119).

Cylindrarna i figur 1 representerar olika konstruktikon, vars respektive konstruktioner relateras via jämförelsebegrepp i det mellanliggande fältet, som utgör länkningsmodellen. Samtliga konstruktioner i exempel (3) ovan har progressiv betydelse, och länkas därför till *durative* (CC-sem) och *activity ongoing* (CC-fr).⁷

De engelska och portugisiska konstruktionerna förenas dessutom av strategierna *deranked* (*predicate*) och *verbal copula*, medan den svenska istället använder en samordningsstrategi.

⁷ Det råder ett visst överlapp mellan CC-sem och CC-fr, vilka båda avser semantiska egenskaper. Överlappet är dock bara partiellt, och det finns även rent praktiska skäl att inkludera båda typerna – exempelvis att flera konstruktikon redan innehåller länkar mellan konstruktioner och ramar (se Lyngfelt m.fl. 2022 för utförligare motivering och diskussion).

Som tidigare nämnts representerar länkarna *partiell* överensstämmelse, inte ekvivalens. Konstruktioner kan ha vissa CC:s gemensamma och samtidigt skilja sig med avseende på andra. Sådana kopplingar kan vara användbara för vissa syften men otillräckliga för andra. För den som eftersträvar mer detaljerade jämförelser kan länkingsmodellen tjäna som ett första steg, och identifiera berörda konstruktioner och relationer som sedan kan ligga till grund för fördjupade jämförelser. Notera också att modellen även kan tillämpas på jämförelser med eller mellan konstruktioner som (ännu?) inte ingår i något konstruktikon.

Modellens användbarhet begränsas naturligtvis av den empiriska täckningen hos befintliga konstruktikon, som än så länge är tämligen blygsam. Inte minst därför är det en väsentlig fördel att det utan problem går att inkorporera fler konstruktioner, fler länkar och rentav fler språk. När nya konstruktioner länkas till systemet etableras förbindelser till alla konstruktioner som sedan tidigare är länkade till samma jämförelsebegrepp. Det vi föreslår är alltså en flexibel länkingsmodell med växtmån. Med tanke på att flerspråkig konstruktikografi ännu befinner sig i ett såpass tidigt skede av sin utveckling framstår just flexibilitet och växtmån som särskilt önskvärt.

Litteratur

- Adamska-Sałaciak, Arleta. 2010. Examining equivalence. *International Journal of Lexicography* 23. S. 387–409.
- Blensenius, Kristian. 2015. *Progressive constructions in Swedish* (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 25). Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Boas, Hans C (red.). 2009. *Multilingual FrameNets in Computational Lexicography: Methods and Applications*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Boas, Hans C (red.). 2010. *Contrastive Construction Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Borin, Lars & Lyngfelt, Benjamin. Under utgivning. Framenets and constructiCons. I: Fried, Mirjam & Nikiforidou, Kiki (red.), *The*

Cambridge Handbook of Construction Grammar. Cambridge: Cambridge University Press.

Bäckström, Linnéa, Lyngfelt, Benjamin & Sköldberg, Emma. 2014. Towards Interlingual Constructicography. On correspondence between construction resources for English and Swedish. *Constructions and Frames* 6. S. 9–32.

Croft, William. 2022. *Morphosyntax: constructions of the world's languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Czulo, Oliver, Torrent, Tiago Timponi, Matos, Ely, Diniz da Costa, Alexandre & Kar, Debanjana. 2019. Designing a frame-semantic machine translation evaluation metric. I: *Proceedings of the 2nd Workshop on Human-Informed Translation and Interpreting Technology (HiT-IT 2019)*. Varna, Bulgarien: HiT-IT. S. 28–35.

Czulo, Oliver, Ziem, Alexander & Torrent, Tiago Timponi. 2020. Beyond lexical semantics: notes on pragmatic frames. I: *Proceedings of the LREC International FrameNet Workshop 2020: Towards a Global, Multilingual FrameNet*. Marseille: ELRA. S. 1–7.

Endresen, Anna, Janda, Laura A, Zhukova, Valentina, Mordashova, Daria & Rakhilina, Ekaterina. Under utgivning. Turning a list into a network via family-based expansion of the Russian Construction. I: Ziem, Alexander, Willich, Alexander & Michel, Sascha (red.). *Constructing constructions*. Amsterdam: John Benjamins.

Fillmore, Charles J. 1982. Frame Semantics. I: Linguistic Society of Korea (red.), *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin. S. 111–138.

Fillmore, Charles J & Baker, Collin. 2010. A frames approach to semantic analysis. I: Heine, Bernd & Narrog, Heike (red.), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. S. 313–340.

Fillmore, Charles J & Atkins, Beryl T. 1992. Toward a Frame-Based Lexicon: the Semantics of RISK and its Neighbors. I: Adrienne Lehrer & Kittay, Eva Feder (red.), *Frames, Fields and Contrasts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*. Hillsdale: Erlbaum Associates. S. 75–102.

- Fillmore, Charles J, Lee-Goldman, Russell & Rhomieux, Russell. 2012. The FrameNet Constructicon. I: Boas, Hans C & Sag, Ivan A (red.), *Sign-Based Construction Grammar*. Stanford: CSLI Publications. S. 309–372.
- Goldberg, Adele E. 2013. Constructionist approaches. I: Hoffmann, Thomas & Trousdale, Graeme (red.), *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford: Oxford University Press. S. 15–31.
- Haspelmath, Martin. 2010. Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. *Language* 86. S. 663–687.
- Haspelmath, Martin. 2016. The challenge of making language description and comparison mutually beneficial. *Linguistic Typology* 20. S. 299–303.
- Laviola, Adrieli. 2015. Frames e Construções em Contraste: uma análise comparativa português-inglês no tangente à implementação de constructions. MA Thesis, Federal University of Juiz de Fora.
- Lyngfelt, Benjamin, Borin, Lars, Bäckström, Linnéa, Forsberg, Markus, Olsson, Leif-Jöran, Prentice, Julia, Rydstedt, Rudolf, Sköldbberg, Emma, Tingsell, Sofia & Uppström, Jonatan. 2014: Ett svenskt konstruktikon: grammatik möter lexikon. *Svenskans beskrivning* 33. S. 268–279.
- Lyngfelt, Benjamin, Borin, Lars, Ohara, Kyoko & Torrent, Tiago Timponi (red.). 2018a. *Constructicography: Constructicon development across languages*. Amsterdam: John Benjamins.
- Lyngfelt, Benjamin, Bäckström, Linnéa, Borin, Lars, Ehrlemark, Anna & Rydstedt, Rudolf. 2018b. Constructicography at work. Theory meets practice in the Swedish constructicon. I: Lyngfelt, Benjamin m.fl. (red.) 2018a. S. 41–106.
- Lyngfelt, Benjamin, Torrent, Tiago Timponi, Laviola, Adrieli, Bäckström, Linnéa, Hannesdóttir Anna Helga & Matos, Ely Edison. 2018c. Aligning constructicons across languages: A trilingual comparison between English, Swedish, and Brazilian Portuguese. I: Lyngfelt, Benjamin m.fl. (red.) 2018a. S. 255–302.

- Lyngfelt, Benjamin, Torrent, Tiago Timponi, Matos, Ely Edison & Bäckström, Linnéa. 2022. Comparative Concepts as a resource for Multilingual Constructicography. I: Blensenius, Kristian (red.), *Va-lency and constructions. Perspectives on combining words*. Göteborg: MASO. S. 101–129.
- Ohara, Kyoko. 2018. Relations between frames and constructions. I: Lyngfelt, Benjamin m.fl. (red.) 2018a. S. 141–163.
- Svensén, Bo. 2004. *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Torrent, Tiago Timponi, Ellsworth, Michael, Baker, Collin F. & Matos, Ely Edison. 2018. The Multilingual FrameNet Shared Annotation Task: a preliminary report. I: *Proceedings of the LREC 2018 International FrameNet Workshop: Multilingual Framenets and Constructicons (IFNW 2018)*. Miyazaki, Japan: ELRA. S. 62–68.
- Ziem, Alexander, Willich, Alexander & Michel, Sascha (red.). Under utgivning. *Constructing constructicons*. Amsterdam: John Benjamins.

Strukturell ambiguitet och reanalys – med fokus på fortsatt

Henrik Rosenkvist

1 Inledning¹

I dagens svenska används *fortsatt* ofta som ett satsadverb – se (1) och (2) nedan.

- (1) Målet är **fortsatt** att nå en volym på 150 000 bilar vid sekelskiftet. (Press 98)
- (2) Situationen i Göteborgs Hamn är **fortsatt** inte bra. (GP 2009)

I likhet med till exempel *avgjort* och *bestämt*, som också kan användas som satsadverb, är *fortsatt* relaterat till ett verb, men till skillnad från dessa ord har *fortsatt* börjat användas som ett satsadverb först under 1900-talets sista decennier.² Det finns därför mycket goda möjligheter att detaljstudera denna utveckling i till exempel de elektroniska korpuser som tillhandahålls av Språkbanken.³

En noggrann undersökning av hur *fortsatt* har utvecklats kan också bidra till förståelsen av villkoren för strukturell reanalys, en viktig faktor i studiet av språkförändring. Många lingvister menar att ambiguitet, det att en viss sats eller fras kan analyseras på olika sätt, är en oundgänglig förutsättning för att en reanalys ska äga rum. Diskussionen är inte ny – Wurzel (1997) hänvisar till Hermann Paul och Georg von der Gabelentz – men den är fortfarande aktuell, vilket de två citaten nedan visar (båda är tagna från standardverk om diakron språkförändring).

¹ Två anonyma läsare har med sina kommentarer bidragit till att förbättra artikeln – kvarstående brister beror dock uteslutande på mig.

² *Avgjort* börjar användas som satsadverb i slutet av 1800-talet (Larsson 2021), medan *bestämt* får denna funktion redan i början av 1800-talet (Arro Förberger 2021).

³ Se: <https://spraakbanken.gu.se/korp/#?corpus=&cqp=%5B%5D>.

”To summarize, the conditions necessary for reanalysis to take place are that a subset of the tokens of a particular constructional type must be open to the possibility of multiple structural analyses, where one potential analysis is the old one (applicable to all tokens) and the other potential analysis is the new one (applicable to a subset).” (Harris & Campbell 1995:72)

”Roughly, reanalysis can be defined as a process that changes the actual (underlying) linguistic structure without necessarily affecting the visible or audible surface manifestation of that structure. So it presupposes ambiguity in linguistic structures [...].”

(Burridge & Bergs 2017:108)

Hopper & Traugott (2003:49) illustrerar en reanalys schematiskt som: $A > A/B > B$, där det mellanliggande stadiet tillåter två analyser – det är alltså strukturellt ambigt. Det är dock den syntaktiska kontexten (ofta i kombination med semantiska aspekter) som avgör hur ett visst belägg kan eller ska analyseras. När *ni* uppstod som ett eget pronomen ur det äldre *i* var till exempel den avgörande, ambiga kontexten satser där det finita verbet stod framför subjektet (3), medan andra kontexter entydigt kunde visa att antingen det äldre (4) eller det nyare pronomenet användes (5).

(3) hwadan **kommen i**? (Columbus 1675)

(4) om **i** wore Borgare eller inwånare i Sparta [...] (Columbus 1675)

(5) Jag ska gee ehr däd **ni** willen. (Columbus 1675)

I (3) är det möjligt att analysera *kommen i* på två sätt – antingen så som det skrivs, eller som *komme ni*.⁴ Belägg av den typen utgör alltså så kallade brokontexter, eller övergångskontexter (Heine 2002, Skär- lund 2017:40ff), och för att underlätta diskussionen ska jag här kalla sådana belägg för brokontextbelägg (BK-belägg). Belägg som (4) visar å andra sidan att pronomenet är *i*, och sådana kommer jag i det

⁴ I sammanhanget är det relevant att verbens kongruensböjning varierade i äldre nysvensk tid (Pettersson 2005:175ff).

följande att kalla källstrukturvittnen (KS-vittnen), medan belägg som entydigt visar den nya strukturen är målstrukturvittnen (MS-vittnen); *ni* i (5) är således ett MS-vittne.

Även om det finns en stor enighet om att ambiguitet är en avgörande faktor vid reanalys (se till exempel också Hopper & Traugott 2003, Fischer 2007, Denison 2017 och Weiß 2021) så har dock ingen, så vitt jag vet, undersökt om ambiguitetens frekvens på något sätt inverkar på sannolikheten att en reanalys inträffar. Att en stor andel ambiga strukturer innebär en gynnsam miljö för språkförändring förefaller emellertid rimligt, och med utvecklingen av *fortsatt* som en bakgrund kommer jag också att gå in på denna fråga.

I den här studien beskriver jag inledningsvis två reanalyser som har lett till att *fortsatt* nu kan användas som ett satsadverb (i avsnitt 2 och 3). Den första innebär att *fortsatt* kan analyseras som ett gradadverbial, och den andra leder till att *fortsatt* kan analyseras som ett satsadverb.

Därefter övergår jag till att diskutera villkoren för dessa språkförändringar i avsnitt 4, och introducerar ett kvantitativt mått på den strukturella ambiguitetens frekvens (ambiguitetsindex). I avsnitt 5 prövar jag om det mönster som framträder i förändringarna av *fortsatt* också uppträder i liknande reanalyser av *mycket* och *litet* (Delsing 2022), och jag diskuterar resultaten i ett avslutande avsnitt (6).

2 Fortsatt – från attribut till gradadverbial

I *Svensk ordbok* är *fortsatt* inte ett eget uppslagsord, utan nämns enbart som en form av verbet *fortsätta*.⁵ Redan under 1700-talet är det emellertid tydligt att *fortsatt* ofta används som ett attributivt (6) och predikativt preteritum particip (7) (källorna till exemplen anges i litteraturlistan).

⁵ Se: <https://svenska.se/so/?id=120841>. I nätversionerna av *Den Danske Ordbog* och *Bokmålsordboka* framgår det dock tydligt att *fortsat/fortsatt* fungerar som adverb i danska respektive norska. Det är alltså möjligt att utvecklingen har varit tidigare i grannspråken och påverkat *fortsatt* i svenska, men detta kan inte diskuteras vidare här.

(6) så at för desse Stiftets districter Wi endast astunda en **fortsatt** räkning (*Hwad Nytt* 1781)

(7) Archangelske handelen blef sedan mer och mer **fortsatt**. (SAOB *fortsätta*, 1761)

Som attributivt eller predikativt particip kongruensböjs ordet efter huvudordets numerus (som till exempel *fortsatta diskussioner*). Den predikativa användningen av *fortsatt* minskar emellertid i frekvens under de följande decennierna, och från mitten av 1800-talet används *fortsatt* nästan enbart attributivt, ibland utan en föregående artikel.

(8) Efter ett ögonblick lyfte fågeln vingarne, flög sakta under **fortsatt** sång bortifrån det avhuggna trädet (Almqvist 1843)

(9) Det blev en ny väntan, nya rykten, **fortsatt** fredsagitation och **fortsatt** tysk tillbakamarsch. (ORDAT 1944)

Det attributiva *fortsatt* relaterar vid denna tid tydligt till nominalfrasens huvudord – i (8) är *fortsatt sång* semantiskt kongruent med *sången fortsatte*, och detsamma gäller exemplen i (9). Att sjunga, agitera och marschera är ju oavgränsade processer (SAG 4:348ff) som fungerar väl med den utsträckning i tid som anges av såväl *fortsätta* som *fortsatt*.

I likhet med andra attribut kan *fortsatt* också ingå i nominalfraser med flera attribut (10).

(10) Till slut bör omnämnas att året 1925 varit karaktäriserat av ett **fortsatt** rastlöst arbete i fråga om förbättringar av flygmateriel och motorer. (ORDAT 1925)

I (10) kan *fortsatt* modifiera huvudordet *arbete* – att arbeta är en oavgränsad process – men en alternativ analys är att *fortsatt* i stället fungerar som gradadverbial i adjektivfrasen *fortsatt rastlöst*. Nominalfrasen *ett fortsatt rastlöst arbete* kan således analyseras på två sätt.

(11) [_{NF} ett fortsatt rastlöst arbete] ('arbetet är fortsatt och rastlöst')

(12) [_{NF} ett [_{AF} fortsatt rastlöst] arbete] ('arbetet är fortsatt rastlöst')

Nominalfraser av denna typ är alltså ambiga; de medger två syntaktiska analyser, och båda analyserna är också semantiskt möjliga. *Fortsatt* i (10) är således ett BK-belägg för den första reanalysen.

När man studerar förändringen av *fortsatt* från attribut till gradadverbial framträder de tre typerna av belägg tydligt i materialet, efter en semantisk och syntaktisk analys. Schematiskt sett kan de illustreras som i tabell 1 (där förkortningen *kongr.* innebär semantisk kongruens).

Tabell 1. Olika typer av belägg på *fortsatt* i förändringen particip > gradadverbial.

KS-vittnen	BK-belägg	MS-vittnen
<i>fortsatt</i> : attributivt particip		<i>fortsatt</i> : gradadverbial
[ART <i>fortsatt</i> SUBST] [[<i>fortsatt</i> och ADJ] SUBST] [PREP <i>fortsatt</i> SUBST]	[<i>fortsatt</i> ADJ SUBST- kongr.]	[[<i>fortsatt</i> ADJ] SUBST-inkongr.] [SUBST är/var [<i>fortsatt</i> ADJ]]

KS-vittnen förekommer alltså i kontexter som *ett fortsatt arbete*, *fortsatt och hårt arbete*, och *på fortsatt arbete*. MS-vittnen hittas både i kontexter som *fortsatt höga priser*, där *fortsatt* är både morfologiskt och semantiskt inkongruent med huvudordet, och i kontexter som *arbetet är fortsatt hårt*. BK-beläggen utgörs enbart av kontexter som (*ett*) *fortsatt hårt arbete*.

I det material som jag har studerat finns det ett exempel på *fortsatt* som gradadverbial från 1945 (13) och ett från 1965 (14), men det är först på 1970-talet som *fortsatt* blir vanligt i denna funktion.

- (13) Med undantag av kommunisterna och deras medlöpare eftersträvade alla finska partier en **fortsatt** nordisk orientering och ett bevarat nordiskt samhälle (ORDAT 1945)
- (14) Textil- och konsumtionsföretagen har varit **fortsatt** svaga [...] (Press 65)
- (15) Även om alltså kakaomarknaden på sistone försvagats verkar förutsättningar föreligga för **fortsatt** höga priser (Press 76)

- (16) Med hänvisning till gjorda marknadsstudier räknar Malmros-rederiet med **fortsatt** stort tonnageöverskott för de närmaste åren. (Press 76)

I exemplen ovan betecknar huvudorden *orientering*, *priser* och *tonnageöverskott* inte processer som är utsträckta i tid, och de är alltså inte semantiskt kongruenta med *fortsatt*. Exempel (13) bör tolkas som att 'orienteringen ska vara fortsatt nordisk', inte som att 'orienteringen ska vara fortsatt och nordisk'. I (14) förekommer *fortsatt*, utan numeruskongruens, i en predikativ adjektivfras och kan alltså inte vara ett attribut. Vidare föreligger inte heller morfologisk kongruens i (15); ett attributivt particip skulle med ett huvudord i plural få formen *fortsatta*. Det är av dessa skäl inte möjligt att analysera *fortsatt* i dessa exempel som ett attribut, utan det måste vara ett gradadverbial i adjektivfraserna *fortsatt nordisk*, *fortsatt svag*, *fortsatt höga* och *fortsatt stort* – exemplen ovan är alltså MS-vittnen.

I avsnitt 4 diskuteras fördelningen och den successiva utvecklingen av KS-vittnen, MS-vittnen och BK-belägg vidare.

3 Fortsatt – från gradadverbial till satsadverb

De första entydiga beläggen på *fortsatt* som gradadverbial dyker alltså upp på 1970-talet, och redan på 1980-talet börjar *fortsatt* användas som ett satsadverb.

- (17) Hernu är **fortsatt** borgmästare i Villeurbanne, som är högborgerliga Lyons arbetarstad. (DN 1987)

Belägget i (17) är ett MS-vittne – *fortsatt* är semantiskt inkongruent med *borgmästare* och kan alltså inte vara ett attribut, och eftersom andra attribut saknas kan *fortsatt* inte heller vara ett gradadverbial i detta fall. *Fortsatt* i (17) är således entydigt ett satsadverb.

För att studera denna utveckling av *fortsatt* är det nödvändigt att fastställa vilka kontexter som är relevanta, eftersom sökningarna i de tillgängliga korpusarna måste specificeras – annars blir antalet sökträffar ohanterligt många. Strukturen i (17) är en möjlig kontext för *fortsatt* som satsadverb (*är fortsatt*), och jag har också sökt efter hjälpverben *måste/kan/ska* plus *fortsatt* och *fortsatt inte* för att hitta både BK-belägg

och MS-vittnen. Tabell 2 visar översiktligt olika typer av belägg på söktermen *är fortsatt*.

Tabell 2. Olika typer av belägg på *är fortsatt* i förändringen gradadverbial > satsadverb.

KS-vittnen	BK-belägg	MS-vittnen
<i>fortsatt</i> : gradadverbial		<i>fortsatt</i> : satsadverb
är [[fortsatt ADJ] SUBST-inkongr.] SUBST är/var [fortsatt ADJ]	[är fortsatt ADJ] [är fortsatt SUBST]	[är fortsatt ADV] [är fortsatt ART] [är fortsatt SUBST-inkongr.] [är fortsatt [PF]] [är fortsatt inte]

Sökresultatet visas i tabell 3, där korpusarna är kronologiskt ordnade.

Tabell 3. *Fortsatt* som potentiellt satsadverb.

korpus	miljoner ord	"är fortsatt"	hjälpverb+ fortsatt	"fortsatt inte"	träffar per miljon ord
ÄSR	4,3	0	0	0	0
Runeberg	28,5	0	0	0	0
ORDAT	1,5	0	0	0	0
Press 65	1,1	0	0	0	0
Press 76	1,3	0	0	0	0
DN 1987	5,1	7	0	0	1,4
GP 1994	21	39	2	0	1,9
Press 98	10,7	26	0	1	2,4
GP 2001	17	41	3	0	2,6
GP 2005	23	117	4	1	5,3
GP 2009	17,5	120	8	1	7,4
GP 2013	17	205	8	1	12,6
DA	9,5	92	30	3	13,1

Tabell 3 visar att möjliga MS-vittnen förekommer tidigast i DN 1987, i konstruktionen är *fortsatt*. Tidigare än så förekommer inte några belegg på *är fortsatt* i de studerade korpusarna. Vidare är det tydligt att *är fortsatt* är den konstruktion som är mest frekvent och som tycks driva ökningen av *fortsatt* i de undersökta konstruktionerna. Hjälperb plus *fortsatt* förekommer först i GP 1994, och *fortsatt inte* i Press 98, men dessa konstruktioner är och förblir lågfrekventa. Utvecklingen illustreras i diagram 1, där de olika konstruktionernas relativa frekvens visas.

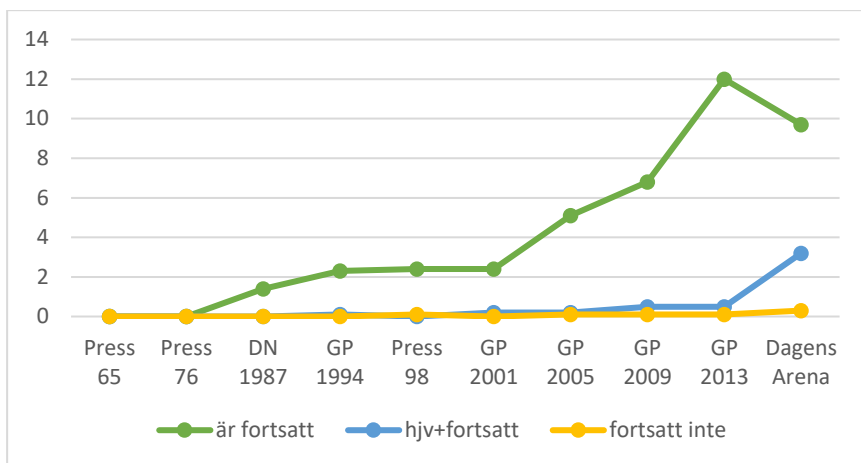

Diagram 1. Utvecklingen av *fortsatt* som potentiellt satsadverb (per miljon ord).

Av de sju träffarna på *är fortsatt* i DN 1987 är det dock enbart exemplet i (17) som verkligen är ett MS-vittne – de övriga beläggen finns i brokontexter, som i (18) och (19).

(18) 'Formen är **fortsatt** bra', meddelar stallet. (DN 1987)

(19) Rymdsatsningen är **fortsatt** mycket energisk och medveten [...] (DN 1987)

Både (18) och (19) tillåter att *fortsatt* analyseras som gradadverbial (nominalfraser som *en fortsatt bra form* eller *en fortsatt mycket energisk satsning* är fullt möjliga) eller som satsadverb, och de övriga fyra träffarna är alltså också BK-belägg. Detta innebär att sex av de sju första beläggen på *är fortsatt*, det vill säga 85 %, består av BK-belägg, vilket i sin tur kan vara en indikation på att en stor andel ambiga belägg är en bra förutsättning för språkförändring. I det följande avsnittet går jag närmare in på denna fråga.

En komplicerande faktor i studiet av *fortsatt* som satsadverb är att ett fåtal belägg faktiskt är möjliga att analysera på tre olika sätt.

(20) Under sista kvartalet förutses **fortsatt** god utveckling. (DN 1987)

Eftersom en utveckling är en oavgränsad process är det möjligt att *fortsatt* fungerar som ett attribut (som i frasen *en fortsatt utveckling*). Men också en gradadverbialanalys eller en satsadverbialanalys är fullt rimliga, vilket innebär att belägg som (20) är multiambiga. I sin tur innebär detta faktum ett problem för både kategoriseringen av belägg och för de schematiska framställningarna i tabellerna 1 och 2, men eftersom det bara finns en handfull belägg av denna typ har jag bortsett från dem här. I en mer övergripande principiell diskussion om strukturell reanalys och ambiguitet kan de dock vara av stor relevans.

4 Ambiguitet, reanalys och frekvens

Under 1900-talet utvecklades alltså *fortsatt* först från particip till gradadverbial, och sedan från gradadverbial till satsadverb. För att avgöra om strukturell ambiguitet har haft en betydelse för språkförändringen krävs det dels en studie av hur olika belägg (MS-vittnen, BK-belägg och MS-vittnen) fördelar sig över tid, dels ett sätt att kvantitativt mäta ambiguitet.

När det gäller den första reanalysen utgörs brokontexten av belägg av typen *fortsatt hårt arbete* (se ovan), och den relevanta tidsperioden är från början till slutet av 1900-talet. Jag har därför sökt efter *fortsatt*+adjektiv i fem relevanta korpusar, och kategoriserat träffarna som MS-vittnen, KS-vittnen eller BK-belägg. Därefter har jag noterat hur stor andel av alla belägg som utgörs av BK-belägg, vilket ger ett procenttal. Jag kallar detta värde *ambiguitetsindex* (ambix). I diagram 2 redovisas både antal MS-vittnen (alltså belägg som tydligt visar att *fortsatt* används som ett gradadverbial) per miljon ord, och ambix. För att anpassa kurvorna till varandra har jag dividerat ambix med 10 i diagram 2 och 3.

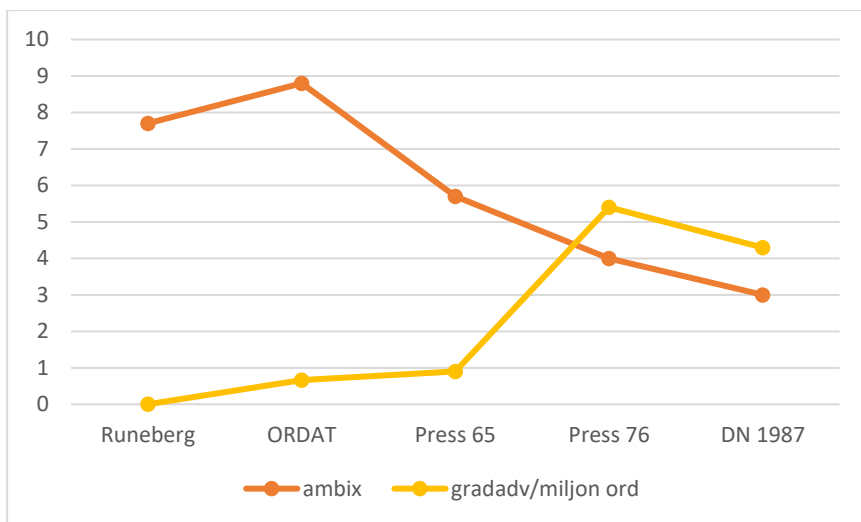

Diagram 2. Utvecklingen av *fortsatt* som gradadverbial.

Det framgår av diagram 2 att i Runeberg, en korpus bestående av olika tidskrifter från 1800-talets slut och några decennier framåt, utgör BK-beläggen nästan 80 % av samtliga belägg (82 av 106). Ambix ligger på en hög nivå också i ORDAT (88 %), men sjunker sedan successivt fram till DN 1987. Parallellt med denna utveckling ökar frekvensen av MS-vittnen fram till Press 76, men sjunker sedan något till DN 1987. Det är alltså tydligt att en mycket stor andel av beläggen på *fortsatt* plus adjektiv kan analyseras antingen som attributiva particip eller som gradadverbial under 1900-talets första decennier, medan det första MS-vittnet dyker upp först 1945. Med andra ord föreligger en lång period av betydande ambiguitet innan reanalysen av *fortsatt* till gradadverbial blir tydlig.

När det gäller den följande utvecklingen (gradadverbial > satsadverb) visade det sig att *är fortsatt* är en nyckelkonstruktion (se tabell 3), i synnerhet i de inledande stadierna, och jag har därför enbart undersökt hur belägg på *är fortsatt* fördelar sig på KS-vittnen, MS-vittnen och BK-belägg, från 1987 och framåt. Diagram 3 visar den relativa frekvensen av MS-vittnen och ambix i det studerade materialet.

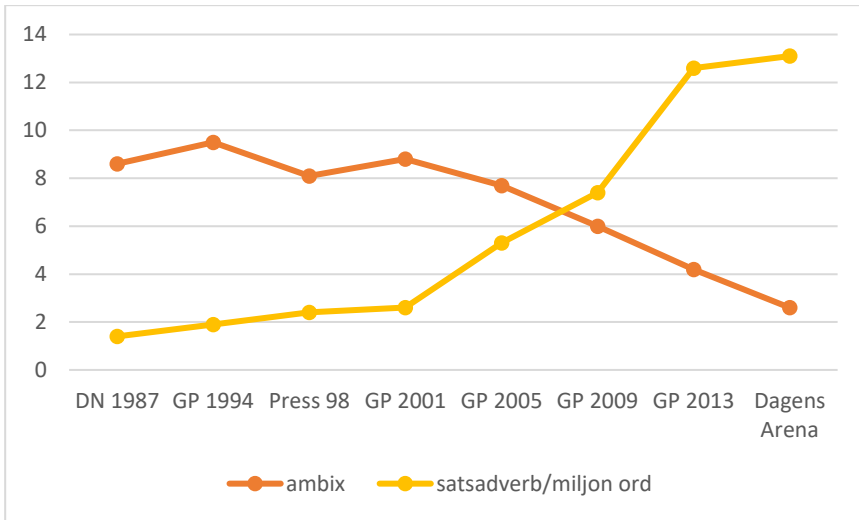

Diagram 3. Utvecklingen av *fortsatt* som satsadverb i konstruktionen *är fortsatt*.

Utvecklingskurvorna i diagram 3 påminner om diagram 2. Återigen ser vi att *ambix* inledningsvis är mycket högt, och sedan sjunker det successivt, medan den relativa frekvensen av MS-vittnen ökar från 1987 och framåt. Vi kan dock konstatera att under perioden 1987 till 2001 är MS-vittnena relativt lågfrekventa, och *ambix* är konstant högt – 88 % av beläggen är *ambiga* i GP 2001. Men från 2001 sker en tämligen snabb förändring; beläggen på *fortsatt* som satsadverb i GP ökar i relativ frekvens från 2,6 i GP 2001 till 12,6 i GP 2013 – det rör sig således om en femdubbling på bara 12 år.

De två studerade språkförändringarna är alltså mycket lika varandra beträffande hur *ambix* och MS-vittnen utvecklas över tid. I båda fallen föreligger en stor andel *ambiga* konstruktioner inledningsvis, medan frekvensen av MS-vittnen i stort sett följer en välbekant S-kurva (se Nevalainen 2015 för en diskussion om modellens olika användningsområden). *Ambiguitet* är i sig en nödvändig förutsättning för reanalys, vilket nämdes i inledningen, men *ambiguitetens* frekvens tycks alltså också vara relevant – åtminstone när det gäller förändringarna av *fortsatt*. För att avgöra om detta är en generell tendens måste denna

hypotes prövas med andra liknande studier som grund, vilket emellertid i många fall inte låter sig göras; i språkhistoriska studier av grammatisk förändring är det inte ovanligt att ambiga fall systematiskt sorteras bort, eftersom fokus ligger på KS-vittnen och på de första förekomsterna av MS-vittnen. Det finns dock studier där ambiga belägg också presenteras, och i nästa avsnitt utgår jag från Delsing (2022) för att undersöka om hypotesen håller också när den ställs inför hans undersökning av *mycket* och *litet*.

5 Förändring av *mycket* och *litet* (Delsing 2022)

Delsing (2022) är en studie av hur de två adjektiven *mycket* och *litet* har utvecklats till kvantifierande uttryck. Som adjektiv kongruensböjs de med sitt huvudord (*mycken/liten hjälp*), medan de som kvantifierare saknar böjning (*mycket/lite hjälp*). I sina tabeller 3 och 4 redovisar Delsing (2022:325f) hur belägg på olika typer av *mycket* och *lite* fördelar sig under perioden 1725–2000, och i hans kategorisering ingår också ambiga fall. Det innebär att det är möjligt att beräkna ambix och frekvens av MS-vittnen med utgångspunkt i dessa tabeller, och på så sätt fastställa huruvida dessa förändringar påminner om utvecklingen av *fortsatt*.

Delsing's tabeller (3 och 4) återges sammanslagna som tabell 4. Delsing beräknar ett värde, Q-kvot, för hur stor andel av belägen som kan kategoriseras som kvantifierare i förhållande till de som kategoriseras som adjektiv – det vill säga MS-vittnen i förhållande till KS-vittnen – men BK-belägg är inte inräknade i denna siffra. Q-kvoten för *mycket* under period 1 är alltså till exempel 2/16, vilket motsvarar 11 %. I tabell 4 har jag lagt till värden för ambix i de två högra kolumnerna.

Tabell 4. Förändring av *mycket* och *litet* (Delsing 2022).

period	adjektiv		ambiga		kvantifierare		Q-kvot (%)		ambix (%)	
	<i>mycket</i>	<i>litet</i>	<i>mycket</i>	<i>litet</i>	<i>mycket</i>	<i>litet</i>	<i>mycket</i>	<i>litet</i>	<i>mycket</i>	<i>litet</i>
1. 1725–1750	16	3	12	6	2	4	11	57	40	46
2. 1775–1800	18	2	11	6	4	8	18	80	33	37,5
3. 1825–1850	11	1	12	3	9	7	45	88	37,5	27
4. 1875–1900	9	0	12	7	11	19	55	100	37,5	27
5. 1925–1950	3	1	17	11	22	25	88	96	40	29
6. 1975–2000	0	0	10	12	36	50	100	100	21	19

Värdena i tabell 4 tillåter en beräkning av samma typ som i diagram 2 och 3, när också korpusarnas storlek beaktas (se Delsing 2022:323). Förändringen av *mycket* illustreras i diagram 4, och av *litet* i diagram 5.

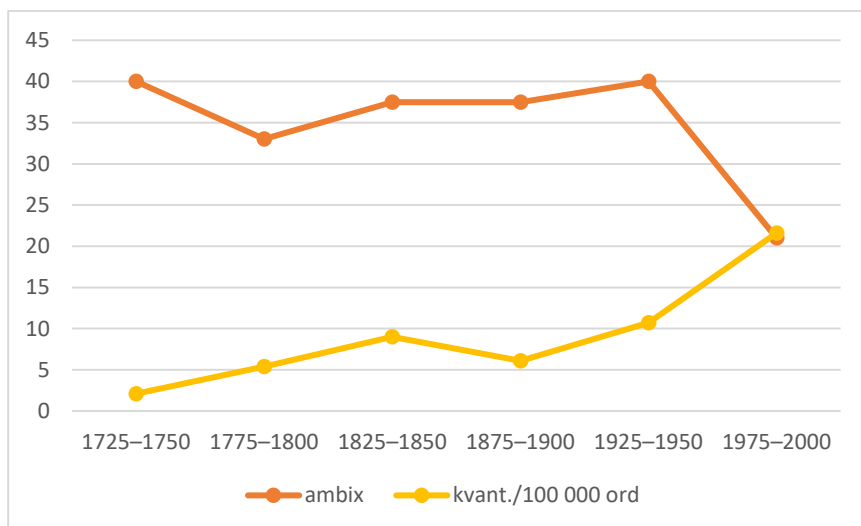

Diagram 4. Utvecklingen av *mycket* (efter Delsing 2022).

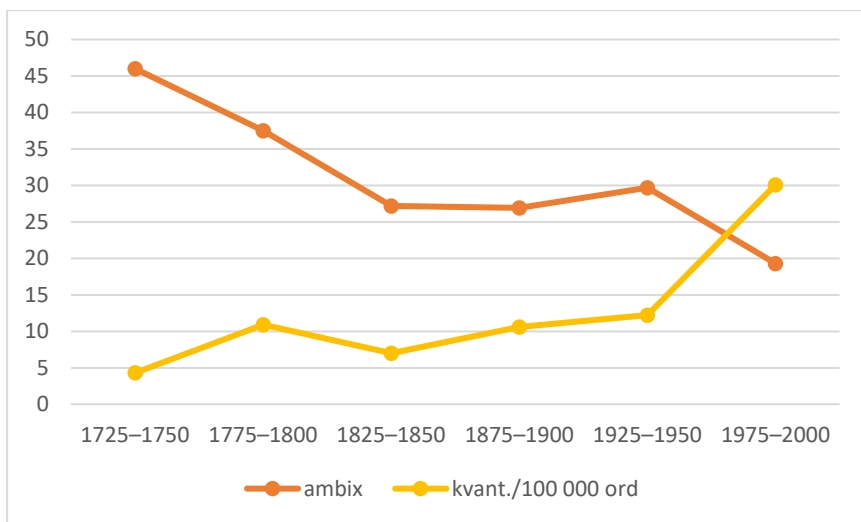

Diagram 5. Utvecklingen av *litet* (efter Delsing 2022).

Delsing (2022) använder alltså måttet Q-kvot för att visa hur adjektiven förändras till kvantifierare. I hans studie ökar Q-kvoten för *mycket* från 55 till 100 under period 4–6 (se tabell 4), medan en frekvensberäkning av MS-vittnen visar en ökning från 6,1 till 21,6 under samma period (se diagram 4), vilket är mer än en tredubbling. *Litet* genomgår knappast någon förändring alls under samma tidsperiod, om man utgår från Q-kvoten, medan den relativa frekvensen tredubblas. Vilket mått som bäst återger händelseförloppet är svårt att säga, men i båda fallen indikerar den relativa frekvensen av MS-vittnen en mer markant förändring än Q-kvoten.

Ambixvärdet tyder på att *mycket* förändras mest mellan perioderna 5 och 6, alltså mellan mitten och slutet av 1900-talet, medan ambix för *litet* sjunker successivt under hela den studerade perioden (med ett undantag). Det är värt att notera att i båda fallen sker de största minskningarna av ambix parallellt med de mest markanta ökningarna av MS-vittnen.

Även om resultaten inte är lika tydliga som i utvecklingen av *fortsatt* så går det ändå att konstatera att etableringen av *mycket* och *litet* som

kvantifierare sammanfaller med att ambix sjunker, och den hypotes som jag formulerade ovan har därmed inte falsifierats.

6 Avslutande diskussion

Satsadverbet *fortsatt* är relativt nytt i svenska, och med hjälp av elektroniska korpusar har det varit möjligt att följa denna utveckling i detalj. I denna artikel har jag visat att utvecklingen sker via två reanalyser: från particip till gradadverbial och sedan från gradadverbial till satsadverb. Förändringen är främst strukturell – betydelsen hos *fortsatt* påverkas inte, men som attribut kan *fortsatt* bara modifiera substantiviska huvudord som betecknar oavgränsade processer (som sång, arbete, utveckling och så vidare). Betydelsen medför alltså restriktioner för vilka analyser som är möjliga.

Båda de reanalyser som *fortsatt* genomgår föregås av ett stadium där en stor andel av beläggen utgörs av syntaktiskt ambiga BK-belägg. När utvecklingen tar fart utgör BK-beläggen som mest 88 % respektive 95 % (se diagram 2 och 3). Det innebär att språkbrukarna i en stor majoritet av fallen har möjlighet att göra en analys av *fortsatt* som avviker från källstrukturen. En liknande utveckling framträder också i Delsings studie av *mycket* och *litet* (2022), om än inte lika tydligt. Ambix är i dessa fall maximalt 40 % respektive 46 % – möjligen sammanhänger detta med att förändringsprocessen i dessa fall pågår i nästan tre sekel. Källstrukturen, alltså den adjektiviska användningen av de två orden, dominerar under hela perioden, och språkbrukarna möter således oftast *mycket* och *litet* i form av KS-vittnen.

I takt med att språkförändringen sprids och etableras utgörs en allt större andel av beläggen på *fortsatt* av KS- och MS-vittnen, det vill säga icke-ambiga belägg. När *fortsatt* används i nya syntaktiska funktioner öppnar sig flera nya strukturella kontexter. Till exempel visar tabell 2 att minst fem nya målstrukturkontexter blir tillgängliga för det satsadverbiella *fortsatt*. Detta för med sig att värdet för ambix sjunker.

Det nämndes i inledningen att många språkförändringsforskare antar att ambiguitet är en förutsättning för reanalys. Studien av *fortsatt* tycks visa att detta verkligen är fallet, men ambiguitet i sig räcker inte till för att förklara varför en reanalys inträffar, och varför reanalysen

sker vid en viss tidpunkt. Wurzel (1997:1133) understryker att ”ambiguity is not the cause, but only a precondition for language change” i en diskussion om liknande förändringar i tyska. Det är dock möjligt att ambiguitetens frekvens kan bidra till förståelsen av orsakerna till strukturell språkförändring. Vidare studier kan visa om följande antagande håller: medan ambiguitet är själva förutsättningen för reanalys, så är en stor andel ambiga strukturer en orsak till att reanalysen sker, och att den sker vid en viss tidpunkt. För att utvärdera denna hypotes är det essentiellt att kvantifiera just de belägg som så ofta sorteras bort i språkhistoriska studier – de oklara fallen.

Litteratur

- Arro Förberger, Torbjörn. 2021. *Grammatikaliseringen av bestämt*. Opubl. C-uppsats. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/67490>
- Burridge, Kathryn & Bergs, Alexander. 2017. *Understanding language change*. New York: Routledge.
- Columbus, Samuel. 1675. *Mål-Roo eller Roo-Mål*. Hämtad från Fornsvenska textbanken. <https://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>
- Delsing, Lars-Olof. 2022. From ‘big’ to ‘much’: On the grammaticalization of two gradable adjectives in Swedish. I: Larsson, Ida & Petzell, Erik M. (red.): *Morphosyntactic change in Late Modern Swedish*. Berlin: Language Science Press. S. 319–337.
- Denison, David. 2017. Ambiguity and vagueness in historical change. I: Hundt, Marianne, Mollin, Sandra & Pfenninger, Simone E. (red.): *The Changing English Language*. Cambridge: Cambridge University Press. S. 292–318.
- Fischer, Olga. 2007. *Morphosyntactic change*. Oxford: Oxford University Press.
- Harris, Alice. C., & Campbell, Lyle. 1995. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd. 2002. On the role of context in grammaticalization. I: Wischer, Ilse & Diewald, Gabriele (red.): *New reflections on grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. S. 83–101.

- Hopper, Paul J. & Traugott, Elizabeth Closs. 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Larsson, Emma. 2021. *Avgjort* som adverb. En diakron studie i grammatikaliseringen av *avgjort* som adverb. Opubl. C-uppsats. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Nevalainen, Terttu. 2015. Descriptive adequacy of the S-curve model in diachronic studies of language change. I: Christina Sanchez-Stockhammer (red.): *Studies in Variation, Contacts and Change in English* 16. *Can We Predict Linguistic Change?* Helsingfors universitet. Ej paginerad. <https://varieng.helsinki.fi/series/volumes/16/index.html>
- Skärklund, Sanna. 2017. *Man, en och du. Generiska pronomen i svenskans historia*. Lund: Språk- och litteraturcentrum.
- Weiß, Helmut. 2021. Reanalysis involving rebracketing and relabeling: a special type. *Journal of Historical Syntax* 5:1–26. <https://ojs.ub.uni-konstanz.de/hs/index.php/hs>
- Wurzel, Wolfgang Ullrich. 1997. Grammatical ambiguity and language change. I: Hickey, Raymond & Puppel, Stanislav (red.): *Language History and Linguistic Modelling: A Festschrift for Jacek Fisiak on his 60th Birthday*, Berlin, New York: De Gruyter Mouton. S. 1125–1137.

Elektroniska korpuser

Kungliga biblioteket, Svenska dagstidningar: <https://tidningar.kb.se/>

Språkbanken, Korp: <https://spraakbanken.gu.se/korp/#?corpus=&cqp=%5B%5D>.

Uppgifterna om de använda korpusarna har hämtats från Språkbankens resurssida (<https://spraakbanken.gu.se/resurser>), men tyvärr är de i flera fall knapphändiga och/eller ofullständiga.

- äldre svenska romaner (ÄSR): omkring 50 äldre romaner av 14 olika författare.
- Runeberg: tidningar och tidskrifter från perioden 1830–1930.

- ORDAT: Svenska Dagbladets årsbok, 25 årgångar 1923–1958.
- Press 65: texter från fem morgontidningar 1965.
- Press 76: texter från fem morgontidningar 1976.
- DN 1987: Texter från Dagens Nyheter 1987.
- GP 1994: Texter från Göteborgsposten 1994.
- Press 98: Texter från Dagens Nyheter, Göteborgsposten och Svenska Dagbladet 1998.
- GP 2001: Texter från Göteborgsposten 2001.
- GP 2005: Texter från Göteborgsposten 2005.
- GP 2009: Texter från Göteborgsposten 2009.
- GP 2013: Texter från Göteborgsposten 2013.
- DA: Texter från dagensarena.se 2007–2022.

Frågetecken och frågeteckensfrågor i svenskan i kontrastiv belysning

Karin Axelsson

1 Inledning

Skiljetecken används på liknande vis i många språk med latinska alfabeter. De kan anses vara internationella symboler, med vissa språkspecifika undantag, t.ex. ¿ som i spanska används före en fråga. I de germanska språken finns det stora likheter i skiljeteckensuppsättningarna och de preskriptiva reglerna för dessa. Trots det – eller snarare tack vare det – kan kontrastiva studier lyfta fram hur bruket ändå skiljer sig åt och därmed beskriva förhållanden i två språk på ett mer berikande sätt än i enspråkiga studier.

Syftet med studien är att undersöka användningen av frågetecken i svenska (och engelska) baserat på data från en engelsk-svensk översättningskorpus. Därmed kan även användningen av olika frågetyper (kvesativa frågor, rogativa frågor, fragment m.m.) beskrivas och jämföras mellan språken. Dessutom kan användningen av frågeteckensfrågor i originalsvenska och översatt svenska jämföras. De huvudsakliga kontrastiva resultaten har publicerats tidigare (Axelsson 2020); i denna artikel sammanfattas och utvecklas de viktigaste resultaten för svenskan. Utgångshypotesen har varit att frågetecken används lika mycket i båda språken och att ett frågetecken i en källtext normalt överförs till måltexten samt att ett frågetecken i måltexten normalt motsvaras av ett frågetecken i källtexten.

2 Tidigare studier

I svensk språktradition behandlas inte skiljetecken mer än ytterst marginellt i grammatikor. *Svenska Akademiens grammatik* ägnar endast ett par sidor åt interpunktion (Teleman m.fl. 1999:677–679) och *Svenska Akademiens språklära* (Hultman 2010) gör det inte alls. Rättesnöret för bruket av skiljetecken i svenskan är Språkrådets *Svenska skrivregler* och dess föregångare *Skrivregler* (Nämnden för svensk språkvård 1971); dessa har en tydlig preskriptiv inriktning. Som jämförelse innehåller

den största grammatiken för engelska språket ett helt kapitel om interpunktion (Huddleston & Pullum 2002:1723–1764); denna grammatik är uttalat deskriptiv, men författarna anger att de i interpunktionskapitlet har lagt större vikt vid ”the prescription of major style manuals than we have in the chapters on grammar” (2002:1727). Uttrycket ”major style manuals” visar att det för engelska språket inte finns bara ett rättesnöre som på svenska utan många olika handböcker, varav *Chicago Manual of Style* är den mest kända. Det finns alltså en tendens att behandla skiljetecken huvudsakligen preskriptivt. Inte ens för det annars väl utforskade språket engelska finns särskilt mycket deskriptiv interpunktionsforskning baserad på korpusdata; två undantag är Meyer (1987) samt Sun och Wang (2018). För svenska diskuterar Dahl (2016) ingående interpunktionens roll för textnyanser i en stor kvalitativ studie, men det är knappt med korpusbaserade studier av skiljetecken på svenska.

För studier av användning av skiljetecken från en kvantitativ utgångspunkt behövs korpusdata från ändamålsenliga korpusar. För samtida svenska finns bra korpusmaterialet för dagspress medan det är en brist på svenska enspråkiga skönlitterära korpusar. Katourgi använder just korpusdata från dagspress i sina studier av semikolon (2014), tankstreck (2019) och kolon (2022) i svenskan. För korpusstudier av nutida svensk skönlitteratur är faktiskt *English-Swedish Parallel Corpus* (ESPC) det bästa materialet.

De mest ingående kontrastiva studierna av skiljetecken med svenska som ett av språken har gjorts om kolon (Ström Herold & Levin 2021) och parenteser (Levin & Ström Herold 2021) i sakprosa; dessa forskare använder material från LEGS, en egenproducerad kontrastiv svensk-engelsk-tysk korpus. Det finns också några mindre kontrastiva studier där andra skiljetecken än frågetecken jämförts med andra språk än engelska: med bulgariska (Englund Dimitrova 2014) och med franska (kolon: Gustafsson 2013; komma: Lindqvist 2015). En inspirationskälla för denna studie har varit en liten norsk-engelsk kontrastiv studie av frågetecken i *English-Norwegian Parallel Corpus* (Wikberg 1996), en systerkorpus till ESPC.

Även om det i skrivregler ofta kan verka som om det är tydligt vilket skiljetecken som är det ’rätta’ för varje exempelmening finns det

oftast alternativ, i synnerhet i skönlitterär text där författare kan utnyttja sin kreativa frihet. Levinson (1985) kommenterar denna valfrihet:

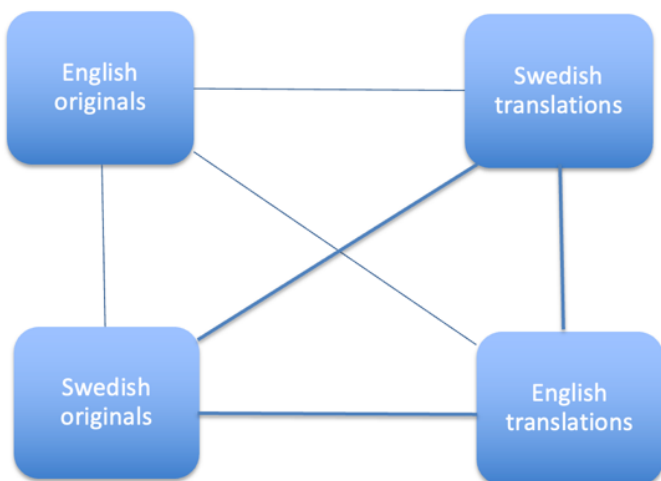
”Interpunktion är mer frekvent valfri än inte och beror på faktorer som kan ses som semantiska, stilistiska eller pragmatiska, vilket har att göra med längden på uttrycket, dess kontext, dess närhet till talat språk, den avsedda rytmiska effekten och ofta dess användning som ’subjektiv kommentar’ (Garcia 1975)” (Levinson 1985:144, min översättning).

Denna frihet har också översättare även om det förmodligen finns en strävan att vara trogen originalets interpunktion när det är görligt med hänsyn till syntax och stil.

Förutom att ett skiljetecken kan bytas ut mot ett annat skiljetecken i samma position i måltexten, kan meningsindelningen också förändras; en mening kan splittras i flera meningar, och en eller flera meningar kan föras samman till en mening i måltexten. För översättningar till svenska från engelska, franska och italienska har Wollin (2018) i en studie visat att i 10 % av fallen ändras meningsindelningen från källtext till måltext. Frankenberg-Garcia (2019) har rapporterat samma procentandel för översättningar i båda riktningarna mellan engelska och portugisiska.

3 Material

ESPC innehåller både skönlitteratur och sakprosa (Altenberg m.fl. 2001), men i denna studie har bara det skönlitterära materialet använts. Figur 1 visar korpusens olika delar. Varje skönlitterär korpusdel innehåller textmaterial om drygt 300 000 ord från 25 romaner från senare delen av 1900-talet med tyngdpunkt på 80-talet. Översättningarna från engelska till svenska är publicerade på 80- och 90-talet.

Figur 1. Korpusdelar i ESPC.

Vid sökning i källtexterna (Swedish originals, SO, och English originals, EO) visas varje träff på söktermen (ord, fras eller skiljetecken) med vald kontextmängd samt direkt efter som komplement hur detta utdrag översatts till målspråket. Om man söker direkt i måltexterna (Swedish translations, ÖS, och English translations, ÖE) får man istället som komplement för varje träff utdrag från motsvarande ställe i källtexten. En parallellkorpus som ESPC möjliggör därigenom flera olika jämförelser:

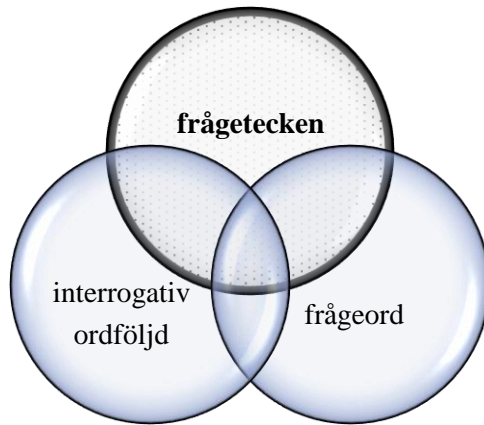
- originaltext i det ena språket jämfört med originaltext i det andra språket
- källtext jämfört med komplementet måltext i båda översättningsriktningarna
- källtext jämfört med måltext i samma språk
- måltext jämfört med komplementet källtext i båda översättningsriktningarna

Nästan alla svenska originaltexter i ESPC publicerades innan Språkrådet hade börjat ge ut *Svenska skrivregler*; dess första upplagan kom

först 1991. Rättesnöret för svensk interpunktion innan dess var *Skrivregler* utgivna av Nämnden för svensk språkvård (t.o.m. upplaga 6, 1971); där står bara att ”frågetecken är avslutningstecken för en direkt fråga [...] Även inuti en mening om frågan följs av en anföringsats” (1971:10). I *Svenska skrivregler* (1991) tillkom information om att utropstecken eller punkt kan användas istället för frågetecken efter ”meningar som är formade som frågor” men ”avsedda som utrop, befallningar eller liknande, eller som retoriska frågor” (1991:118) samt att frågetecken inte ska användas efter indirekta frågor (1991:15). I den upplaga av *Chicago Manual of Style* (University of Chicago Press 1982) som var aktuell under den tid då de flesta av de engelska käll- och måltexterna i ESPC publicerades var de grundläggande råden om frågetecken ungefär desamma som i *Svenska skrivregler* (Språkrådet 1971) men med ett tillägg om frågetecken efter fragment.

4 Definitioner

Ett problem med termen *fråga* är att den kan avse både form och funktion. *Fråga* som funktion täcker inte bara satser med interrogativ form. Å andra sidan kan en del frågeformade satser sakna frågetecken, t.ex. retoriska frågor. Den översta ringen i Figur 2 visar vilka typer av frågor som infångas när man söker på frågetecken i en korpus. Förutom *frågetecken* finns de allmänna frågemarkörerna *interrogativ ordföljd* och *frågeord* som t.ex. *varför*.

Figur 2. Markörer för frågor, modifierad från Axelsson (2020).

De tre markörerna i Figur 2 överlappar. I mitten finns kvesativa frågor som i (1) där alla markörer finns med; sådana frågor kan därmed anses vara prototypiska. I tvärsnittet till höger finns frågor med frågeord och frågetecken men utan interrogativ ordföljd som i (2a) – också en form av kvesativa frågor men där frågeordet är subjekt, vilket förhindrar interrogativ ordföljd – men också kvesativa fragment som i (2b). I tvärsnittet till vänster om mitten finns rogativa frågor som i (3). Överst i frågeteckensringen finns frågor där frågetecknet utgör den enda markören, d.v.s. deklarativa frågor som i (4a) och diverse frågefragment där ingen satsordföljd kan urskiljas som i (4b).

- (1) Vad ville de?
- (2) a. Vad hände sedan?
b. Varför just här?
- (3) Fattar du?
- (4) a. Du misstänker något?
b. Fortfarande här?

Det är alltså bara frågor inom den översta ringen som hittas i en korpus sökning med frågetecken som sökterm. Dessa benämns *frågeteckensfrågor* i denna artikel (*QMquestions* på engelska). Emellertid dyker

en del frågor utan frågetecken upp i komplementen till sökträffarna, d.v.s. i måltexten när sökningen har skett i en korpusdel med källtext respektive i källtexten när sökningen har skett i en korpusdel med måltext. I fältet nere till vänster – med interrogativ ordföljd som enda markör – ingår främst retoriska frågor eller indirekta uppmaningar, som i (5). I fältet nederst till höger – med enbart frågeord som markör – finns kvesativa fragment vars mer eller mindre retoriska funktion har gjort att en punkt valts istället för ett frågetecken som i (6). I tvärsnittet längst ner i mitten finns frågor med interrogativ ordföljd och ett frågeord men inget frågetecken som i (7), som också har mer eller mindre retorisk funktion.

(5) SO: Vill du ringa efter en taxi. (M Scherer)

(6) SO: Varför oroa. (M Reuterswärd)

(7) SO: Varför skulle vi det. (S Claesson)

Två frågetyper täcker flera fält i Figur 2 men behandlas separat här på grund av sina särskilda markörer: påhäng för påhångsfrågor som i (8) och *eller* för alternativfrågor som i (9).

(8) SO: det var den du talade om, *eller hur?* (M Reuterswärd)

(9) SO: Är det smalt *eller* brett? (K Ekman 1)

5 Metod

Sökningar på frågetecken har gjorts i alla fyra korpusdelarna i ESPC:s skönlitterära texter. Alla träffar med sina komplement har analyserats för en lång rad variabler, och dessa data har sedan lagts in i databaser. Några exempel på frågeteckensfrågor som i sin helhet är på annat språk än svenska i SO respektive på annat språk än engelska i EO har uteslutits. Multipla frågetecken finns hos två svenska författare i SO (se exempel 10) men inte alls i EO. Antalet frågeteckensfrågor är därmed 25 färre än antalet frågetecken i SO.

(10) SO: Vilka är vi?? (AR Pettersson)

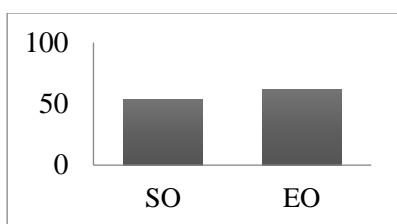
Originalkorpusdelarna har som nämnts ovan drygt 300 000 ord var, men skillnaderna är så stora – EO har 340 745 ord och SO 305 935 –

att relativa frekvenser per tiotusen ord används vid jämförelser mellan olika korpusdelar.

6 Resultat

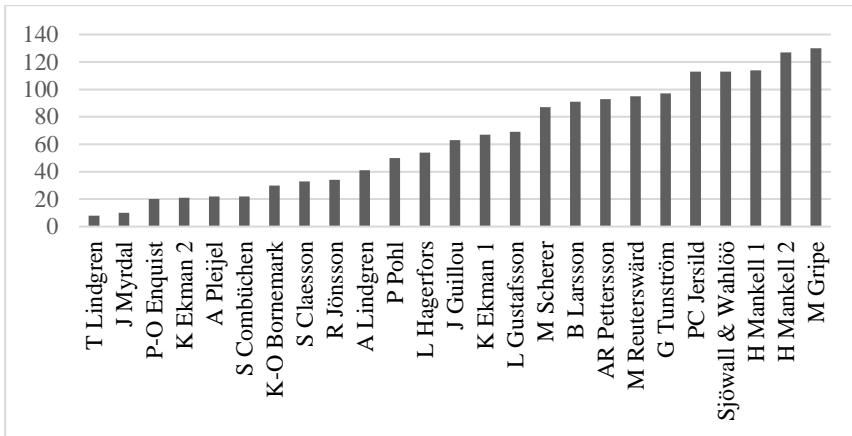
6.1 Frågeteckensfrågor i originaltexterna

Databasen för frågeteckensfrågor i SO innehåller 1604 exempel medan den för EO har hela 2095 exempel. Figur 3 visar att det är en klart lägre relativ frekvens av frågeteckensfrågor i SO än i EO: 53,4 mot 61,5 per 10 000 ord.

Figur 3. Relativa frekvenser per 10 000 ord för frågeteckensfrågor.

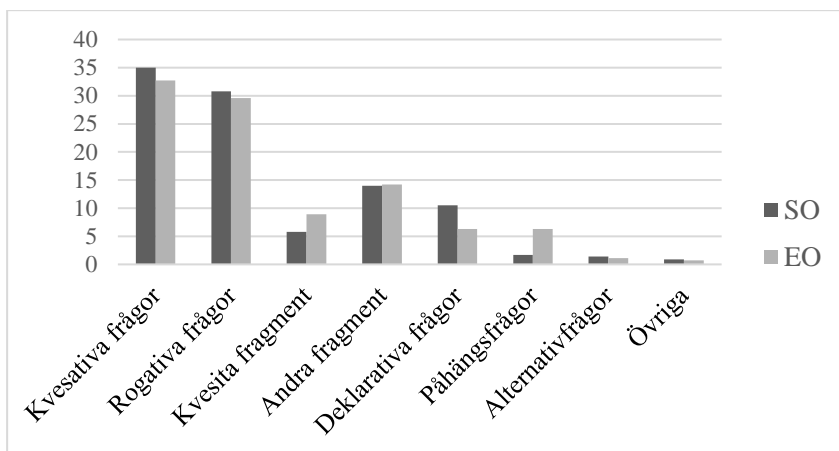
Det kan finnas flera anledningar till skillnaden i frekvenserna. En är att eftersom direkta frågor förekommer mest typiskt i dialog, skulle det kunna vara så att det är en mindre andel dialog i SO än i EO, men detta är svårt att undersöka i ESPC. Det framgår dock i denna studie att frågeteckensfrågor i EO uppträder i dialog i ca 74 % av fallen men bara i 63 % i fallen i SO; detta är en indikation på att det kan vara lägre andel dialog i SO. Även om andelen dialog skulle vara densamma i SO och EO är det möjligt att antalet frågeteckensfrågor skulle kunna skilja sig åt på grund av slumpen i materialet och/eller olika litterära normer i språken. Figur 5 visar att olika författare i SO använder frågeteckensfrågor i olika grad: från bara 8 hos Torgny Lindgren till 130 hos Maria Gripe. Observera att Figur 4 visar verkligt antal frågeteckensfrågor i databasen, inte relativa frekvenser, då längden på filerna varierar något.

Figur 4. Antalet frågeteckensfrågor i olika filer i SO.

Eftersom ingen fil i Figur 5 sticker ut och medianvärdet ligger nära genomsnittet finns det ingen anledning att utesluta några filer för att undvika skevheter i datan, men det är bra att vara medveten om att ju mer en författare använder frågeteckensfrågor desto mer påverkar hans bidrag resultaten i studien. Två författare representeras dessutom av två filer var: Kerstin Ekman och Henning Mankell. Ett av Ekmans bidrag ligger i mitten medan det andra har få frågeteckensfrågor. Mankell bidrar med klart flest frågeteckensfrågor i SO då hans textutdrag ligger på andra respektive tredje plats. En del kompletterande beräkningar där Mankells bidrag har uteslutits indikerar att studiens resultat inte påverkas nämnvärt av detta faktum. Inte heller i EO-materialet finns det några filer som sticker ut, och där är det dessutom 25 olika författare.

Figur 5 visar hur frågeteckensfrågorna i SO och EO fördelar sig procentuellt på olika frågetyper.

Figur 5. Typer av frågeteckensfrågor i SO och EO (%).

I Figur 5 ses att i båda språken är kvesativa frågor vanligast, och strax därefter kommer rogativa frågor. Kvesativa fragment har en mindre andel i SO än i EO medan andra fragment har liknande andel i båda språken. Påhångsfrågor är som väntat vanligare i EO, vilket delvis kompenseras av att det finns en klart större andel deklarativa frågor i SO. Alternativfrågor ligger på samma låga nivå i SO och EO.

Bland ”Övriga” i Figur 5 dominerar indirekta frågor: nio fall i SO, se (11), och fem fall i EO, se (12). Det finns även åtta fall av liknande indirekta frågor med frågetecknen i de svenska måltexterna; (13) visar översättningen av (12).

(11) SO: Jag undrar vad dom äter nu? (M Reuterswärd)

(12) EO: I wonder why he had a go? (R Rendell)

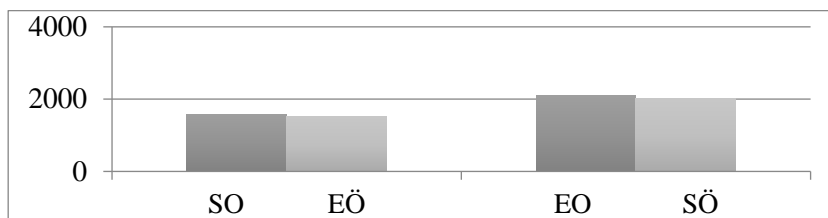
(13) SÖ: Jag undrar varför han gjorde så där?

Som nämnts i avsnitt 3 anger skrivregler för båda språken att frågetecknen inte ska användas efter indirekta frågor. De flesta av de indirekta frågorna med frågetecknen i denna studie har subjektet i första person och följs av ett verb som *undra/wonder*; Dahl (2016:87–88) diskuterar ett sådant exempel som ”slarvigt” och ”informellt” men att det ”ändå kan fylla en funktion”. Dessa yttranden har klar

frågefunktion men blir mer trevande genom att frågan kommer som en indirekt frågesats; det är därför rimligt att betrakta frågetecken som normalt efter sådana satser.

6.2 Frågetecken och frågetyper i källtexter och deras måltexter

Figur 6 visar att ca 96 % av frågeteckensfrågorna översätts som en frågeteckensfråga i båda översättningsriktningarna.

Figur 6. Frågeteckensfrågor i original (SO resp. EO) samt dessa exemplers översättning som frågeteckensfrågor i engelsk översättning (EÖ) respektive svensk översättning (SÖ).

I ca 4 % ersätts alltså frågetecknet med ett annat skiljetecken eller inget skiljetecken alls i översättningen. Bland dessa är deklarativa påståenden vanligast: 3,4 % i EÖ och 2,1 % i SÖ. I dessa fall är frågorna i originalen mer eller mindre retoriska och ofta ganska starkt omformulerade i översättningen som i (14).

- (14) EO: Don't we all feel the same? (M Drabble)
 SÖ: Det drabbar oss alla.

Ett sätt att mäta hur väl användningen av likartade kategorier, t.ex. olika frågetyper, sammanfaller i två närliggande språk är MC, *mutual correspondence* (Altenberg 1999:254). MC för respektive kategori beräknas då med följande formel:

$$\frac{(A_t + B_t) \times 100}{A_s + B_s}$$

En sådan beräkning kräver att original och översättningar har analyserats i båda översättningsriktningarna och att samma kategorier finns i båda språken. A_t och B_t står för det totala antalet översättningar från en kategori i respektive språk (A och B) medan A_s och B_s står för antalet översättningar inom samma kategori som i källtexten. Resultaten kan variera mellan 0 (ingen korrespondens) och 100 (full korrespondens), d.v.s. att förekomster av en kategori alltid översätts till samma kategori i det andra språket. Tabell 1 visar MC för nästan alla frågetyper i studien.

Tabell 1. Mutual correspondence (MC) för de olika frågetyperna samt översättningsbias i båda riktningarna (bearbetad version från Axelsson 2020:245).

Frågetyp	MC	Översättningsbias	
		EO → SÖ %	SO → EÖ %
Alternativfrågor	98,0	96,0	100,0
Kvesativa frågor	94,5	92,0	97,3
Rogativa frågor	92,8	92,7	92,9
Andra fragment	82,8	78,0	89,1
Påhängsfrågor	72,0	64,0	85,0
Kvesativa fragment	60,9	54,8	73,9
Deklarativa frågor	40,3	33,1	46,1
Alla typer ovan tillsammans	83,5	80,7	87,2

Med den här kategoriseringen blir MC 83,5 för alla frågetyper tillsammans i Tabell 1, vilket visar att språkssystemen är likartade. Om vissa kategorier, t.ex. ”Andra fragment” delats upp i fler delkategorier hade dock det övergripande MC-talet blivit lägre. Kategorin ”Övriga” i Figur 5 är dessutom inte med i Tabell 1 eftersom den är en liten och mindre sammanhållen kategori; där finns bland annat indirekta frågor, imperativer både med och utan påhäng som *will you* samt expressiva satser.

Den frågetyp som har högst MC (98,0) är alternativfrågor, vilka alltså är svårast att ersätta med någon annan frågetyp i översättning.

Kvesativa och rogativa frågor – de mest prototypiska frågorna – har också MC klart över 90 (94,5 respektive 92,8); de motsvaras alltså oftast av samma kategori i det andra språket men tillåter ändå att en annan frågetyp kan väljas någon gång ibland av olika skäl. En anledning till att fragment, både kvesativa (60,9) och andra (82,8), har något lägre MC beror på att de i översättningar i en hel del fall görs om till satsformade frågor (kvesativa eller rogativa).

Påhängsfrågor där påhängets form beror på den deklarativa satsens subjekt, predikat och eventuella negation är mycket vanliga på engelska (99 exempel i EO); på svenska är sådana påhängsfrågor med varianta påhäng klart möjliga (Axelsson 2016) men inte alls lika vanliga. Två exempel i SO har tolkats som påhängsfråga trots att det är en punkt mellan den deklarativa satsen och påhänget som i (15).

(15) SO: Du har lagt på hullet. Har du inte det? (K Ekman)

Påhängsfrågor med invarianta påhäng, t.ex. engelska *OK* och svenska *va*, har dock inräknats i kategorin påhängsfrågor, och då blir MC överraskande höga 72,0.

Å andra sidan ligger deklarativa frågor bara på 40,3 MC, vilket innebär att en deklarativ fråga oftast inte översätts till en deklarativ fråga i det andra språket. Deklarativa frågor är alltså rätt olika fenomen i svenska och engelska. Svenska deklarativa frågor innehåller ofta en modalpartikel, vanligen *väl* som i (16), medan engelska deklarativa frågor ofta är i andra person och därmed kan ha uppstått genom tal-språkmässig ellips av *Do* som i (17).

(16) SO: Det låter *väl* spännande? (H Mankell)

(17) EO: You see what I mean? (M Drabble) \approx Do you see ...

Tabell 1 visar också på skillnader mellan översättningsriktningarna, översättningsbias: 87,2 % av frågorna ges samma frågetyp i översättning från svenska till engelska medan detta bara händer i 80,7 % i den andra översättningsriktningen. Översättare till svenska ändrar alltså frågetyp oftare. Detta beror delvis på att en del engelska kvesativa fragmentkonstruktioner, t.ex. *what about* och *how come*, inte har en

direkt motsvarighet på svenska och istället översätts med andra fragment som i (18) eller satsformade kvesativa frågor som i (19).

(18) EO: *What about* Sandra? (D Lodge)

SÖ: Och Sandra då?

(19) EO: But *how come* you speak the language so fluently? (A Brink)

SÖ: Men hur kommer det sig att ni talar franska så flytande?

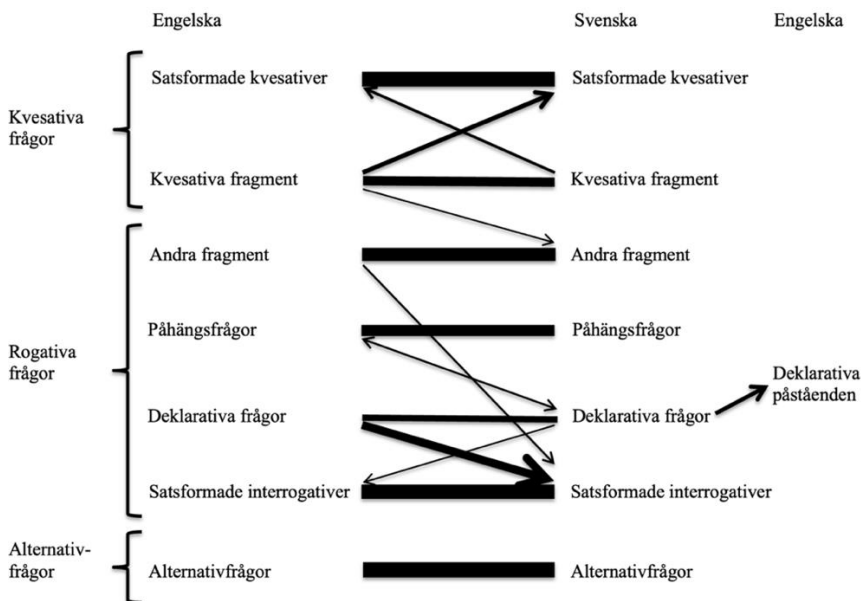
Hur översättningstendenserna går mellan olika frågetyper som i ett nätverk illustreras i figur 7. Vågräta linjer representerar mutual correspondence (i enlighet med Tabell 1), medan pilarna visar vilka byten av frågetyper som inträffar i översättningar åt båda hållen. Pilarnas tjocklek indikerar hur ofta sådana byten inträffar i studien. Pilar är dock bara utritade om ett sådant byte inträffar i mer än 10 % av fallen i originalspråket för en kategori. Den klart kraftigaste pilen går från engelska deklarativa frågor till svenska rogativa frågor. Ett sådant byte inträffar i 54,1 % av fallen som t.ex. i (20).

(20) EO: You are not married? (A Tyler)

SÖ: Du är inte gift?

Figur 7 visar också att svenska deklarativa frågor ganska ofta (26,7 %) översätts till deklarativa påståenden i engelska. I många av dessa fall finns modalpartiklar i svenskan (*väl, ju, alltså*), vilka ju inte har någon motsvarighet i engelskan; se (21), som är översättningen av (16) ovan.

(21) EÖ: That sounds exciting, don't you think?

Figur 7. Grafisk representation av mutual correspondences (vågräta linjer) och andra vanliga översättningar av frågetyper inom nätverket.

Det finns en stark koppling mellan påhångsfrågor i engelska och deklarativa frågor i svenska. Man kan se engelska påhångsfrågor som deklarativa frågor förstärkta av påhånet och svenska deklarativa frågor som förstärkta av modalpartiklar.

6.3 Frågetyper i svenska original och svenska texter översatta från engelska

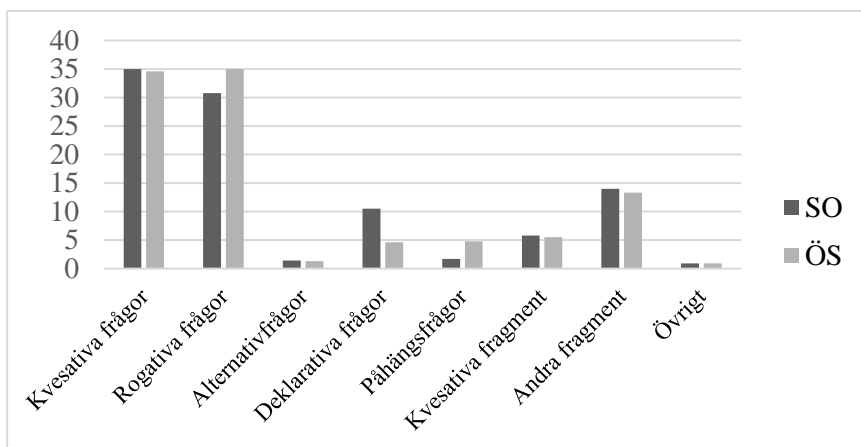
Figur 8 jämför frågetyper i procent i svensk originaltext och svenska översatt från engelska. Observera att ÖS står för sökträffar i korpusdelen översatt svenska, inte komplement till träffar i EO. Den frågetyp med högst överrepresentationen i ÖS gentemot SO är som förväntat påhångsfrågor. Mer oväntat är den högre frekvensen av rogativa frågor, vilket till stor del beror på att en del fragment och deklarativa frågor i EO har översatts till rogativa frågor i svenskan, se (22) och (23).

- (22) EO: See anything? (R Doyle)
 SÖ: Ser du nåt?

(23) EO: You doubt me? (J Barnes)

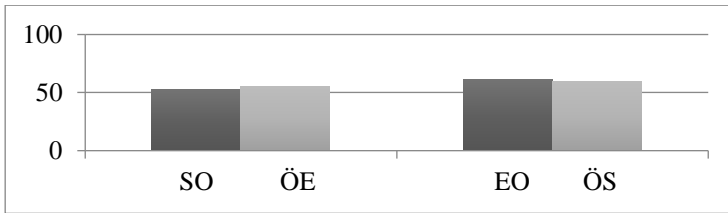
SÖ: Tivlar ni?

Deklarativa frågor är den enda frågetypen som är underanvänd i ÖS i relation till SO. Detta beror på att deklarativa frågor är rätt olika fenomen i svenska och engelska (se avsnitt 6.2).

Figur 8. Frågetyper i procent i korpusdelarna svenska original (SO) och översatt svenska (ÖS).

I Figur 9 visas den relativa frekvensen av frågeteckensfrågor i SO och EO samt i korpusdelarna översatt engelska (ÖE) och översatt svenska (ÖS); där framgår en något högre frekvens av frågeteckensfrågor i översatt svenska (ÖS) än i originalsvenska (SO). Detta beror delvis på den högre frekvensen i EO än i SO.

Figur 9. Relativa frekvenser per 10 000 ord för frågeteckensfrågor i originaltexter (SO och EO) samt i korpusdelarna översatt engelska (ÖE) och översatt svenska (ÖS).

6.4 Frågor utan frågetecken i källor till frågeteckensfrågor i översättning

Figur 9 visar också att frågeteckensfrågor har högre frekvens i ÖE än i SO. Eftersom korpusdelen med engelska översättningar har 9 % fler ord än korpusdelen med svenska originaltexter, är skillnaden i antal större än frekvensskillnaden. En genomgång av de svenska källkomplementen till frågeteckensfrågor i ÖE ger hela 345 fall utan något frågetecken i den svenska källan (SK); dessa utgör 19 % av frågeteckensfrågorna i EÖ. Eftersom flera faktorer kan bidra till att det inte finns ett frågetecken i källan, är det vanskligt att kategorisera och kvantifiera orsakerna, men några tendenser kan noteras.

För det första finns det vissa svenska författare som ofta använder punkt istället för frågetecken efter retoriska frågor som i (24).

- (24) EÖ: Why should we?
SK: Varför skulle vi det. (S Claesson)

En ytterligare faktor är att svenska meningar med modalpartiklar som *väl* kan signalera en frågefunktion utan att frågetecken sätts ut som i (25).

- (25) EÖ: I suppose you mean Percy and Elsa?
SK: Du menar *väl* Percy och Elsa. (AR Pettersson)

Ibland används komma efter en fråga på svenska medan den engelska översättaren har valt att dela upp meningen i två meningar med frågetecken efter den första meningen som i (26).

(26) EÖ: "Did you hear that? The sucker wants to invite us to dinner!"

SK: Hörde du, torsken vill bjuda oss på middag!" (J Guillou)

Vidare utmärker sig en viss författare, Torgny Lindgren, genom att relativt ofta använda punkt även efter klara icke-retoriska frågor som i (27).

(27) EÖ: Have you sheared the sheep yet, Sofia?

SK: Har du klippt fåren än, Sofia. (T Lindgren)

Dessutom använder en viss författare, Astrid Lindgren, aldrig frågetecken om en anföringssats följer på en fråga. Anförings verbet *frågade* i (28) tydliggör att detta gäller även icke-retoriska frågor.

(28) EÖ: "What shall I do if I get lost in the forest?" Ronja asked.

SK: "Vad gör jag, om jag går vilse i skogen", frågade Ronja. (A Lindgren)

Alla falltyperna i (24)–(28) kan förklaras med att översättaren till engelska normaliserat genom att använda ett frågetecken där den svenska författaren har gjort ett aktivt stilistiskt val att inte använda frågetecken trots mer eller mindre tydlig frågefunktion i yttrandet. Som jämförelse finns det bara 85 fall där den svenska översättaren har använt en frågeteckensfråga utan att det finns ett frågetecken i den engelska källtexten, d.v.s. bara för 4 % av frågeteckensfrågorna i ÖS.

7 Sammanfattning

Denna studie av skönlitterära texter visar att frågetecken och frågeteckensfrågor är mer frekventa i engelska originaltexter än i svenska. Dessutom är frågetypsfördelningen klart olika; i de svenska originaltexterna är det fler kvesativa, rogativa och deklarativa frågor men färre kvesativa fragment och påhångsfrågor. Indirekta frågor med frågetecken förekommer ganska ofta i båda språken trots skrivreglernas tydliga avrådan.

Studien visar också att frågetypen ändras oftare i översättning till svenska än från svenska. Ett viktigt rön är att deklarativa frågor är rätt

olika fenomen i de båda språken, vilket visar sig i att deklarativa frågor oftast översätts till en annan frågetyp – i båda riktningarna.

Det finns fler frågeteckensfrågor i översatt svenska än i originalsvenska, vilket till stor del beror på den högre frekvensen i de engelska originaltexterna. Undersökningen av källorna till frågetecknen i översättningarna visar dock att så mycket som närmare en femtedel av frågeteckensfrågorna i engelska översatt från svenska inte har något frågetecken i den svenska källan.

Parallellkorpusen ESPC:s många jämförelsemöjligheter och metoden mutual correspondence har visat sig väl ägnade för att beskriva svenska frågeteckensfrågor. Denna studie utgör ett deskriptivt komplement till de mer preskriptiva råden i *Svenska skrivregler*.

Framtida kontrastiva studier av andra skiljetecken, t.ex. utropstecken, kolon och semikolon, baserade på data från ESPC skulle kunna utgöra naturliga uppföljningar av denna studie.

Litteratur

- Altenberg, Bengt. 1999. Adverbial connectors in English and Swedish: Semantic and lexical correspondences. I: Hasselgård, Hilde & Oksefjell, Signe (red.): *Out of corpora: Studies in honour of Stig Johansson*. Amsterdam: Rodopi. S. 249–268.
- Altenberg, Bengt, Aijmer, Karin & Svensson, Mikael. 2001. *English–Swedish Parallel Corpus: Manual*. https://www.ipd.gu.se/digitalAssets/1333/1333431_manual_esp.pdf
- Axelsson, Karin. 2016. *Man kan använda påhängsfrågor också på svenska, kan man'te?* Konferensföredrag vid Svenskans beskrivning 35, Göteborg, 11–13 maj 2016.
- Axelsson 2020. Questions in English and Swedish fiction texts: A study based on parallel and comparable corpus data. *Languages in Contrast*, 20(2). S. 235–262.
- Dahl, Alva. 2016. *Interpunktion: Om skiljetecken och textens nyanser*. Stockholm: Morfem.

- Englund Dimitrova, Birgitta. 2014. Till punkt och pricka? Översättarstil, normer och interpunktion vid översättning från bulgariska till svenska. *Slovo: Journal of Slavic Languages, Literatures and Cultures* 55. S. 77–99.
- Frankenberg-Garcia, Ana. 2019. A corpus study of splitting and joining sentences in translation. *Corpora* 14(1). S. 1–30.
<https://doi.org/10.3366/cor.2019.0159>
- Gustafsson, Renée. 2013. *Att översätta kolon: En undersökning av hur skiljetecknet kolon överförs från franska till svenska i skönlitterära översättningar* [Masteruppsats]. Göteborg: Institutionen för språk och litteraturer, Göteborgs universitet.
- Huddleston, Rodney & Pullum, Geoffrey K. 2002. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hultman, Tor G. 2010. *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Norstedt.
- Katourgi, Alexander. 2014. *Favoritskiljetecknet: Bruk och missbruk av semikolon* [Kandidatuppsats]. Gävle: Högskolan i Gävle, Akademin för utbildning och ekonomi.
- Katourgi, Alexander. 2019. Tankstreck och interpunktion i kodifierad och faktisk norm. Konferensföredrag på Svenskans beskrivning 37, Åbo, 8–10 maj 2019.
- Katourgi, Alexander. 2022. Kolon: Ett informationsstrukturerande skiljetecken. *Språk och stil* 31(2). S. 133–158.
<https://doi.org/10.33063/diva-472203>
- Levin, Magnus & Ström Herold, Jenny. 2021. On brackets in translation (or how to elaborate in brackets). *Bergen Language and Linguistics Studies* 11(1). S. 121–144.
<https://doi.org/10.15845/bells.v11i1.3436>
- Levinson, Joan Persily. 1985. *Punctuation and the Orthographic Sentence: A Linguistic Analysis* [Doktorsavhandling]. New York: City University of New York.

- Lindqvist, Karin. 2015. L'emploi de la virgule en français et en suédois: Etude contrastive de l'emploi de la virgule dans deux types de corpus. I: Eiríksdóttir, Sigrún Á. (red.): *Actes du XIXème Congrès des romanistes scandinaves (Rom14), du 12 au 15 août 2014, Université d'Islande*. <https://conference.hi.is/rom14/files/2015/08/KARINLINDQVIST.pdf>
- Meyer, Charles F. 1987. *A Linguistic Study of American Pronunciation*. New York: Peter Lang.
- Nämnden för svensk språkvård. 1971. *Skrivregler* (6 uppl.). Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Språkrådet. 1991. *Svenska skrivregler* (1 uppl.). Stockholm: Liber.
- Ström Herold, Jenny & Levin, Magnus. 2021. The colon in English, German and Swedish: A contrastive corpus-based study. I: Rössler, Paul, Besl, Peter & Saller, Anna (red.): *Vergleichende Interpunktion – Comparative Punctuation*. Berlin: De Gruyter. S. 237–261.
- Sun, Kun & Wang, Rong. 2018. Frequency distributions of punctuation marks in English. *English Today* 35(4). S. 23–35. <https://doi.org/10.1017/S0266078418000512>
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens grammatik 4: Satser och meningar*. Stockholm: Svenska Akademien.
- University of Chicago Press. 1982. *Chicago Manual of Style* (13 uppl.). Chicago: University of Chicago Press.
- Wikberg, Kay. 1996. Questions in English and Norwegian: Evidence from the English-Norwegian Parallel Corpus. I: Percy, Carol E., Meyer, Charles F. & Lancashire, Ian (red.): *Synchronic corpus linguistics: Papers from the Sixteenth International Conference on English Language Research on Computerized Corpora (ICAME 16)*. Amsterdam: Rodopi. S. 17–28.
- Wollin, Lars. 2018. Punctuation: Providing the setting for translation? *Studia Neophilologica* 90(1). S. 37–49. <https://doi.org/10.1080/00393274.2018.1531254>